

Mikó Imre

A bércre esett fa

Bölöni Farkas Sándor életregénye

TARTALOM

A MESE

Erdővidék az én hazám...
... Katonának szült az anyám
Sándor vándor

A REGÉNY

Ritkán kellő hives szellő fú téged, Kolozsvár
Kozsinszki, a nemes haramia
Ragyogó futással kezded a futást
A piactéri Cassius
Havas violája

AZ ÚTINAPLÓ

A gall kakas
A brit oroszlán
Az amerikai szabadság

AZ ELÉGIA

Mint egy villám és mennydörgés
A lélek ereje és a szegénység büszkesége

A MESE

Erdővidék az én hazám...

Köd ült a falura, köd ült az országra. Az országot megülte az évek óta dúló háború gondja, a faluról nem szállt még fel a hajnali pára. Csak a kémények kígyózó füstje jelezte, hogy erre is, arra is laknak emberek.

Ott az út, ahol a kerékvágás.

A lovasszekerek pedig már éjfél után elindultak a brassói kirakóvásárra, s utat vágtak a hólepte utcákon, ahol az előző napon nem sepet más, csak a Nemere.

Oskolamester uram is kilépett a lészakapun, és elindult egy ilyen keréknyomon a Kicsid utcából a domb felé. Útja a Pozdorja-szeren át vezetett, ahol a Bölönpatakban nyáron kender áztatnak, a partján tilolják. Onnan tiszta időben már látszik is az iskola a dombtetőn, a várfal tövében. Most azonban csak imbolygó árnyak jártak előtte, s a ködben ki tudja megkülönböztetni a barátot az ellenségtől?

A hídhöz érve megállt egy szusszanásra. Az útszéli kőrisfa zúzmarás ágain éktelenül csiripeltek a verebek.

„Akárcsak az én gyermekeim most az iskolában” - gondolta, s elmosolyodott.

De aztán elhessegette magától ezt a költői képet, és megszólalt benne a jó gazda:

- Hitvány kártevői! Ahogy megvirrad, már dézsmáljátok a magtárt!

Ez a pihenő csak arra volt jó, hogy kifújja magát, és leharapdálja a bajuszára ülepedett zúzmarát. Mint pipából a füst, úgy omlott domború melléből a pára, s mint búcsúkor az ének, úgy szállt az ég felé.

De az égen most kialudtak a csillagok, akikhez hozzáköthetné sorsát az ember. Így hát ment tovább a kitaposott úton, fel a dombnak, az iskola felé. Talpa alatt csikorgott a porka hó, a csizma is nyikorgott a lábán, pedig jól megfizette az árát a holtövényi szász mesternek.

Az iskola ajtaja ezalatt ki-kicsapódott, s az oskolamester úgy tett, mintha nem látná, nem hallaná, hogy hol egy barna, hol egy szőke buksi fej előbukkan, aztán visszakiált a terembe:

- Jó a tiszteletes! Jó Samu bácsi!

Bentről pedig kihallatszott mest'uram énekének üteme:

*Gyermekek, vigyázzatok!
Betűt ne hibázzatok!
Amit mondok - felvegyétek
Nyak-lé másként a tiétek.
És ha felboszontotok,
Megsiratja hátatok.*

Az iskola nem volt nagyobb, mint egy közepszerű falusi ház. Oldala sövényből font, sárral tapasztott fal, fedele zsendely, egyik ablakon üveg, a másikon disznóhólyag. Ez az iskolaház - a papilak és a várkastély tözsomszédságában - a bölöni gyermekek második otthona Szent Mihály naptól Szent György napjáig. A műveltség és a jó erkölcs e szerény hajlékának gazdája pedig tiszteletes Mikó Sámuel oskolamester, a kolozsvári kollégium egykor kitüntetéssel végzett tógás diákja, most a faluban a megvilágosodás zászlóvivője.

A tornác küszöbén leverte csizmájáról a havat. Tekintete az épületke nyugati, szélvédett oldalára tévedt. Ott sorakoztak fel a „közlekedési eszközök”.

Egy sor gólyaláb - itt vannak az alszegi gyermekek, mert onnan hóban-sárban csak falábakon lehet idejutni. Egy sor csügör, avagy bükkfából faragott, sínrel ellátott korcsolya. A bölőnpatakiak sem maradtak el, mert ők csügörrel vagy glicsújjal szoktak lesiklani a befagyott patakon.

Indulhat a tanítás! És szélesre nyitotta a nyikorgó ajtót, amelyen felhőként szállt ki a gőz a túlfűtött teremből a csípős hidegbe.

Elült a lárma, pattanásig feszült a csend.

Az oskolamester letette kalapját az asztalnak arra a szélére, amelyen tavasszal a virág szokott állani a bokályban. Amíg lehuzigálta magáról a bundát, már elő is álltak a nagyobbacska tanulók, a seniorok, akikre a kisebbek, az ábécisták, a szótagolók és az olvasók felügyeletét bízta. Jelentették: ki hiányzik, milyen az előhaladás az olvasásban, egyezik-e a csoportok között a számvetés végeredménye.

- Hány betűt tudnak az ábécéből a nagybölöniek?

- Tizenhatot - felelte egy pelyhedző állú nevendékfiú.

- Hát a kisbölöniek?

- Húszat - vágta ki büszkén a kisbölöniek madárképű csoportvezetője.

- Fordítva is lehetne - szólt a mester. - A nagybölöniek közelebb laknak a forráshoz. Papírotok van-e?

- Rég nem láttunk.

- Táblátok?

- Ingyen nem adják az asztalosok.

- Min gyakoroltátok a betűket? - kérdezte a mester a kisbölöni fiút.

- Ősszel a homokon, most a havon.

- Azt is mondd meg - vágott közbe a nagybölöni -, hogy a kerítésre is tudtok szénnel betűt rajzolni.

- Kinek a kerítésére?

- Annak, aki nem hagyott bemászni a kertjébe. A Rebi néniére.

- Mit írtatok arra a kerítésre? - kérdezte a mester.

A kisbölöni megszeppent, de végül is bevallotta:

*Kicsi csupor hamar forr,
A vénasszony puskafor.*

Megingott a gyertya lángja a kacagástól.

- Tyű, a nemjóját! - pattant fel a mester. - Hát azért tanítlak én titeket betűvetésre, hogy a más kerítését összefirkáljátok? - Majd kissé csendesebben hozzátette:

- Különbem sem tanultuk még a cs betűt.

- Az éppen a négy betű közül való, amit szorgalomból hezzátanultunk - mentegetőzött a kisbölöni.

De hogy az oskolamester a nagy nekibuzdulást a tanítás irányába vezesse le, elővett egy köteget a két évvel azelőtt megszűnt *Magyar Hírmondó*ból, letette az asztalra, és így szólt:

- Ezt az újságot a mívelt nép olvassa, s ha nem is értitek meg, ami benne van, a szélén gyakorolhatjátok az írást. Addig is, amíg papírt kapunk, s megjelenik az új Abécédárium. Most azonban kell a pénz a háborúra. *Inter arma silent musae!*

Ezt a mondást már annyit hallották a bölöni gyermekek humanista műveltségű mesterüktől, hogy a latin nyelv tanításából kirekesztett leánykák is megértették: „Fegyverek között hallgatnak a múzsák”. Legfeljebb azzal nem voltak tisztában, hogy kik is azok a múzsák. De mest'uram megmutatta nekik egyszer egy régi könyvből, hogy azok valami hosszú ruhájú, szép hajadon leányok: az egyik lantot tart a kezében, a másik írótablát, a harmadik valami maskurát, s mindeniknek ki van bontva a haja. Ilyen szépek szerettek volna lenni ők is! Egyelőre azonban megelégedtek azzal a következtetéssel, hogy amikor a fiúk hajba kapnak, akkor nekik, a szépnem képviselőinek, legjobb - ha befogják a szájukat.

Most is áhítattal hallgattak, amíg a fiúk elfoglalták helyüket.

Amikor ismét csend lett, a mester kitekintett a homályos ablaküvegen, a jégvirágok között fel a várfalra, annak is arra az oldalára, amelyiken a zömök bástya állott. Itt, a szuszékban, itt tárolták a község kicsévelt gabonáját. A várfal pártázatán, a lőrések, ágyúállások és a szurok kiöntésére szánt nyílások között díszes, szarvszerű ékítmények csúcsosodtak. Éppen reggeli tollázkodásukat végezték rajtuk a galambok.

- Tudjátok-e, mennyi idős ez a kőfal? - csapott le, mint a héja a galambra, a váratlan kérdés.

Az ifjúság nem mozdult. Azt, hogy kavicsal átdobjanak az öt-hat öles kőfalon, már sokan megpróbálták. Kulcsot is dugtak el a vár odvas falába, mert három éve, a földrengéskor ugyancsak megrepedezett, s aztán hideg-meleg kiáltással vezették nyomra a keresőt. De hogy mikor épült a fal, az egyiknek sem járta meg az eszé. A legtöbben azt hitték, hogy mióta a világ világ, mindig azon a helyen állott.

A mester segítő kérdést tett fel.

- Mit mondanak az öregek?

Az idő létráján lefelé szállva az egyik növendéknek eszébe jutott, amit az öregapjától hallott:

- Apó azt mondá, hogy mikor gyermek vót, leégett a torony.

Ez már hiteles adatnak látszott, mert Bajkuj apó volt a legöregebb ember a faluban. Hogy hány éves, azt ő sem tudta, mivel az anyakönyv is odaégett a nagy tűzvészkor.

- Jól van, jól - bátorította a fiút a mester. - Az égés 1720-ban történt, de már azelőtt száz évvel is állott a vár. Weiss Mihály brassói bíró 1612-ben megostromolta, s nem tudta bevenni.

A történelem szele megcsapta a fiatal lelkeket.

A mester színes előadása nyomán már látták, amint a brassóiak hosszú létrákkal, faltörő kosokkal közelednek a kemény falakhoz, a mellvédről pedig kövel hajigálják, forró szurokkal locsolják őket, cipót dobnak közéjük, melyet ha feltörsz, robban benne a petárda.

Háború volt az a javából! Forrt is bennük a harag a brassóiak ellen.

Amikor azonban arra került sor, hogy a visszavonuló Weiss Mihály seregét a szomszédos Földváron Báthori Gábor oldalba kapta s szétverte, a menekülő bírót a Barca vizénél egy hajdú vágta le a csizmájáért, amit mindjárt le is húzott a lábáról - a legtöbben megsajnálták: jobb sorsot érdemelt volna.

Az oskolamester belemelegedett a magyarázatba, a teremben megsűrűsödött a levegő, az ablakról lehervadtak a jégvirágok. Amint az ilyenkor történni szokott, Samu bácsi levette fejről, s kalapja mellé tette - parókáját.

Alig kezdett kopaszodni, télen mégis parókával járt. Rossz nyelvek azt beszélték, hogy ebben is hasonlítani akart a franciákhoz, akik elűzték a királyt.

Máskor ezt a műveletet kuncogás kíséri, de a gyermekek gondolatai most másfelé szálltak. Csak Lőfi Sándor lökte oldalba unokaöccsét, Albert Áront, a nagy készülődés láttán:

- Most a bölöni kapukról fog beszélni az öreg. Tavaly is így folytatta.

A tudálékos fiú jóslata azonban nem vált be. Elmaradt a felsorolás, hogy Bölönnek a XVI. században százharminc kapuja volt és Sepsiszentgyörgynek csak hatvanhárom. Ehelyett, mérföldes csizmájával egy évszázadot átlépve, a vár 1690. évi konstitúciójáról kezdett beszélni a tiszteletes.

- Amikor Thököli Imre ismét nyakunkra hozta a törököt, Bölön népe egyenlő akaratból kapitányt választott és törvénytevő bírakat, hadnagyokat, porkolábot, mivelhogy szoros ügyében kisdéd várába kellett bészorulnia. Aztán pontokba foglalták, hogy mik azok a parancsolatok, amiket jobbagyoknak, darabontoknak, nemeseknek, lófőknek és jövevényeknek egyaránt be kell tartaniok.

Itt elővett egy megsárgult pergamenlapot, és olvasni kezdte:

- „Valakik e várbeli tiszteknek szavakat nem fogadják meg, vagy ellenek támadást tennének - félkezes vágattassék le...”

Az engedetlen Domokos Bence lekapta kezét a padról, mintha neki szólna a figyelmeztetés.

- „Amely asszonyemberek veszekednek s kötődnek egymás közt, a vétkesek penitenciáljanak a kézi kalodában.”

- Hallod, Sári! - incselkedtek a nyelves Budai Sárával a szomszédai.

- De a legszigorúbb törvényt a szökevényekre és az árulókra hozták - folytatta a mester. - „Senki közülünk ne merészeljen szökni vagy kimenni hír nélkül, ha kik cselekednék, akárhol találtassanak, akármely időben, meghaljanak érette.” Kemény törvény, háborús törvény. De a minden rendbéli és rangbéli falubeliek és jövevények egy akarattal hozták, mert a bölöniek még a védtelen lügetieket is befogadták csekély terjedelmű várukba.

A bölöni példából kiindulva az oskolamester most már merészen így fejezte be magyarázatát:

- Mert igazi szabadság csak ott vagy, ahol a nép maga választja parancsnokait, és önnön törvényeivel kormányozza magamagát.

Milyen sokat tud mondani a csend egy szívhez szóló beszéd után!

Az oskolamester megindultsága a tanítványokra is átragadt, még ha a kisebbek csak olyan szavakra emlékeztek is, mint a szurok és a kaloda.

Ezért a mester a végén szükségesnek tartotta megkérdezni, ki nem értett valamit. Bár tudta, hogy ilyenkor éppen azok nem szólalnak meg, akik semmit sem értettek, nehogy elárulják tudatlanságukat.

Most azonban felkelt a helyéről egy nyurga, horgas orrú legényke, és lábát szétvetve, zekéjét meghuzigálva, így fordult a hátsó padból oskolamesteréhez:

- Megértettük, tiszteletes mest'uram, ékes magyarázatát. Én csak azt nem értem, hogy ha a várbéli tiszteket a bészorult nép választja, a bírót és az esküdteket a falu, ki választja hát a királyt?

Felkapta a fejét Mikó Sámuel. Ennyi merészséget nem várt volna a Farkas Zsiga hallgatógfiától. Szívét melegség töltötte el. Mert a köztanító százával szórja el a tudás magvait, és örül annak, ha csak egy is közülük valakiben kicsírázik. De azt is átlátta, hogy a teljes igazságot megmondani veszedelmes.

Döntő pillanatokban az ember hirtelen végiggondolja az életét. Mikó Samu apja kolozsvári polgár volt, városi tanácsnok, centumvir. Amikor fiát beíratta a kollégiumba, jött a „Horavilág”, amikor Samuból tógás diák lett, kitört a francia revolúció, s ahogy kikerült az iskolából, fejét vették Martinovicsnak. Mire Kolozsvárott is nyomozni kezdtek Martinovics hívei után, jobbnak látszott egy ilyen nyílt eszű ifjú embernek eltűnni a városból. Papi állást nem vállalt, inkább visszament Bölönbe, ahol a családnak némi birtoka volt, iskolatanítónak, iskolamesternek.

Győzött hát a mértéktartás a harcos indulat felett, s a mester csak annyit válaszolt bátor tanítványának:

- A király isten kegyelméből uralkodik, s isten dolgai nem reám, hanem a papokra tartoznak.

Ezzel véget ért a napi tanítás. A hosszú helybenüléstől meggémberedett növendékek már indultak kifelé az ajtón; nyomukban betódult a repedező falak közé a magasan járó napkorong sugárkévéje. Aranyporral hintette be a mestert és tanítványát, aki tovább faggatta Samu bácsit a história és a népelet titkairól.

A többi csóró ezalatt már szapulta egymást a porhóban, mintha ott dölne el az ország sorsa. Amikor pedig szorult a nagybölöniek kapcája, Kazdagh Pista elkiáltotta magát:

- Utánam, fiúk, a várba!

S ezzel neki a kapunak, amit előző este elfelejtett bereteszelni a porkoláb.

A magas tölgyfa kapu engedett a sok fiatal kosfejnek, csikordult a vassarok, s a nagybölöniek nagyobb része már bent volt a cinteremben. Onnan fel a grádicson a falra! Megszállták a zsendely fedelű folyosót, s a lőréseken figyelték, amint a kisbölöniek kívülről szabályos ostrom alá veszik a közben becsapódott, belülről megtámasztott várkaput.

A kisbölöniek egymás vállára ugrottak, a vaspántokba kapaszkodtak, hogy átmásszanak az egykori felvonóhídból összeácsolt kapualkotmányra. De a vár fokát megszállva tartó nagybölöniek sem maradtak tétlen. A szótagolók kemény hógolyókat gyúrtak, a seniorok jól irányzott dobással verték vissza a támadó ellenséget. Huppant a hólabda az ostromlók fején, repültek a levegőben a báránybőr kucsmák.

A mester éppen akkor ért oda Sándrival, amik a tetőpárkányról ilyen csatakiáltások hangzottak el:

- Nesze neked, Báthori Gábor!

- Nesze neked, Weiss Mihály!

Most ő figyelte, hogyan alakul a történelem.

Mikor azonban az egyik nagyszájú a szászok istenét kezdte emlegetni, a mester nem állhatta meg szó nélkül. Ólmos botját fenyegetően rázogatva kiáltott fel a várhegyre:

- Ne becsméreld a szomszéd népet, inkább tanulj meg tőle kereskedni, különben te is ott ragadsz az apád istállójában!

Szelíd ember volt az oskolamester, de ha valakinek az apja istállóját emlegette, akkor már tudták, hogy nagyon kijött a sodrából. Lett is csend egy szempillantás alatt.

Az ostromlók elillantak, a várkapu magától kinyílt, a hős védők is kisettenkedtek - ki erre, ki arra.

Aztán előkerült az öreg porkoláb a kulcsokkal, felcsoszogott a toronyba, és tizenkét óra lévén, meghúzta a harangokat törökverő Hunyadi János nándorfehérvári győzelmének emlékére.

Az oskolamester akkor már lefelé tartott a dombról a Farkas Zsiga fiával. Sándri vitte hosszú szíjra eresztett oldaltáskáját. Csapkodta térdét a borjúbőr.

Mögöttük egy hosszabb árnyék és egy rövidebb. Egy adó, egy növekvő. Falu öröme, ország reménysége.

1805-öt írtak akkor.

Bónaparti Napóleon elpallotta a harcmezőkön Európa agg uralkodóit, s az osztrák császár leányát készült elvenni feleségül.

... Katonának szült az anyám

Eltelt egy hónap, el kettő.

A halak csillagképét viselő február átadta helyét kosfejű márciusnak, s mire azt meg félrelökte az útjából április bikája - nem maradt gyermek az oskolában.

A tavaszi szántás elvitte a seniorokat. Ők vezetik a lovat szántáskor a barázda mentén. Krumpliültetéskor elmaradtak a szótagolók. Ők cipelik a nagyok után a kosarat. S időközben a lányok sorai is megritkultak. Mert ki vigye a határba az ebédet, ki hozzon borvizet Farkaslakaljából, ha nem ők?

A mester hiába nógatta a szülőket, küldenék oskolába a gyermeket, mert még akadozva megy az olvasás. A válasz kétféle volt. Hogyha határőrnek szólt:

- A nagyobbik fiamat elvitték katonának, most a kisebbikkel túrjuk a földet.

Ha zsellért állított meg az utcán:

- Egymagamban nem tudom felszántani az uraság földjét!

Szent György naptól aztán, amikor a tavasz kezdődik, a gyermekek nem vettek többet könyvet a kezükbe, hanem csak a felszántott domboldal nyitott könyvéből olvasták a hullámos sorokat. S azoknak is van titkuk elég.

Sándri utolsónak maradt ki az oskolából. Nem volt nagy szükség reá a gazdaságban, mert apja három zsellérrel dolgozott. De meg aztán fenéig ki akarta inni a tudomány poharát, s nem nyugodott, amíg az oskolamester választ nem adott a fiatal képzeletét nyugtalanító sokféle kérdésre.

Igaz-e, hogy a Föld kerek, mint az alma, s az járja körül a Napot, nem a Nap a Földet? Igaz-e, hogy más országokban a levegőbe emelkednek az emberek egy felfűjt gömb segítségével?

Megannyi fogas kérdés, amire a falusi köztanító nehezen tud úgy válaszolni, hogy azt egy ekkorácska legény megértse, aki még nem járt Erdővidék határán túl.

Efféle és ehhez hasonló gondolatoktól terhelten baktatott lefelé Sándri a dombon, megkerülte a várat, s aztán ismét felfelé indult a Hegy utcán, mert ők a várkastélynak éppen az ellenkező oldalán, a börtönbástya alatt laktak.

Jól megépített ház volt a Farkas Zsigáé, legalábbis Bölönben annak számított. Apjától örökölte, Ferenctől, az meg az ő apjától, Györgytől, aki kuruc vitéz volt és lófőszékely. A Farkas családot a lovasrendű katonák jegyzékébe vették fel a II. székely határőrezredben, s ha adót nem is fizettek, a család férfitagjainak kora ifjúságuktól kezdve szolgálniuk kellett a császárt. Egészen addig, amíg a korhatárt el nem érték vagy meg nem rokkantak, vagy pedig ott nem lelték halálukat valamelyik távoli csatamezőn.

A ház meg a telek, ahonnan a Farkas fiúk kirajzottak, a Hegy utca és a Malomárok közé volt beékelve. A házat gerezdbe rakott cserfa gerendákból ácsolták össze. Téglát az ajtai cigányok vetettek a falakhoz; „úri cigányok”-nak nevezték őket, mert télen muzsikával keresték kenyerüket. A tetőt pikkelyesen rakott tölgyfa zsendellyel fedték be, melyet hegyi mesterek hornyoltak.

A ház egyik ablaka a Hegy utcára nyílt, s azon túl a Cserevárnak nevezett füves domboldalt és a várkastély meredek falát kémlelte. A ház másik oldala az udvar felé nézett, s az ámbitus-ról rá lehetett látni a sebes patakra, az meg a Mircse János malmának zölde, békanyálas kerekét hajtotta.

A telek erősen lejtett a malom árka felé. Ezért aztán fékezni kellett, amikor a gazda üres szekérrel kihajtott a kapun. De annál inkább kellett biztatni a lovakat, amikor este egész vágányra állított tele szekérrel visszatértek.

Az élet a döngölt agyagpadlós pincerészen zajlott le és a művesnap kiisebbik szobában. A síkált padlóú belső szobát, a „hátsóházat” - a vendégeknek tartották fenn. Ebbe az almaillatú szobába, ahol az ágyon magasra rakott hozománypárnák pihegtek, s az edénytartó fogason mintás tányérok sorakoztak fel, a gyermekeket csak ünnepon engedték be.

Annál többet mászkáltak a pulyák a hiuban, a szekérszín és a gabonás gerendáján, s az istállóba is be-benéztek. Gyümöleséréskor pedig a ház mögötti gyümölesöskertben töltötték a napot, ahol egy sor egres és egy sor málnabokor között a vén diófához vezetett az út. Volt ott még egy-két körtefa - mézédés, almafa - muskotály, a besztercei szilva fájából pedig annyi, hogy arról Farkas Zsigát bátran elnevezhették hétszilvafás nemesnek.

Amikor Sándri a déli harangozás után hazaért, apja azzal fogadta, hogy igyekezzék az ebéddel, mert nemsokára ki kell menniök a Nyerész-dűlőbe, hogy lássák: kiöldült-e a rozs, amit a múlt ősszel vetettek. Judit asszony már meg is terített fiának a konyhában. Mialatt Sándri a puliszkás tokányt nyakalta, arra gondolt, hogy itthon, a könyvei közt is el tudná tölteni ezt a délutánt.

Amíg az apja felrakta a hámot Szellőre és Sárkányra, s befogta őket a szekérbe, a fiú letört a sövénykerítésből egy pálcát és megfaragta, hogy legyen mivel biztatnia a lovakat. A sövény túlsó oldalán állott Mircse Zsófi.

- Hova ez a nagy készülődés?

- Ki a tagba, a Délre-menő részre.

- Mi baj van ott?

- Baj nincs, legfeljebb annyi, hogy kiöldellt a rozs.

- Az ilyen baj jó a gazdának.

- Még jobb a molnárnak! Mert rozs híján csak a bánatot örölhetné.

Összenéztek, elnevezték magukat. A lánynak hunyorítás szeme volt, s mintha kiolvasott volna valamit a fiú mély tekintetéből.

- Neked van-e bánatod?

Sándri elgondolkozott.

- Még nincs. De gondom, az már van.

- Azért nem látlak a pataknál, ahol a többiek a dugást csinálják. S mi a te gondod?

- Elvégeztem az oskolát.

- Csak ennyi?

- De nem tudom, hogy mihez kezdjek.

Tovább nem folytathatták, mert Zsigmond gazda már a deszkán ült, és onnan szólt le:

- Siess, te áncsori! Mi beszélni valód van annyi?

Sándri az apja mellett termett, s a pergő szekér már fordult is ki a keskeny kapun. Elmaradt tőlük a malom és a gond. A malomkerék ütemes kattogását, a víz lágy csobogását most a köves úton a rázós szekér zakatája váltotta fel. Ez pedig minden gondolatot kivert a Sándri fejéből, amíg Kisbölönön át a füves útra ki nem értek.

Csak itt jutott ismét eszébe a Mircse malom, a kocsmán kívül a falu második találkozóhelye. S mivel balra éppen Lüget felé lehetett ellátni, először is a lügeti gazdákra gondolt, akik szintén Mircsénél öröltetik a búzájukat. Szürke ujjasban, harisnyának nevezett nadrágban járnak azok is, mint a székelyek. A beszédük azonban egészen más. Néha egy-egy latinos szó is megütötte a fülét.

- Két rész rozsot, egy rész búzát vetettünk - szólt Farkas Zsiga, amikor a lovak csak lépésben mentek felfelé, s apa és fia meghallhatta egymás hangját. Ha nem veri el a jég, lesz belőle harminc kalangya rozs, tizenöt kalangya búza.

„A rozs a szegények kenyere, a búza a gazdagoké. Szegények vagyunk-e mi vagy gazdagok?” gondolta Sándri, de nem szólt.

- A búza csak most kezd meghonosodni nálunk. Eddig még a házakat is rozsszalmával fedték Bölönben - folytatta az apja.

A Sándri fűрге esze ezt a gondolatot is felkapta, s már a zsúpfedelű Mircse házon járt. Gólya fészkel a kéményen, most jött vissza a tengeren túlról. Ő is tudja, hogy ez a hazája.

- Egy részt meghagytam törökbúzának, jó az ára a barassói vásáron - folytatta Farkas Zsiga.

A Barassó szóra Sándri is hegyezni kezdte a fülét. Oda mennek a férfiak vásárra, sőt azon túl, Havaselvére is. De még mindig nem szólt.

- Mi van veled, hogy úgy hallgatsz, mint a csuka? - ripakodott rá az apja. - Vagy tán az ínyedhez ragadt a nyelved?

Sándri összeszedte szökdécselő gondolatait, és csak annyit kért:

- Milyen messze van az a Barassó?

Az apja azt várta volna, hogy a gazdaság iránt érdeklődjék, s ezért bosszúsan felelt:

- Neked is mindig a vásáron jár az eszed! - Aztán megenyhülve hozzátette: - a kislügeti hegyfokról az Olton túl szép üdőben látszik a barassói Fekete templom. De te most ne a várossal törődj, hanem azzal, hogy hamar megjárjuk magunkat, és idejében otthon lehessünk. Östére vendégeket várok. Zsigmond napja van ma.

Ezzel a beszélgetés egyelőre véget ért. Megérkeztek ugyanis a Nyerész-dűlőre.

Farkas Zsiga leszállt a szekérről, Sándor fia kezébe adta a gyeplőt, hogy vigyázzon Sárkányra és Szellőre, amíg ő körüljárja a földet. Sándri a gyeplőt a löcsre csavarta, s a szekér oldalának támaszkodva figyelte a délutáni napfényben pihenő határt. Lágyan hajladozott a fekete földön a rozs meg a búza zsenge zöld hajtása.

Simogatta a tavaszi szellő. Ilyen lehet a tenger is - gondolta -, mikor fodrot vet rajta a szél.

De a mező felett pacsirta szól a magasban, s amíg az ég egyetlen pontján, a széllal szemben csapkod, árad a torkán a dal. Példát mutat az embernek, hogyan kell naponta megújuló hittel és énekkel köszönteni a világot.

A távolban, ahonnan üde tavaszi illatok szálltak errefelé, a mező fiatal színei fakóbarnába és mérgeszöldbe mentek át. A hegyé emelkedő domboldalon téli száraz lombjukat viselő cserefák engedték át a helyet a fenyő örökké zöld koronájának. Itt válik el Bardóc fiúszék Miklósvár széktől.

„Erdővidék az én hazám!”

A bölöni erdőket Sándri jól ismerte. Kora tavasszal, mikor a medve kibújt a barlangjából, már vitte is ki az apja, hogy fát hozzanak a közösből a pajta építéséhez. Mire a béka megszólalt a pocsolyában - az udvaron rakásban állt a megmunkált fa.

Gyermekkorában még fel sem tűnt neki, de a távolból most jobban látta, hogy a Kollát patak és a Hajdinárom árka egybeszakadásánál van egy bérc. Várhegynek nevezik. Régi villongó időkben azon a helyen várkastély állhatott. Most azonban csak egy szál fenyő meredezik ott egymagában.

Jegenyefenyő, sudár termetű. Törzsét semmi sem védte, az alsóbb ágak lefagytak, letöredezték. Csak a tetején maradtak ágai.

Mért különül el úgy ez a bércre esett fa a többitől, hiszen odébb a törpefenyők sűrűn egymás mellett nőnek, át sem lehet látni közöttük? Vagy talán amazok elszívják tőle a talaj nedveit, s nem hagynák, hogy ilyen magasra nőjön? Az emberek közt is van ilyen társtalan. S rendszerint annak nem akad társa, aki a többiek közül kiemelkedik.

- Ébredj, fiú - szólt rá visszatérőben az apja. - Nem látod, milyen türelmetlen a két ló? Fogd szorosabbra a gyeplőt, indulnunk kell, ránk ne esteledjék!

Sándri vidámnak látta az apját, bizonyára meg volt elégedve a vetéssel. A lovak közé csapott, azok meg ficáncolva indultak hazafelé. A lovat is hazahívja este - a gyomra.

*

- Tessenek beljebb kerülni! Tessenek letelepedni! - instálta Judit asszony a vendégeket. S bevonult a hátsóházba sorjában a Farkas és a Kandal atyafiság, Bagoly sógor, Mircse szomszéd, utolsónak pedig az oskolamester az öreg pappal, Péterfi Miklóssal.

- Hát kijed hogy tudá megállni, hogy olyan sokáig hezzánk ne jöjjön? - fordult az örökségért perlekedő Bagoly sógorhoz Farkas Zsiga. - Tán ha gazdagabb emberek volnánk, többször is eljönne.

A vendégek elhelyezkedtek az asztal körül, a mestergerendáról alácsüngő tavalyi búzakoszorú alatt. Csak a lelkész foglalt helyet a sarokban álló karosszéken s rágyújtott hosszú szárú pipájára.

Házi készítményű gabonapálinka került az asztalra. Szalonna az újévkor vágott disznóból, akkor hozták le a padlásról, amikor a kakukk megszólalt. Ropogós malacpecsenye - tegnap még az udvaron szaladgált. Mellé pityóka. Hozzá árpából élesztővel készült serital, mert szőlőt ezen a vidéken nem termesztettek. Óntányéron, csontnyelű villával fogyasztották a vacsorát, kést a férfiak a csizmaszárból húztak elő.

Alighogy meggyőződtek egymás egészségének állapotáról, és összekoccintották az első poharat a Zsiga egészségére, nyílik az ajtó, s belép rajta rangosan strázsamester Daczó Lajos. Leritt a rangja fekete zekéjének az ezred színét feltüntető piros hajtókájáról. Fehér mellényt viselt, szürke harisnyát, fekete csizmáját faggyúval kezelte. A keménykötésű, szűrös tekintetű emberke pödörített egyet bozontos bajuszán, összevágta a bokáját, kezét fekete csákójához emelte, aztán így szólt:

- Áldás, békesség! - majd Judit asszony felé vágott a szemével: - szép asszony fölőség!

Mióta Daczó Lajos megkapta az obsitnak nevezett elbocsátó levelet a katonaságtól, minden névnapon, menyegzőn megjelent. Szerette magát rigmusokban kifejezni. Sok verset megtanult, ő maga is költött hozzá egynéhányat, s mivel zavaros volt már az esze fazaka, azt sem tudta, melyik az övé, melyik a másé.

Kandal Juditnak fejébe szökött a vér, Farkas Zsigmond értette a szót, s visszavágott:

- Nincs itt baj, amikor már a strázsamester is a béke áldását kívánja. Napóleont császárrá koronázták, mit akarhat még?

- Nono - csitította Lajos bácsi -, jöhet még kutyára dér. A többi örökletes császár és királ nem hajlandó befogadni maga közi a trónbitorlót, s ebből őszire olyan háború löhöt, hogy mi sem maradunk ki belőle.

- Én nem bánom, intézzék el azok a nagy kutyák a magik baját egymás között - szólt közbe Judit -, csak az én uramat ne vigyék el.

Azzal fordult ki az ajtón, hogy behozza a tapsziát. Fátyolszitán szította lisztjét, búbos kemencén kelesztette tészáját, fateknőből szakajtotta ki.

- Tessenek használni! Kakastejjel, varjúvajjal süttük - kínálta a vendégeket.

- Vessünk ágyat az itlnak - mondta a mester, és elsőnek vett a tapsziából.

- Egyél, Lajos! Ne éhezz, mint otthon! - biztatta Zsiga a strázsamestert, mert tudta, hogy otthon nincs, aki főzzön neki. A hosszan tartó katonáskodástól nem ért rá megházasodni. - Egyél, mert ha nem eszel, akkor is meghalsz.

- Ha eddig elkerült a halál, amikor a faranciák ágyából lőttek reám, akkor most nincs mért meghaljak. Különben is - de előbb meggyőződött róla, hogy a tiszteletes a sarokban a saját gondolataival van elfoglalva - csak a papot köll kínálni, a többinek van esze.

Erre aztán összekoccintották a poharakat, és leöblintették a disznóságot illatos fenyővízzel. Kisüstön főzték volt rozsból és borsika bogójából.

Sándri közben a nyakát tekergette az ajtó sarkában, s onnan igyekezett elkapni a nagyok beszédének feléje kunkorodó farkát.

- Ez a fiú is kinőtt már az oskolából - terelte rá a szót Kandal János, anyjának nagyobbik testvére. - Mi lesz belőle?

- Elkelne egy legény a gazdaságban - mondta az ünnepelt apa. - Sándrira vár a föld minden gondja. - De ha elviszik katonának, nem marad más nekünk, csak ez a Kaláris - szólalt meg Judit asszony, s szeme a szoknyájába kapaszkodó pendelyes leánygyermekre mutatott.

- Megkérvényezzük a parancsnokságnál, hogy ezt az egy fiút hagyják meg magnak - mondta az apa. S a kérést megtoldjuk egy csítkóval a parancsnok számára.

- Annak, hogy a határőrszolgálat alól meneküljön, csak egy módja van - vette át a szót az oskolamester Mikó Samu -, ha papi, tanári avagy mesteri pályára lép. Sándri pedig ezek közül bármelyikre alkalmas.

- Nehéz út - szólt közbe Kandal János. - Én az enyedi kollégium deákja voltam. A mentes-séget megkaptuk, három év múlva visszavonták. Maradtam három klasszissal.

- Mért viszolyogtok úgy a katonaélettől? - kérdezte, s most jött igazán elemébe Daczó Lajos. - Engömet is siratott az anyám, amikor mérce alá állítottak, elvittek. Aztán bejártam messze országokat, s végül mégis hazatértem. Szép élet volt, bár veszödelmes. A vers is azt mondja:

*Vitézek, mi löhöt,
Ez széles föld fölött,
Szebb dolog a végöknél?*

- Ki is írta? Bárki írta - én mondom!

- Ne taníts minket a katonaságra, Lajos! - dacolt Daczóval Farkas Zsiga. - György nagyapám Szatmárig kitarott a fejedelem mellett, mert tudta, hogy a maga szabadságáért harcol. De a mi fiainkat elviszik német földre, olasz honba, s még szerencsés, aki rokkantan hazatér.

- Kuruc világ régen vót, még a híre is meghótt! - próbálta mesterkedéssel elvenni a beszéd élet Lajos bácsi.

Itt már Mircse molnár sem állhatta meg, hogy szót ne emeljen:

- Panaszoltok, ti határőrök, a katonaságra. De ne feledjétek el, két rossz közül ez a kisebbik. A lügeti románok azt mondják, szívesen elmennének határőrnek. A naszódiak is önként jelentkeztek. Nem kellett őket halomra ölni, mint a székelyeket Madéfalván. Elmennének, csak hogy szabaduljanak az uraságtól s övük legyen a föld.

- Mindenki a más keresztjét gondolja könnyebbnek - szólalt meg, bodor füstöket eregetve, Péterfi Miklós. - Amíg szabad volt a székely - ő sem hagyta magát. Inkább levágatta orrát, fülét a vásárhelyi piacon, mintsem hogy jobbágy legyen. De amikor felépítették vele a Székelytámadt és Székelybánja várakat, s urai az osztrákokat hozták a nyakára, jobbágnak is elszegődött, csak hogy élni hagyják. A vers is azt mondja:

*Oh, nyavalyás székely, bizony téged szánlak,
Mert fő s vice tiszték az hátadon szántnak...*

- Hogy is van tovább, Lajos?

Lajos bácsinak egyéb sem kellett, s kieresztette a hangját:

*Hadakozó széköly kevés vagyon immár,
Mert jobbággal tölt meg mindön széköly határ...*

- Hát azért nem egészen úgy van, hogy vagy szabadság, vagy kenyér - ragadta meg az alkalmat az oskolamester, hogy a felajzott lelkek húrjain eljátssza a maga nótáját. - Nagy eszméktől terhes az üdö. A francia revolúció megmutatta, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség gondolata csuda dolgokat művelhet. Ide is el fognak jönni ezek az eszmék, már érződik a fuvallatuk.

- Én csak a golyót érzöm a farcsigomban - szólt közbe Daczó Lajos -, amit a faranciáktól kaptam.

A társalgás fonala itt megszakadt, a beszéd széttöredezett, kisebb csoportok alakultak, ki-ki a szomszédjának mondta el gondját-baját. S miközben Judit asszony elszedte a tányérokat és a fenyővízből ismét töltött, a szoba mélyéből egyenletes horkolás hallatszott. Az öreg tiszteletest elnyomta az álm.

Ideje volt asztalt bontani.

- Itt többet ne szöszmötöljünk. Köszönjük meg a jóakaratot - mondta Lajos bácsi.

Farkas Zsiga hiába marasztalta a vendégeket, azok elköszöntek, és lámpással a kezükben indultak hazafelé.

Az oskolamester az ámbituson megállította a gazdát. - Neked, Zsiga, semmit sem hozhattam, mert nincs olyan holmim, aminek hasznát veheted. De a fiadnak hoztam valamit. Nekem úgy sincs már kívül franciául beszélnem - Bölönben.

S ezzel a Sándri markába nyomott egy kendőbe csomagolt, a mestergerendán megfűstölődött bőrkötésű könyvet.

- Ne feledd el, fiam, hogy minél több művelt nyelvet tud az ember, annál több kolcsát bírja a tudománynak.

Sándri megköszönte, aztán bevárta, amíg a vendégek mind kifordulnak a kapun, amíg Bodrit elengedik a láncról, amíg szülei eloltják a lámpát. Akkor kisurrant a tornácon át az udvarra.

Éjszaka volt és csend. Holdvilág és tücsökzene.

Csak az istállóból szűrődött ki a viharlámpa fénye. Besirült az ajtón, felkuporodott a jászolra, éppen a lámpa alá.

Széthajtotta a kendőt, elolvasta a könyv címét. *Új francia és magyar Grammatika, amely igaz nyelvmesternek is neveztetik. Írta Sopronyban 1763-ban Jean Thomas avagy Thomás János.*

Csodálatos dolog egy ilyen nyelvkönyv, hiszen ez tartalmazza annak az új bölcsességnek a kulcsát, amelyről a mester úr az imént beszélt. Csak tudni kell keresni benne! Mert itt nincs, aki a háta mögé álljon és kiáltsa, hogy „hideg” vagy „meleg”, mint amikor a várfal repedéseiben kereste a kulcsot.

Az előbeszéd azonban azt mondja, hogy „e könyvből minden tanító nélkül, magányosan, tisztán és igazán” bárki megtanulhat franciául. Elhatározta hát, hogy próbát tesz. Megkeresi egy számára nagyon kedves szónak a francia jelentését.

Sokáig forgatta a zsíros könyvet. Végül a szójegyzékben rátalált és aláhúzta. Szép francia szó volt: *liberté*.

Magyarul: szabadság!

Sándor vándor

Az öregek is úgy mesélik - s Bölönben nem egy vénember szötte a mesét -, hogy egy apának volt három fia, azok közül elküldte az elsőt, de az megtorpant fele útján, elküldte a másodikat, az utat tévesztett, s akkor elküldte a legkisebbet, aki célhoz ért.

Farkas Zsigának három fiút adott Kandal Judit. Elek kijárta a kolozsvári kollégiumot, s elment protokollistának a vásárhelyi táblára. Többet nem hallottak róla a faluban, többre nem vitte, haza sose jött. A második fiút Sándornak keresztelték, de ezt, mielőtt még felnőhetett volna, megfojtotta a torokgyík. Aztán jött a harmadik fiú, s mivel akkor éppen nem volt gazdája a Sándor névnek, ráakasztották, hátha több szerencséivel viseli.

Farkas Zsiga más fiút szeretett volna. Olyant, akinek hasznát veszi a gazdaságban.

Igaz, hogy ő is járt iskolát, de aztán csak visszatért a földhöz. Neki olvasmányoknak elég volt Árgírus királyfi, a Hármaskönyv és a kalendárium. Ez utóbbiból megtudta az elmúlt év nevezetes eseményeit, kinézte a vásárok határnapját, tanácsot kapott a betegségek gyógyítására. Minek a sok betű és szám egy gazdaembernek? Inkább tudjon számot vetni önmagával!

Sándort azonban más fából faragták.

Farkas Zsiga csak figyelte az ő ábrándos fiát, amint nyáron is a könyvet bújja, amíg mások játékkal üzik az eszüket: a madarat lépre csalják, az Oltban fürösztik a jószágot. Leszedette vele az almát, gondjaira bízott egypár juhott, átküldte Ajtára petróleumért. Sándri el is végezte, amit reábíztak. De az esze mindig egyeben járt.

- Ez a fiú úgy nyüvi a könyvet, mint más a ruháját - mondta Farkas Zsiga a feleségének.

- Hadd, hogy nyüjje!

- Ilyen még nem volt a familiában.

- Most legalább lesz.

- Mit tegyek vele?

- Add felsőbb iskolába!

- Elekkel is megjártuk.

- De ez nem afféle. Ez a harmadik fiú!

Farkas Zsigának most már nem az járt az eszében, hogy mit mond a babona és mit a mese-mondó vénasszonyok a Pozdorja-szeren, hanem inkább arra gondolt, hogyan teremthetné elő a taníttatás költségeit.

- Kicsépeltem a gabonát, csak a törökbúza van még kint a mezőn - szólalt meg benne a gazda.

- A rozs eresztett hús köbölt, a búza tizet. Elszámoltam a zsellérekkel, adtam a papnak képét. A szilvából lesz egy cseber pálinka. Jól hízik az ártány. Eladom a Szellő csikóját a vásáron, tíz forintot csak adnak érte. Az elég lesz útravalónak a Sándri számára. Menjen hát felsőbb iskolába! Menjen, ha kedve tartja!

De melyikbe?

Több neves kollégium terjesztette akkor a fényt Erdélyországban: Gyulafehérvárt és Marosvásárhelyen, Kolozsvárott és Nagyenyeden. Erdővidék nem egy tudós embert adott a hazának. Barótról indult el Szabó Dávid, a latinos versek költője. Ajtáról indult el Benkő József, oda

tért meg Cserei Mihály, két jeles történetíró; Apáca indította el a nevelésügy előharcosát, Csere Jánost, pedig ő csak jobbágyfiú volt.

A rokonok osztották-szorozták a dolgot: kinek a nyomába lépjen, hova iratkozzék be Sándri?

Kandal sógor Enyedet ajánlotta, ahova ő is járt. Dicsérte a Herepei Ádám professzor nagy eszét.

Bagoly Bálint Udvarhely mellett szólott. Az közelebb van és kevesebbe kerül.

Az oskolamesternek más véleménye volt.

- Küldjék kigyelmetek az unitárius kollégiumba Sándrit, Kolozsvárra, hiszen apja, bátyja is ott tanult! A rektor Körmőczy, az egyik professzor Molnos. Mind a ketten Nagyajtáról. Molnosnak írhatok is. Együtt tanultunk. Meg aztán - s ez sem megvetendő érv - ott az unitárius hitűnek kevesebbet kell fizetni.

- Messze van - aggodalmaskodott Zsigmond gazda.

- Lászon világot - mondta Judit asszony.

S megkezdtek az előkészületeket.

Mircse Zsófi lefoglalta a kis Kalárist, kócbabát készített neki, hogy az anyja süthessen-főzhessen, feltarisznyázza a nagy útra fiát. Farkas Zsiga felszerelte a szekérre a kóbert, megrakta szénával a saroglyát, elvitte patkolni a lovakat.

A kovácműhelyben összetalálkozott Tana Ferencel, a bíróval. Ide jártak érdeklődni a népek, hogy ki patkoltat, ki indul hosszú útra.

- A fiamat is magaddal vihetnéd Torockóig. Ott tanul már második éve. Csak nyáron jön haza.

- Mért éppen Torockón?

- Odavalósi az anyja.

- Jöhet, de csomagja ne legyen sok.

- Már előreküldtük.

- Virradatkor legyen nálunk.

Közben Sándri előkereste apjának a padláson kallódó katonaládáját. Megsúrolta, belevert egy-pár szeget, lekaparta róla a felírást és ezt pingálta reá: Farkas Sándor. Nagybőlön. Miklósvár szék.

- Beleraktad már a váltófehérműt, kifényesítetted a csizmát? - kérdezte az apja. - Elemőzsiának itt van ez a tarisznya! Most pedig indulj búcsúzni a rokonságtól! A tiszteletes urat se feledd!

Sándri nyakába vette a falut, sorra járta az Alszeget, az Agyagásót meg a Tana utcát, s mindenütt, ahol rokon volt és jó barát, bejelentette:

- Hajnalban indulok a kolozsvári iskolába.

A rokonok mustrálták, csodálták, irigyelték.

- Netene, mi lett a Zsiga fiából! - mondta rekedten Zsuzsika néni, a nagyapja édes egy húga, akihez utolsónak jutott el a falu végére, s aki már régóta nem látta Sándrit. - Kerülj beljebb, fiacskám! - s azzal bevezette egy kis zsellérházba, szemben a tornácos nagy házzal. - Én már kiköltöztem onnét. Az rátok vár. Nekem itt is jó, mióta meghótt ökelme. Az emberem.

Péter bácsi rokkantan került haza a bajor csatamezőről, s itthon sem találta a helyét. Mindig sérelmezett valamit, mindig rezgelődött valamiért. Kerülte az embereket, kiköltözött a falu végére, hogy még a színét se lássa a kaszárnának és a templomnak. Így aztán a rokonok is elkerülték, s úgyannyira elszoktak a háztól, hogy halála után sem lépték át annak küszöbét. Sándri körülnézett.

Kopott, porlepte, pókhálós bútorok. Csak egy valami világított az agyagpadlón: egy nyitott deszkakoporsó. Mellette a fedele: kék alapon fehér hasú fecskék voltak ráfestve.

Zsuzsika néni észrevette, hogy a fiú arrafelé sandít.

- Ezt már sokan megcsudálták. Amikor Daczó Laji itt járt, úgy köszönt, hogy - aszongya:

*Adjon isten minden jót,
diófából koporsót!*

Nekem a fenyőfa is jó. De ahhoz aztán hozzá akarok szokni, mert sokáig kell majd feküdnöm benne. Hosszú az üdő a feltámadásig!

Sándri most először érezte közéről a halál hideg leheletét. Szeretett volna kiszaladni, de Zsuzsika néni sirült-fordult, s egyszerre csak három piros almával tért vissza egy óntányéron.

- Egyél bátran, mint otthon! A kertemben termett.

A fiú csak szabadkozott, hogy otthon vacsorával várják. Most egy falat sem ment volna le a torkán.

- Hát akkor tedd el útravalónak!

Sándri megtömte a zsebeit.

- A tányért is tedd el. Igaz, hogy csorba. De az apámtól kaptam, a te dédszülődtől. A nagyságos fejedelem címere van beleütve. Vaj, ki régen volt...

Sándri megforgatta a kapott óntányért, s a peremén egy sasmadár képét látta beleütve, karmai közt a kerékkel.

Este otthon várta már az oskolamester pecsétetes levele, Molnos Dávid részére. Ez a levél is belekerült még a ládába, a francia „igaz nyelvmester”-rel és a Zsuzsika néni óntányérjával együtt. Ketten ültek a láda tetejére, amíg a pántot rászorították.

Az álom úgy elszállt, mint a hajnali pára a mezőről.

Harmatos volt a fű, mikor Sándri a lovakat kivezette az istállóból. Tana Jóskával rájuk tették a hámot. Zsigmond gazda még felhajtott egy kupicával a fenyővízből, s megcsókolta a feleségét.

Amikor a két fiú bebújt a kóber alá, és Farkas Zsiga is felült a bakra, Sándri már csak az anyját látta a kapuban, amint köténye szélével a könnyeit törölgeti. Mind azt hajtogatta:

- Fel a fejvel, kisfiam!

De inkább magamagát buzdította, mint a fiút. Örült-e deák fiának, vagy búsult-e a családból kiszakadt magzata után - azt csak ő tudhatta. Arcán a redők mélyebbnek látszottak. Reáesett az Árkosi-hágón felkelő nap első sugara.

Kalárist fel sem költötték. Amikor a szekér kifordult a Farkas porta kapuján, ő még mélyen aludt, ahogy csak az igazak tudnak aludni. És a gyermekek.

Sándor végignyújtózott a kóber alatt az illatos szénában, fejét a ládára hajtotta. Csak most értett meg valamit, ami eddig nem volt világos előtte. Hogy ő már nem Sándri, hanem Sándor.

Sándor vándor.

*

Ó, azok az erdélyi utak! Olyan elhagyatottak, olyan árvák!

Mert az is baj, ha valakinek nincs apja, de az is, ha sok apja van. Az utak felett pedig mindenki atyáskodik és senki sem. Mostoha gyermeke a falunak, a széknek, a katonaságnak és az országnak. Az egyik a másikra tolja az utak karbantartását. Ezért van az, hogy a kátyúból néha csak bivalokkal lehet kivontatni a szekeret, esős időkor pedig elvész az út a mezőben.

Hosszú utazás alkalmával váltani szokták a lovakat. Farkas Zsigának azonban csak kettő volt, s így inkább lassan hajtott, és nem terhelte meg túlságosan a szekeret. Ezért nem örült annak, amikor Vargyasra kerülve, ahol Ilkei József huszárkatona komáját látogatta meg, felkérte a szekérre a kántor. Mert hát ő úgyis csak Oklándig megy, s a Rikán keresztül még nappal sem biztonságos egyedül járni.

Üsmeretlen embert ne végy fel a szekeredre - mondja a közmondás. De Jób János kántor nem volt egészen ismeretlen. Bölönben is hallatta már érces hangját. Ha valóban lakodalomba megy, rossz szándéka nem lehet.

Meredeken kapaszkodott fel az útnak nevezett irtás a Rika erdején, amikor elhagyták Vargyast, és nekivágtak a rengetegnek. Hol leszálltak a szekérről, hol ismét felültek. Néha még meg is taszították. A nap derűsen sütött.

Alighogy a rákosi tisztáshoz értek, a kántor jobbfelé, egy épület begyepesült romjaira mutat:

- Ennyi maradt meg az Andaházi fogadóból, miolta felégették.

- Mért égették fel? - kíváncsiskodott Sándor.

A kántor csak arra várt, hogy faggassák, s elkezdte mondókáját.

- Annak bizony hosszú sora van.

Farkas Zsiga egykedvűen legyezgette az ostorral Sárkányt és Szellőt, a két fiú az ülés mellé kuporodott. Kántor uram pedig így indította be a regényes történetet, amit ki tudja hányadszor mesélt már el, megtoldva újabbnál újabb részletekkel:

- Ez a fogadó valamikor a Vargyasi Daniel Eleké volt. Nem a mostanié, hanem az apjáé. Ennek a Danielnek volt itt egy nagy izmos fogadósa, Istók. Annak meg három szelindekforma fia. Rosszul neveltetvén ezek, hasonló rosszmájú apjuktól, már jókor elkezdtek volt a zshiványéletet. Később bementek az ide csak félórára levő Felsőrákosra a kocsmába, s ott nézték ki, melyik utazó merre megyen, mit viszen. Aztán a mezei ösvényen előre hazamenván, az erdőben útjukat állván, agyonütötték őket. A rákosi erdőnek egy Borzás nevű vad rengeteg mélyén titkon pincét ástak a föld alá, s oda takarították be a fosztott vagyont.

- Most is megvagyon az a pince? - érdeklődött némi hátsó gondolattal Tana Jóska.

- Várd a végét! - intette le szigorúan a kántor. - Egyszer az Istók család annyira elszemtelenedett, hogy az egyik fiú kiállt arra a hegycsúcsra - a kántor jobbra mutatott -, amit Vargyasi Dörgőnek neveznek, a másik amarra, vagyis a Rákosi Dörgőre, s onnan adtak hírt bizonyos sikoltó síppal az alatt levő apjoknak, öccsüknek és más haramiáknak, hogy merről micsoda szekér vagy ember jön, s ha bátorságos-e a fosztás vagy öldöklés. Így, egyszer egy egész vásár népét rendre feltartóztatták, fákhöz kötötték, s kényelemmel próbálgatták a zsákmányul esett csizmákat. Máskor egy tinót elevenen megfogtak, megkötözték, combjából annyi húst vágtak ki, amennyi sütni elég volt, aztán elbocsátották.

- No, ez már mégiscsak sok - szólt közbe Farkas Zsiga, s ezzel nemcsak rosszallását fejezte ki az állatkínzás miatt, hanem a történet valódiságát is kétségbe vonta.

- De ez még semmi! - duplázott rá a kántor. - Oly gonoszok voltak ezek, hogy a Barassóból jövő lányt, miután azzal tetszés szerint mindent elkövettek, mezítelen egy hangyabolyra rakták, s kiterjesztett lábait és kezeit horoggal a földhöz szegezték, hogy fel ne kelhessen.

Ez már, úgy látszik, Sárkánynak és Szellőnek is több volt a soknál, mert belevitték a szekeret egy gödörbe. Onnan többé se előre, se hátra.

Az utasok leugráltak a szekerről, s amíg a kántor kifogta a lovakat, a gazda hozzálátott, hogy fejszével levágjon egy vastag ágot, azzal próbálja kiemelni a tengelyt. Közben a két fiú mezítláb lóra ült, s lement a patakra itatni.

Mert vízben gazdag, növényzetben buja erdőség ez a Rika. Mészköszikláiból hús forrásvíz fakad, enyhülésül a szarvasnak, hiúznak s az erdő többi vadjainak. Itt különül el egymástól a két Homoród és a Vargyas vize. A csermellyé dagadt erek, a patakká egyesült csermelyek habja pedig a kanyargó Olt hátán jut el messze Olténiába és Havaselvére, a kék Dunába, a Fekete-tenger sós vizébe.

A két fiú az erdőt kémlelte, ahol a szálas bükk a fodros levelű cserefával borul össze, nem leselkedik-e rájuk egy törzs mögül Istók kocsmárosnak valamelyik rabló fia. De az erdő nyugodt volt és mozdulatlan. A patak csobogása aláfestette a csendet. Zöldek voltak még a lombok a magasban, csak a patak menti pázsiton szerénykedett egy-két halványlila kikerics. Cicázott a nyár az ősszel.

Jó időbe telt, amíg ember és ló együttesen kiemelte a szekeret a gödörből. Majdhogy rájuk nem esteledett. Amikor végre elindultak, a kántor - mintha mi sem történt volna - tovább szötte meséjét.

- A hatóság minden ellenök rendezett hadmenete sükertelen volt, mert jó kémjeik voltak. Ők csak dézsmálták tovább az erdőben és a mezőkön legelésző nyájakat és kondákat. S el-elkaptak egy-egy embert, mint azt a szegény háromszéki szöttes keszkenőket hordozó atyafit az út szélén, akinek a sírhalma mellett most fogunk elmenni. Ilyen halom több is van errefelé.

A szürkületben a két fiú most már hajlandó volt minden dombot az áldozatok sírhalmának tekinteni, pedig inkább a szénégetők raktak errefelé gallyakból halmokat.

- Kántor uram, ne fesse falra az ördögöt, mert megjelenik - mondta tréfásan a gazda.

- Az a három ördög többé már nem jelenik meg - felelte a kántor. - Túljárt az ő csavaros eszükön a nép.

- Hogyan?

- Az egyik egyszer egy magányos embert rohant meg, mivel régi haragosa volt, s mond neki: „János bá, készüljön meghalni!” - Mire az öreg: - „Engedj imádkoznom!” - s letérdel. Kucsmáját, protestáns szokás szerint az arca elé illeszti. De a kucsmájában egy kis gonosz mordály volt, annak felhúzza a sárkányát, s olyan szerencsésen lövi le a zsiványt, hogy mindjárt hanyattán mered.

- Úgy kell neki - szólt mély átérzéssel Tana Jóska.

- A másik egy éjjel beállít öccsével Asztalos Ferenc bácsihoz Felsőrákosra, azzal, hogy eleget gyűjthetett eddig, neki is kell belőle, mert ha nem lesz pénz, nem lesz élet is. Mivel pedig Asztalos nem volt hajlamos, hátrakötötték a kezét és kutatni kezdtek. Az öreg erre az almárium felé curukkol, a tetején levő töltött pisztolyt kezébe kapja, megfordul, s olyan remekül lövi szíve táján a tolvajt, hogy az az ajtó küszöbére esván, kifújja alacsony lelkét. Az öccse elszaladt.

- Hová?
 - Ki az erdőbe, egy rejtett kőszikla mély barlangjába.
 - Nem hótt meg?
 - De meghótt. Egy nagy tekergő kígyó ölte meg.
 - És az apjuk?
 - Arra már azelőtt rágyújtották az Andaházi kocsmát a határőrök.
 - S a kincs most is a borzási pincében van? - Ez fúrta eleitől fogva a Tana Jóska oldalát.
 - Na nézz oda! - szólt komolykodva a kántor. - Elfelejtettem Borzásnál szólni, hogy álljunk meg. Most már nem fordulhatunk vissza ilyen szürkületben.
 - De nem ám - erősítette meg Farkas Zsiga. - Eleget késlekedtünk már. Örülünk, ha még lámpaoltás előtt beérünk Oklándra. Nekünk szállás kéne, kígyelmedet várja a menyegzői gyülekezet.
 - Szállásra ne legyen gondjuk - nyugtatta meg a kántor. - Elvezetem én magikat a Péterfi tiszteletes úr sógorához. Oklándon szolgált fiatal korában a bölöni pap.
- Most már Farkas Zsiga is megbocsátotta a kántornak a hosszú történetet. Jób János kántor pedig, mivel a lakodalomra emlékeztették, köszörülni kezdte a torkát, hogy bebizonyítsa, nincs az övénél jobb hang Erdővidéken:

*Titkon tarték egy ösvénkét,
Kien, babám, hezzád járék.
Ihaja de csuhaja!
Irigyeim észrevették,
Ösvénkémet elkertelték.
Ihaja de csuhaja!
Nem deszkával, nem karóval,
Hanem rágalmazó szóval.
Ihaja de csuhaja!*

- Tovább nincs? - kérdezte Sándor.
- Van annak még sok strófája!
- Én es tudok egyet - szólt hamiskásan Farkas Zsiga, s rákezdet:

*Szerettelek én sokáig,
Keddtől fogva szeredáig.
Ihaja de csuhaja!
Ugye, babám, sok szép üdő?
Száradjon beléd a tüdő!
Ihaja de csuhaja!*

Ezen aztán jót kacagtak, s danolva értek be Oklándra.

Mikor a lovakat bekötötték a pap sógorának istállójába, s a szekeret betaszították a fedett színbe, a két fiú még mindig a zshiványok dolgát vitatta. Tana Jóska elhatározta, hogy vakációkor egymagában is hozzáfog a kincskereséshez.

Sándor csak félig hitt a kántor elbeszélésében, de tetszett neki. Különös varázst kölcsönzött a történetnek, hogy a cselekmény színhelyén jártak. A mese szárnyat adott képzeletének.

S amikor jó későre a szénában elaludt, még mindig a nagy hegyi tolvajok árnyai imbolyogtak előtte. De most már egyik sem volt ijesztő, hanem inkább csak szertefoszló álmokképnek tűnt. Mintha csendesen hullámozó vízen át látta volna őket.

*

Három nap, három éjjel tartott az út, amíg Enyedre értek. Errefelé kellett kerülniök, hogy a Kőközön át Torockót is érintsék, s ott hátrahagyták Tana Jóskát.

Nappal mentek, éjjel meg-megpihentek. Jól szemügyre vették a vidéket. Szomszédokat oltották a Szejke buzogó forrásából, Udvarhely mellett, szitát vettek a keresztúri vásáron, átkeltek a két Küküllőn és a Maroson, felnéztek a vaspántos enyedi toronyra és megízlelték a muskotály szőlőt.

Enyedtől Kákováig az eső egyenletesen kopogott a kőberen. Aztán elállt. Farkas Zsiga nemsokára hátraszólt a fiúknak.

- Ezt a nagyfene sziklát megnézhetnétek!

Éppen a Kőközbe értek. Jobbra is kőfal, balra is. Az egyik a Vurfu Veli, ahogy itt mondják, a másik a Csetátye. Meredek, sima fal - többszörösen visszaveri a hangot. Eső után, amint rásüt a nap, még sötétebbnek látszik rajta a sebhelyszerű érzet, még élénkebben zöldell kőpárkányán a tiszafenyő.

Barlangjai valamikor szorongatott embernek szolgáltak menedékkül. Most királlyságok tanyáznak bennük. A pásztorok meglesik, amikor a sas repülni tanítja fiait, s elkapnak egy-egy fiókat, amint lebukik a völgybe.

- Hogy hívják ehejt ezt a csúcsot? - kérdezte Farkas Zsiga az útszélen ténfergő kecskepásztortól.

- Kolcu deákuluj - hangzott a felelet.

- Valami deákról nevezték el, ha jól értettem - szólt hátra a fiúknak.

Itt már Tana Jóska is második hazájában érezte magát, s amint kiértek a szorosból, lelkesen mutatta balra a torockószentgyörgyi várromot, jobbra a Székelykőt.

- Aztán várnak-e téged az iskolában? - kérdezte Sándor.

- Hát már hogyan várnának! - felelte önérzetesen Jóska. - Brassai rektor uram meghagyta tavasszal, hogy akkor is jöjjenek, ha ő már nem lesz itt.

- El akarja hagyni az iskolát?

- Szívesen maradna, mert idevalósi, de a torockóiak nem szeretik, ha valaki túl sokat tud. Neki még a felesége is többet tud, mint itt bárki. A lányokat Krisztina asszony tanítja, a férjével latin nyelven beszél, s már a kis Samuka is gagyog deákul, pedig még iskolába se jár.

- Sokat adnak nálatok a latinra - mondta Sándor.

- Sokat bizony. A felsőbb osztályokban tilalmazzák a magyar nyelvet, s aki az iskolában mégis anyai nyelvén beszél, az megkapja a plágát.

- Hát az mi fán terem?

- Az éppen fából van és négyszög alakú, s nyakunkban kell viselni, amíg egy hosszú latin verset meg nem tanulunk kívülről.

- S ha nem tanuljátok meg?

- Akkor kijár a korbácsütés a csóré ülepünkre. Torockóinak három, alumnusnak hat.
- Ki az alumnus?
- Azok műk volnánk, más vidékiek. Kántálással, ünnepi köszöntő versekkel kolduljuk össze a tehetősebb bányászoktól a mindennapi kenyeret, szalonnát és egypár krajcárt.
- Kemény rend a tietek. Én a bölöni partikulában mind csak a szabadságról hallottam.
- Ez itt más nép. Bányászok. Azt tartják: vaskenyér - vasfegyelem.

Közben Szentgyörgyről Torockó felé kaptatott fel a szekér. A Székelykő karsztos sziklafalának oldaláról fenyegetően nézett le rájuk a Kőlyuk kettős bagolyszeme.

Tana Jósát valóban várták a rokonai. A Köver utcai Vernes házban a lovak is éjszakára megpihenhettek. A háziak elmondták, hogy idős Brassai Sámuel szikár alakja már eltűnt a városból, mert a pap is ellene tanúskodott, s így teljessé vált haragosainak győzelme...

Hajnalban indultak Borév felé.

A zárt völgyet felverte a hámorok roppant zaja, a félhomályban messzire világított a kohók tűznyelve. Keményen kellett fogni a gyeplőt, mert Sárkány és Szellő nem volt szokva az ilyen pokoli lármához. Sándor a sánta Héfaisztoszra gondolt, a tűz és a kovácsok istenére, akiről az oskolamester beszélt neki.

Héfaisztosz csodálatos kovácműhelyében a fújtatók parancsszóra szítják a tüzet, s a kovácsok portól és koromtól fekete istene legyőzhetetlen fegyvereket kovácsol üllőjén. Itt is sulykolja az izzó vaskenyeret a mázsás kalapács. Nem az isteni kar, hanem a patakvíz ereje emeli magasra, és tehetetlenségénél fogva sújt az üllőre. Ütései nem fegyvereket, hanem ásót, kapát, fejszét, ekevasat formálnak.

A Siratóhídnál - azért sirató, mert idáig szokták kikísérni a leányok a sor alá kerülő legényeket - több szekér csatlakozott a Sándorékéhoz. A torockóiak ugyanis szekéren vagy mokány lovak hátán szállítják le vasszerszámaikat Borévre, onnan fel a Mócvidékre. Amikor pedig a borévi hídon átmentek és az Aranyos völgyébe értek, hosszú gerendákat, illatos deszkát szállító szekereket kellett megelőzniök.

- Milyen népek ezek? - kérdezte Sándor az apjától, s a szekéren egykedvűen pipázó parasztra, a lovat vezető fiára mutatott. Széles bőrvet viseltek, az ingük kilógott alóla, lábukon bocskor.
- Ezek a havasi románok, de itt mócoknak mondják őket. Olyanok, mint a székelyek a magyarok között. Ők csinálták a revolúciót most húsz éve Hora vezetésével.

Más vidék, más ember.

Az Aranyos vidám hegyi patakként dobta fel aranyport hordozó habjait. Szűk volt neki a sziklás, lombos fákkal koronázott völgy. A Leánykakő egymagában állt a parton, mintha legényre várna. Az Aranyos vize megkerülte, és csak akkor nyugodott meg kissé, amikor Várfalvánál kiért a Keresztes-mezőre. Méltósággal hömpölygött tovább széles medrében, az aranyosszéki gazdák veteményeskertjeinek peremét nyaldosta. Most olyan volt, mint az Olt. Sándor ismét Erdővidéken érezte magát, odahaza.

Torda és Kolozsvár között mélyebb lélegzetet vett. Nemcsak azért, mert a Dobogón gyalog kellett felfelé menniök a szekér mellett, hanem azért is, mivel vándorútjuk végéhez közeledett.

Vége az útnak, vége a mesének.

A feleki tetőn, egy román ember kocsmája előtt megálltak abrakolni. Láruk alatt a kanyargó Szamos völgyében feltűnt egy kőfallal félig-meddig körülvett, tornyokkal ékesített városféle.

A fiú azt kérdezte az apjától:

- Ez volna Kolozsvár?

Az apa azt felelte a fiának:

- Ráösmertél. Ez a kincses város!

A REGÉNY

Ritkán kellő hives szellő fú téged, Kolozsvár

Egyszóval, *amice*, a mű tanodánkban kívánja folytatni stúdiumait - szólt az asztal mögül egy alacsony növésű, magas gallérú férfi, miközben szemével majdnem felnyársalta a feszes vigyázállásban előtte tisztelgő diákokat.

- Ebben a főtanodában, ahol apám és bátyám is tanult - erősítette meg a bölöni fiú.

- Dicséretes szándék - szólt Molnos professzor olyan hangon, mely rosszállásnak is beillett volna.

Kínos csend következett. A csend ilyenkor csak növeli a távolságot két ember között.

Molnos Dávid az imént felbontott pecsétetes levelet morzsolta az ujjai között. Farkas Sándor pedig a kalapját kezdte forgatni a két kezében, mint a sas a szerencse kerekét ama bizonyos címeren.

A professzor talán arra gondolt, hogy húsz évvel ezelőtt ő is így állt Lázár István, az akkori rektor, a mostani szuperintendens színe előtt. Bizonyára ez a gondolat ütött léket közismert zordságának jégpáncélján, s a léken kibuggyant az a szó, hogy „barátom”. Különben még a nagyobb diákokat is csak „kendnek” vagy „ipsének” szólította. Vegye hát megtiszteltetésnek ez a földi, de nehogy vissza merje mondani e bűvös szót: *amice*!

Redős homlokú, borzas szemöldökű, szigorú ábrázatú emberke volt ez a Molnos. Nehéz lett volna meghatározni a korát. Azok közé tartozott, akik sohasem öregednek meg, mert már fiatal korukban öregnek látszanak. Pedig Molnos Dávid nemrég tért vissza németországi tanulmányútjáról, s most készült elfoglalni a történelem tanszékét. De a jénai egyetemről nem Schiller lángolását, hanem Hegel rendszerességét hozta magával.

- A mű főtanodánk sokat változott, mióta az erdővidéki fiúk elmaradoztak innen, s átpártoltak Enyedre - folytatta szünet után Molnos ott, ahol Sándor abbahagyta. - Öt világjárt professzor tanít a kollégiumban. Suki László önagysága adományából felépült az új köépület. Az *amice* hol talált szállást benne?

- Amerikában - mondta Sándor felbátorodva.

- Az az új traktuson van. Nem száradt ki, árnyékot vet rá a templom. Ázsia naposabb, a déli oldalra néz.

- De két forinttal drágább.

- Helyes a takarékoság. Én is fogamhoz vertem a garast, amikor szolgáldeák valék a régi, tapasztott falú kollégiumban. - Itt megállt egy percre és az jutott az eszébe, vajon nem volt-e túlságosan közlékeny tanítványával szemben. Ezért csavart egyet a szón:

- Takarékoság és fegyelem! - folytatta emelt hangon. - Mert minél inkább békétlenkedik az a Napóleonnak nevezett *Giganteus ille Corsicanus*, annál nagyobb rendnek kell uralkodnia itt, a kollégium megszentelt falai között! Századunk a józan ráció százada, iskolánkat is az ésszerűség törvényei szerint kormányozzuk. Tilos a játékszín, a tánc és a muzsika! Nehogy pipázni lássam! Hibázni büntetlenül nem szabad! Minden kihágásért a klasszikai tagozaton vessző, az akadémiai tagozaton karcer jár!

Szép remények - gondolta Sándor -, de semmit sem árult el érzéseiből. Sőt Molnos professzor utolsó figyelmeztetését is tisztelettel vette tudomásul.

- Ma beszéltünk először és utoljára magyarul. A mű kollégiumunkban deák professzorhoz, deák deákhoz csak latinul szólhat. *Dixi!*

Ami azt is jelentette, hogy megmondtam, azt is, hogy végeztem. Sándor megértette, és ugyancsak latinul köszönt el:

- *Vale!*

Molnos zord tekintettel, de helyeslően bólintott. Önmaga előtt is restellte beismerni, hogy tetszik neki ez a fiú.

*

Ezalatt fent az emeleten már folyt a szobák berendezése. A kollégium ugyanis üres szobákkal várta diákjait; lehettek vagy százan bentlakók. A szobákban, amiket a fiúk a földrészekről és az országokról neveztek el, nem volt egyéb bútor, mint egy nagy közös asztal, a *menza publica*.

Még szerencse, hogy Sándor megmentett a hazai szekérről néhány köteg szalmát, azzal megtömte a zsákját, s így nem kellett a csupasz padlón aludnia. Szekrény nem lévén, fehéreneműjét továbbra is a ládikójában tartotta, s a láda szolgált egyelőre székek is. Kabátját, téli gúnyáját vállfára tette, s azt egy nagy kampós szegre akasztotta, amelyet az internátus főnöke veretett minden ágyhely felé, nehogy a bennlakók összelyuggassák a falat. Erős kampó volt, egy embert is megbírt volna.

Tizenkét tanuló szorult a boltíves szobába. Ez amolyan másodosztályú szoba volt. Az unitáriusoknak három forintot, a többieknek tízet kellett fizetniük a szobáért. Ezenkívül még minden tanuló egy forintot adott takarításra, negyven krajcárt tűzifára, hat krajcárt szeméthordásra. A szoba lakói az alsó, klasszikai tagozat növendékei közül kerültek ki, csak a szobagazda, a hospes volt az akadémiai tagozat hallgatója, tógás diák. Neki a bal sarokban, Észak-Amerikában vetettek ágyat fenyőfa lócára. Rajta szalmazsák, kis ösztövére párna és háziszőttés terítő.

Az új hospes éppen a régivel perelt, amíg átvette tőle a nagy rendetlenségben hátrahagyott lakószobát. - Hol a vizesedény?

- Azt tavaly mű szereztük s magunkkal vittük Afrikába.

- Hol a szemetesláda?

- Deszka van az udvaron elég. Állíts oda két legényt, s hamarosan összeeszkábál neked egy ládát.

- Ez az Amerika olyan, mint egy lakatlan sziget - mondta ingerülten az új szobagazda.

- Bárha lakatlan lett volna, de itt a vadak mindent elpusztítottak! - duplázott rá a portarius, akinek a teendője a kemence rendbentartása volt. Éppen most húzta ki kormos kezét a kályha lyukából.

Mikor már sikerült némi rendet teremteni a szobában, Sylvester György szobagazda maga köré gyűjtötte a kis szobai köztársaság polgárait, és felolvasta, elmagyarázta nekik az internátusi szabályzatot.

Sylvestert a kisebbek, dörgő hangja miatt, Szentornak nevezték. Ha suttogott, az olyan volt, mint amikor más fennhangon beszél. Ha hangosan beszélt - olyan, mintha más kiabálna. Beszéd közben magasra húzta szénfekete szemöldökét, villogott fehér fogsora, gesztus helyett esetlenül lóbálta súlyos karjait.

Most is áhítattal hallgatták a tekintélyes fekete embert a kisebbek, amint megparancsolta nekik, hogy mindenik köteles sorjában szobát és folyosót takarítani, gondot viselni az ajtóra és az ablakokra, őrséget állni a folyosón és a kapuban, s kerülni kell minden ricsajt, haszontalan beszédet, „a hallgatag Múzsák ellenségeit”.

Következett a szabályzat aláírása. Amerika fiatal polgárai egymásután járultak az asztalhoz, s névaláírásukkal fogadták, hogy nem vétnek a bennlakás rendje ellen.

Amikor Sylvester György az egyik növendék kezében remegni látta a lúdtollat, hátba vágta, s jóízűen kacagott:

- Ne félj, fiú, nem a halálos ítéletedet írod alá! Jön az ünnep, elküldelek kántálni, jön a tavasz, mészt kertet ásni, s ha arra sem vagy jó, virrasztol a halottak mellett. Nyáron aztán tömött erszénnyel indulsz majd haza, Tarcsafalvára.

A szabadságnak ez a reménysugara, a sok iskolai tilalom elsorolása után, jobb kedvre hangolta az ifjúságot. Vidáman szólt a csengő vacsorára. Kettős sorokban, kézen fogva mentek végig a fiúk a folyosón, aztán le a lépcsőn, az udvar felé. Már aki ment.

Mert nemcsak a szoba fekvése, hanem az ebéd és vacsora is különbséget tett a diákok között. A napos oldal lakói közül sokan künn a városban fogadtak maguknak asztaltartást pénzért vagy terményekért. Kettőre „lábasházi” fehér kenyér, négyre „vastagétel” - ez volt a legkedvesebb ebéd. Akinek rokona vagy tanítványa akadt a városban, az a helybeli polgárházak főztén gyűjtötte az erőt a tanuláshoz. A közelben lakók, főként az aranyosszékiek, a láda-fiában őrzött hazaiból éltek. Ha ez kifogyott - a napnál ebédeltek, holdnál vacsoráztak.

Az igazgatóság csak kenyérrel tudta ellátni diákjait. Suki László, az egyház jótevője ugyanis a kolozsvári főtanoda rendelkezésére bocsátotta malmának szombati vámját, s így hetenként hozták be a lisztet Zsukról az iskolai sütőházba. Húst és zöldséget a mendikánsoknak, vagyis kéregetőknek kellett utcánként összekoldulniuk a tehetősebb kolozsvári hívektől. Néha még a főzőedényt is.

Ennek fejében a diákok látták el a templomi szolgálatot, ők harangoztak, ők énekeltek a temetésen. Ebből aztán sok súrlódás támadt a farkasétvágyú diákok és a céhbeli polgárok között, akik jobban vigyáztak a húsos fazakakra, mint lelkük üdvösségére.

Az ebédlőben kisebb-nagyobb asztalok mellett helyezkedtek el a növendékek. A falra ki volt függesztve Rotterdami Erasmus illemszabályainak gyűjteménye latin nyelven. Mivel Sándor éppen a táblával szemben talált magának helyet, a vacsorára várva egynehányat legott kibőn-gészett a jótanácsok közül:

Ne falj akkorát, hogy arcod kidülledjen!

A feltálatl ételt és italt ne bíráld!

Ujjadat ne mázold be, fejedet ne vakard!

A csontokat ne rágd!

Közben megérkezett a párolgó lábos. Az internátus főnöke, a senior, akit maguk a diákok választottak a tógátusok közül, belekóstolt az ételbe, s mivel ehetőnek találta, parancsot adott a tálalásra. Minden asztalra jutott egy-egy tál. Mozgásba jöttek a tányérok az asztal lapján. Húzták, taszították, aki tehetett, kétszer is odatolta.

Sylvester György mélyen belemártotta az öblös kanalat a tálba, aztán odarítyentett egy-egy adagot mindenik fiának tányérjába. Ami a tálban maradt, azt magának tartotta meg.

- *Semper kása, aliquando káposzta!*

Sándor figyelte.

Ezt nevezik konyhalatinságnak - gondolta magában. S azon is rajtafogta a főnökét, hogy bírálja az ételt.

Bezzeg ő maga nem vétett Erasmus szabályai ellen, mert aprókat falt, nem vakarózott, csont pedig ez alkalommal nem akadt az ételben, amit lerághatott volna.

*

A klasszikai tagozat, ahova Sándor is beiratkozott, négy első, grammatikai, és két felső, humanitás osztályból tevődött össze. Az első osztályok tanulóit minoristáknak, a felsősöket majoristáknak hívták.

Ez a hat év főként arra volt jó, hogy a kis diák megtanulja a latint, mert latinul leveleztek a hivatalok, latin volt a megyegyűlés, az országgyűlés nyelve. A könyveket is leginkább latin nyelven írták.

Régi volt a könyv, amiből a latin nyelv elemeit tanulták. Molnár Gergely egykori igazgató írta 1556-ban.

Öreg volt a tanár, aki a latint tanította: csikfalvi Márkos György. Ő is járt Göttingában, s szép reményekkel kezdett tanítani abban az évben, amikor beköszöntött a Hora világ. Mire azonban az időszámítást Napóleon győzelmeihez igazították, csak egy korán elaggott, száraz professzor baktatott a folyosó kőkockáin az órára változatlan pontossággal.

Márkos professzor számára megállt az idő a zsidóknál, a görögöknél és a rómaiaknál, akiknek a nyelvét tanította. Forradalomnak csak a Spartacus-féle volt az igazi, győzelemnek - Caesar átkelése a Rubiconon. Ő maga is olyan öregnek látszott, hogy - rossz nyelvek szerint - a római birodalom bukását mint szemtanú szokta elmesélni.

A diákok eligazítást szerettek volna a forrongó Európa dolgaiban, de Márkos tanár úr nem tudott más iránytűt adni, mint egy-egy latin idézetet. Azok közül sem olyant, amelyik tettekre sarkall, hanem inkább a belenyugvást sugallók közül: *vanitatum vanitas*, minden hiábavaló.

- Mért olyan szomorú ez a Márkos, mint a fancsali feszület? - kérdezte Sándor Gálfí Jóskától, aki majorista lévén, többet tudott a tanárok magánéletéről.

- Bizonyára megint összeveszett a feleségével, Mária asszonnyal, vagyis Xanthippével. A minap hallottam, amint Nagy Zsigának panaszkodt gyászos családi életéről.

- Jónak mondta, mert tőle aztán hiába vár vigasztalást.

Csikfalvi Nagy Zsigmond csikfalvi Márkos György után került Bécsen át Göttingába, s onnan írta haza keserves leveleit, hogy koplal és nyomorog, majd éhen nem hal. Az ősi német egyetem Göttingában nem nyújtott neki többet, mint a nagyszebeni szász kollégium, ahol már diákkorában jól megtanult németül.

- Nem *ik*, hanem *ich*, az apád istenit! - ripakodott rá a székely gyermekre, aki kerékbe törte a német nyelvet. S már emelte is elmaradhatatlan botját a „bikkfanyelvű” növendék feje felé.

Köszvényes volt a professzor, még a szobában sem tette le a botot, a folyosón pedig bottal támaszkodott - hol a padlónak, hol a falnak.

Csikfalvi - csókfalvi, *hic-haec-hoc, der-die-das* - vajon meddig fog ez így menni? - töprengett Sándor, miközben a versbe szedett nyelvtani szabályokat magolta, s lelke Horatiusra és Schillerre vágyott.

Minden rosszban van valami jó. S hogy szegény csókfalvit a köszvény néha hetekig ágyhoz kötötte, abból is származott némi előny. Ilyenkor bejött helyettesíteni az ifjú Füzi János, Molnosnak iskolatársa Bécsben és Jénában, aki szintén most várta, hogy tanárnak beiktassák. A daliás termetű, pirospozsgás, zengő hangú Füzi úgy vált ki orralógató tanártársai sorából, mint rózsza a tövisek közül.

- Barátom, ez aztán a professzor! - mondta Sándor lelkesen Gálfinak. - Mesélni tud a bécsi Burgról, a testőrgárdáról, ahol Bessenyei és Báróczy szolgált. A jénai manufaktúráról, ahol a tűzálló üveggel folytatnak experimentumot.

- S közben a mennyezetet nézi - egészítette ki Jóska a jellemrajzot.

- Honnan tudod?

- Nálunk is úgy tett. Azt sem vette észre, hogy egyik majorista a másik helyett megy ki felelni.

Sándor elnevette magát. Aztán hozzátette:

- Füzi mellett szabadnak érzem magam. Molnosnak, még ha nem is látom, szúr a tekintete.

*

November harmincadikán Sylvester György megparancsolta a gondjaira bízott növendékeknek, hogy tegyék tisztába a szobát, mossák meg az ablakokat, takarítsák ki a kemencét, mert másnap díszgyűlés lesz a főtanodában, azon a szuperintendens is megjelenik, talán még a szobákba is benéz. Két új professzor tartja székfoglalóját.

A délután takarítással telt el. Este nyolckor bezárták az első és a hátsó kaput, nehogy valamelyik tógátus elcsavarogjon, s éjjel felferje a nagy napra készülő kollégium csendjét.

Reggeli ima után a hospesek sorba állították az ifjúságot az oszlopos főkaputól egészen az első emeletig. Ragyogott a fiúk csizmája és arca, s élénk vivat kiáltásokkal kísérték a bevonuló Lázár István szuperintendenst és a két főgondnokot, amíg Körmöczy János rektor-professzor felvezette őket a nagy auditóriumba.

Lázár István az emelvény közepén foglalt helyet. Jobbján vargyasi Daniel Elek, a rangidős főgondnok, meggypiros mentében, rendjelekkel teleaggatva, balra Petrichevich Horváth Miklós, a fiatalabbik, rókaprémes, almaszínű magyarkában, mindketten díszkarddal. Maguk elé tették az asztalra kócsagtollas süvegüket.

Két főúr a két nagy családból, amely egymást váltogatta a főkuratori székben, s közöttük egy jobbágyivadék, akinek a nemeslevelén még alig száradt meg a tinta. Most mégis minden szem reá nézett. Mereven ült a püspöki székben, mint egy szobor. Fején szögletes süveg, vastag testén szederjés köntös, felette földig érő fekete palást. Acélkék szeméből értelem sugárzott.

Ki gondolta volna, legkevesbé bányász apja a torockói Felső utcából, hogy ez a fiú olyan messzire evez a sors hullámain. Kolozsvár, Bécs, Amsterdam, Leiden, aztán megint Kolozsvár, doktorátus a filozófiából, professzorság fizikából, rektori állás a kollégiumban - ezek voltak a kikötői ennek az életfolyamnak. Közben átvette az elaggult Agh István püspöktől az egyház ügyeinek kormányzását, előbb mellette, aztán helyette. Így futott révbe, az árral úszva - sohasem ellene.

Tudták róla, hogy a nemességhez kerülő úton jutott. A Genfben megégetett Szervét Mihály könyvének egyetlen hazai példányát, az egyház tulajdonát, vitte a bécsi udvarnak ajándékba, amikor a császárnál megjelent.

Tudták róla, hogy a Sukianum beneficiumból ezer forint fizetést utaltatott ki magának - a tanárok háromszázat kaptak - s ezért összekülönbözött Horváth Ferenc főgondnokkal, Suki sógorával, aki magának akarta fenntartani a vagyonkezelés jogát.

Már majdnem szakadás következett be az egyházi és világi rend között, amikor meghalt Horváth Ferenc, és helyét az engedékenyebb Petrichevich Horváth Miklós foglalta el. Lázár István pedig úgy egyensúlyozott a Danielek és Horvátok között, hogy mindig ő maradjon fölül.

Az emberek sokat tudnak, de Ferenc császár alatt hallgatni is megtanultak. Az emberek némán meghajolnak a hatalom birtokosai előtt. Az olyan minorista pedig, mint Farkas Sándor, akinek a hatalomhoz vezető utakról nincs tudomása, bámulva figyeli a többi dolmányos vagy zekés Lukátsival és Wasassal, Menyhárdal és Csipkéssel, Iszlaival és Küsgyörggyel, Batzóval és Kanyaróval, amint a szuperintendens engedélyt ad a rektornak a székfoglaló ünnepély megnyitására.

Legfeljebb az tűnik fel nekik, hogy Lázár István hideg szeme meg se villan, Körmöczi János pedig mosolyra derülve, meleg hangon fordul a két új professzor felé:

- *Viri clarissimi, olim discipuli mei...* Fényövezte férfiak, nekem egykor tanítványaim...

Mondhatott ezután Füzi János akármit arról, hogy az ember a nevelés útján tökéletesíthető. Folytathatta Molnos Dávid ott, hogy az egész világegyetem és az emberi társadalom sérthetetlen törvényeknek van alávetve, s nincs nagyobb szabadság, mint a törvények tisztelete.

Az egyre inkább bonyolódó latin körmondatok súlya alatt a fejek sorra lekókadtak, csak Horváth Miklós főgondnok figyelte Molnos beszédét változatlan érdeklődéssel. A Petrichevich Horváth család saját költségén küldte Molnos szász Weimarba tanulni, ők győzték meg a főtanácsot, Körmöcziel szövetkezve, az ötödik tanszék felállításának szükségességéről, amit Lázár István - takarékosági okokból - a végsőkéig ellenzett. Most hát itt van a szabados Füzi mellett a nagyreményű Molnos, a rend és erkölcs őre, a folytonosság biztosítója, aki a régi mécsnél új szövétneket fog gyújtani.

Ha Füzi vastapsot kapott könnyedén szárnyaló beszédéért, Molnos számára már csak szórványos vivatok maradtak a tárgyat és a hallgatóságot egyaránt kimerítő magvas fejtegetéséért. A szuperintendens nem kívánt szólani, a főurak kezét szorították a jogaikba iktatott két új professzorral, akik a rektor oldalán a kapuig kísérték az előkelő vendégeket.

Mindenki fellélegzett. A tanárok, mert túlestek a keresztségen. A tógátusok, mert a rájuk bízott növendékek fegyelmezetten viselkedtek. Emezek azért, mert most már kedvükre ugrálhattak, kiabálhattak az udvaron. S valamennyien farkasétvággal estek neki az ünnepi díszebédnek.

Töltött káposzta volt. Utána kürtőskalács. Mindenkinek kijárt egy pohár bor, amit a Füzi János és a Molnos Dávid egészségére ittak ki.

*

Lefekvéskor Sylvester György közelebb húzta az ágya fejéhez a gyertyát, végignyújtózott fenyő- és szénaitlatot árasztó lócáján, s megvárta, amíg mindenki egyenletesen lélegzik, ami az alvás legbiztosabb jele. Aztán öklével háromszor megdöngette fejénél a falat.

Sándor ágya a Sylvesteré mellett volt, s a fiú többször megfigyelte az ilyen esti kopogtatást. Tudta, hogy a szomszéd szobában a hospes Székely Miklós, az ótordai, s az ő ágya is a Sylvester falához támaszkodik a túlsó oldalon. De a kopogtatás jelentését nem ismerte.

Sylvester és Székely, a két jóbarát ugyanis olyan jelbeszédet alakított ki egymás között, amit csak ők ketten értettek. Most is tovább folyt a kopogtatás. Egy hosszú, egy rövid, két gyors, három vontatott... és így tovább. De most már Sylvester is figyelmes lett arra, hogy Sándor fülel.

- Sándor öcsém, alszol-e?

- Aludnék, de nem jön álom a szememre.

- Akkor kelj-sze fel, és mennél át a szomszédba domine Székelyhez azért a könyvért.

- Milyen könyvért?

- Ő tudja.

Sándor kiugrott az ágyból, magára kapta köpenyét, s lábujjhegyen kiosont az ajtón. A bolthajtásos sötét folyosót megvilágította hideg fényével a hold.

Benyitott a szomszéd szobába. Afrika sötét volt, mint a sír.

A nyitott ajtón át, a beszűrődő hold fényénél csak annyit látott, hogy egy izmos kar az ajtó melletti ágyból kinyújt feléje egy csomagot.

- Nesze.

Megfogta. Visszalépett a folyosóra Betette maga mögött az ajtót. Kibontotta.

Kézirat volt, gondosan rajzolt betűkkel. A címlapra ez volt írva: *A természeti rendszer.* Holbach Pál Henrik Dietrich bárótól, London, 1770.

Belelapozott. A közepe táján ilyen mondatra bukkant: „Az anyag önerejénél fogva mozog és nincs szüksége semmiféle lökésre... Az ember a természet egy része, tehetségei az emberi test alkatától függvék...”

A papok másképpen mondják. Enyhe borzongást érzett. Talán a hidegtől.

Ezt itt úgysem tudom mind elolvasni - gondolta magában. - Nézzük a végét.

A vége olyanforma volt, mint egy imádság:

„Ó, természet! Minden teremtmények atyja! És tük, az ő hön szeretett gyermekei: erény, értelem, igazság! Legyetek mindétiglen a mű egyedüli isteneink!”

Ezen már nem ért rá gondolkozni, mert különben úgy megfázik, hogy egészen elapad. Ismét összecsomagolta a könyvet, hóna alá szorította és benyitott Amerikába.

- Merre csavarogtál ilyen sokáig? - kérdezte Sylvester.

- Az árnyékszék is megjártam - füllentette Sándor.

Ez elfogadható kifogásnak látszott, mert az árnyékszék a földszinten volt, hátul az udvaron.

Sylvester felült az ágyban, hátára vette a takarót és a könyv olvasásába merült.

Biztosan a természethez imádkozik - gondolta Sándor.

*

A kollégium L alakban épült.

Rövidebbik szárnya a napsütötte Belső Magyar utcára nézett, a hosszabbik a Kurta Szappan utca irányába. Innen két abroncstám nyúlt ki az utca felett a templom felé, s megtámasztotta a nemrég felhúzott későbarokk épületet.

Olyan ez a kettős boltív, mint a Sóhajok hídja Velencében.

Súlyos terméskő-kockákból épült a kollégium, sokat a város körüli kőfalból szedtek ki, amikor bontani kezdték. Szilárdan állott, hűvösséget árasztott magából.

Az L betű belső oldalán, mind a két emeleten, nyitott folyosó. Boltívei alól kilátás nyílt az udvarra és a város északi felére. Innen a magasból csak a házak gátoros fedele látszott, s rajtuk az ódon fejkötőhöz hasonló kupak. Egy-egy árva galamb fészkelődött rajta. Leselkedett rá a padlásablakból a macska.

Ezen a nyitott folyosón örködött Sándor reggeltől estig, hogy ne szemeteljenek, ne lármázzanak. Napjában ötször sepregetett és számtalanszor tisztelgett az elhaladó feletteseknek.

Különös ritmusa van a csendnek egy ilyen iskolai folyosón. Sokáig csak az osztálytermekből kiszűrődő hangokat és a légy zümmögését lehet hallani. Aztán rövid időre megelevenedik a folyosó: szalad, rohan végig rajta a sok furge csikó, csattog a patkó a kőpadlón, visszhangoznak a falak az egészséges nyerítéstől. Majd ismét elnémul egy-két órára. Mintha itt a csend volna a természetes állapota folyosóknak, termeknek.

Sándor a vaspántos hátsó kaput kémlelte az egyik boltív alól. Ritkán nyílt meg a diákok számára. A kapu felett, ahol a négy Szappan utca, a Hosszú, a Rövid, a Görbe és a Kőfalsori összefut, a Takácsok bástyája emelkedett, a későbbi tűzoltótorony. Alatta a Kiskapu. Ezen a részen volt a szappanfőzők céhe. A lúgos folyadék csípős gőzét a főtanoda emeletére is felfújta az északi szél.

Sándor szeme végigsiklott a csipkés várfalon balra, egészen a tornyos Híd-kapuig. Ez volt a város legjobban megerősített kijárata. Nevét a Szamos hídjáról vette.

Azon túl, ágyúlövésnyire nem volt sem ház, sem kerítés, hogy az ellenséget, ha a várfalhoz közelednék, szemmel lehessen tartani. Még tovább, északnyugat felé meredek hegyoldal emelkedett - a Kőmál. Tetején várerőd börtönnel és laktanyával. Az osztrák hadvezetőség építtette a kurucok leverése után, hogy innen tartsa féken a megbízhatatlan várost. Fellegekbe törő ormárról be lehetett látni a város szívébe.

Farkasszemet nézett egymással a két erődítmény: Kolozsvár és Fellegvár.

De Sándor most mégis a Fellegvárra vágyott, mert a kőmáli hegyoldalon édes muskotályszőlő terem. Szüretkor az egyik szőlősgazda ki is kért egy csoport minoristát. A napszámot megfizette a kollégiumnak, a fiúkat megvendégelte musttal. Sándornak még most is összefutott a nyál a szájában, ha erre gondolt.

Ezen járt az esze és a messze vidéken, ahova a Kőmál tetejéről el lehetett látni. Pojána, Kis Magura, Leányvár, Gyulai-havasok. A Mócvidék kapuja. De vágyainak útjában állott a bezárt iskolakapu és a magas várkerítés. Kettős falú börtönnel érezte ezt a főtanodát.

Az udvaron megszólalt a kisharang.

Egymásután nyíltak ki az ajtók. Mint a léket kapott hordó a bort, úgy ontotta magából az udvarra a növendékeket ez a vastag falú épület. Az egyik osztály az építkezés után visszamaradt téglá- és sóderdombot szállotta meg. Voltak, akik az internátus farakásán építették ki hadállásukat, s mind lejjebb csúsztak, amikor a támadók kihuzigálták alóluk a vastagabb fákat. Rövid küzdelem után az éles hangú kisharang ismét visszaterelte az osztályokba a fiúkat.

Most már Sándor a folyosó korlátjára támaszkodva, a második emelet madártávlatából nem a csatateret, hanem a néma udvart szemlélte. A bal sarokban, ahol minap a bennlakás egyik fosztogatóját deresre húzták, és kiszámolták rajta a lapos ágú korbáccsal a hat csípőst, most békésen turkálta a földet az internátus kurta farkú malaca.

A mélység mindig vonzotta a kis Sándort.

Eszébe jutott, hogy amikor otthon esténként mesét olvasott fel a rokka mellett bajmolódó anyjának, nemegyszer őt magát is magával ragadta a mesefolyam, s azt mondta: legszívesebben ő is angyal szeretne lenni ilyen zsenge korban, szárnyas angyal. Most egy lépés, egy ugrás a mélybe, s onnan már mint angyal szállna fel, szállna át az iskolakapun, a várfalon...

Játszott ezzel a gondolattal.

Háta mögött volt a titkos szoba. Így hívták Körmöczi rektor-professzor előadótermét. A falak tele voltak aggatva képekkel, földabroszokkal, a bolygók járását mutató ábrákkal; az asztalon, az üvegfalú szekrényben különböző szerkezetek. Körmöczi János önerejéből gépeket készített, s hagyta, hogy tanítványai is experimentumokat végezzenek rajtuk.

A folyosón csend volt, csak Körmöczi tagolt beszéde hallatszott az ajtó közelében. Úgy, mint amikor a hegedűre hangfogót tesznek. Sándort meglepte a folyékony magyar beszéd, hiszen Molnos úgy nyilatkozott, hogy az itt tilalmas. De még inkább felfigyelt a mondanivalóra:

- ... az emberek minden időkben különb-különb képzetet formáltak maguknak a tűzről. A görögök úgy vélekedtek, hogy Prométheusz orozta el a Olümpuszról a tüzet, s ezért büntetés-képpen húszezer évig kellett gyötrődnie a Kaukázus sziklájához láncolva. Egy saskeselyű tépte mindennap a máját. Mert a mennybeli és földi istenek már akkor sem osztották meg szívesen a fényt és a meleget az emberekkel... A zsidó nép számára az égő csipkebokor továbbította a felsőbbiség üzenetét, s Mózes is a tűzből jövő hang parancsára indult útnak a Hóreb hegyéről...

Éppen most kellett felérnie az emeletre a mindig késlekedő Nagy Zsigmondnak. Sándor a folyosó sötét sarkába húzódott, nehogy rajtakapják a hallgatózáson. Amikor becsapódott az ajtó csókfalvi mögött, ismét a titkos szoba kulcslyukára tapasztotta fülét:

- ... a tudomány világában is sokáig balvélekedések homályosították el a tűz igazi mivoltát. Évekkel ezelőtt még a mű iskolánkban is azt tanították, hogy az éghető testek tartalmaznak valami közös elemet, flogisztont, s égés alkalmával ez távozik a testből...

Sándor agyán átvillant a gondolat: Körmöczi előtt Lázár István tanította a fizikát, amíg szuperintendenssé nem választották.

- ... a megvilágosodás és a francia revolúció azonban új ösvényeket nyitott a kutató elméknek. A nagy Lavoisier, aki a rémuralom áldozatául esett, bebizonyította, hogy az égés nem más, mint egyesülés a levegő egyik alkatelemével, az élennyel...

Tovább már nem hallotta Sándor a magyarázatot, mert a rektor hangja elhalkult, s inkább csak az hallatszott, amint az asztalon tesz-vesz. Aztán az ajtó repedésén át látta, hogy láng csap fel az asztalról, s utána valami csípős szagot érzett, mint amikor disznót perzselnek.

De a felvillanó láng fényénél mintha többet értett volna meg abból, amit az éjjel az anyagról lopva olvasott.

Ismét megszólalt a kisharang.

A rektor-professzor kilépett az ajtón, s rugalmas léptekkel ment végig a folyosón. Sándor összevágta bokáját, Körömczi biccentett. Még egy pár lépés - a lépcső fordulója elnyelte magas, szikár alakját.

*

Egy foltozó varga indult el Körömcébányáról fél századdal azelőtt ugyanilyen rugalmas léptekkel, s bizonyára füttyörszve. Mivel - gondolta - lyukas cipő mindenütt akad, a határokat pedig akkor még csak az utak mentén őrizték, Ihring mester a Duna folyását követve eljutott a Balkán félszigetig, és a hegyeken átkelve Konstantinápolyban telepedett meg.

A törökök azonban könnyű topánkában járnak, s a gyaurokban könnyen kémet szimatolnak. Így hát visszafelé vette útját, hogy keressen egy olyan országot, ahol csizma a divat, s némi szabadság is van. A székely mesterek akkor is a Kárpátok szorosain át vándoroltak Moldvába, Havaselvére. A körömcébányai csizmadia az ellenkező irányt követte, s így jutott el Brassóig.

Ihring mester a Cenk tövében ütött tanyát s olyan szép, rámán varrott csizmákról álmodott, amilyeneket a brassói polgárok viselnek. Itt azonban más baj volt. A céhbeli csizmadiák nem jó szemmel nézték a céhen kívüli vargát, még ha az az anyanyelvükön szólt is hozzájuk. Volt csizma, de nem volt szabadság.

Megindult hát vissza, Körömcébányára. Elakadt Nagyajtán. Leszakadt lábáról a cipő. Ajta befogadta, Körömczinek keresztelte. A fia, József, oskolamester lett Kissáron, az unokája, János, rektor Kolozsvárott.

Körömczi Jánost a tehetsége vitte előre. A származása inkább tehertétel volt a székelyek között, ahol még a halottkém is nemesember. Apja iskolájából a kolozsvári kollégiumba került, onnan Bécsbe, aztán német honba. A jénai egyetemen, ahol Fichte, Hegel, Schiller tanított, éppen olyan otthonos volt, mint a Gaussról és Herbartról nevezetes Göttingában. De őt inkább a német egyetemekre beszüremelő forradalmi eszmék vonzották. Mikor Jénába érkezett, Párizsban még Robespierre volt az uralmon. Mikor Göttingából hazatért, már Gracchus Babeuf kommunisztikus összeesküvését is leverték.

Kolozsváron azzal mutatkozott be, hogy magyarra fordított egy köztársasági szellemű röpiratot a francia forradalomról. Most is ez járt az eszében, amikor a szuperintendenshez hívták. Pedig a nagy port felvert röpirat megjelenése óta jónéhány év eltelt, s ő már nem segédtanár, hanem a kollégium rektor-professzora.

Lázár István szuperintendens-püspök hatalma tetőpontján állott, s mivel okos ember volt, tudta, hogy nincs tovább. Az egyházban maga alá gyűrte ellenfeleit. A gubernátor ajtaja nyitva állt előtte, esténként együtt „vakoltak” a nagy tekintélyű Bánffy Györggyel a szabadkőműves páholyban. Fiát a főkormányshéken helyezte el fogalmazónak. Felépített két kollégiumot, egy sor templomot. Már életében rászolgált arra, hogy „nagy püspök”-nek nevezzék.

Egy terület volt, ahol nem tudott teljhatalmú úr lenni: a szellemi élet. S egy név, melynek hallatára kétségei támadtak, hogy amit alkotott, időtálló lesz-e: Körömczi.

Négyen ültek a lefüggönyözött szobában: Lázár István, Petrichevich Horváth Miklós, csókfalvi Nagy Zsigmond és Lázár Samu, akit apja a kollégium felügyelő-gondnokának szemelt ki.

- Főtanodánk ügye aggodalommal tölti el püspöki szívünket - kezdte Lázár szelíden. - Van új kollégiumunk, van öt professzorunk, de nyugtalanító hírek jönnek arról, hogy a revolúció sátáni hatalma követőkre talált a megszentelt falak között. Ezek a hírek a gubernátor úr

önagyméltóságához is eljutottak. Ezért tartottam szükségesnek kedvelt fiamat is meginvitálni, ki a főtanodánkban folyó praktikákról számot adand.

- A tógátusok egy német eretnek istentelen könyvét olvassák a természetről, amelyet a felséges királyi gubernium eltiltott - szegezte Körmöczinek a vádat Lázár Samu.

- Az a német eretnek Paul Henri Holbach lehet, aki különben francia báró és az akadémia tagja - felelte könnyedén Körmöczi Horváth főgondnok felé fordulva. - A természeti rendszerről szóló munkáját gróf Teleki Sámuel kancellár úr helyezte el vásárhelyi nyilvános bibliotékájában.

- De a könyv anyagelvű téveszméivel megbotránkoztatja a hívő lelkeket, s meg vagyon írva: „Jaj a botránkoztatóknak!” - felelte keményebben a püspök.

- A természet rendszerének ismerete ma már minden hazai és külföldi főtanoda stúdiu- mai közé tartozik - folytatta Körmöczi. - Ami pedig a szentírás tanítását illeti, az is meg van írva, hogy mindeneket megpróbáljatok, s ami jó, azt megtartsátok!

- Holbach nekünk nem jó - szögezte le röviden Nagy Zsigmond, akit csak azért vett maga mellé főjegyzőnek Lázár István, mert tudta, hogy benne mindig visszhangra talál.

- De kigyelmed azt sem átallja tanítani, hogy az okos embernek két vallása van: az egyiket hiszi, a másikat csak a szájával vallja - sorolta fel a második vádpontot Lázár Samu.

- Hogy mit vallunk, azt megítélheti a felsőbbség. Hogy mit hiszünk, az a mi dolgunk. *De internis non judicat praetor*. Már a tordai országgyűlés úgy határozott, hogy mindenki azt a hitet tartsa, amelyet inkább akar.

- Most nem az országgyűlés határoz, hanem a felséges gubernium - szólt közbe a püspök fokozódó indulattal. - Nagyfejedelemségünket a francia métely fenyegeti. Császáruk parancsa, hogy minden repedést be kell tömni, amelyen birodalmunk épületébe a revolúció gonosz szelleme behatolhat. Ötven esztendő kellett, amíg mi, unitáriusok a szombatosság vádjá alól tisztáztuk magunkat. Most az ateizmus vádját vegyem magamra? Amikor megnyertem ügyünknek a császár őfelségét, a gubernátor úr önagyméltóságát, amikor annyit építettem!

- A patrónusok adományaiból - tette hozzá Petrichevich Horváth főgondnok.

- És a polgárság önerejéből - helyesbítette Körmöczi.

Majd elgondolkozva így szólt:

- Mindnyájan építeni akarunk, csak a fundamentum legyen szilárd. A mi tanodánk a józan rációra és a szabad vizsgálódásra épít. Ez a legbiztosabb alap, mivel az emberi természetben rejlik.

Meghajtotta magát és távozott.

A két Lázár dühös pillantásokkal kísérte. Petrichevich Horváth csak hümmögött. Nagy Zsigának a szabad vizsgálódás jobban fájt, mint a köszvény.

*

Amíg Sándor hibátlanul megtanulta a latin etimológiát és a szintaxist, s a Belső Magyar utcát is végig kikövezték, nagy dolgok mentek végbe Európában.

Azt, hogy Napóleon nem fog megállni Austerlitznél, még Daczó Laji is tudta Bőlonben. De hogy Poroszország után Ausztriát is újból megtámadja és bevonul Bécsbe - azt még az államférfiak sem láthatták előre. Lett is nagy mozgólódás országszerte.

A Kolozsvárra nagy hirtelen összehívott országgyűlés elhatározta, hogy a megyék és székely székek 2554 lovast, 13 528 gyalogost állítsanak ki, a szász nemzet pedig kétezer gyalog katonát. Az inkább kised, mint katonás természetű Bánffy György kormányzó is táborba szállt Besztercén, s onnan irányította a nemesi felkelést, az inszurrekciót.

Mielőtt távozott volna, megparancsolta a kolozsvári főbírónak, hogy állítson elő egy belső és külső védsereget. A bíró elébb ellenkezett, de mikor jobban megszorították, még a tömlőc lakóit is besorozta. Csak a tehetősebbek szabadultak, mert pénzért mást állítottak maguk helyébe.

A nagyobb diákoknak nem volt tanácsos este kimenni a kollégiumból, mert folyt a katonafogás. Akit lehetett, leittattak, s ittas állapotban kötelezvény aláírására kényszerítették, hogy a császárt fogja szolgálni. Kőrmöczy rektor megkettőzte a kapuőrséget mind a két oldalon.

A városi tanács csak most sajnálta igazán, hogy engedélyt adott a várfalak lebontására, ahol a céhbeli polgárok építkezni akartak vagy középületeket emeltek, mert az építkezés az utóbbi években erősen megindult Kolozsváron. Most ismét ki kellett foltozni a falakat, megerősíteni a bástyákat, kitakarítani a sáncot, az egykori vizesárkot, ahol a holttestekkel és dögökkel trágyázott talajból buja növényzet nőtt ki.

- Rossz csillag alatt születünk - mondta Sylvester Székelynek. - Bármikor jöhet a behívó. Jó most a minoristáknak.

Sándor éppen zekéje kifoltozásával volt elfoglalva, amikor hívatják a kapuhoz, mert levele érkezett. Leszaladt, átvette, felbontotta.

Elek bátyjától jött a levél, Marosvásárhelyről.

Tisztelt öcsém, Sándri!

Kívánom, hogy epistolám jó egészségben találjon. Most ez a legfontosabb. Mert a családban csak ketten maradtunk férfiak. Jó apánk ugyanis az insurrectio alkalmával mint Fliegels Commendans meghala, s erről mi csak nagy későn szerzünk tudomást. Engem azonnal behívtak helyébe a szélbeli katonasághoz. Mivel azonban a királyi táblán dolgozom, a magas Gubernium engedelmeivel sikerült felmentvényt kapnom. Most rajtad a sor, hogy mérték alá állj! Te még sokra viheted a határőröknél.

Az Ég Áldjon meg! Elek bátyád.

Sándor nekidőlt a hideg kőfalnak és zokogott, mint egy árva gyermek.

Mikor némileg magához tért, még egyszer hozzákezdett, hogy elolvassa a levelet. De már a harmadik mondatnál megakadt.

- Ketten maradtunk? Én maradtam egyedül.

A szobában először Gálfi Jóskának tűnt fel, milyen dúlt az ábrázata.

- Mi van veled? - kérdezte.

Sándor átnyújtotta a levelet:

- Olvasd!

Jóska figyelmesen végigolvasta, és csak annyit mondott:

- Ezt ugyan jól kicsinálta az az Elek.

A levél kézről kézre járt, utolsónak Sylvester Györgyhez jutott el. A szobagazda fejét csóválta, és az ablakon át felnézett az égre, majd sztentori hangon akart szólani:

- Azt a... - de inkább nyelt egyet - ... ennek a háborús világnak!

S miután levezette indulatát, kissé megjuhászkodva, így szólt Sándorhoz:

- Holnap jelentsd a rektornak. Hátha kifundál valamit.

Körmöczi János, a képek és gépek közt ülve, türelmesen végighallgatta Sándort. Majd elolvasta a levelet, összevonta a szemöldökét, s rövid gondolkodás után úgy szólt a fiúhoz, mintha nem is tanítványa, hanem apja helyett apja lett volna:

- A katonai numerus alól, a már sok székely ifjaktól könnyekkel szankcionált törvények szerint, senki sem szabadulhat, hanemha a parancsnokságtól arra engedélyt kap vagy lemond székely örökségéről. Engedélyt háború idején nemigen adnak, legfeljebb akkor, ha más fiú is van a családban. A lemondás a te dolgod. Ha megváltasz vagyondtól, lemondasz nemesi privilégiumaidról, az Alma Mater szívesen visszafogad. Ember és polgár leszel. Én is csak ennyi vagyok.

Sándor most értette meg Galilei igazát: Mégis mozog a föld! Forogni kezdett vele a világ, és benne is megmozdult valami.

Mondjon le apai, anyai jussáról, a zsendely fedelű házról, a hét szilvafáról, a földről a Nyerész-dűlőben? Ezután csak vendég legyen Erdővidéken? Vagy vesse alá magát az örökös szélbeli katonaság törvényének, fordítson hátat a könyveknek, s idegen csatamezőkön tegye kockára fiatal életét?

Mért éppen őt állítja a sors ilyen választás elé, akinek olyan érzékeny szívet adott, mért éppen neki kellett milliók közül ilyen körülmények között születnie?

Így gyötrődött, így vergődött, s az idő múlásától várta a megoldást, amíg újabb levél nem érkezett. Most az édesanyja írt.

Özvegy Farkas Zsigáné, Kandal Judit keze elszokott a betűvetéstől. Reszketeg írását, fűszálként düledező betűit alig-alig lehetett olvasni. Sándor azonban így is megértette, hogy miről van szó. A parancsnokság azzal fenyegeti anyját, hogy tömlöcbe zárja, és ott tartja botozások között, amíg a fia haza nem kerül.

Most már nem habozott tovább. Az ő anyját ne bántsa senki! Az apja már nem védheti meg, a bátyja elpártolt tőle, most neki kell védelmébe vennie, ő a férfi a családban.

Este csomagolt, hajnalban útnak indult.

Egy vásári fuvaros vállalta, hogy elviszi Enyedig. A fiúk szomorúan álltak körül a szekeret. Gálfi Jóska felkapaszkodott rá, és a Torda-kapuig vitette magát.

Egyre kisebbnek látszott a kollégium, egyre inkább eltörpült a város, amíg a feleki tetőre értek. Sándor visszanézett a Moș Nița fogadójától, arról a helyről, ahol apja azt mondta neki, hogy az ott lent a kincses város.

Kövér fekete felhő pihent a város felett. Az ő lelke is elborult a bánattól. Arcába csapott a kolozsvári hives szellő.

- Isten veled, te kincses város! - így búcsúzott Kolozsvártól. - Vajon meglátom-e még valaha bástyáid kőbe faragott csipkázatát? Elrejtetted előlem kincseidet, de engem nem tudtál elrejtetni üldözőim elől. Maradj hát magadnak, s többé ne legyen gondod rám, aki hosszú útra megyek, s onnan, ki tudja, megtérek-e?...

Kozsinszki, a nemes haramia

Két évet töltött Sándor a sepsiszentgyörgyi *Erziehungs Hausban*. Itt képezték ki a serdülő fiúkat a határőrszolgálatra. Itt lett a legénykéből legény.

Sepsiszentgyörgy volt az egyetlen székely huszárezred székhelye, Csíkból is ide irányították a határőr huszárokat. Az *Erziehungs Hausban* fogarasi és hunyadi román fiúk is nevelkedtek. Nekik aztán az ő szakaszukon kellett védeniük a határt.

A nevelés inkább csak idomítás volt: katonai gyakorlatok, osztrák tisztek parancsnoksága alatt, német vezényszóra. Sándor az egzecirozás terén nem vált ki, de megtanult németül. Egyetlen vigasztalása a kaszárnnyában Tana Jóska volt. Őt már hamarabb visszahívták a torockói oskolából, s időközben rangot is kapott.

Így teltek-múltak egyhangúan a katonai kiképzés fáradtságos napjai és hónapjai. A lovaglásban, céllövésben versengő határőr fiúk feje felett Damoklész kardja lógott: bármikor behívhatták őket katonának a békétlenkedő franciák ellen. Akkor aztán a csatatéren kell vizsgáznunk a hadi tudományokból.

„Ó, de ki állhat a Sorsnak elgördült golyóbisa eleibe?” - írta később Sándor, életének erre a sok viszontagság és üldözés közt eltelt szakaszára visszagondolva. Kit talál el a sors golyóbisa, amelyet az embervérre szomjazó istenek lőnek ki? Ezúttal nem a katonát találta el, hanem a polgárt, aki hivatalra, családra, békére vágyott.

Farkas Elek meghalt huszonhét éves korában.

Olyan csendben és feltűnés nélkül, ahogy csak egy tisztviselő halhat meg. Nem prédikálták ki, mint a hősi halottakat: „meglövetett a harcon Bajorországban”. Hanem csak annyit írtak a neve után: „Ispotályban halt meg”.

Halála senkinek sem tűnt fel, hiszen nagy volt akkor a halál aratása a harcmezőkön. Csak a katonai parancsnokság szerzett róla tudomást, s ott végképp törölték a nyilvántartásból. Most aztán Sándor lett a Farkas vagyon és a határőrszolgálat egyedüli örököse.

A határőrségnek már csak a neve volt az. A Kárpátokat nemhogy védték volna, hanem szorosait megnyitották a keletről jövő kereskedők előtt. Mióta ugyanis Napóleon blokád alá vette Angliát, a gyarmati áruk a Fekete-tengeren át özönlöttek Ázsiából Európába, Bécs felé. Megélénkült a forgalom a havasalföldi és az erdélyi utakon, jól kerestek a fuvarosok, vendéglősök, vámszedők. A határőr katonák pedig ugyanakkor több száz és ezer kilométerre harcoltak a határtól Napóleon ellen Austerlitznél, Wagram mellett, majd Lipcse alatt.

Háború idején minden egyes katonára szükség van. Az általános mozgósításkor azonban egy ember könnyen elvész a sokaságban. Ha minden törvényt, így a katonai törvényeket is szigorúan végrehajtanák, jaj volna annak, aki nem talál pártfogóra. De még a magányos embernek is akad néha pártfogója: a hivatali hanyagság. Mert az aktákat is emberek kezelik, tologatják, s a hivatalnokok közt mért volna kevesebb hanyag ember, mint a tanítók vagy a csizmadiák soraiban?

Így volt ez már akkor is, amikor Farkas Sándor az *Erziehungs Haus*ból hazament Bölönbe és várta a behívóját. Közben Sepsiszentgyörgyről az osztrák tiszteket mind elvezényelték a frontra, s a parancsnokság irodájában csak obsitos székelyek maradtak. Ezek pedig nehezen ismerték ki magukat a német nyelvű nyilvántartásban.

Sándor csak várt és várt. Úgy látszik, megfélemeztek róla. Végül is fogta magát és elment Szentgyörgyre, hogy ha már nem jó katonának, legalább engedjék továbbtanulni. A parancsnokságon nem találták az iratait - talán a költözéskor kallódtak el. A parancsnok helyettese azt mondta neki, hogy menjen dolgára. Ha majd szükség lesz rá - hívják. De írást nem adott. Így hát volt is engedély, nem is.

Esteledett, amikor a hegyen át gyalogszerrel elérte a bölöni határt. Kihallatszott a faluból a harangzúgás. Vajon kiért szól a harang?

A falu végén beszólt Zsuzsika nénihez. A vénasszony már földsüket volt, nem hallotta a harangszót. Annyit azonban mondott:

- Daczó Laji meghala.

Sándor a várdomb felé tartott. Felkapaszkodott a domboldalon, belépett a várkapun.

A cinteremben ott feküdt kiterítve az öreg huszár. Piros hajtókás, fekete zekéje volt rajta. Fehér harisnyanadrág, sarkantyús csizma. Fején a csákója fekete fátyollal volt bevonva. Állát egy francia zászló foszlányával kötötték fel. Valamelyik csatatérről hozta magával. A fejénél gyertya égett. Az egykor délceg huszár elszürkült, összeaszott. Már csak akkorácska volt, mint egy gyermek.

Sándor a bátyjára gondolt, Elekre, akit holtában nem is látott. S emlékezetében így rakódtak össze a szavak:

„Elszórja a születés korának nem kedvező halál a csecsemőt, az ifjat, embert és vént...”

A strázsamester mellett két ifjú határőr katona állott őrt. Most készültek ők is arra a kockázatos útra, amelyről Daczó Lajos csak deres fővel tért meg.

- Mikor temetik? - kérdezte Sándor.

- Holnap délután.

- Addig megrothad.

- Már meg is rohadt.

- Volt-e valami kívánsága?

- Hogy a lovát is melléje temessék.

- Teljesítik?

- A pap azt mondta: nem rendez pogánytemetést.

Erre megszólal a másik vigyázó:

- De mű kifogtunk rajta. A vén kancát leüttük, úgyis már dögrováson volt, s a fejét előre behelyeztük a sírgödörbe. Legyen úgy, ahogy Laji bácsi akarta!

Így lett Daczó Lajosból, legalább halálában - lófőszékely.

*

Szeptember első napjaiban érkezett Sándor Kolozsvárra. Hamarább, mint távozásakor gondolta volna.

Akkor az inszurrekció hozta lázba a várost. Most még nem ült el a pénzromlás következtében beállott riadalom.

Minden háború azzal jár, hogy a pénz elveszti értékét. Devalváció - mondják a tudósabbak.

A Napóleon ellen fegyverben tartott kétszázötvenezer katona, a kibocsátott háromszázötvenmillió váltópénz annyira meggyengítette Ausztria pénzügyeit, hogy száz forint ezüstért kilencszázhatvan forint bankót kellett adni.

A kormány úgy segített magán, ahogy tudott. Pecsétes zárt borítékban levelet küldött minden megyei és városi törvényhatóságnak. 1811. március 15-én reggel kilenc órakor kellett felbontani.

Felbontották.

Az volt benne, hogy a pénz elvesztette névértékének négyötöd részét. Aki este úgy feküdt le, hogy volt száz forintja, az reggel már csak húsz forinttal ébredt. Csodálatosképpen összezsugorodott az a kedves bankó.

A diákok zsebében csupán rézkrajcárok maradtak. De még súlyosabban érintette a pénzromlás a polgárságot, amely az iskola fenntartására adakozott: ácsokat és asztalosokat, kalaposokat és csizmadiákat, szűcsöket és szabókat, kovácsokat és aranyműveseket, s főként a kereskedőket, akiknek a vaskazettájában a hadseregnek történt szállításokból valami kis pénztőke csak felhalmozódott.

Körmöczy János rektor-professzor vargasi Szász Mózesrel indult a falvakra kollektálni, ahol kevesebb volt az értékét veszített pénz és több a termény, hogy ősszel meg tudják nyitni az iskolát.

Mire visszatértek, meghalt Lázár István szuperintendens. Rá három hétre Nagy Zsigmond. Nem is lehetett másképp. A jóban-rosszban hű szolga követte urát.

Körmöczyt mindinkább lekötötték a gazdátlanul maradt egyház ügyei. Molnos vasakarata volt az egyetlen kapocs, amely még összetartotta az anyagi alapjaiban megrendült, tanszemélyzetben megfogyatkozott főtanodát.

Molnos a kollégiumban lakott, otthonülő ember volt. Nem tudta, mi történik a városban, de az iskola életének egyetlen mozzanata sem kerülte el a figyelmét. Délelőtt megtartotta az óráit, délután Thuküdidésznek a peloponnészoszi háborúról szóló könyvét fordította magyarra. Vagy az Erdélyi Érchegységről készített jegyzeteit rendezgette, amiből formás, úttörő jellegű értekezés kerekedett ki, megismertetvén az olvasót a mócok életével.

Este még egyszer bejárta az internátust, a konviktust. Annyira szabályos időközökben ismétlődött meg ez a mindennapos látogatás, hogy takarodóra is csak akkor húzták meg a kisharangot, amikor Molnos alakja az emeleten feltűnt. Ebben is követője volt Kant Immanuelnek, aki olyan pontos ember hírében állott, hogy a königsbergi toronyórát is hozzá igazították.

Sándor nehezen tudott újra beilleszkedni a főtanoda rendjébe. Nem mintha az Erziehungs Hausban valami nagy szabadságot élvezett volna. De akinek a katonaságnál már sarzsija van, akit bármikor vihetnek a csatátérre, annak szűk az iskolapad, nyűg az iskolás fegyelem.

Különben is elmaradt tanulmányaival, és keményen kellett dolgoznia, ha évfolyamtársait, akik már tógás diákok voltak, utol akarta érni.

Sorsa Kelemen Benjáminnal hozta össze. Három évvel volt nála idősebb, s akkor került Székelykeresztúrról Kolozsvárra, amikor Sándornak a kollégiumból távoznia kellett. Mire visszatért, Kelemen tanulmányai végéhez közeledett, s a kollégium könyvtárát gondozta.

Pedig nem hasonlított az efféle könyvmoly emberekhez. Hatalmas szálfatermete, tekintélyes körszakállal olyan külsőt kölcsönzött neki, amivel a katonaságnál vagy a gazdaságban is tekintélyt tudott volna tartani.

Sándor ott settenkedett a könyvtár közelében, s mindegyre ajánlkozott, amikor könyveket kellett cipelni, porolni, rakosgatni.

- Erősen vonzódol te ezekhez a könyvekhez - jegyezte meg egyszer Kelemen.

- Nekem is van egynehány. Filtschnél vettem, ahol a kenőcsöt és a porcelánokat is árulják.

- Nálunk még nincs becsülete a könyvnek. Ami itt van, a bibliotékában, az is vagy latin, vagy külföldi. Az akadémiták hozták Hollandiából, Németországból.

- Én a németet is értem.

Kelemen nem hitte. Feltett neki egypár kérdést németül, de amikor Sándor hibátlanul megfelelt, jobbnak látta visszafordítani a szót magyarra.

- Aztán mi érdekel téged?

- A szépliteratúra.

- Abból ugyan nem élsz meg. Tanulj inkább törvénykezést, okszerű gazdálkodást! Én a baromgyógyászatra iratkozom be az univerzitáson.

- Nekem már van egy pályám, a szélbeli katonaság. Konskriptus vagyok. De ott csak meghalni lehet. Engemet pedig a literatúra éltet.

Túlságosan komoly szavak ezek egy majoristától - gondolta Kelemen. - De ha így van, hát olvasson ez a bölöni fiú. Arra való a könyvtár.

- Innen mi érdekelne?

Sándor fúrge szeme végigfutott az egyik vasrácsos könyvszekrény roskadásig megrakott polcain. A legalsónál megállt, és rámutatott egy könyvre. A bordázatán ennyi volt olvasható: Schiller, *Die Räuber*.

- Ezt kérem.

Kelemen kinyitotta a szekrényajtót. Kivette helyéről a könyvet. Beírta a kölcsönzők lajstromába a maga neve után. Majd így szólt Sándorhoz:

- Innen csak tógátusnak jár könyv.

- Rég az lehetnék, ha be nem hívnak.

- Tedd el! Vigyázz rá, mint a szemed világára! Schiller miatt egyszer már bajom volt Molnos-sal.

*

A kollégiumból csak engedéllyel szabad kimenni a városba. De ezen is kifogtak a diákok. Volt, aki átmászott a kerítésen vagy észrevétlenül kisurrant a kapun. S hogy az esti ellenőrzés alkalmával ne tűnjék fel a távolléte, jó előre fadarabokból rakta ki a paplan alatt hosszan elnyúlt test alakját, a párnára pedig báránybőr kucsmát tett.

Volt, aki elfogadható ürügyet talált a távozásra: tanítványához megy a városba vagy menyegzőre, hogy rigmusokkal üdvözlje a lakodalmas népet. Az ilyen kimaradásra rendszerint adtak is engedélyt, mert az adományok egy része az iskolát illette.

Körülményesebb dolog volt a virrasztás beteg mellett. Kórház hiányában ugyanis gyakran hívtak diákot virrasztani a polgári családokhoz, s ez nem is volt túlságosan nehéz szolgálat. Mint minden őrségben, itt is lehetett közbe-közbe aludni.

A baj azonban abból származott, hogy asszonyok mellé is kértek virrasztani diákokat. Egy időn túl a konzisztóriumnak kellett közbelépnie, hogy „az asszonyi nemből való betegek mellett akár a nappali létel, akár az éjszakai virrasztás tógás diákoknak és más nagyobb tanulóknak teljességgel meg nem engedtetik”.

Tudták jól a konzisztor urak, hogy abból, ha a tógátus egy éjjelen át fogta a gyengélkedő menyecske kezét - a közerkölcsre nézve jó nem származhat. Ők is voltak fiatalok.

Sándor is a virrasztók közé tartozott. De a nőszemély, aki az ő éjszakájának gondolatait uralta, Thalia, a színészet múzsája volt. Esténként kirakta maga elé az asztalra Schiller drámáját, egy latin-német-magyar szójegyzéket, meghegyezte a lúdtollat, vett egy árkus papírt, s megpróbált magyarra fordítani egy-egy jelenetet.

Pislákol a mécses, tíz órakor el kellett oltani. Így hát lassan ment a fordítás.

- Szépen deklamálnak ezek a haramiák Schillernél, de még szebb lehet ez játékszínen - mondta lakótársának, Kováts Jánosnak.

Most egy kisebb szobában lakott tógátusokkal és majoristákkal együtt. A vegyes szálláshelyet Senki szigetének nevezték.

- Jártál már teátrumban? - kérdezte Kováts.

- Csak a környékén.

- Én már bent is voltam. A Velentzei Szerecsenyt játszották. Ott a színen megnyuvasztja a feleségét.

- Azt én is megnézném.

- A héten elviszlek. Csak Molnos meg ne tudja.

*

A Magyar Játzó Társaság a Közép utcai Wesselényi ház telkén talált ideiglenes otthonra.

A Pataki házat, ahol azelőtt játszottak, éppen akkor építették újjá, a Rhédei ház nagytermét pedig, ahol húsz évvel azelőtt az első színelőadást tartották, a fiatal gróf kiadta a német társulatnak. Szász mesteremberek, német guberniumi tisztviselők, osztrák katonatisztek ugyan kevesen voltak az alig tizenhatalézer lelket számláló Kolozsváron. De német színházba jártak azok is, akik a hatalom verőfényében szerettek sűtkérezni. Hiszen a gubernátor Bánffy György házában is inkább németül folyt a társalgás, felesége, a jótékony Palm Jozefa, osztrák asszony volt, fiai pedig latinul tanultak.

Sándor nem győzött eléggé csodálkozni, amikor belépett a pompás terembe, amelyet Wándza Mihály színigazgató Kanyó László úr segedelmével varázsolt elő az egykori lóiskola helyén. Nehány évvel azelőtt idősebb Wesselényi Miklós telivér paripái verték fel itt a port. Mióta özvegye, Cserey Heléna, a Nemzeti Játzó Társaságnak ajánlotta fel ingyen és bérmentve, magas színpad, vagy ahogy akkor mondták, *Bühne* épült a lovardában selyem- és atlaszfűggönnyel, azon arany és ezüst rojtokkal. Harminc gyertya szolgáltatatta a rivaldafényt.

A gubernátor páholya vörös bársonnyal volt bélelve. A többi harmincegy „lőzsi” gyalult deszkából készült, és az ülőhelyek is aszerint voltak beosztva, hogy milyen rendű és rangú népek foglaltak helyet rajtuk. Hátul volt az állóhely és a kakasülő.

Sándor a tízkrajcáros leghátulsó sorból figyelte, hogyan vonul be az úri nép. A nemesek prémes dolmányban, feszes nadrágban, csizmában. A katonák piros mentében - az aransujtás alól alig látszott ki a posztó -, kardosan, kitüntetésekkel díszítve. A polgárok derékban sváj-

folt, hosszú fekete kabátot, csokornyakkendőt, hosszú pantallót viseltek, a nők drága kelméből készült rokolyában, fehér gyolcsingben, posztó- vagy selyemmellénnyel, magas sarkú bőrsaruban, panyókára vetett zöld vagy almaszín mentével, azon hattyúfehér prémmel.

A karmester intésére csend lett a teremben. Rázendített a hat polgári vonós és a tizenkét katonai zenész. Felhúzták a függönyt, s a szín egy pompás velencei palotát mutatott. Megindult a játék. Megjelent a színen hadvezéri öltözetben a cigányképű Othello. Wándza játszotta a velencei mórt, ő rendezte a darabot, ő festette a díszleteket, ő volt a társulat lelke.

Mint legény a leányba, akit először lát s beleszeret, Sándor is azon pillantásban a színház szerelmese lett. A játékszín más világba vitte át, s most először győződött meg arról, hogy az életben nemcsak kaszánya és kollégium, vezényszó és határozószó van, hanem muzsika is, színek is - egyszóval költészet.

- Holnap is eljövünk? - kérdezte hazamenet Kováts.

- Holnap is, holnapután is.

*

Ettől kezdve Sándor, amikor csak tehetett, a színház körül ténfergett. Ilyen helyen mindig akad munka, rendezgetés, ő pedig készséggel vállalkozott akármire, csak hogy az „aktorok és aktriccék” között lehessen.

Áhítattal nézett, mintha szentkép volna, a Desdemonát alakító Simény Borbálára, akit minden este megfojtanak a színen, s ő Főnix madárként megelevenedik, hogy másnap este üdébb és hamvasabb legyen, mint valaha.

Tisztelettel tért ki az emberkerülő Jantsó Pál, a vad különönc elől, aki fülig feltűrt köpeny-gallérral, homlokára húzott magas tetejű kalappal járkált. Mindig komoly darabban szeretett volna játszani, de amikor a közönség meglátta görbe orrát, pörge bajuszát, különös fintorait - hahotába tört ki.

Wándza Mihálynak is feltűnt Sándor, ez az ügyes kezű díszlettologató. Behívta az igazgatói szobába, amely egyben öltöző is volt. A nagy tükör előtt porok, festékek, pirosítók, a polcon parókák díszlegettek, mintha indián skalpok lettek volna.

- No, kedves öcsém, mi kéne, ha vóna? - kérdezte tőle kedélyesen, vállveregetve az igazgató, aki a bécsi *Theater an der Wien*-ben tanulta a komédiázást és az „álfalak” festését.

- Több szabadság, kevesebb kenyérgond, s egy szerény állás a teátrumban - árulta el Sándor szíve titkos vágyát.

- Toronyóra láncostól! - kacagott Wándza. S mintha a színpadon lenne, hosszú magyarázatba kezdett, széles gesztusok kíséretében:

- Ki csak a szálából tekint a festett deszkára, nem tudja, milyen harc folyik az álfalak mögött. Hazánk szégyene, hogy a mű aktorainknak és aktriccéinknek a lóistállóban kell estéről estére felgyújtaniok Thália szent tüzét, míg a német komédiások Rhédei László gróf kommodus palotájának Bühnéjén játszanak. De én megmutattam, hogy itt is különb vagyok náluk, s az én teátrumomnak - 2014 forintba került a berendezés! - csodájára járnak Vásárhelyről és Váradról. Ha felépül az új játékszín a Belső Farkas utcában, akármit is mondanak a teátrális bizottmány urai, leszerződtetem Dérynét, magammal viszem Pergő Celesztint, Jantsót és Ungár Annát, s olyan játszó társaságunk lesz, amelyről még Bécsben is kalaplevéve fognak beszélni.

- És addig? - Sándor megpróbált gátat vetni a dagályos szóáradatnak.

- Addig tovább játszunk. Fordítjuk a mívelt nemzeteknél bevált darabokat, s az ő nyomukon ívelünk a csillagok felé! - szavalta Wándza, most már a mennyezetre mutatva.

- Én is fordítok egy darabot - vetette közbe Sándor. - *A haramiákat* Schillertől.

Wándza most vette csak észre, hogy garabonciás diákkal van dolga. Mintha kiesett volna a szerepéből. Természetes, majdnem üzleti hangon folytatta:

- Ne fordítsd *A tolvajokat*! Azt már lefordította Bartsai László, a Hunyad megyei főbíró. Fordítsd *Don Carlost*! Annak még nincs gazdája.

- S egy-egy rollt kaphatnék-e? - kérdezte Sándor felbátorodva.

Wándza szakértői szemmel mérte végig; most már testi valójában ezt a csontos, szíjas, horgas orrú legényt:

- Ahhoz még sokat kell tanulni. Én is néma szerepekkel kezdtem. Statisztára mindig szükség van. Egy forint napidíjat adok.

Sándor úgy örült, hogy madarat lehetett volna fogatni vele.

*

A kollégiumban sem állt meg az élet.

A ravai zsinat „minden votumoknál fogva” szuperintendensnek választotta Körmöczy Jánost, hiába mesterkedett ellene makacs vádolója - Lázár Samu. Amikor a jóváhagyás a felséges guberniumtól megjött, Bánffy Györgyben volt annyi rosszmájúság, hogy éppen Lázár Samu titoknokot küldte el az eskü bevételére.

Megtörtént hát a kézfogás a két párt között. A rektori székbe formailag is beiktatták Molnos Dávidot, aki ezt a tisztséget már több mint egy éve viselte. Iskolai felügyelő-gondnoknak viszont Lázár Samu jelöltette magát.

Ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy Körmöczy maga mellé vette főjegyzőnek Füzi Jánost, akkor az erőviszonyok így alakultak: fent, az egyház vezetésében, a korral lépést tartó irányzat jutott uralomra, a kollégium élére pedig a Molnos konoksága és Lázár maradisága nyomta rá bélyegét.

Az akadémiták kijelölése is közmegegyezéssel történt. A két unitárius diák, Székely Mózes és Sylvester György - *A természeti rendszernek* titkos olvasói - akkor indultak Bécsen át Jénába és Göttingába, amikor Napóleon az ő hatszázezer főt számláló Nagy Hadseregével, a *Grande Armée*-vel, rátört Oroszországra.

Most dől el a világ sorsa, de az enyém is - gondolta Sándor, miközben Kozsinszki szerepét tanulta *A tolvajok* előadására.

Elmondott már több kisebb szerepet a színpadon. Eltűrt egy-két rosszalló megjegyzést Molnostól, akinek fülébe jutott, hogy Farkas Sándor túlságosan érdeklődik a játékszín iránt, ezért még tanulmányait is elhanyagolja.

De ha most sikerül tehetségét megmutatnia a színjátszásban, élete új fordulatot vesz. Búcsút mond az iskolának, s a színház nemes pártfogói, excellenciás urak és mágnások, majd csak elintézik, hogy a katonaságtól szabaduljon - gondolta fiatal fejjel.

A városban is megindult a hírverés: a színház Schiller drámájának bemutatására készül. Az asszonyoknak ez elég ok volt arra, hogy új ruhát varrassanak. A férfiak kiszellőztették a szekrényben dohosodó dolmányt és mentét. Megélénkült az ötvösműhelyben a munka, Filtsch vegyeskereskedése pedig több pomádét adott el, mint könyvet.

Csak Molnos Dávid nem mozdult ki a kollégiumból, mint csiga a házából. A világ eseményei közül egyedül az oroszországi hadjárat érdekelte, s nem győzte hangoztatni, hogy annak Napóleonra nézve rossz vége lesz.

Az egyik este, amikor éppen nyugovóra akart térni, felesége azzal fogadja, hogy amíg az internátusban volt, írást dobtak be a nyitott ablakon.

Levél volt, névtelen levél, gyermekes, nyomtatott betűkkel.

Ha domine rector tudni akarja, mit mívelnek deákjai a kollégiumon kívül, ne mulassza el megnézni a theatruban „A tolvajok” előadását.

- Ennek már fele sem tréfa! - fortyant fel benne a vér. - Tán csak nem szöktek ki megint az előadásra? Vagy ismét a német játszóársaság ellen tüntetnek, amiért egyszer már baj volt a katonasággal?

Ez a gondolat nem hagyta nyugodni.

Reggel első dolga volt, hogy magához hívatta a marcona Lőrinczy Mihály seniort és Nyiredy Jánost, a közérő vezetőjét, akit mindenki a szép Johannesnek nevezett.

- Este hatkor nálam legyenek kigyelmetek! Hosszú tóga, felszegzett kalap! Dolgunk lesz a városban. Senkinek sem szabad tudni róla!

A nap feszült várakozásban telt el.

Molnos ez alkalommal nem ellenőriztette, hányan mennek ki a városba és milyen címen. Ha bezáratja a kapukat, nem tudja tetten érni „a tolvajt”. Így aztán Sándornak sem került különös nehézségébe, hogy az előadás megkezdése előtt már egy órával megjelenjék a lóiskolai színházban.

A színház kapuján ott látta a plakátot:

A felsőbbek engedelmevel a Nemzeti Játszó Társaság fog elé adni egészen ujj Szomorú Játékot 5 felvonásban ezen nevezet alatt: Moor Károly avagy A tolvajok Schillertől.

A színlapon az öreg Moor, két fia, Károly és Ferenc, s az ifjú Amália felsorolása után a legjobb teatralisták neve volt olvasható. Csak a cseh nemesből rablóvezérré lett Kozsinszki neve mellett volt három csillag. Három nevet takart: Bölöni Farkas Sándor.

Az előadáson fölös számmal jelentek meg mesterlegények és diákok, a katolikus líceum hallgatói, román szeminaristák, akik a Kismester utcai templomban szolgáltak. Híre ment ugyanis, hogy a darab a zsarnokságot állítja pellengérre, s a szabadság mellett tesz hitet.

Hatalmas taps fogadta Kozsinszkit, amikor a harmadik felvonásban az erdei rablótanyán megjelenik szakállasan, vándorbottal a kezében, s csillogó szemekkel mondja el belépőjét:

Azokat a férfiakat keresem, akik a halálnak szemébe bátran néznek, és a veszedelmet magok körül játszadoxni hagyják, mint egy fogatlan kigyót, akik a szabadságot az életnél és becsületnél előbb becsülik, kiknek nevek az elnyomott szegényeknek kedves, és akiknek tekintetek a természet célja ellen felfuvalkodott tirannust halálra rettent...

Az állóhelyről közbekiáltották:

- Itt vagyunk, le a tirannusokkal!

Az ilyen siker még Wandzának sem tetszett, mert félt, hogy elpártolnak tőle az előkelőbb bérlők. Ezért a felvonás végén figyelmeztette Sándort, hogy csendesebben szavaljon, s hagyja inkább őt érvényesülni, aki Moor Károly szerepében a darab romantikus pátoszával igyekezett hatást kelteni.

- *Vért, vért, vért akarok innya!* - kiáltott vérben forgó szemekkel Moor-Wándza, kardjával a feje felett hadonászva. A nézők most már nem tapsoltak, hanem hűledezve figyelték, hogyan öli meg kedvesét a zsarnokság ellen lázadó nemes rablóvezér.

Az előadás végén a közönség nem akarta elhagyni helyét, s újra meg újra kihívta a függöny elé a színjátszókat. Sándor arcán összefolyt a festék, a korom és az izzadság, amikor a többi „tolvaj”-jal együtt - diákok is voltak közöttük - a füstölgő gyertyák előtt megjelent és jobbra-balra hajlongott.

- Siker, győzelem, diadal! - kiáltotta lelkesen Wándza a díszletek mögött, midőn utoljára leeresztették a függönyt. - Holnap az egész város erről fog beszélni! - És megölelte, megcsókolta a társaság valamennyi tagját, a legtöbbit, természetesen, az Amáliát alakító Simény Borbálánál időzvé, aki a fáradtságtól majdnem alétan rogyott a karjába.

Sándor otthagytta őket, hogy az udvaron átszaladva eljusson az öltözőbe, s ott rendbe szedje magát. De fele útján hárman álltak elébe. Középen a kis Molnos, jobbra a derék Lőrinczy, balra a szép Johannes.

- Megálljon csak kend egy szóra! - kiáltotta erélyesen a rektor. - Kend nem szégyelli felcserélni a szederjés tógát ezekkel a színházi rongyokkal? Kend diák vagy haramia?

- Diák vagyok, de azokkal tartok, akiknek a szabadság a vallásuk! - kiáltotta Sándor, még mindig az előadás hevületében.

- Akkor viszont az Alma Mater kirekeszti soraiból kendet, s tetteiért felelni fog! - igyekezett túlharsogni a Sándorban ismét életre kelő Kozsinszkit Molnos Dávid.

A heves szóváltásra a hazaszállingózó közönség is figyelmes lett, egy-két színész is melléjük szegődött, s a rektor, hogy elkerülje a botrányajt, kiadta a parancsot:

- Indulj!

Lőrinczy és Nyiredy közrefogta Sándort, Molnos utánuk. Sötét volt, s utcai világítás nem lévén, ő vitte hátul a lámpást. A két tógátus be akart fordulni a Szentegyház utcai sikátoron, de a rektor rájuk kiáltott:

- Nem arra! Ki a Piactérre, végig az Ószeren, hogy mindenki lássa őt ebben az öltözetben.

Sándor megtorpant, de két kemény marok fogta a karját, s mivel elszállt fejéből az előadás gőze, jobbnak látta engedelmeskedni.

A Pataki ház, a Kakas ház előtt, a Búzapiacon csodálkozva fordultak meg utánuk a vásár idején ott tanyázó, a tűz körül melegedő feleki román szekeresek. A Kislábasház előtt utánuk néztek a színházból hazatérő polgárok. Az egyik rájuk ismert és csúfondárosan megjegyezte:

- Az unitárius rektor tolvajt fogott!

A Fiskusnál befordultak a Belső Magyar utcába. Innen már csak pár lépés a kollégium. A karcerig meg sem álltak. Ott Molnos rájuk ripakodott:

- Kurtavasra! Holnap aztán beszélünk.

*

A karcer vagy tömlöc nem tartozott a főtanoda humánus intézményei közé.

Sötét, nedves odú volt az alagsorban. Szűk, hogy se széltében, se hosszában ne lehessen kinyújtózni benne. Itt várja be a delikvens vasra verve, kenyéren és vízen, amíg ítélkeznek felette. Az ítélet lehet pénzbüntetés, a klasszikai tagozat növendékeinek vessző, a tógátusoknak további karcer, erkölcsi kötelezvényadás, „egyenruhásságbóli kirekesztés”, elutasítás, kicsapás.

Sándorra feltették a nehéz vasakat. Majd a senior távozott, és hagyta, hogy Nyiredy rázárja az ajtót.

A közérő vezetője katonás legény volt, szerette a rendet, büntette az óramulasztókat, a késlekedőket. De nem tudott haragudni azokra, akiket a Múza ingerelt az iskolai fegyelem áthágására.

- Ne búsulj, öcsém! - vigasztalta Sándort, miközben nekitámaszkodott a rácsos ajtó sarkának.
- Nálad még jelesebb emberek is voltak lakói a mű iskolai tömlöcünknek. Hallottál Vinczi György versszerző deákról?

- Felvincziről, aki a „Ritkán kellőt” írta?

- Arról. Egy asszony miatt zárták be. A forróvérű tógátus azonban bilincsét szekercével leverte, a karcer ajtaját feltörte, és világgá ment.

- Meddig jutott?

- Bécsig. Ott engedélyt kapott Lipót császártól egy világi játékszín társulat alakítására. Azzal járta az országot.

- Szerencsés volt.

- Vagy szerencsétlen. Majdhogy éhen nem halt feleségével, négy gyermekével együtt. De ennek már van száz éve.

- A teátrumra most is rossz idők járnak.

A szép Johannes végigsimította leomló, hullámos barna haját.

- Én is szívesebben mennék aktornak, mint papnak. De a komédiást szembekacagják. A papnak legalább csak a háta mögött kacagnak.

Közben Sándor letette álszakállát, és amennyire a bilincsek engedték, rablóöltözetének piszkos bő ujjával letörölte arcáról a kormot és a festéket.

Nyiredy magára hagyta. Csattant a kulcs a zárban. A kulcsot kívülről az ajtófélfára akasztotta. Sándor a félhomályban még csak annyit látott, hogy a közérő vezetője előbb reá néz, aztán félszemével a kulcs felé pislant.

*

Másnap Molnos Dávid zord tekintettel lépett be a tanári szobába. Különösen az bosszantotta, hogy nem talált támaszra a megfogyatkozott professzori karban.

Csikfalvi Márkos György már csak azzal törődött, hogy megírja önéletrajzát és felkészüljön a halálra, ami még ebben az évben be is következett.

Füzi János nem tudott meggyőződéses haragtartó lenni. Miközben a fegyelmi szabályzat rendelkezéseit magyarázta Molnosnak, mindegyre kicsúsztak a száján olyan megbocsátó szavak, mint *iuventus ventus*, fiatalság bolondság, ami még inkább felingerelte a rektorprofesszort.

- Mit tegyek hát a garabonciással? Jelentsem az eklézsiának, a szuperintendensnek?

- Ne tedd! Bízd az esküdtszékre! Ott komoly fiúk vannak: Egyed, Lövétei, Balla, Kelemen...

Az esküdteket a felosztályú egész ifjúság választotta saját kebeléből, azért, hogy örködjének az iskolai törvények megtartása felett, s az igazgatóság csak megerősítette őket tisztségükben.

Molnos nem bízott az esküdtekben, és javaslatot is tett, hogy ezután a konzisztórium nevezze ki őket, bár az esküdtszék szigorú ítéletét gyakran az igazgatóságnak kellett mérsékelnie. Mivel viszont Márkusban és Füziben nem talált támogatóra, s különben is törvénytisztelő ember volt, mégiscsak elküldött a senior után, és utasítást adott az esküdtszék összehívására.

Harmadnap reggel az esküdtek össze is ültek.

Vegyes érzésekkel ment a gyűlésre Kelemen Béni. Ő adta kölcsön Sándornak - szabály ellenére - a Schiller-könyvet, s bár a fiú idejére visszaszármaztatta, ebből támadt minden bonyodalom. Büntársnak érezte magát, aki nem lehet bíró saját ügyében.

De erről más nem tudott, csak Sándor. Ő pedig nem fogja elárulni, ha védekezésre kerül sor. Schiller megmarad a kettőjük titka. Kelemen mégis lelkiismereti kérdésnek tartotta, hogy ebben a kérdésben ne ítélkezzék. Inkább mindent elmond társainak, mielőtt az esküdtszék megalakulna.

Mire azonban a terembe lépett, az esküdtszék már megalakult és az elnöklő Balla Dávid azzal fogadta:

- Most küldtem Farkas után. Már csak reád vártunk.

Kelemen Benjámin kényszeredetten foglalt helyet. El volt készülve a legrosszabbra. De egyelőre semmi sem történt. A rendszolga, akit a vádlott után küldtek, nem jött vissza. Az esküdtek türelmüket vesztették, elindítottak az alagsorba egy másikat.

Pár perc múlva lihegve fut vissza mind a kettő, és egymás szavába vágva jelentik:

- Az ajtó nyitva...

- A delikvenst nem találják...

- A kolcs belülről a zárban...

- A kapuőr nem tud semmiről semmit...

Az esküdtek összenéztek, a két rendszolgát kezdték faggatni:

- Mit beszélsz, láttad, ki mondta?

De azokból csak annyit lehetett kiszedni, hogy Nyiredy János közérőparancsnok elment jelentést tenni a rektornak.

Leghamarabb Kelemen Béni találta fel magát.

- Mivel oskolánk törvényei nem engedik, hogy valaki felett távollétében, *in contumaciam* ítélkezzünk, javallom az ülés elnapolását.

Ezzel mindenki egyetértett, s az esküdtek már indultak is kifelé, hogy Farkas Sándor váratlan és csodálatos eltűnéséről valami közelebbi értesülést szerezzenek.

*

Ezalatt Sándor barátjánál, Viski Eleknél pihente ki fáradalmait.

Viski apja rettegi birtokos volt, s csak késő ősszel költözött be Kolozsvárra. A fiú viszont, a református kollégium tógátusa, egy öregasszony gondozása mellett egyedül volt a házban.

Viski Elek nem kevésbé szerette az olvasást és a színházat, mint Sándor. Ez hozta össze őket valamelyik diáktalálkozón, ahol a református diákok, a „sócék”, az unitáriusok, a „berbécsek” és a katolikusok, a „kopók” ismerkedtek.

Sándor már az első éjszaka elhatározta a karcserben, hogy megszökik és Viskihez megy. Voltak még a városban ismerősei, ahova kántálni vagy virrasztani járt. De ezek, unitáriusok lévén, biztosan jelentették volna a rektornak. Jobb volt hát más felekezetbelihez fordulni, ott nagyobb a biztonság.

Az első jel, ami után elindulhatott, Nyiredy pillantása volt az ajtófélfán lógó kulcsra. A sors intését látta benne. A sorsot a szép Johannes testesítette meg, aki bilincseket rakott csuklóira, de a szabadulás útját is felvillantotta.

A második segítség a közérő szolgálatos diákjától jött, aki másnap beállított a rozskenyérrel és a Szamosvízzel. S hogy Sándor el tudja fogyasztani „bőséges” reggelijét, leoldotta a kurta-vasat kezéről és lábáról. Mivel azonban gyorsan visszahívták, elfelejtette újra megbilincselni, s csak az ajtót zárta reá és a kulcsot akasztotta a helyére.

Sándor megvárta az estét, a bilincsel kifeszítette az ajtórácsot, a kulcs után nyúlt, az ajtót belülről kinyitotta, s aztán ki az udvarra!

Koromsötét volt. A fal mellett lapulva a farakáshoz osont, felmászott rá, és átvette magát a kerítésen, éppen a Kurta Szappan utca kövezetére.

Most már kiszabadult egyik börtönéből, az iskolából. De a körülkerített városból is szabadulni akart.

Erről tárgyaltak reggel Viski Elekkel. A fiúnak iskolába kellett mennie, s ezért azt tanácsolta Sándornak, hogy amíg ő visszatér, beszéljen Wándzával.

- Hátha felvesz a teátrumhoz.

- Nem kell. Inkább elmegyek vándorkomédiásnak.

Wándza másnap értesült a Sándor elfogatásáról. Szerencsére a *Velentzei Szerecsenyt* tűzték ki előadásra, mert így nem kellett mindjárt aznap beugratni valakit Kozsinszki szerepébe.

Amikor Sándor megjelent nála a Viskitől kölcsönzött bő ruhában, Wándza a keblére ölelte, megdöngötte a hátát, és csak annyit tudott mondani:

- Beszélj, beszélj!

A beszéd hosszúra nyúlt, Wándza a fejét csóválta, s a végén keserűen kifakadt:

- Hiába volt kolosszális sikerünk, hiába hívtak meg Vásárhelyre, Váradra, hogy adjuk elé a darabot, attól félek, nem lesz hova visszajönni. Wesselényiné eladta a házat teátrummal együtt generális Scharlach Mihályné asszonynak, az gróf Teleki Pálnak és gróf Bethlen Gergely főkörmányszéki tanácsnoknak, az urak pedig felmondtak nekem, mert kell nekik az udvar és a lovarda, spanyol lóiskolát akarnak rendezni. Az új színházi bizottmány is rezgelődik, hogy a Belső Farkas utcában a teátrum fedél alá vétetett és szükség van a lózsékra, a zártszékekre, a padokra. Azonkívül azt mondják, hogy a mágánok ne a Wándza társulatát támogassák, hanem az új teátrumra adakozzanak, mert az csak az ő segedelmükkel tud felépülni.

- Megint utcára kerül a játékszín?

- Az utcára, a Búzapiacra, az ószerre! De én a hiuba is kiállok, az emeletes házak nyílt padlásterére, ahova most a kalmárok csigaszerkezettel vontatják fel a málhát, ahol egykor Felvinczi György szórakoztatta a vásári népet, s eljátszom nekik a birodalmából száműzött Lear királyt...

- Én azonban Kolozsvárt nem játszhatom többet, mert fegyelemsértés miatt tömlőc vár reám - szólt közbe Sándor.

- Elég gond az nekem. Most az ifjabb Székely József tanulja Kozsinszki szerepét.

- Hova menjek?

- Menj Váradra! Ott várd meg, amíg mi odaérünk. Onnan tovább Debrecenbe, talán Pestre. Mindenütt vannak barátaim. Pénzem nincs, de rekkommendálást adhatok.

Kölcsönkenyérrel, kölcsönruhában, gyalogszerrel indult ki Sándor a Monostor-kapun, amíg egy Csucsára tartó parasztszekér fel nem vette. Nem volt más szerszámja, amivel megkereshette volna kenyerét, csak egy álszakáll és egy nagy fekete bajusz a tarisznyájában.

S amikor a fuvaros hátrafordult és egy Sándor számára még akkor ismeretlen nyelven azt kérdezte tőle, hogy mije fáj, a fiú szomorúan ismételte Kozsinszki szavait:

- „Hajótörést szenvedtem ennek a tündérvilágnak szélvész, mély tengerén...”

Amiből a fuvaros semmit, de a tekintetéből mindent megértett.

*

Abban az évben hamarabb köszöntött be a tél, gonosz, csikorgó tél volt, s Napóleon vert serege kisebb-nagyobb csoportokba verődve vonult vissza az orosz hómezőkről. Az a kevés francia, német, olasz, svájci és hollandus, aki a lengyel határt rongyosan, félig megfagyva és egészen kiéhezve elérte, szétszóródott a Varsói hercegségben, Galíciában, még az Erdélyi nagyfejedelemségbe is jutott belőlük. A betegek, nyomorékok ispotályban, nyomortanyákon húzódtak meg. Akinek mestersége volt, de hazáját elvesztette, az itt letelepedett, munkát vállalt.

Kolozsváron is híre járta, hogy jönnek a franciák. Kíváncsian várták őket, mert itt egy-két idevetődött nyelvmesteren kívül még nem láttak franciát elevenen.

Az egyik este Molnosné, Székely Borbála tiszteletes asszony éppen a kis Borkát készült lefektetni, amíg férje az internátusban végezte hagyományos körsétáját. Egyszerre csak kopognak, s belép egy nyurga, viharvert külsejű férfi.

Az asszony összerezzent és várta, hogy az illető franciául szólaljon meg. De nagy volt a csodálkozása, amikor dallamos magyarsággal, kissé fátyolos hangon köszönt:

- Jó estét! Visszajöttem a kollégiumba.

Jobban megnézte, ráismert, aztán tréfára fordította a dolgot:

- Ez ejsze Farkas Sándor, a haramia. Mi szél hozta felénk?

- Az északi szél - felelte Sándor didergősen. Borka néni leültette, adott neki egy tányér meleg levest és egy tenyérnyi krumplilángost. S amint a fiúba visszatért az élet, sorjában beszámolt hosszú útjának főbb állomásairól, amely őt régi iskolájába másodszor is visszavezette.

Sándor emlékezett rá, hogy a rektor-professzor szívéhez a legrövidebb út feleségén át vezet, aki egyedül tudta mérsékelni ezt az erős akaratú, szilárd jellemű férfit.

Amikor a történet végére ért, megköszönte a vacsorát és elbúcsúzott. Nem akart ilyen állapotban Molnossal találkozni. Borka asszony sem kíváncsiskodott, hanem hagyta, hogy menjen Isten hírével.

Másnap reggel Sándor jelentkezett a kollégiumban. Hogy az este mit beszélt a rektorné a férjével, azt senki más nem tudja. De Sándor egyet már elért: a hallgatást.

Molnos Dávid úgy tett, mintha semmi sem történt volna. Utasította Sándort, hogy szedje rendbe magát és menjen órára.

Pár nap múlva összeült az esküdtszék.

El volt már az úgy rendezve, hogy Kozsinszkiról ne is essék szó, hanem azért vonják Sándort felelősségre, mert elmulasztotta a részvételt az esti áhítaton. Az ilyen mulasztásnak huszonöt dénár volt a taksája. Ezt rajta is, Kováts Jánoson is behajtották, aki az emlékezetes estén szintén a teátrumban volt és Sándornak tapsolt az állóhelyen.

Sándor egy garas nélkül tért vissza. Kelemen Béni adott neki kölcsönpénzt a bírság megfizetésére.

Így aztán az iskolai évkönyv IX. fasciculusának 416. oldalára csak annyit jegyeztek be a jövő történetírója számára, hogy két diák az istennek kijáró köteles tisztelet ellen vétett.

De az erkölcsi kárt is meg kellett téríteni. A reverzális adásától és a visszaöltöztetéstől az igazgatóság nem tekintett el. Példaadás okából az egész tanuló ifjúságnak a coetus előtt kellett visszafogadnia a kollégium aklába a megtérő bárányt.

Zöld posztóval volt leterítve az asztal a nagy auditóriumban. Az esküdtszék elnöke felolvasta az ítéletet.

Sándor a közérő vezetője és egy közérőbeli tag között állva az asztallal szemben hallgatta végig vigyázzállásban. A hallgatóság is mind egy szálíg vigyázzba meredt.

Aztán a három főszerelő az asztalhoz lépett, a nemes arcélú Nyiredy lediktálta Sándornak a kötelezvényt, ő pedig szó szerint leírta, és a végén felolvasta:

- Én, alább írott Bölöni Farkas Sándor, oly erkölcsi hibát követvén el, miszerint isméti, bármely erkölcsi hibázásom esetén kiutasítás vagy kicsapás útján elrekesztetnem kell, töredelmesen bánva hibás voltomat, teljes jobbulásra és hibámtóli tartózkodásra magamat ezennel kötelezem.

A rektor rövid latin nyelvű beszédet mondott, amelynek az volt a veleje, hogy *dura lex, sed lex* - a törvény törvény.

Ezután következett a visszaöltöztetés szertartása. Az asztalon már elő volt készítve a dolmány, az öv és a kalap. A nadrágtól eltekintettek.

Sándor levetette esőverte, szalmapadlásokon gyűrődött kabátját, felvette a kissé már kinőtt dolmányt, s feszesre szorította derekán az övet, amit most két lyukkal beljebb kellett megakasztani.

Körülnézett. Minden szem őt figyelte.

Az első sorban állott Gálfi Jóska, szőrövvvel összefogott szederjés tógában, tovább a Daniel főgondnok fia ezüst övvel. Mellette Lőrinczy seniornak ragyogott a fekete nyakkendője és vállára omló kibontott haja. Faggyúgyertyával kente fényesre. Tovább a nagy Kelemen Béni, hosszú, prémes mentében, keze háromszögletű kalapját fogta, mintha szász polgár lett volna. Kettőjük között a kis Kelemen Lajos, a gyermekköltő nyújtotta vékony nyakát. A sarokban a

színházbarát Kováts János állt szemlesütve, mint akinek a lelkiismerete nem egészen tiszta. S ott állt mögöttük komoly arccal, megnyúlt ábrázattal Lukátsi és Wasas, Menyhárd és Csipkés, Iszlai és Kűsgyörgy, Batzó és Kanyaró s a többiek, a kicsiket megillető clamisban vagy a nagyoknak kijáró tógában - az egész család, az egész iskola.

Sándor most érezte először, hogy neki is, a konskriptus katonának, a bukott vándorszínésznek ezek között van a helye, ahol eddig vadon és társaságtalanul nevelkedett, mint a bércre esett fa.

Amikor Nyiredy felszólította, hogy ő is szóljon, s kezébe nyomta a szőrös kalpagot, Sándor meghatódva forgatta kezében, mint amikor először került Molnos szeme elé.

S a próbarepülésből fészkére visszaesett fiatal sas megfogadta, hogy ezentúl ő is csak a Múzsáknak és az Erényeknek fog élni, amint az a kollégium homlokzatára írva vagyon:

MUSIS ET VIRTUTIBUS!

Ragyogó futással kezdted a futást

S még mondja valaki, hogy nincsenek véletlenek! A fiatal Kazinczy Ferenc beleszeret Kácsándy Zsuzsánnába. Mindenkivel megtörténhet az efféle.

Kácsándy Zsuzsánna nem az író, a későbbi összeesküvőt választja, akit aztán Martinoviccsal együtt halálra ítélnék, s aki 2387 napig tartó börtönbüntetésének letöltése után szabadul, hanem gróf Gyulay Ferenc földbirtokost, Andrásfalva, Lunka, Dédács és Marosnémeti urát.

Minden egykorú jólnevelt nemesleány így tett volna.

De Kácsándy Zsuzsánna férje mellett nem a Hunyad megyei földesurak eszem-iszom, dínom-dánomos életét éli, hanem gyermekeinek szenteli magát. Vigyázat, az élet kifog a romantikus regényírókon, akik szeretnek mindent fehérre vagy feketére festeni! Amikor pedig özvegyen marad, és kislánya, Lajos mellé nevelőre van szüksége, Kazinczy Ferenchez fordul. Ő akkor már Széphalomból irányítja az irodalmi életet.

Kazinczy levelet ír kolozsvári barátjának, Koros Imre piarista tanárnak. Koros, tanítványai közül, Gheorghe Lazárt ajánlja.

Lazár Andrásfalvára utazik, s egyszeriben elnyeri a Gyulay család bizalmát. Ő tanítja meg Lajos úrfiát latinul. Közben az ortodox templomban a parasztnak román nyelven prédikál. Szívesen maradna tovább is Andrásfalván, ha egyháza nem küldené a bécsi egyetemre. Reményteljes ifjú, még püspök is lehet! De Bécsben sem feledkezik meg az úrfiról, és azt írja neki: „tanuljon jól, mert olyan ifjakból lesznek azután nagy és derék emberek”.

Kácsándy Zsuzsánna ismét Kazinczyhoz fordul, Kazinczy egy másik nagy reményű ifjút ajánl: Döbrenteit. Döbrentei Gábor, dunántúli evangélikus papfiú, megérkezik Andrásfalvára. Nemrég tért vissza német földről, s Wittenbergában a piactérre bevonuló Napóleonnak ő is kiáltotta: *Vive l'Empereur!* Éljen a császár! Pár év leforgása alatt az ifjú Gyulay Lajos szellemi apja lesz, kapcsolatot teremt a főúri irodalombarátok széles körével, s 1813-ban tanítványát Kolozsvárra követi.

Döbrentei a reformkor irodalmi verbunkosa.

Az *Erdélyi Múzeum*, az első magyar nyelvű folyóirat alapításával kezdi. Munkatársakat toboroz. Külföldön is közismert tudósok állnak melléje: Gyarmathy Sámuel, a nyelvész, Sipos Pál, a matematikus. Most a három kollégiumban néz körül. A két Belső Farkas utcai főtanodából kiválasztja Buzna Lászlót és Szilágyi Ferencet, a jeles történetírót. Van már egy piaristája és egy kálvinistája.

A Belső Magyar utcában Molnos Dávidon akad meg a szeme. Molnos részletet olvas fel Döbrentei körében Thuküdidész fordításából. Döbrentei dicséri a stílusát. Egy ilyen rektor mellett bizonyára jó tollú diákok is akadnak. Molnos hunyorít. Nem beszél a plágáról, amellyel a kollégiumban a magyarul beszélőket sújtják, hanem újabb kéziratot ígér. Hiszen az ő iskolája sem maradhat el a többitől!

Eszébe jut Farkas Sándor. Már tógás diák.

Hívatja.

Rövid latin nyelvű bevezetés után magyarra fordítja a szót.

- Remélem végképp felhagyott kigyelmed a teátrális ballépésekkel. Fordítson görögből, latinból, hogy ismerjék meg minél többen a klasszikusokat!

- Németből és franciából próbálgattam.
- Inkább németből.
- Egy-két jambusos verset is írok.
- Adja ide a manuscriptumait. Van aki érdeklődik irántuk.

Így került *A két Brutus* című drámai kísérlet Molnos plágát osztó kezéből Döbrenteihez. Így nyílt meg az út Farkas Sándor számára Döbrentein át a fiatal tehetségek után kutató Kazinczyhoz.

Nem is egy véletlen, hanem a véletlenek sorozata egyengette a bölöni ládában féltve őrzött kéziratok útját az Olümposz lankái felé.

*

- Keblemre, poéta! - kiáltott fel Döbrentei Gábor, amikor Sándor a Gyulayék választékos ízléssel berendezett fogadószobájába lépett.

Már indult is az antik íróasztal mögül, hogy megölelje legújabb felfedezettjét, kinek kéziratát egyhuzamban végigolvasta.

Zömök, és már fiatal korában hízásnak induló férfi volt Döbrentei, nagy szemekkel, vastag ajkakkal, lelógó bajusszal, előrefésült, sűrű hajjal. Mindig sujtásos ruhát, rojtos fekete nyakkendőket viselt.

Amíg megkerülte az asztalt, és himbálózó járásával elhaladt a mitológiai tárgyú szobrokkal megrakott almárium előtt, Sándor úgy állt a küszöbön, mint valami cövek. Bár tógátus volt, ez alkalommal nem viselte a jácintszínű hosszú tógát, ami csak a papi vagy mesteri hivatalra készülők számára volt kötelező. Fekete dolmánya, szűk nadrágja a ráhúzott csizmaszárral még csontosabbnak, még szikárabbnak mutatta alakját.

Helyet foglaltak. Döbrentei egyenesen a tárgyra tért.

- *A két Brutus* első fele, amit megküldöttél, excellens. Abban elragadó rendek vagynak. Lehet, hogy Molnos neheztelni fog rám, de én arra kérlek, élj a poézisnak, s készülj drámát írni! Brutusod látni hagyja a ragyogó koszorút, melyet a játékszínen nyersz.

- Az aktorságból egyszer már megbuktam - mentegetőzött Sándor. - Bizonyára elmondta a rektor-professzor.

- Én Wándzától hallottam. De ne csüggedj! Aktor és dramaturg más-más ember. Molière rossz színész volt és nagy komédiaíró. Te nyughatatlan, örökké vívó érzésekkel születted. Ragadj tollat, írd meg, amit érzel, mások majd előadják!

- Még küszködöm a magyar stílussal. A főtanodából számúzve az anyai nyelv.

- Nota bene. Ahol lehet, kerüld írásodban a deák szavakat. Nem kell félni a neologizmusoktól!

A búcsúzáskor Sándor megkérdezte:

- S hogy kerüljem el a *servust*?

Döbrentei értette a célzást, elkacagta magát, s hátba vágta Sándort.

- Ezt az egyet ne kerüld el! Mondd csak azt nekem, hogy servus, hiszen bátyád lehetnék. - Majd kissé elkomolyodva hozzátette:

- Bátyád, mint egy örlélek kíván körülöttem lebegni!

*

A kollégiumban levél várta Sándort.

Messziről jött, valaki Bécsig hozhatta, csak ott bízta a gyorspostára. Látszott rajta, hogy többször felbontották, cenzúrázták, de mégiscsak megjött.

Tana Jóska írta, egyenesen Párizsból.

Kedves barátom, Sándri!

Mindig vágytál Párist látni, s most én látám meg előbb. Fene nagy város! Tegnap masíroztunk be az I. székel gyalogezreddel és hat század huszárral. Én a fogarasi román fiúk közt lovagoltam a főúton, amit valami Elizről neveztek el. Két császár és három király ment előttünk. Lovamat megittattam a Szajna vizében. Este volt ökörsütés, magnum áldomás. Ittunk azok helyett is, akik meglövettek. Így a két Molnos Ajtáról. Éljen boldogul, lásd meg te is Párist!

Ápr. 14. 1814.

*Tana József
Zugführer.*

Tavaszi Párizsban, tavasz Kolozsvárott!

Mire a levél Kolozsvárra érkezett, Napóleon császár Elba szigetén várta további sorsát. Háromszéken és Csíkbán, Fogarason és Hunyadon, Alsó-Fehérben és Aranyosszéken pedig az asszonyok és a gyermekek várták haza katona férjüket, apjukat a hosszú háború után.

Vajon Molnos Dávid tudja-e már, hogy két öccse nem tér vissza soha többé francia honból? - gondolta Sándor. De nem mert szólni és elkerülte a találkozást.

A tavasz reménységgel töltötte el Sándort, hogy a világon is helyreáll a béke a maga természeti rendje szerint. Neki pedig két év múlva, amikor az időközben megjött felmentése lejár, nem Szellő csitkóján kell bevonulnia, akiből már ígásló lett, hanem ezután csak a Pegazuson fog lovagolni. Megnyílt az út előtte az irodalom berkeibe.

Tavaszi volt és Sándor mégis a temetőbe vágyott, mert azt hallotta, hogy a győzelem alkalmából rendbe szedték a francia sírokat. Ötszázhuszonegy francia vonult át Kolozsváron a nagy orosz hadjárat kudarca után. Nehányan itt maradtak, folytatták polgári foglalkozásukat, s kertész éppen úgy került ki közülük, mint nyelvmester.

Csak hárman nem bírták tovább. Itt haltak meg egy kis katolikus kórodában. A káplán kísérté ki őket utolsó útjukra.

Sándor maga mellé vette lelki rokonát, Viski Eleket, s együtt mentek ki a Torda-kapun át a Házsongárdi temetőbe.

Nem kellett sokat keresniök, mert a bejáratától jobbra vagy ötven lépésre, egy gesztenyefa alatt három frissen hantolt sír domborodott. Kereszt is volt a fejüknél.

A két diák közelebb ment.

- *Michel Fointou. Élt 28 évet* - olvasta Viski az első sírkeresztén.

- *Louis Calipe. Élt 17 évet* - olvasta Sándor a másodikról.

- Ez még annyit sem élt, mint műk - szólt Elek Sándorhoz. Mind a ketten a huszadik évet taposták.

Sándor a harmadik keresztre pillantott:

- *Jean Jacques Rousseau, testőr, meghalt 1814. január 30-án, 25 éves korában.*
- Rousseau, a genfi polgár - kiáltott fel Viski.
- A nagy Jean Jacques névrokona lehet.
- Akkor született, amikor a forradalom.
- A genfi polgárt már nem ismerhette.
- Hátha a fia vagy az unokája?
- Rousseau lelencházba adta gyermekeit, s ott bizonyára más nevet kaptak.
- Akkor hogyan jutott a testőr ehhez a névhez?
- A franciáknál sok Rousseau van. A szülőapja nagyon tisztelhetette az öreg Jean Jacques-ot, és azt akarta, hogy neve a családban fennmaradjon. *Nomen est omen.*
- Éppen Kolozsvárra jött meghalni.
- Nem jószántából. Hozták.
- Hány Jean és Jacques fekszik Párizstól Moszkváig a harcmezőkön, akit még el sem földeltek!
- Hány Viski és Farkas, akikről sohasem fogják megtudni, hogy hol érte őket a halál!

A két fiú elfogódottan állt a francia sírok mellett. Diáktársat láttak a három franciában, akit más kollégiumba vetett a sors.

Embertársat és polgártársat egy természet szerinti nagy köztársaságban, amely még nem született meg, s ki tudja, életre fog-e kelni valaha?

Elfáradt sóhajtasuk vagy talán a hives szellő ingatta a fűvet Jean Jacques Rousseau kolozsvári sírhantján.

*

A szomorú Házsongárdból a várfal felett jól látszik a város túlsó, északi szélén a vidám Kőmál. Annak legtetjén, a Fellegvár erődjének közelében, a szőlőskertek felett, a Kismező.

Oda vonultak ki tavasszal és ősszel, hetenként kétszer, a kollégium zászlója alatt énekszóval a diákok.

Most is oda indultak kettős sorokban, a Híd utcán véges-végig, s a régi falak visszhangozták a dalt:

*Gaudeamus igitur,
Iuvenes dum sumus!*

Sándor a Kelemen Béni oldalán lépett, a menetszlop végén, mert nagyság szerint állították sorba őket. Utánuk már csak a hórihorgas Kanyaró Misi és Brassai következett, a száműzött torockói mester fia.

A Kismező a kollégium kertje és játszótere volt. A fiúk körös-körül elsáncolták, hársfasort ültettek a sánc mellé, platóján nyúlfogót vagy labirintust építettek.

Régen a pestisben szenvedőket különítették el ide. Most zajlott az élet „ez kős mulatságos helyecskében”, ahogy a kolozsvári polgárok nevezték. Sokan közülük ide jártak vasárnaponként szórakozni.

- A Kismezőn kezdtem írni *A két Brutust* - mondta Sándor nótaszünetben Kelemen Béninek.
- A fát is mutasd meg, hogy melyik alatt - évődött vele Béni. - Emléktáblával jelölendjük meg, mikor Schiller leszel!
- Ha tőled függne, felszántanád az egész Kismezőt és pityókát ültetnél a nyúlfogó helyébe - vágott vissza Sándor.
- Nem rossz gondolat. Háromszáz éve fedezték fel Amerikát, s még nem jutott el Kolozsvárra a krumpli.
- A krumpli nem, de a bujakór igen. Azt is Amerikából hozták.

Összenéztek. Elnevették magukat. A nevetésből hahota lett, amikor az énekesek újra rákezdték a nótára:

*Vivant omnes virgines,
Faciles, formosae...*

- A formás szüzeknek örültök úgy? - kérdezte Kanyaró Misi a hátulsó sorból, mert nem hallotta a beszélgetés elejét.

Meg kellett várniok az ének utolsó sorait, amikor *nos habebit humus*, vagyis mindnyájunkat elnyel az anyaföld, s csak akkor folytathatták a felkapott témát.

Kelemen Béni fordította először komolyra a szót:

- Nem is kell azért Amerikába menni, hogy valami okosat tanuljunk. Egy Resinátz Simon nevű bukovinai posztófestő jelentkezett pár évvel ezelőtt a kolozsvári tanács előtt. Elmondta, hogy Sturdza Sandulache moldvai bojár posztógyárában kitanulta a kelmefestést, s ajánlotta, hogy Kolozsvárott is természeténél fogva festőfüveket.

- Megpróbálták?

- A bukaresti osztrák ügynök szerzett is magot, s eljuttatta ide. Bodor Pál gyümölcskedvelő kertje már tele is van festőfü-palántákkal. Mért ne lehetne a Kismezőn is ilyen experimentumot végezni?

Erre már Brassai Samu is felfigyelt. Beérkeztek ugyanis a Kismezőre, a sorok felbomlottak, mindenki a dolga után látott.

Kelemen Brassaival hársvirágot kezdett szedni. Illatos tea lesz belőle.

Az egyik csoport folytatta a múlt héten abbahagyott ácsmunkát, mert a senior egy veder bort ígért, ha készen lesznek a lugassal az évzáró ünnepségig.

A diákmunkások a gyepűt erősítették meg. A szomszéd hóstáti gazdák ugyanis a sáncon átmászva, bejártak agyagért, és gödröt ástak, amit most be kellett temetni.

Csak Sándor vonult félre egymagában kedvenc hársfája alá, s az édeskés illatfelhőben folytatta a múlt héten abbahagyott, nehezen dőcögő verset:

*Takard magad bé virtusodba,
S nemest mosolygón hadd el a henyéket:
Élj csendesen! Tégy jót ha tehetsz!
Segítsd, ha csak magad maradnál is, a Hazád!
Barátaidat szeresd örökre hiven!*

*

Őszirozsát vitt Sándor Jean Jacques Rousseau kolozsvári sírjára, amikor megkezdődött a történelem legvidámabb béketárgyalása - a bécsi kongresszus. Amit a filozófusok szépen kiterveztek, amiért a közkatonák vérüket adták, az most a visszájára fordult: lett belőle rendőrállam, Szent Szövetség.

Akkortájt jött haza Bécsen át Székely Miklós, utána Sylvester György. Ők hozták a hírt, hogy Bécsben és Schönbrunnban az egyik mulatság a másikat éri. Az osztrák császár, az orosz cár és a sok apró fejedelem éli világát. A kongresszus nem tanácskozik, hanem táncol.

Székely Miklóst Körmöczy szuperintendens iktatta be a fizika tanszékébe, s átadta neki féltve őrzött gyűjteményét, műszereit. Székely a külföldön töltött két év alatt kitelt, megemberesedett, de nem nőtt nagyobbra, mint maga Napóleon.

Mindenki elcsodálkozott, amikor ez a vastag nyakú, holdvilágarcú kis ember felment az auditorium szószékére, s onnan, ahol istenes beszédek szoktak elhangzani, arról értekezett, hogy a közszabadságokból nő ki a szabad művészetek és tudományok fejlődése. Inkább érdes, mint érces hangon idézte Montesquieu-t: „a nép tökéletessége a szabadságtól függ, a nép üdve a legfőbb törvény!”

Kaáli Nagy Lázár felügyelő-gondnok, a színházi bizottmány ügyvivője, elmélázva figyelte, és arra gondolt, milyen jó volna, ha Metternich Nepomuk Kelemen hercegnek, aki a bécsi kongresszuson egyedül tudja, hogy mit akar, szintén ez volna a véleménye. A másik kurátor, Lázár Samu gondolatai előbb az eperfákon jártak, amiket a kertjében nemrég azért ültetett, hogy selyemhernyóval kísérletezzék. Egyszerre azonban arra lett figyelmes, hogy a szónok fizika címén a népszabadságról tart előadást. Félhangosan közbe is szólt:

- Térjen a tárgyra!

Amikor pedig visszament a hivatalába, terjedelmes jelentésben hozta a gubernátor tudomására, hogy az új professzor, akit még az ő apja, Lázár püspök jelölt a külföldi tanulmányútra, az istentelen Körmöczinek nemcsak a katedráját, hanem a gondolkozását is magáévá tette.

A két új tanár, Székely és Sylvester, lendületet adott a tanításnak, s a tél komoly munkával telt el a kollégiumban. Alig tavaszodott ki, megkezdődött az utolsó évfolyam vizsgarendje.

Gyürkőzz, Sándor!

Görögből, latinból, teológiából egykori szobagazdája, Sylvester György kérdezte - síri hangon. Sylvester is a fizikai tanszékre pályázott, mivel azonban Székely jött haza hamarabb, meg kellett elégednie a teológiai tárgyakkal, s később a kolozsvári szószékkel, ahol szónoki tehetségét hasznosíthatta.

Logikából, metafizikából, természetjogból a már deresedő, de még mindig délceg tartású Füzi János előtt kellett kiállania a próbát. Füzi professzornak, amíg Sándor világos okfejtését hallgatta, az járt az eszében, hogy egy ilyen fiúhoz szívesen adná hozzá bármelyik leányát a három közül.

A matematikát és fizikát Székely Miklós kérte számon tőle, aki akkor volt a Lázár párt akadémitája, amikor a püspök élete lealkonyult, s akkor lett harcos felvilágosító, amikor a felvilágosodásnak már mindenki a végét jósolta. Sándor a gőzszekérről és gőzhajóról beszélt ékes latin nyelven. Ha Napóleon is ennyire meg lett volna győződve a gőz jelentőségéről, és elfogadja Fulton ajánlatát, akkor gőzhajóval talán Angliát is bevehette volna.

Történelmi és földrajzi ismereteit Molnos Dávid tette mérlegre, s egyre nehezebb súlyokat, súlyosabb kérdéseket kellett a serpenyőbe dobnia, mert Sándor széles körű olvasottsága minden próbát kiállt. Molnos a vizsgát is felhasználta, hogy Napóleon ellen tüzeljen, akivel

szemben már személyes oka is volt a haragra, mióta két öccse francia földön fűbe harapott. Sándor igyekezett mérsékelni Molnos indulatát. Az volt az érzése, hogy a francia tüzet a bécsi kongresszusnak sem sikerül végképp eloltania.

De nem ám!

Még véget sem értek a vizsgák, amikor híre járta Kolozsváron, hogy Napóleon megszökött Elba szigetéről, partra szállt Cannes-ban, s régi katonái diadalmenetben kísérik Párizs felé.

Molnos dúlt-fúlt dühében.

- *Hic Rhodus, hic salta!* - idézte Aiszópuszt tanártársainak. - Most mutassák meg a szövetségesek, hogy ki tudják tekerni a korzikai szörnyeteg nyakát, vagy ismét lángba borul Európa!

Sándort ismét elfogta az aggodalom.

- Csak addig ne jöjjön behívó, amíg az utolsó vizsgát is le nem teszem!

Nem jött.

A franciák ellen más csapattesteket vetettek be: poroszokat, hollandokat, angolokat. Napóleon apósa, Ferenc császár, a távolból figyelte, mint verik szét felséges veje csapatainak utolsó maradványait.

Sándor tarisznyájában a kutyabőrre írott *testimónium*mal lépett ki a kollégium oszlopos kapuján. Utáneztek a díszes későbarokk ablakok. Ez az a végbizonyítvány, amelyért hét bőrt nyúltak le róla. A kutyáról csak egyet, de annak viszont nem is maradt több bőre.

Vajon igaz-e, hogy tíz évet töltött ebben a főtanodában, onnan egyszer elvezényelték, egyszer megszökött, de mind a kétszer visszatért oda? Vajon még mindig ő volna az a bátoratlan legényke, aki előtt Molnosnál nem volt nagyobb tekintély, Wándzánál nagyobb színész?

Még egyszer megnézte a *testimónium*ot. Tizenegy tárgyból *cum eminentia*, három tárgyból *cum note laudis*. A dátum rajta április huszonnyolc.

*Április,
bolond, aki hiszi is!*

*

Első útja Döbrentei Gáborhoz vezetett.

- Üdvöz légy, mester! Egy néhai unitárius diák és életfogytiglani székelő határőr kér bebocsátást - így köszöntötte az elébe siető Döbrenteit az ajtóban. Tudta már, hogy az ő Gábor bátyja szereti társalgásban a barokkos cirádákat.

- Ez azt jelenti, hogy már nem vagy diák? - kérdezte Döbrentei, mert rögtön felfogta a *néhai* szó értelmét.

- Tarsolyomban a *testimónium*.

- És a marsallbot - tette hozzá Döbrentei, kezét marokra fogva. - Mint minden közkatonának, ahogy Napóleon szerette mondani.

Ezzel beljebb tessékelte Sándort a könyvtárszobába. Ott két fiatalember foglalt helyet.

- Az én fiaim - mondta magyarázatképpen.

Sándor csak két keresztnévet jegyzett meg a bemutatkozáskor: Lajos és Miklós.

- Ha nem tudnátok - szólt hozzájuk Döbrentei -, ez az ifjú a mű literatúránk reménysége, kinek dialógusát az Erdélyi Múzeumba készülök felvenni. Örülnék, ha ezzel bús nézőpontját mosolygóbbá változtathatnám.

- Kinek ne volna bús nézőpontja az én helyzetemben?

- Előtted a hivatali pálya, ha már pap és mester nem akarsz lenni.

- A jó fizetésű, fényes hivatalokat csak előkelő családok szülöttei viselhetik. A kisebb nemesek és polgári születésűek elégedjenek meg a hivatalnoksegédi, titoknoki állással. Az én felekezetemnek arányszám szerint száz évben csak egyszer jut egy tanácsosi állás.

- A görög hitűeknek még annyi sem, pedig ők vannak a legtöbben - szólt közbe Lajos.

Sándor most jött rá arra, hogy ez a Lajos csak gróf Gyulay Lajos lehet, aki apja Hunyad megyei birtokát és román jobbágyságait örökölte. Az is átvillant az agyán, hogy a finom visszavágás nemcsak az alkotmány sáncaiból kirekesztett románság védelmét célozza, hanem ellentámadás is azért, amit az előkelő családok kiváltságairól mondott.

- S milyen pálya nyílna a katonai kar mezején? - kérdezte Döbrentei.

- Mint székely lovas konskriptus szolgálhatnék holtomiglan a szélbéli katonaságnál.

- Nem, az nem neked való. A lelkem fájna téged, a lángoló hazafit, a széplelket a határőrvidéken látni, hol elfoglalódásaid a poézisban gátolnának. Meddig van tanulásra szabadságod?

- A jövő év augusztus tizenötödikéig.

- Kutyamarást a szőrivel kell gyógyítani! Próbálkozz a testőrgárdánál! Szent hely az, honnan literatúránk hajnala kihasada.

Sándornak kapóra jött az ötlet. Hiszen ő is gondolt már a bécsi testőrgárdára, ahol Bessenyei szolgált. De a testőrség szebbnek tűnt fel előtte, mintsem hogy valóság lehessen. Ezért megkerülte a kérdést.

- Ami azt illeti, deákul tudok, németül beszélek, franciául értek. Katonának neveltek két évig az Erziehungs Hausban. De a gárdához még egy jó protektor is kéne.

Most Döbrentein volt a sor, hogy a holtpontra átsegítse. Neki volt kapcsolata az irodalom-pártoló főurakhoz. Döbrentei a szoba sarkában ülő Miklóstra nézett.

- Cserey Farkas bátyád?

Miklós bikanyakát megfeszítve ült a sárkányölőt ábrázoló festmény alatt. Hatalmas mellkas, karikalábak, göndör haj, szőrös kezek. Két évvel volt fiatalabb Sándornál, de idősebbnek látszott.

Sötét szemei felvillantak.

- Farkas bátyám jó barátja Teleki kancellárnak, s bizonyára szólna neki. De az ajánlásnak a székhatóságtól kell jönnie.

- Háromszéken is egy Cserey az adminisztrátor. Miklós öméltósága - szólt Döbrentei.

- Akkor nyert ügyünk van.

- De a két Cserey között ott van a gubernátori székből egy Bánffy. S az ügy azon fordul meg, hogy van-e üresedés a testőrfjak között - aggodalmaskodott Gyulay Lajos.

- Másfél év alatt, amíg a felmentés szól, még meghalhat valaki - vágta el a szót Döbrentei. De nehogy úgy tűnjék fel, mintha valamelyik testőr halálát kívánná, hozzátette: - vagy máshova vezényelnék valakit.

Sándor elbúcsúzott a fiúktól. Kevés szóból is értette, hogy itt barátokra talált.

Az előszobában megkérdezte Döbrenteitől:

- Ki volt ez a Miklós?

- Nem ösmered? Wesselényi. A Cserey Heléna fia.

Mikor Sándor hazatért, jól meghegyezte a lúdtollat, s hozzáfogott, hogy megírja folyamodványát a testőrgárdába, amit aztán Döbrentei eljuttat illetékes helyre.

Az a gondolat, hogy éppen a Gárdába szánjam magam, nem hiúságból, s fényrevágás viszketegéből eredt. Én életem a magyar literatúrának szántam, s mint katona fiú nem láthattam más kinézet, hogy ennek számára megtartassam, mint ezt.

Döbrentei is nekiült este az írásnak, s atyai barátja, Kazinczy Ferenc figyelmébe ajánlotta Farkas Sándort.

A napokban küldte egy újabb dialógust Decius és Junius Brutus között, mely excellens, excellens... Veled is közölni fogom. Szeresd, kérlek, addig is, ő lángol éretted... Írj neki, kérlek, tedd levelét enyimbe, hogy neki átadjam, s örömet csináljak...

Egy év sem telt bele, és Kazinczy így írt barátjának, Kis Jánosnak:

Literatúránk elő fog menni. Erdélyben egy Bölöni Farkas Sándor nevelkedik annak reményeire. Verse még rossz, de prózája kimondhatatlanul szép. Nekünk ebben Schillerünk nevelkedik... Szegény lévén, B. Wesselényiné megparancsolta fiának, hogy hívja asztalához minden napra... Gárdához vágy, s óhajtom, hogy eljusson oda, ahol Báróczy, Barcsay s Bessenyei nevelkedtek.

*

Könnyebb a tevének a tű fokán átbújni, mint a határőrnek a gárdába bejutni - ez volt Sándor véleménye, amikor a kérvényezés minden útját megjárta.

Bár ezzel a mondással is baj van. Hogy kerül egymás mellé a varrótű és a púposteve? Egyesek szerint az újtestamentum görög szövegében nem tevéről, hanem hajókötélről van szó. Mások szerint a tű foka helyén az eredetiben egy keskeny szoros neve állott, amin a tevé nem tud átbújni.

Bárhogy is álljon a dolog, ez a szent ige jól jellemezte a Sándor helyzetét, aki önhibáján kívül esett bele a határőri rabságba Miklósvár széken, és ezzel kirekesztette magát a társadalom szabadabb köreiből.

Itt hagyának engem is végzeteim születni - panaszkolta levelében Kazinczynak -, s ily körülmények közt! S mért éppen engemet milliók közül ilyen temperamenttel?

Pedig Döbrentei mindent megtett az érdekében.

Írt Cserey Farkas főstrázsamesternek, az írt Bécsbe Teleki Sámuel erdélyi kancellárnak. Teleki azt válaszolta, hogy be kell tartani a szolgálati utat, s előbb a gubernium tegyen javaslatot.

Bánffy György gubernátor nem szívlelte Teleki Sámuel, s az se őt. Ellentétet szított közöttük az asszony és a politika. Teleki megkérte Bánffy György nővérének kezét. Kosarat kapott, mert katolikushoz nem akarták adni a kálvinista hajadont. Erre ismét fellángolt az évszázados

küzdelem. Felemlegették, hogy Apafi Mihály fejét vette az engedetlen Bánffy Dienesnek, s a halálos ítélet aláírásakor Teleki Garázda Mihály vezette a fejedelem kezét. Körülhordozták a két családban a véres kardot a Teleki és Bánffy utódok.

De mit tehet erről Farkas Sándor?

Hogy a két harcban álló szomszédvár között egérutat nyerjenek, Döbrentei nem Bánffyhoz, hanem az irodalompartoló Kenderessy Mihály guberniumi tanácsoshoz fordult ajánlólevélért. Ő azonban azzal tért ki, hogy először a háromszéki jurisdictionnak kell Farkas Sándor lovas katonát a guberniumnak ajánlani.

Így került a kérés mégiscsak Cserey Mihály háromszéki adminisztrátorhoz - a Csereyek Nagyajtáról származtak - orvosi és iskolai bizonyítvánnyal felszerelve. Sándor kitárta a lelkét Csereynek:

Alázatosan esedezem a Méltóságos Administrator Úrnak és a N. Három-széki Universitasnak, méltóztassék ezen kérelmem kegyesen megtekinteni s emlékezni arról is, hogy Görögország és Róma nem zárta el fiait semmi tekintetből a közjóra törekvéstől, ha lelket látott benne a jóra, s az őrzé meg honnyokat soká a lesüllyedéstől.

Cserey melegen ajánlotta a lelkes fiatalembert a gárdába, de a guberniumtól annál hűvösebb válasz jött, mondván, hogy: *ezen nagyfejedelemség részéről semmi üresség nincsen.* Egy Bánffyval és egy Telekivel szemben pedig még egy Cserey is tehetetlen.

Minden úgy zajlott le, ahogy már előre sejtették.

Más utat kellett választani. Ha Bécsen át nem vezet ösvény a katonaságtól az irodalomhoz, akkor Kolozsváron kell szerencsét próbálni! A katolikus líceumban jogtant is tanítanak. S aki a törvények labirintusában járatos, az hamarább felfedezi, hol nyílik rés a paragrafusok között, amelyen nemcsak egy teve, hanem egy sorsüldözött határőr is átbújhat.

A jogtudor, ha nemes is, sok minden lehet: ítélőmester és ügyvéd, fogalmazó, majd titoknak a főkormányshéken, országgyűlési követ vagy egyenesen gubernátor. Ámbár ahhoz elsősorban születni kell. Akárcsak költőnek. Csakhogy a költő szalmán is születhet, a gubernátornak pedig feltétlenül baldachinos ágyban kell születnie.

Wesselényi biztatta Farkas Sándort.

- Volt úgy, hogy a megyei közgyűlésen egy jogvitában alul maradtam - mesélte egy vasárnapi közös ebéd után pipafüst mellett. - Jó anyám megjegyzé, hogy atyám is tudatlan volt, amikor elrabolta őt a szebeni zárdából, de az ő figyelmeztetésére megismerkedék a római klasszikusokkal, a római joggal, s rendre tudományos emberré képződött.

Sándor sokat hallott mesélni néhai idős Wesselényi Miklósról, aki nem ismert maga felett törvényt, s felfegyverzett cselédeivel szabályos háborút folytatott haragosa, gróf Haller János ellen. Be is panaszták az udvarnál, s mivel garázdasága mellett még bátor ellenzéki nyilatkozatokat is tett, öt évi várfogságot kellett szenvednie Kufsteinban. Most azonban Sándor nem a „zsibói bölény”-t, hanem a mecénást idézte.

- Úgyannyira, hogy a játékszínnek is fő pártfogója lett. Én is a lóiskolai színházban léptem fel először.

- A lóiskola most Zsibón van. Háromszázötven darabból álló ménest örököltém atyámtól. Sajnos, pusztítja a szőrféreg.

Wesselényi nem szeretett lovasbravúrajairól beszélni, de közös barátjuk, Újfalvi Sándor, a híres vadász nemegyszer elmesélte, hogyan győzött le Miklós futtatásban nyolc osztrák tisztet.

Egy dombról indult el Kakas nevű lován. A nyolc tiszt a völgyből utána. Kétszer szorítják a Szamosnak - a magas partról beszöktet a széles folyóba és átúsztat rajta. Majd behatol a sűrű bokrok közé, leugrik lováról, gyalog tör utat. Aztán ismét lóra pattan és a kerítésen átszökve érkezik vissza a kastélyba. Ott pipára gyújt s anyja és az ezredes társaságában várja be holtfáradtan visszatérő üldözőit.

- Hogy is adja magát a tudományra, akinek ilyen ménese van? - kérdezte Sándor kihívóan.

- A lovakat most is nagyon szeretem, de be akarám bizonyítani: erős akarat s kitűrés előtt minden meghajol. A hazai jogtudományban akkor Mezey marosvásárhelyi ügyvéd volt a leghírelebb. Elhozattuk Zsibóra. Négy hónap alatt megtanultam minden tudományát. Jutalmul úgy megszékereztettem, hogy a szekér összetört alattunk, s ő halálra rémült - mondta Miklós harsány nevetés közben. - Mert pallérozott elme volt, de igen gyáva ember.

- Nekem legalább egy évre van szükségem, amíg a jog elementumait a katolikus líceumban elsajátítom - tette hozzá Sándor.

- Én a líceumban újat már nem tanulhatok - mondta Miklós.

- Dicsérik a nagy tudású Fortini Antalt.

- Háromszögletű kalapot, ódivatú német frakkot, rémséges hosszú mellényt, térdig érő bugyogót és papucsot visel - folytatta Miklós -, s ha bemegy órára, mind bezárja maga után az ajtót. Egyebet sem tesz, mint bécsi barátját, Martinit ismétli, aki a politikai jogtudományt úgy kiforgatta, hogy amit Montesquieu és Rousseau a népnek szánt, azt ő mind a császár javára írja.

- Mohairól azt mondják, hogy halad a korrallal - vetette közbe Sándor.

- *Francia gavallér Mohai, bár piros. Grimászai mellett csak festett papiros!* - szavalta széles taglejtéssel Miklós báró.

- A vers Naláczira vall. Minek hát törvényismeretet tanulni Fortinitól és Mohaitól?

- Hogy az ellenséget saját fegyverével verjük meg! - kiáltott fel tüsszel Wesselényi.

Sándor is valami effélére gondolt.

Ha egy Wesselényi lesz a lóról és nekigyürkőzik a Corpus Jurisnak, akkor ez azt jelenti, hogy a törvényismeret nemesember számára valóban kard és pajzs.

A főnemesnek azért, hogy az országgyűlésen megállja a helyét. Az olyan hétszilvafás székel szabad parasztnak, mint ő volt, azért, hogy hivatalt vállalhasson.

*

Mire kitavaszkodott, Döbrentei Gábor jó hírrel örvendeztette meg fiait és pártfogóit. Kazinczy elfogadta a Gyulay, Wesselényi és Cserey család meghívását, s közelebből Erdélybe látogat.

Sándor vizsgáira készült a katolikus líceum jogi karán, s utána Zsibóra, de így megváltoztatta tervét, hogy Kazinczyval együtt lehessen.

Döbrentei összehívta barátait: a galambász Naláczy József testőrírót, aki epébe mártott tollal írta a gúnyverseket, Teleki Józsefet, Télemakhosz fordítóját, Kenderessy Mihály főkormány-széki tanácsost és Inczédi László titoknokot, az öreg Fricsei Fekete Ferencet, aki egykor bírása volt a táblának, a kollégiumi tanárok legjavát, valamint az Erdélyi Múzeum előfizetőinek gyűjtésében buzgólkodó fiatalokat, akik közül Kelemen Lajos még le sem vetette a tógát. Ott volt a szellemi élet színe-virága.

Lelkes beszédben ismertette Döbrentei az esemény jelentőségét, és Kazinczy útitervéről is nagy vonalakban beszámolt. Majd arra kért engedélyt, hogy egy Kazinczy verset is felolvasson, amit az irodalom vezére leveléhez mellékel.

- Halljuk, halljuk!

Döbrentei felállt az asztal mellől, és Sándor felé fordult, ki a szoba sarkában Wesselényi és Kelemen között szerénykedett.

- *Bölöni Farkas Sándorhoz!*

Sándornak fejébe szökött a vér.

Döbrentei így folytatta:

*Ragyogó futással kezded a futást
Olympiádnak síkjain, s a tömött
Sokaság Paeant kiált a nagy merőnek.
Hová futsz? Megállj! Itt Euripidesz
Hermája, s a Goethée; s itt közöttünk
A hármass istennő szent szobra kél.
Hullj térdre, lelkes ifjú, s mondd az ígét:
„A szépet a nagy mellé!” Már repülsz?
El, el a határig, vagy ne, nagy merő!
El, el a határig! Vár a hős iker!*

Az utolsó sor után pillanatnyi csend következett. Minden szem Sándor felé fordult.

Wesselényi szólalt meg elsőnek, harsány hangon:

- Vivat! „A szépet a nagy mellé!”

- Vivat! Vivat! - hangzott minden oldalról.

Sándor régóta nem érezte magát ilyen feszes helyzetben. Kazinczy verse szívéen találta, de viszolygott a nyilvános ünnepléstől.

Ilyenkor illik felállni és mondani valamit. Ő azonban csak fátyolos hangon válaszolt egy-két szót azoknak, akik a kezüket nyújtották feléje.

- Mondják, hogy *Don Carlos* fordításához kezdett - szólította meg Teleki. - Ha Schiller megy, próbálkozzék Goethével.

A vad bajuszú öreg Naláczy József felkelt a helyéről, féloldalosán szemügre vette a piruló fiatalembert:

- Hallom, a gárdába készülsz, öcsém. Én is ott szolgáltam. De oda a poézis nem elegendő. Gyakorold magad a szabdalkozásban is!

Hajlott kora ellenére ő volt Wesselényi első vívómestere.

Molnos Dávid nem állta meg, hogy Sándort ne emlékeztesse régi bűneire:

- A szépliteratúrával kellett volna kezdeni, nem a játékszínnel!

*

Szent Iván havának utolsó napján, alighogy a nyár beköszöntött, egy sötétzöld lakkú kocsi gördült Kisbáctól Kolozsvár felé. A lovak csak lépésben haladtak a felázott, elnyálkásodott úton, s az utasoknak volt alkalmuk szemügre venni a szőlővel beültetett dombokat.

Kazinczy Ferenc ült a kocsiban leányával, Eugenievel. Először utazott errefelé, de többet tudott a tájról, mint az idevalósiak. Fiatalkori barátai, Baróti Szabó Dávid, az „új mértékre vett versek” szerzője, valamint Báróczy Sándor, az enyedi Bethlen kollégiumban nevelkedett franciás testőríró, megismertették Erdély múltjával.

Amikor Kufstein várában raboskodott, s onnan Napóleon közeledtekor biztonságosabb helyre akarták szállítani, Kazinczy engedélyt kért és kapott, hogy beléphessen az ötös számú cellába, amely tíz évvel azelőtt idős Wesselényi Miklósnak, a „zsibói bölény”-nek volt ketrece.

Most a régebbi múlton jártak gondolatai, s naplójában ezeket a sorokat jegyezte fel érkezéséről:

Nemsokára azután, hogy Bácsot elhagyám, előttem fekvék Traján hatodik gyarmatának Clusa nevet viselő városa, melyet a román még ma is Klúsznak hív; az a város, melyben a nemzet dísze, Mátyás született. Nagyult előttem a hely az emlék által. Trajánhoz Róma caesarjai közt kevés hasonlítható, s hány Mátyáshoz, a mi és minden mások királyaik közt...

A kocsi befordult a keskeny Híd-kapun.

Aztán végigdöcögött a Híd utcán, kiért a Piacérre, s balra elhagyta Bánffy gubernátor erkélyes palotáját, jobbra a csonka tornyú nagytemplomot.

Az ószer ácsorgói bámulva nézték a díszes kocsit, s ugyancsak megakadt a szemük a kocsis sötétkék ujjas lajbiján, csillámló gombjain, kék nadrágján, széles karimájú kalapján és a négy különböző színű lovon, azok díszes hámján, amilyent itt még nem láttak.

Cserey Farkas jó előre elmagyarázta Kazinczynak, hogy a Búzapiacról hajtasson balra, a Belső Közép utcába, s ott álljon meg az ötödik ház előtt. Még oda se értek, s Kazinczy megpillantotta a kapu előtti padkán Döbrenteit. Mellette ifjú Wesselényi Miklós széles háta takart el félig két más fiatalembert. A tizenhat pata ütemes csattogására ők is megfordultak.

A kocsi megállt a ház előtt.

Wesselényi lesegítette a leánykát. Kazinczy alig tudott kibontakozni barátja öleléséből. Döbrentei bemutatta a két ismeretlen fiút:

- Gyulay Lajos.

- Bölöni Farkas Sándor.

- Susanne fia az egyik, a „nagy merő” a másik, s amott a szörnyölök fia, Miklós! - kiáltott fel Kazinczy. - Minő találkozás!

Amíg a kocsi behajtott a széles ívnyílású kapun az udvarra, s a házi cselédek leszedték a kocsiról a málhát, Kazinczy körülnézett a Wesselényi házban. A földszinten, Gyulay Lajos és Döbrentei lakosztályán vetettek neki ágyat.

Döbrentei elmondta barátjának, hogyan kerültek ide. Még a múlt év kezdetén meghalt a kiváló Pataky Mózes, Wesselényi Miklós nevelője, akivel együtt járták meg Bécsset, Velencét, s hazafelé jövet Kazinczynál is látogatást tettek. Miklós második atyját tisztelte benne, és apja mellé temettette a zsibói kriptába. Özvegy Wesselényiné, Cserey Heléna, özvegy Gyulayné, Kácsándy Zsuzsánna engedelmeivel megkérte Döbrenteit, hogy a fiatal Gyulay Lajos mellett az ő fiának a tanítását is vállalná.

Így költözött át a plébánia során levő Gyulay házból a Belső Közép utcai Wesselényi házba tanító és tanítvány, szerkesztő és munkatárs.

Kazinczy a kislányához fordult:

- Emlékezetedbe vésd ezt a házat, mert Kolozsvárt nincs nála külön. Itt szerkesztik az Erdélyi Múzeumot!

*

A messziről jött ember sok mindent észrevesz, ami mellett a bennszülött érzéketlenül elhalad.

A Kazinczyval töltött néhány nap nemcsak azért volt emlékezetes Sándor számára, mert az irodalom vezérének szellemi fényéből reá is esett egy sugár, hanem azért is, mert Kazinczy éles megjegyzéseit hallva, ezentúl más szemmel nézett a Szamos-parti civitásra.

Kolozsvárról azt hitte, hogy egyik vidéki városhoz sem hasonlítható. Kazinczy az országlátott ember tapasztalatával jelentette ki, hogy Kassa sokkal szebb. Bár ő maga nem lehetett elfogulatlan ebben a kérdésben, mert Kassán töltötte fiatal éveit, és ott volt szerelmes a szép Kácsándy Susanne-ba.

Megnézték Mátyás szülőházát, Méhfi Jakab szőlősgazda egykori hajlékát, ahol újabban katonakórházat rendeztek be. Benéztek azzal szemben Bocskai fejedelem szülőházába, s Kazinczy ízetlennek mondta az emléktábla dagályos latin szövegét, feleslegesnek a hosszú felsorolást, hogy Bocskainak mennyi szerencsét hozott a pénteki nap, mert azt a legtöbben úgysem értik meg.

A református kollégiumban Kazinczy görög nyelvvizsgán vett részt. Nem restellte megkérdezni Szilágyi Ferentől a számára érthetetlen szavak jelentését, s barátainak úgy nyilatkozott, hogy minek ilyen nyelvet tanítani, amely nélkül a régiek jól ellehettek. Sándor az ásitóva eltöltött görög órákra, csikfalvira és csókfalvira gondolt.

A gubernátor Bánffyról csak Naláczy gúnyversét ismerte:

*Hideg, fagyas nagy úr, hazánk elefántja;
Hazánk határit tapodja, nem szántja.*

Most Kazinczytól megtudta, hogy Bánffy testi valójában nem elefánt, hanem inkább mackó. Egyszerű kis emberke, prémtelen fekete mentét visel otthon, valamint rizsporos, loknis parókát. Kis kardocskájával legfeljebb a mézeskalácsból készült franciát tudná levágni.

De a „fagyas nagyúri” jelzőből mégis maradt valami Bánffyn. Kazinczyról, nevének hangzása után, azt hitte, hogy lengyel, és kegyesen megdicsérte, amiért ilyen jól tud magyarul. Jégfal választotta el a nagyurat az élő irodalomtól.

Amikor Kazinczy Torda irányában elhagyta Kolozsvárt, feltűnt neki a gömbkövek szokatlan formája, amíg négy bivaly felvontatta kocsiját a Felek-tetőre. Sándornak sem a gömbkő, sem a bivaly nem volt újdonság. Az viszont szeget ütött a fejébe, amit az író Felekről mondott:

- Be kellene zárni itt a kocsmát és oskolát kellene fundálni!

Kazinczy távozása után Sándor üresnek érezte a várost, üresnek a lelkét. Aki a napba néz, utána egy darabig nem lát semmit.

Elment panaszkodni Viski Elekhez. Vele szokta megosztani szomorú gondolatait.

- Pirulnom kell - úgymond -, ha Kazinczyra gondolok. Többet vár tőlem, amennyi belőlem kitelik. Döbrentei megírta neki, mint fogadkoztam én hajdani hevemben, s most látnia kell, hogy szegtem meg szavamat.

- Mit fogadtál?

- Hogy a poézisnek fogok élni.
 - Sze nem azt teszed?
 - Hát poézisnek nevezhető az a néhány vers, amit a Kismezőn írtam? Egyedül a Rákóczi-ról szólót sajnálom, hogy elégettem.
 - S *A két Brutus*, a hős iker?
 - Sokat kellene még simogatni a jambusokat, hogy a Múzeum közölhesse.
- Viski elmosolyodott. Vékony bőrén átlátszottak a kék erek.
- *Poeta non fit, sed nascitur.*
 - A vers titok, akárcsak a fogamzás - folytatta Sándor. - Talán én is meddő vagyok, mint némely asszony.
 - Ne hidd! Döbrentéinek jó szeme van. Nemhiába sorolt a legszebb tűző ifjak közé. Kazinczy kimondhatatlanul szépnek mondta prózádat. Fő kedvencének tart. Csak a formát kell megtalálnod, s tüzelni fogsz, mint a drágakő a foglalatban.
 - Én legfeljebb kovakő vagyok, amely csak ütésre fog szikrátni.

*

Az ütés nem késett, a versek annál inkább.

Az Úr 1816. esztendeje, Kazinczy látogatásának éve, úgy maradt meg az emberek emlékeztében Kolozsvárt, mint a szegények halálának esztendeje. Pedig nem is egy év, hanem több esztendő természeti csapása készítette elő a nagy éhséget.

A főtanoda utolsó évfolyamát járta Sándor, amikor télen se nem fagyott, se nem havazott, de szüntelenül szakadt az eső. Márciusban megjött a tavasz, harmadik hetében már a törökbúzát is elvetették. Április elején beállott a kánikula, a szőlő hajtani kezdett Kőmálon. Május közepén kapáltak.

Jött azonban a kelleténél is hűvösebb szellő, s reggelre vastag hótakaró borította a zöld mezőt, a piros cserepes háztetőket. A gyümölcsfákra ráfagyott a virág, s amikor a hó harmadnapra elolvadt, az őszi magos gabonák száradtan álltak. Mag már nem telt ki belőlük.

A következő évben a zivataros időjárás, a gyakori esőzés miatt késett a szántás, nem érett be a törökbúza. Őszire üresen ásítoztak a magtárak. Nem volt mit enni falun és városon.

A gazdasági bajokat az is fokozta, hogy a napóleoni háborúk után helyreállt a hajóforgalom kelet és nyugat között, s a levantei kereskedelem elhúzódtott Erdélyből. A Napóleon további győzelmeire számító vállalatok, kereskedőházak - tönkrementek.

Aki csak tehetett, menekült a tartalékok nélkül maradt városokból. Ilyen volt Kolozsvár is, ahol az ugaros gazdálkodás következtében a határ még jó termésre sem tudta ellátni a város szükségletét. Emelkedtek az árak. A törökbúza vékája három évvel azelőtt egy rénes forint volt. Most haton alól nem adták.

A földesurak falura mentek telelni. A falusiak közül sokan megfutamodtak, s meg sem álltak Havaselvéig. Nem volt ezen a télen maskarabál a „Fejér lóhoz” címzett vigadóban, sem cifra szánkázás meg álcásmenet. Még az iskola is elnéptelenedett. Brassai Samu hazavitte fiát a kollégiumból, s két évig tartotta otthon, amíg elmúlt a nagy éhszükség.

Az pedig elsősorban a városi szegénységet sújtotta, ennek nem volt mivel tüzelnie, ennek volt üres az éléskamrája. Az ínség enyhítésére és a munka nélkül maradt férfiak foglalkoztatására a város megkezdte a feleki út építését. Diákok is jelentkeztek földmunkára, csakhogy mindennapi kenyerüket megkeressék.

Az országutakon napirenden volt a fosztogatás. A háborúból hazabocsátott, kenyér nélkül maradt katonák is bandába verődtek. A város utcáit ellepték a kéregetők. *Az éhhalálban vonagló nyomorultak bús nyögéseitől echóztak házaink falai* - írta az egyik szemtanú. Halomra pusztultak az aggok és a gyermekek.

A halottakat az utcáról kellett összeszedni, s csoportosan temették el őket közös sírgödörbe, minden tisztesség nélkül.

Nem olyan embernek való látvány ez, aki még közepes jólétben is sóhajtozik.

Sándor elvégezte a katolikus líceum jogi tanfolyamát, a nyarat Zsibón töltötte Wesselényiék-nél, s amikor az ősz és az ínség beállt, Miklóssal együtt Marosvásárhelyre készülődött, hogy a királyi táblán joggyakorlatot folytasson. A két fiú útja Kolozsváron át vezetett, megálltak Gyulay Lajosnál, aki most ismét visszaköltözött nevelőjével, Döbrenteivel együtt, a plébánia sori Gyulay házba.

Lajos karbonári öltözetben fogadta barátait. Így akarta kifejezni rokonszenvét a szénégetőkről elnevezett olasz forradalmárokkal, akik ellen a Szent Szövetség és Metternich éppen olyan hajtóvadászatot indított, amilyen valamikor a jakobinusok ellen folyt.

- Tenni kell valamit! - mondta indulatosan. - A tél küszöbén állunk. Nem nézhetjük tétlenül, mint viszi el az éhhalál városunk polgárait.

Wesselényi ráduplicált.

- Váltott lovakon bejártam a Partiumot. Beszéltem birtokosokkal, dullókkal, főispánnal. Kidoboltattam a falvakban, kiprédikáltattam a szószékről, hogy gyűjtsenek az ínségeseknek.

- A kolozsvári határban még a tiéteknél is soványabb volt a termés - mondta Gyulay.

- Akkor venni kell búzát más, tehetősebb vármegyéktől! A télen nem lesz bál a vigadóban. Azt a pénzt, amibe az új gúnya, a hattyúprém, az ékszer kerülne, s amit egy éjjel elmulatnának, adják az étekosztó egyletnek!

- A társaság már nálunk is felállott. Megnyertük ügyünknek a gubernátor hitvesét; Páll Samu főbíró pedig fát és kondérokot adott, hogy naponta kétszáz adag sűrű Rumford-levest főzzünk hússal, krumplival a szegényeknek.

- Egy csepp a tengerben! - kiáltott fel Wesselényi. - A kormány hibás azért, hogy ellátatlanul hagyja a városokat. Szövetségre lépnek a „szentek”, éheznek a nép! A kiváltságosok bitangló dölyfe, a papság elorzó álnoksága, a fejedelem embert gyalázó önkénye juttatta ide szegény hazánkat. S még ők, a jóltápláltak prédikálnak a lélek magasztos győzelméről minden testi szenvedés felett!

- Orátornak születted, Miklós - derült fel Gyulay. - Kár, hogy olyan régóta nem jött össze az országgyűlés. Neked ott a helyed!

- Nem merik összehívni. Oda a konstitúció. A hivatali szobákból kormányozzák az országot. Ha ugyan lesz kit, s a télen éhhal nem hal a nép.

Sándor hallgatott.

Tudta ő jól, hogy barátainak igazuk van. Érezte, hogy az ínségesekért tenni kell valamit. De nem akart beleszólni a szegények dolgába, mert ő is valahogy szegénylegénynek érezte magát a főurak között.

Wesselényitől kapta a kosztot. Gyulaytól a szállást. A szellemi táplálékot pedig a két fiú közös nevelőjétől, Döbrentei Gábortól.

*

Kelemen Béni várta a fiúkat Marosvásárhelyen. Ő már korábban odautazott joggyakorlatra.

Mióta a királyi táblát Medgyesről áthelyezték Vásárhelyre - annak pedig akkor még alig hatvan esztendeje volt - ez a Maros menti székváros, *Novum forum sicularum*, lett a nemesifjak téli találkozóhelye. Mert tíz műveltségre vágyó nemes közül kilenc jogot tanult. S hol sajátíthatták el jobban a perlekedés gyakorlatát, mint az erdélyi nagyfejedelemség legfőbb bíróságának, a királyi táblának székhelyén, ahol még a falak is törvényeket sugároztak.

- A legfontosabb az, hogy az ember jól válassza meg principálisát - magyarázta Kelemen. - Újfalvi Sándor barátunkat, például, gróf Teleki Mihály marosszéki főtiszt mellé küldte az apja patvaristának. Nála étkezett és lakott. De a gróf úgy bánt vele, mint a kuttyájával. Vacsora közben rákiáltott: „Menj el ez vagy amaz úri barátomhoz, és mondd meg neki, hogy iszom egészségiért”. Lehetett hó vagy sár, ha nem ment, bottal támadt rá.

- Nekem Székely Mihály ítélőmesterhez van ajánlólevelem - mondta Sándor.

- Kilyéni Székely nagy jogtudor, még táblai előlülő is lehet belőle, mert a gögös Kemény Samu gróf nem húzza sokáig. Szigorú erkölcsű, magtalan férfi. Molnos akarata és Körmöczi tudása egyesül benne, de Körmöczi szabadossága nélkül.

A tábla nem is egy, hanem két épületet foglalt el a Nagypiacon. Ez volt a magas bírói testület harmadik otthona Vásárhelyen. Szemben az ezermester Bodor Péter kútja állott négy örökösen csörgedező vízsugarával. A kút oszlopos fedélzetében egy víz által mozgásba hozott gépezet a nap bizonyos szakaszaiban önmagától zenélt.

A jurátusok felsorakoztak a tanácsterem bírói emelvénye előtt, rang szerint, Wesselényivel az élen. Utána néhány középnyemes ifjú következett, s a végére maradt Sándor a balázsfalvi szeminárium jogi pályára készülő növendékeivel.

Az emelvény felett székelte Uranus és Gaia lánya, Thétisz, az igazság istennője. Szemén kötés, jobbában pallos, baljában mérleg. Alatta a felírás: *Justitia regnorum fundamentum*.

A nyitott ablakon át behallatszott a Bodor kút zenéje, s aláfestette Székely ítélőmester beszédét:

- Be vagytok már avatva Thétisz templomába, s tudnotok kell, hogy munkátok ezentúl a társaság, a szenvedő emberiség, az igazság kiszolgáltatásának egyik láncszeme leendő... Mentől szelídebb egy igazgatás, annál inkább kötelező a becsület érzésétől lelkesített alattvaló a függésre... Adjátok meg a királynak, a hazának a magánosoknak az övét, s akkor lesztek boldogok...

A jurátusoknak ettől kezdve az volt a feladatuk, hogy pontosan megjelenjenek a tábla ülésein, ott egyetlen üléssel, mozgással, csevegéssel ne zavarják a tárgyalás menetét, hanem szorgalmasan jegyezzenek, s aztán hetenként felmondják főnöküknek a fontosabb perek tényálladékát, észrevételeket fűzzenek az ítélethez.

Az erdélyi törvényeket, az approbátákat és compillátákat már a kolozsvári líceumban megtanulták. Most a törvény alkalmazása terén kellett gyakorolniuk magukat, mert ahogy nincs két egyforma perlekedő, ugyanúgy nincs két egyforma jogeset.

Választék nagy volt az ügyekben. Ide került fellebbezés folytán minden hosszabb folyású per, amelyet az alsóbb fokú bíróságoknál, a fiúszék, az alszék, a derékszék előtt indítottak.

Sándort különösen a katonaugyek érdekelték, mint akinek a katonaság égeti a bőrét.

Katonaszökevény perét tárgyalta a tábla.

Felperes a fiskus, vagyis az államkincstár, alperes „a hadra fel nem ülő nemesember” volt, aki nem jelent meg a kirendelt helyen és időben. A bíróság igen röviden intézte el az ügyet. V. László ősi törvénye szerint ingó és ingatlan vagyonának elvesztésére ítélte az alperest.

Kiderült azonban, hogy a szökött katonának rejtegetője is volt, aki ezáltal „az újonc lappangásának” bűncselekményébe esett. A tábla hatvanegy forintnyi büntetés megfizetésével sújtotta a rejtegetőt, ami a katonai öltözet és fegyver ellenértéke.

A rejtegető megjelent a tárgyaláson, és le is pengette a bíróságot. A lappangót nem tudták előállítani.

- Ilyenekből lesznek a haramiák és a szegénylegények - mondta Sándor rokonérzéssel két tárgyalás szünetében.

- Amíg katonák lesznek, szökevények is lesznek - fűzte hozzá Kelemen Béni. - A baj csak az, hogy a tábla nem vizsgálja meg a környülállásokat, amik miatt az újonc megszökik.

Wesselényi sem állhatta meg szó nélkül.

- Thétisz istennőnek be van kötve a szeme, s az ítélmesterek is tőle vesznek példát. Tépjétek le a szemekről a kendőt, s nekik is meg kell látniuk, hogy amit a legfőbb igazságnak vélnek, az a legnagyobb igazságtalanság!

Miklóst nehéz volt féken tartani, amikor a közszabadságokat érintő perek tárgyalására került sor.

Egy alkalommal tilalmas könyv nyomtatása miatt állítottak tábla elé egy vállalkozó szellemű kiadót. Székely ítélmester kétszáz forint pénzbüntetéssel sújtotta, amin három katonát is fel lehetett volna öltöztetni. Az alperes azt vitatta, hogy a könyv nem szerepel a tiltott könyvek jegyzékén, s különben sem eredeti munka, hanem csak fordítás franciából.

Az ítélmester azonban fejére olvasta az újkeletű törvényt: *Tilalmas a könyv, ha benne a fejedelem méltósága, a hazánk alkotmánya, a polgári igazgatás van megtámadva.* A törvényhozás és kormányzás szétválasztásának gondolata pedig mi más, mint támadás a hazai igazgatás ellen?

Wesselényi a padot csapkodta szünetben.

- A szabadságeszmék terjedését nem lehet pénzbírsággal megállítani! Írjanak könyv ellen könyvet! De kit tudnak Montesquieu-vel szembeállítani? Martinit vagy Fortinit? Szegény hazám!

A nemesúrfiak többet engedhettek meg maguknak, mint a nem nemesek. Védte őket az ősi előjog az áresztálás, a hatalmaskodás ellen. Egy ilyen ügy is szerepelt a tábla napirendjén.

Nemesembert jobbágyával együtt elfogott és bezáratott egy tisztt azon a címen, hogy elhajtottak egy marhát a közösből. A nemes perbe hívta a tiszttet áresztálás címen. Ügyvédje felsorolta a nemesek személyi szabadságát biztosító törvényhelyeket az Aranybullától egészen Ferenc császár- király hitleveléig.

A tábla kétszáz forint megfizetésére ítélte a tiszttet, a nemeszt pedig szabadlábra helyezte. A jobbágy azonban továbbra is fogva maradt, mert ő egyszerű gyanú alapján is őrizetbe vehető. A nemes helyett a marhát áresztálták.

- Győzött az igazság! - mondták a ítélethirdetés után az osztrák tisztek ellen berzenkedő nemesifjak. Sándor úgy érezte, hogy ez csak féligazság.

Az egyik balázsfalvi fiú pedig méltatlankodva jegyezte meg:

- Milyen igazság az, amikor a paraszt a barommal egy sorsra jut, s csak a nemesnek nyitják meg a tömlőcajtót?

Így telt el a törvények magyarázatával, a perfolyam bírálatával egy szűk esztendő.

Szűk azért, mert a nagy éhszükség Vásárhely városát sem kerülte el, Oşorheiut, ahogy a balázsfalvi jurátusok nevezték. Következményei a tábla ügymenetében is mutatkoztak. Egyre több lett a vásári törvénytelenéseket fenytítő ügy, a kereskedők ugyanis előre összevásárolták és a legnagyobb szűkség idején felárral adták el a portékát; az uzsoráskodást fenytítő ügy, mivel a hitelező nemegyszer a kölcsön adott pénz kamata fejében a törvényes kamatot meghaladó mértékben terményeket követelt az adóstól.

Az éhségnek is megvoltak a maga vámszedői. Sándor szorongó érzéssel figyelte a tárgyalások menetét és arra gondolt, hogy mit érezhetett Aranka György, a *Nyelvmívelő Társaság* alapítója, a királyi tábla egykori tollnoka, amikor az ítéletek indokolását Cicero nyelvén kellett meg-szövegeznie.

Sándor érzékeny lelkét üldözöbe vették a felperesek és alperesek, a törvéncikkek és paragrafusok, úgyannyira, hogy amikor vásárnaponként barátaival a Somostetőre mentek friss levegőt szívni, és a városra visszanézett, már nem is házakat és embereket, hanem csak jogtárgyakat és jogalanyokat látott.

Nem így Kelemen Béni. Ő Vásárhelyt is megőrizte gyakorlati gazdaösztönét. A Somostetőről körülnézve magyarázta Wesselényinek:

- Itt is az ugaros gazdálkodás súlyosbítja az éhínséget. Át kell térni a vetésforgóra! Nem kell pihentetni a földet!

- S ha kifárad?

- Nem fárad ki, ha mindig más gabonát vetnek belé.

Wesselényit a Maros-kanyarban zöldellő berek Zsibóra emlékeztette.

- Az a rész is parlagon hever néhány fácán kedviért, hogy legyen mit lepuffantani ünnepnapokon. Védi a vadászat íratlan törvénye.

- Őseink is vadásztak - állt ki a nemesi kedvtelés mellett Wesselényi.

- A vadász számára ott van az erdő és a havas. A völgy s a rét maradjon a gazdának. Fácánhús nélkül megélünk. Kenyér nélkül bajosan.

Wesselényit felháborította ez az átkozott józanság. Ezért aztán el is maradozott az ilyen gyalogsétáktól, és inkább Kendeffy Ádámmal lovagolt ki a határba, este pedig a szabadalkozásban gyakorolták magukat, vagy birokra keltek a vendégszobában leterített medvebőrön.

Kendeffy palotája a város magasabb fekvésű részén, a Szent Miklós utcában épült, éppen a francia forradalom kitörésének évében, amikor már elvirágzott a barokk stílus, s az építészek kezdtek visszatérni a reneszánsz formákhoz. A tábla vezetősége is alkudott reá, két házát ígért helyette a Nagypiacon.

Kendeffy házában gyűltek össze a jurátusok közül a főnemesek, az ország jövődöbeli vezetői. A sasorrú, vastag testű Kendeffy volt az egyetlen, aki pallérozottságban, de izomerőben is felvehette a versenyt Wesselényivel. Szócsaták és baráti dulakodások közt telt el a vásárhelyi joggyakorlat vidámabb része a nagy éhség idején.

Mikor olvadni kezdett a hó a havason, és kiöntött medréből a Maros, a királyi táblán pedig elapadt a perfolyam, Wesselényi levelet kapott anyjától, hogy menjen haza Zsibóra. De ne egyedül, hanem fogadjon egy hozzáértő és megbízható jószágkormányzót, mert az ínséges évek folyamán szétszűllött a gazdaság.

Tanácsot kért Sándortól. Ő Kelemen Bénit ajánlotta.

- Nyakas ember. Két dudás nem fér meg egy csárdában.

- A te dolgoz a ménes, a övé a gazdaság. Jobbat nem találz nála.

Wesselényi sokáig morfondírozott.

- Ami azt illeti, nemesember, olvasott ember, a jogban járatos, otthon is gazdálkodott, a baromgyógyászathoz is ért. De mindenképpen újítani akar.

- Te az ország rendjét akarod megújítani, ő a gazdaságot. A kettő egymás nélkül nem megy - erősítette Sándor.

- Beszélj vele!

Kelemen Béni az az ember volt, aki többre becsülte az okszerű gazdálkodást, mint az oktalan perlekedést. Járt mindenféle iskolában, mert a székelyszentmiklósi pap fia birtokot nem örökölt, de a szíve mégiscsak visszahúzta a földhöz, amiből Keresztúr fiúszéken olyan kevés jut egy családra.

Most tizenegy falu határában gazdálkodhatna, ha a másén is, de a saját feje szerint. Hallott már Sándortól arról, hogy Cserey Heléna körömszakadtáig ragaszkodik a régi rendhez, amit még boldogult férje vezetett be. Tudta, hogy nem lesz könnyű dolga. Ezért amikor Wesselényivel meghányták-vetették a tervet, egyetlen feltételt szabott:

- Szabad kezét kérek!

Wesselényi széles tenyerét nyújtotta:

- Itt a kezem. Szabad kéz!

- Az enyém is szabad, de nem akarom, hogy megkössék - vágott vissza Kelemen. - Még a báró úr sem!

- Ne bolondozz, Béni! - kérlete Wesselényi. - Becsületemre mondom, hogy nem kötöm meg a kezedet.

- Nekem a báró úr csak báró úr marad, amíg a szolgálatában állok - erősítette Kelemen. - Egy próbaesztendőre.

- Lesz abból több is!

- Adja isten.

Ők ketten már tudták, hogy mire vállalkoznak. Sándor tovább emésztette magát, amikor visszatért Kolozsvárra.

*

Ezernyolcszáztizenhét augusztus huszonnyolcadikán ünnepre készült Kolozsvár.

Akkor kellett megérkeznie Beszterce felől a császárnak, Erdély nagyfejedelemének. I. Ferenc felesége, Karolina társaságában készült meglátogatni ezt az ínség sújtotta tartományt. Udvari kíséretükön kívül a császári hintó mellett lovagolt az öt hétig tartó út folyamán öt erdélyi főúr, élükön Bethlen Lajos kamarással.

Koronás fő látogatása olyan, mint a sátoros ünnep. Előtte nagytakarítás van a házban. Kolozsvár is igyekezett szebbnek mutatni magát, mint valaha. Megjavították a főbb utcák kövezetét, kitatarozták a középületeket, ellátták a piacot hallal, hússal, süteménnyel, sörrel.

A népet úgy vonultatták fel, hogy az uralkodópár a társadalom minden rétegével rangsor szerint ismerkedjék meg. A falakon kívül harisnyás, condrás falusiak álltak a szamosfalvi út két oldalán, zöld gallyal a kezükben. Aztán következtek a hóstáti gazdák talpig feketében, pörge kalappal, fényes csizmában. Foglalkozásuk szerint földészek, társadalmi rangjuk szerint városi polgárok.

A külvárosban a mesterlegényi ifjúság állott sorfalat céhenként felsorakozva. Benn a várban posztóruhás, magas kalapot viselő polgárok, bóbitás polgárasszonyok várakoztak, hét-nyolc szoknya is volt egyen-egyen. Mit számított a nyári meleg?

A katonaság is elhelyezkedett, hogy féken tartsa az utcára kitóduló népséget. Haller Gábor kincstárnok tizenkét tagú küldöttség élén, lovas bandérium kíséretében Szamosfalvára ment a felséges pár fogadására. A várkapuban páncélos vitézek között várta a magas vendégeket a gubernátor és kísérete feszes sujtásos ruhában, a főpapok talárban, a város kulcsát bársonypárnán kezében tartó főbíró és a tanács tagjai pedig polgári öltözetben.

Ragyogott a nap az égen, ünnepelt a város, mintha nem is lett volna benne éhező ember. Pedig erősen megtizedelte a népet az éhség dühe s a nyomában járó betegség.

Sándor a Piac térnek azon a során álldogált, ahol az emeletes, nyitott padlású, dísztelen házak közül a gubernátor palotája emelkedik ki előreugró bejáratával, oszlopos erkélyével, a tetőpárkányon antik szobrok közt griffmadarat ábrázoló címerével.

- Bánffy-barokk - mondták a nemes épületre feltekintve a gubernátor tisztelői.

A véletlen éppen az unitárius diákok mellé sodorta Sándort, s így akadt össze Kelemen Lajossal, aki Hunyadi Jánosról szóló versét neki mutatta volt meg először. A gyermekköltőből azóta komoly tógátus lett. Bizonyára valami tisztséget is viselt a főtanodában, mert az iskolák csak küldöttségileg képviseltették magukat a bevonuláson.

Kezet szorítottak. Sándor kezdte.

- Olvastam egy verset az Erdélyi Múzeumban a szabadságról. N.N. volt aláírva. Erősen hasonlít ahhoz, amit te a Hunyadiakról írtál.

Kelemen elpirult.

- A szabadságról nehéz most névvel írni. Döbrentei vállalta. A cenzor elnézte. Megjelent.

- Jó, hogy megjelent. Bár ma is Hunyadi hozná nekünk a szabadságot, s ne I. Ferenc az alamizsnát.

Most Kelemen Lajoson volt a sor.

- Olvastam a német szomorújáték történeteiről a Múzeumban. *A tolvajokat* úgy jellemzi, hogy tele van zsenialitással, de regulátlan kicsapongásokkal is. Reád gondoltam.

- Én fordítottam - mondta Sándor szerényen. - Azzal a feltétellel, hogy a nevemet ne írják ki.

- Miért? Te már nem függesz Molnos Dávidtól és Lázár Samutól.
 - De függök egy másik Sámuelről, akitől a tü Samutok is függ. Gróf Teleki Sámuel kancellártól.
 - Mi bajod vele?
 - Fölesküdtem a kancelláriára, hogy míg Kolozsvárt vagyok, név nélkül ne lézengjek.
 - Írnok lettél, mint az apám?
 - Még nem. Csak tiszteletbeli jegyző a királyi főkormányshéken.
- A kis Kelemen felhúzte a vállát. Aztán legyintett.
- A határórségnél ez is jobb.
 - Most újabb haladékok kaptam a szélbéli katonaságtól, mert a főkormányshék áll mögöttem.
 - És a szépliteratúra?
 - Folytatom, de csak magamnak.

A két fiú elhallgatott. Szavak nélkül is megértették egymást. Egy iskolába jártak, egyszerre kezdtek írni, Döbrentei fedezte fel mind a kettőt. Az egyik már a hivatal igájába hajtotta fejét. A másik még nem tudta, hogy reá is ez a sors vár.

Kazinczyra gondoltak:

*Ragyogó futással kezded a futást
Olympiádnak síkjain, s a tömött
Sokaság Paeant kiált a nagy merőnek!*

Egy évvel azelőtt még lelkes biztatás csendült ki ezekből a szavakból. Most keserű gúnyként hatottak.

Hol a nagy merészség és hol a tömött sokaság, mely üdvözlégyet kiált?

A merészség álnév mögé bújt, a sokaság itt tolong az utcán. Egy részét kivezenyelték, más része kíváncsiságból jött, mintha medvét táncoltatnának, a harmadik alamizsnáért könyörög.

Most fordult be a menet a Belső Közép utcából a Búzapiacra. Muzsikaszó, díszlövés fogadja.

- Vivat, éljen! - hangzik minden oldalról. Szórják a virágokat a hatlovas, aranyozott hintó elé. Darutollas, vörös dolmányos, kivont karddal hadonászó huszárok alig tudnak utat törni az udvari hintó számára a tömegben. Oldalgó lovuk viasszorítja, tapossa a nyomorultakat, akik a sorfalon áttörve igyekeznek a felséges pár hintójának közelébe férkőzni, hátha aranyat szórnak ki az ablakon.

Hiába kiáltotta ki a kincstárnok:

- Holnap délben lesz a székesegyház előtt az alamizsnaosztás!

Beesett mellű asszonyok, éhes gyermekek, hadirokkantak, nyomorékok és dologtalanok, rongyosok és fekélyesek indítottak ostromot a Búzapiacon a pompás hintó ellen.

- Vivat, éljen! - kiáltották a polgárok.

- Hagyjatok minket is élni! - ez a kiáltás ült a nyomorultak szemében.

Sándor a fejedelmi párnak már csak a fáradt pillantását tudta elkapni, amikor a hintó befordult a Bánffy palota árkádos kapuján.

*

Ferenc császár és Karolina császárné kétezer forintot osztott szét a kolozsvári éhezőknek.

A tanács legott elhatározta, hogy emlékoszlopot állít a kegyes adakozóknak. Tíz év alatt 4833 forint gyűlt össze a nemes célra, de ennyi sem bizonyult elegendőnek. Erre egy lelkes polgár, Topler Imre vendégfogadás, jobb ügyhöz méltó buzgalommal vállalta, hogy előteremti a különbözetet.

1831. október 4-én leplezték le a díszes kőoszlopot, Ferenc napján.

A nagytemplomban *tedeumot* énekeltek.

A piactéri Cassius

A szobában vágni lehetett a füstöt.

A szoba alacsony volt és boltíves, nyirkos és sötét. Csak délután tekintett be a fáradt napsugár rövid időre. A nap többi szakában a szépre szomjúhozó embernek legfeljebb annyi vigasztalása maradt, hogy kinézzen az ablakon, s a pestisoszlop talpazatán megbúvó angyalok telt idomain pihentesse szemét.

Négy asztal volt a szoba négy sarkában. Három mögül szálltak a mennyezetre a füstfelhők és néha egy-egy játékos füstkarika. A negyedik mögül krákogás, köhécseles hallatszott.

Itt ült Farkas Sándor.

Sercegő lúdtollával másolta az asztalán tornyosuló iratokat. Mikor a lap aljára ért, a lyukacsos porcelántok után nyúlt, s valami szemcsés porral behintette a még nedves papírt. Majd néhányszor meglóbálta a levegőben, hogy hamarabb megszáradjon, s azért is, hogy a rétegesen leszálló füstöt elhessegesse magától.

A gubernium, vagyis a főkormánysház házában, a Belső Torda és a Belső Farkas utca sarkán emelkedő épületben, a pipáknak éppen úgy megvolt a rangsoruk, mint a tisztviselőknek.

Fazakasagyagból fémmintában kisajtolt pipát csak az ajtónállók és legfeljebb a napidíjasok szívták. Ha a pipa vörös agyagból készült és kifényezték, azt már a titoknokok és tanácsnok urak is szívhatták. Hát még ha tajtékából vagy festett porcelánból volt a feje, keményfából a szára, borostyánból a szópókája! Azt már nemcsak a tanácsnok úr, hanem a gubernátor úr önmagyméltósága is az ajkai közé vehette, mert nem vallott szégyent vele.

Aztán az is számított, hogy mivel tömték meg a pipát. Közöséges kapadohánnyal vagy virginiai muskotállal. És hogy ki tömte meg. Az írnok, a fogalmazó, az asztal fiában őrzött, dohányzacskónak használt kosztokból vagy az ajtónálló, akit - mert főfoglalkozása a pipa-tömés, pipagyújtás volt - nemcsak latinul janitornak, hanem törökösen csibukcsinak is neveztek.

- Csibi fiam, hol a csibuk? - szólt ki az ajtón a tanácsnok úr, és Csibi Antal már jött is a kovakövel és az acéllal, hogy meggyújtsa a tartójukban felsorakozó, előre megtömött fedeles pipák valamelyikét.

Csibi Antal, Molnár Samu vagy Boros Jóska délben kiszellőztette az irodaszobákat, s délután tovább folyt a pipázás, a beszélgetés, miközben az akták az egyik asztalról a másikra vándoroltak.

- Hallottátok, hogy három gróft kitiltottak a „Fejér lóból”, mert karddal, sarkantyúval, mordállyal akartak bemenni a maskarába, s inzultálták a rendezőket? - szólalt meg egy hang a selmeci pipa mögül.

- Kiket? - kérdezte a másik, akinek meggyfaágból volt a pipa szára.

- Kendeffy Ádámot, egy Bethlent és egy Bánffy.

- Úgy kell nekik! - kapcsolódott be a harmadik, a makrapipa tulajdonosa. - Kolozsvárt a tanács fenyítő hatalma a nemesekre is kiterjed.

- Az a Bethlen bizonyára Lajos gróf lehetett - vette fel a beszéd fonalát a meggyfapipás -, mert az szeret mindenüvé fegyverrel járni. A múltkor egy Lengyel nevezetű zászlótartóval vívott meg a Monostor kapu mögött. A dolog úgy kezdődött, hogy Lengyelnek duelluma volt a részes Jósika Samuval, s azt szabálytalanul, egészen közlelől hasba lőtte, mire Jósika hanyatt bukék, szőnyű halált halva. Akkor Bethlen Lajos állt ki ellene karddal, s átvágta a jobb vállcsontját. Még a kard is kiesett a kezéből. Lengyel bal kezével a pisztoly után nyúlt, hogy agyonlője magát szégyenletében. De a pisztoly nem volt megtöltve. Erre a gavallér Bethlen száz flórest nyomott a markába, és rábízta a lovát, hogy fusson ki a honból, különben előveszik mint Jósika gyilkosát.

- Kifutott?

- Egy tiszt leányát is magával akarta vinni a szerencsétlen. Elfogták. Hét év sánci büntetést kapott.

- Azok a tisztek sem férnek a bőrükben - így adott hangot a közvéleménynek a makrapipás. Az ajtón kopogás hallatszott.

- *Herein!* - kiáltotta a selmeci pipa tulajdonosa. Molnár Samu jött be egy köteg írással a hóna alatt, s letette a fogalmazó úr asztalára, mert ebben a szobában a selmeci pipának volt a legmagasabb rangja.

- Mennyi papiros - dohogott a valóságos fogalmazó -, s ez mind reám vár! A titoknak úr a birtokára utazott, a tanácsnok úr vadászik. - És mérgesen pöfékelni kezdett, mint egy kigyúlt kémény.

- Véleményt kellene kérni a többi ügyosztálytól. Mire a válasz megjön, a tanácsnok úr kilövi a medvét - javasolta a társa, aki a meggyfa ágán keresztül szívta a füstöt.

- Ne taníts - intette le a selmeci. - Inkább ide figyelj! - s lapozni kezdett az iratok között. - Topler Imre kolozsvári polgár nemességét akarja igazolni. - Lássa levéltár! A vásárhelyi céhek bepanaszolták a tanácsot a közjavak helytelen kezelése miatt - lássa polgármester. Kaszárnyát akarnak építeni? - lássa építészeti igazgatóság és főhadvezetőség! Urbéri ügy a Mezőségről, a haszonbérlo pereli a községet? No itt írássék fogalmazvány! - És Sándor felé nyújtotta az aktát.

Sándor védekezett.

- Én még nem vagyok fogalmazó, csak tiszteletbeli jegyző.

- De joggyakorlaton voltál. S különben is, ha a fogalmazó végzi a titoknak dolgát, ki végezze a fogalmazóét? - Majd egy merész fordulattal visszatért az előbbi témára, s miután Kendeffyt, Bethlent és Jósikát letárgyalták, Wesselényire terelte a szót.

- Már a kofák is azt beszélék a piacon, hogy a zsibói szép kovácsnének bitangja született Miklós bárótól. A kovács nem akarta elismerni a gyermeket, mert szakasztott a természetes apja. Óriáscsecsemő, a bölcsőben megfojtaná a kigyót, mint Herkules. Különben is a kovácsmester kilenc hónappal azelőtt a vargyasi birtokon dolgozott. Kelemen Benő vitte magával, akit ott majdhogy agyon nem vertek a parasztok.

- Nem az első és nem az utolsó zabigyerek egy mágnás családban - szólt közbe a makrapipás.

- De aztán közmegegyezésre minden elrendeződött. Miklós úrfi kihasított egy telket az örömanyanak, követ is adott az építéshez, s tavaszra új otthonba költözhet a megszorodott család.

Sándort módfelett bosszantotta, hogy ilyen tiszteletlenül beszélnek a barátairól.

Kelemen Bénit özvegy Wesselényiné küldte Vargyasra, hogy átvegye a férje után örökölt birtokot. Daniel Elek, Vargyas ura, fegyveres embereivel megostromolta Kelemen szállását, s amikor Kelemen Béni szembeszállt velük, agyba-főbe verték. Eszméletlen állapotban kellett Barótra szállítani, ott hat hétig nyomta az ágyat, amíg hazavihették.

Ami pedig a Wesselényi Miklós ballépéseit illeti, azokról sokan tudtak, de főként azok színezték ki, akik az ellenzék vezérét szerették volna kiütni a nyeregből.

Sándor hallgatott s készült rá, hogy adandó alkalomkor visszavág.

Eközben a selmeci pipás, mint aki jól végezte dolgát, hátradőlt a karosszékekben, és a szoba mennyezete felé fűjt egy füstkarikát, olyant, amilyen a Saturnus bolygót veszi körül.

- Szép úri virtus ez a pipázás! - mondta elmélyülten.

Sándor a levegőben eloszló füstgyűrű után nézett, majd szerényen megjegyezte.

- Az amerikai indiánok találták ki.

- Azok a vadak?

- Ők hosszú nádszálból szívták a füstöt, s a moszkitók ellen védekeztek vele.

- Te ezt honnan tudod? - kérdezte a selmeci pipás kételkedve. Még a nyál is végigcsorgott a pipája szárán, amikor arra gondolt, hogy ő most a vadak és a pogányok példáját követi.

- Aki a históriát studiózza, az tudja.

A selmeci elgondolkozott, aztán fordított egyet a beszéden.

- Szép a história. Én is tudok egyet arról a szép asszonyról, akit tő is ismertek...

Újból kopogtak. Ezúttal Boros Jóska, a cursornak nevezett küldönc jött alázattal.

- Egy atyafi kér bebocsáttatást, messziről jött...

- Várjon - mordult rá a makrapipás. - Nem látod, hogy munkában vagyunk?

Jóska kívülről betette az ajtót.

A valóságos fogalmazó úr így folytatta:

- Egyszóval, hogy szavamat ne felejtsem, az a szép asszony, akihez sokan járnak arszlánok, egy este, amikor a férje elment hazulról...

*

Szóból szó kerekedett, s a hivatali gépezet foghíjas kerekei tovább forogtak, előrevice a szerencse kegyeltjeit és hátrahagyva a pártfogó nélkülieket.

Sohasem kérdezték, hogy ki mennyivel járul hozzá a gép működéséhez, hanem akinek előkelő volt a származása, az a hivatali ranglétrán évről évre magasabb fokra hágott, akik alacsony sorban születtek, azoknak maradt az örökös munka és a béketűrő várakozás.

Sándor úgy érezte magát ebben az aktagyárban, akárcsak a madár, akit lépre csaltak. A lép a megélhetés volt, amiért állást kellett vállalnia. S mert a madár is csapkod, amíg a kalitka ajtaja be nem záródik mögötte, ő sem törődött bele örökös rabságba, hanem megpróbált kitörni hivatali börtönéből.

Tisztviselő társainak rágalmozó, irigykedő, pletyka társasága ránehezedett a lelkére, mint gyenge tüdejére a füst.

Füst és köd - e között kellett választania.

Vagy tovább szívja a kapadohány füstjét, vagy útra kél és akkor: köd előtt, köd utána.

Huszonöt éves volt. Ebben a korban az ember még nem akar a világhoz hasonlítani, hanem a maga hasonlatosságára akarja átformálni a világot.

Igaz, hogy egyszer már megpróbált kitörni a körből, s akkor vissza kellett térni a kollégiumba. De most már diplomás, érett ember, s nem vándorszínésznek csap fel, hanem tovább tanul, igyekszik magasabb állásban elhelyezkedni, nem lesz katona többet.

Szabadságot kért hát a főkormányshéktől, pénzzé tette apjától örökölt ingóságait, s egy örmény kereskedőkből álló szekérkaravánnal Bécs felé vette útját. Ott tanult Szábel Boldizsár fűszer- és galantériakereskedő fia, Menyhért, s így nála szállásra is számíthatott.

A bécsi utcákon bolyongva Sándor először érezte egy nagyváros felfedezésének örömét.

Egyedül indult útnak minden reggel, csak arra vigyázott, hogy estére hazataláljon. Kíváncsi szorongással fordult be egyik utcából a másikba, s várta, hogy mikor bukkan elő egy gótikus templom, egy barokk palota, vagy a kisebb tereken egy-egy szökőkút nimfákkal és pásztorokkal.

A Hofburg pompája nem érdekelte, de II. József lovas szobrának talapzatán megpihent, az udvari könyvtár előterében. A Hofburg kövezetét valamikor Horia bocskora is koptatta. S mi lett a felvilágosult császár jószándékából?

Szegény József, korán éltél te nemzetünknek! - így sóhajtott fel.

Canova fehér márványpiramisában gyönyörködve Mozart zenéjére lett figyelmes az Augustinusok templomában. Szent István székesegyházát a kolozsvári Szent Mihállyal mérte össze.

Nézegette a hivatali épületek ereszen üldögélő kétféjű sasokat, vajon azok is csak olyan szabadságot hoznak-e a szegénylegényeknek, mint a megyeházán a páva?

A Graben utcáin Balassi Bálintra gondolt, aki ezeket is versbe foglalta, amikor egy bécsi gavallérnak látszó fiatalember hirtelen ráköszönt:

- *Salve!* Nem ismered meg?

Sándor végigmérte.

Magas kalapot, fekete selyemlajbit, olajsín *gérokkot*, fekete pantallót és pantoffelt viselt, s fehér nyakravalója olyan magasra sikerült, hogy kénytelen volt az eget nézni.

- A ruha az Ézsaué, de a hang a Jákobé - mondta Sándor, s keblére ölelte druszáját, aranyos-rákosi Székelyt.

Székely Sándor akkor iratkozott be a kollégiumba, amikor Farkas Sándor elvégezte azt. Ő is a katolikus líceumban tanult jogot, most pedig saját költségén a bécsi teológiai intézet hallgatója lett.

- Látom, egészen németté vedlettél!

- Nem a ruha teszi az embert - mentegetőzött az ifjabbik Sándor. - Ha be akarsz jutni az osztrákok közé, fel kell venned gúnyjukat, szokásaikat, különben kinéznek maguk közül.

- S hogy érzed magad ebben a mennykő nagy városban?

- Mint egy idegen sziget madara, mely bármi cifra kalickában van, de szirtes hazája felé fordul énekelni!

- Még mindig énekelsz? - kérdezte Farkas Sándor, s visszagondolt Székely Sándornak az Erdélyi Múzeumban megjelent fellengős ódájára.

- Csak most kezdek igazán - felelte büszkén az aranyosrákosi. Majd egy csendesebb sörházba vezette Sándort, ahol verkliszó mellett, hol érzelmős, hol vidám dalokat énekeltek. Szombat délután volt, kirúgott a hámból a kedélyes bécsi polgár.

Két pofa sör került az asztalra fedeles korsóban, habja fennmaradt a Sándorék magyaros bajuszán. Szomjukat kissé eloltották, majd Székely Sándor nagy beszédbe kezdett.

- Ahogy ide kerültem, hat hét alatt megírom a *Vienniászt*, ezt a Béctől ihletett eposzomat. Most gondolatim ismét otthon járnak, valami nagyobb szeretnék alkotni. Nem véletlenül beszéltem szirtes hazámról. Mielőtt ide jöttem volna, bejártam Székelyföldet.

- Erdővidéken jártál-e?

- Hogyne jártam volna. Ott gyűjtöttem a legtöbb dénárt bécsi utazásomra. Ismered Kazdagh Anikót?

- Pendelyes leányka volt, amikor Bölönből elszármaztam.

- Most a falu szépje. Róla mintáztam az első székely tündért.

- Mesejátékon töröd a fejed?

- Hősi eposzt írok. *A székelyek Erdélyben*.

- A história nem sokat tud arról, hogyan jutottak a székelyek Erdélybe.

- Azért kell poézissal megtoldani a históriát. A nép meséli Erdővidéken, én versebe szedtem:

*Ott hol az örvényes Olt habjiba önti
Ügy csendesb vizeit, volt egy sziget, isteni lakhely.
Régen dák népek felségei honja s ligetje.
Itt tarták üléseket, itt mulattanak egykor
A tündérkertben.*

- Te Klopstockot olvastad.

- Őt is, de Ossziánt is. Mindenfelé ébrednek a nemzetek...

Székely Sándor abbahagyta, mert már a szomszéd asztalok mellől is figyelni kezdték, milyen nyelven szaval ez az osztrák úriember.

Farkas Sándor elgondolkozott. Az ő képzelete sohasem szárnyalt ilyen szabadon, őt mindig féken tartotta a valóság. Talán azért nem váltotta be Kazinczy reményeit.

Meg is fogja neki írni, hogy reá ne számítsen. Azt is, hogy itt a poéta, aki ura a klasszikus versmértéknek és mitológiát tud teremteni. Itt van Farkas Sándor helyett Székely Sándor. Vagy azok, akik a nyomába lépnek.

- Mit láttál Bécsből? - kérdezte Székely.

- Sokat, és mégsem mindent.

- Holnap elmegyünk Schönbrunnba. Megnézzük a császár nyári palotáját és a vadállatok kertjét. Vasárnap tódul oda a nép. A múlt héten a kis Bonapartét is láttam a kertben sétálni.

- A Reichstadti herceget?

- Fejér, kerek pofájú, kék szemű gyerek. De azt mondják, nagy hazug. Akár az apja.

- Úgy hallom, Napóleon súlyos beteg Szent Ilona szigetén.

- Lehet. Itt is beszélnek. De jobban sajnálják a fiút. Fogoly abban a gyönyörű parkban.

A két jó barát elbúcsúzott egymástól, a közeli viszontlátás reményében.

Leszállt az este, és Sándort egy időre ismét elnyelte a föld.

Hozzáfogott az ausztriai törvények tanulmányozásához, vasszorgalommal jegyezte az előadásokat az egyetemen, küszködött a német nyelvvel. Ha kitanulja az osztrák jogot - gondolta -, megnyílik előtte a katonai bíróság vagy más bécsi főhivatal kapuja, a testőrgárdáról nem is beszélve, s végleg leteheti a határőrszolgálat gondját.

Együtt tanult évfolyamtársával, Fekete Ignáccal, aki viszont nemcsak külsőben, hanem érzésben is lassan osztrákká vált.

Sándor nem tudta eltalálni a középutat Fekete és Székely között. Akármilyen jól megtanult németül, mégsem tudott olyan mély a-t ejteni, mint a bécsiek. Ha változtatott is az öltözkészítésén, székely darabosságát nem tudta levetkőzni. Társai körülzaglászták, mint a csordába tévedt idegen borjút, aztán elfordultak tőle. Egyik-másik még döfött is rajta. Sándor nem hagyta magát. Helyzete tarthatatlanná vált az egyetemen.

S az óhajtott szabadság?

Bécsben sem fűjtak enyhébb szelek, mint a kolozsvári hives szellő.

A bécsi szél letépett volna minden lombot és virágot, amely az egyik tartományt a másiktól megkülönbözteti. A bécsi kertész egyforma alakúra akarta nyírni a fákat, mint a schönbrunni kastély sétányain. II. József azt szerette volna, hogy minden polgára egyenlő legyen a jogokban. I. Ferenc is egyenlőséget akart a jogtalanságban.

A kolozsvári szellő nem egyezett a bécsi széllel. Úgy akarta, hogy Erdélyben csak az ő fuvallatára hajladozzanak a fák. A koronás lombok boruljanak a bokrokra, s tartsák sötétben őket, szívják el tőlük a nedveket. Ha pedig kívülről akarja valaki megváltoztatni a szelek járását, félreverik a harangokat: veszélyben a dolgok természetes rendje, az ősi alkotmány!

Sándor ott állt a szelek keresztútján.

S onnan Pestre ment vizsgázni az osztrák polgári törvényből és a perrendszerből. Pestről pedig haza Kolozsvárra.

Még a szolgaság is könnyebben elviselhető - otthon.

*

Ezernyolcszázhuszonegy március tizenkettedikén hosszú kocsisor állott a Belső Farkas utca északi során, a guberniumtól egészen a Nemzeti Játékszín új épületéig, még azon is túl. A háromemeletes, sima homlokzatú, barokk elemekkel díszített empire palota kettős tölgyfa kapuja tárva-nyitva várta a színház megnyitására tóduló úri népet.

Az előcsarnokból három fenyőfa ajtó vezetett a földszintre, kétfelől tölgyfa lépcső az emeletre. A három szinten egymás felett ívelő páholysorokat lefoglalták a mágán családok és a gubernium főtisztviselői. Örökös díszlőzsit biztosított magának és családtagjainak gróf Bánffy György gubernátor.

Az alantasabb hivatalnokok és a polgári személyek a kettéosztott földszinten foglaltak helyet. Itt bérelt magának Sándor is barátjával, Viski Elekkel, egy-egy numerizált vagy zártszéket.

A szék a szó szoros értelmében zárt volt. Két karfáját egy kis lánc fogta át, azon lakat. A kulcs a bérlőnél állott. Ha történetesen otthon felejtette, ülhetett a zártszékek mögötti számozatlan padok valamelyikére, vagy állhatott a két padosor között nyíló középső úton, ahol szükség esetén száz ember is elfért.

Sándor és Elek nehezen találta meg helyét a sokadalomban, pedig a tizenkét lámpásból álló, olajjal illuminált csillár ugyancsak ontotta a fényt a nézőtérre. Amikor aztán felkattintották a lakatot és helyet foglaltak a „nyitott széken”, dörzsölhették a szemüket, mert a Bühnének nevezett színpadot három sorjával hat-hat szál gyertya világította meg, láncokkal alá és felhúzható gyertyatartókban. Valóságos fényhíd feszült ki a nézőtér és a színpad között.

- Csak bele ne kapjon a láng a függönybe, mert innen élve nem szabadulunk - jegyezte meg Elek.

Sándor bólintott, bár csak félig értette barátját, mert zúgott a terem, mint a méhkas. A tizenkilenc polgári és katonai zenész is hangolni kezdett, készülve a hangversenyre, amit egykori szóval „muzsikaszínat”-nak neveztek.

Csak akkor némult el a közönség, amikor szép lassan felhúzták a külső, aranysárga függönyt, s a kék drapéria előtt megjelent Petrichevich Horváth Dániel főstrázsamester, az est hőse. Ő mondta az alkalmi orációt, ő fordította németből magyarra a színre kerülő darabot, ő játszotta benne a címszerepet, Zrínyi Miklóst. Minden szem reá összpontosult, a páholy karfájára támaszkodó dámák célba vették látcsövükkel, s a nemes és nem nemes hazafiak harsány viváttal üdvözölték az új játékszín első hírnökét.

Sándor és Elek a helyéről felugorva tapsolt, amíg pecsenye nem lett a tenyerükből. Mindegy volt nekik, mindegy volt a földszint közönségének, hogy ki áll a színpadon, és mit mond. Ők a függöny felgördülésének tapsoltak. Éltették a napot, amikor, tizenkilenc évi bolyongás után, otthonra talált a magyar teátrum. Éltették az új korszakot, amely az anyanyelv pallérozása, a közízlés kiművelése, a nemzet csinosodása jegyében veszi kezdetét.

Csillogott a dámákon a nyakék, a fülönfüggő, a diadém az olajszagú luszter fényében, de Sándor a szemeket figyelte inkább, mert azokban mélyebb tűz égett. Így akadt meg a tekintete azon a lányon, aki az Elek túlsó oldalán állott. Potyogtak a könnyei, öntözték a mellére tűzött violacsokrot.

- Éljen az új játékszín, éljen honunk és fejedelmünk! - fejezte be szóvirágos beszédét Horváth Dániel, s visszadugta hüvelyébe a kardot, ahonnan zárószavainak megerősítésére rántotta volt ki.

Újabb, mérsékeltebb taps, főként a páholyokban és azon az oldalon, ahol a sisakos, tollbokrétás tiszték ültek.

Aztán felsorakoztak a kék drapéria elé a nemrég alakult Kolozsvári Muzsikai Egyesület növendékei, s előadták *A nemzet innepe az erdélyi játékszín megnyitásakor* című éneket. Dallamát és zenéjét a színházalapítás körül buzgón tevékenykedő királybíró, Szentkirályi Mihály fia, Zsigmond szerezte.

Horváth és Szentkirályi, egy kolozsvári poéta és egy dalköltő - ez büszkeséggel töltötte el a lokálpatrióta szíveket. És a dalosok: a mi fiaink és lányaink! Mégiscsak kincses város ez a Kolozsvár.

De az előadásra kerülő darabbal volt némi baj.

- Ki az a Theodor Körner, aki Zrínyi Miklósról ezt a drámai játékot írta? - fordult Viski Elek Sándorhoz.

- Német poéta, huszonkét éves korában pusztult el a csatamezőn Napóleon ellen.
 - Nem találtak hazai íróit?
 - A Nemzeti Játzó Társaság pályázatot hirdetett, de nem érkezett be érdemes pályamunka. Zrínyit magyar literátor sem írta volna meg jobban, mint ez a lelkes honpolgár, Schiller követője.
 - Egyszóval benne is egy Schiller nevelkedett - jegyezte meg Viski úgy, hogy a mellette ülő lány is hallhatta, aki mintha ismerőse lett volna.
- Sándor elengedte füle mellett a dupla élű megjegyzést.
- Holnap különben egy magyar auktor darabja is színre kerül: *Mátyás király, vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma*. Írta Szentjóbí Szabó László.
 - Aki Kazinczyval együtt raboskodott Martinovics miatt?
 - Vagy a respublika miatt. S ott lelte halálát Kufsteinban.

Erre a szomszéd lány is fülelni kezdett.

Aztán a kék drapériát is felhúzták, s teljes mélységében mutatkozott meg a szigetvári erődöt ábrázoló színpad.

Sándor a régi lovardai Búhnére gondolt, ahol a *Tolvajokat* játszották dűledező álfalak előtt. De a színészek közt hiába kereste a morózus Jantsó Pált, a fellengős Pergő Celesztint, a szende Simény Borbálát, régi bálványait.

Ezen az előadáson egytől egyig főúri műkedvelők léptek fel. A Zrínyit játszó Horváth Dániel mellett a szigetvári hős nejét a gubernátor leánya, Szolimánt a veje alakította. Csak a szolgák szerepére vettek fel egy-két polgári személyt, mert szép a színjátszás, de azért mégis...

A hivatásos színtársulat másnap készült bemutatni a Mátyás trónra jutásáról szóló darabot.

Körner hazafias pátosztól fűtött drámájában mindenki megtalálta azt, amit keresett. A gubernátor és kísérete meglelégedéssel vette tudomásul, hogy Zrínyi Miklós az osztrák császár parancsára védi az utolsó emberig Szigetet, s Szolimán már Zrínyi kirohanása előtt meghal dűhében. A lányok lelkes együttérzéssel kísérték Zrínyi Heléna és a hős Juranitsch szerelmének tragikus fordulatait. A kollégiumi ifjak a honszeretet és önfeláldozás példáin lelkesedtek. A gubernium és a város hivatalnoki kara pedig megkönnyebbülve gondolt arra: milyen jó, hogy most a császárért nem vért, hanem csak tintát kell ontani.

Szünetben a közönség kitódult az előterembe, s mivel az szűknek bizonyult, a Belső Farkas utcába.

Viski Elek szomszédnőjét kísérte. Sándor utánuk gyúródott a vitézkötéses atillák és fecske-farkú frakkok között, rátaposva néhány csizma kunkori orrára.

A színház bejáratával szemben, egy zöldellő fiatal hársfa alatt találtak egymásra. Eleknek most jutott eszébe, hogy barátja bizonyára nem ismeri még ezt a lányt. Ránézett előbb Sándorra, aztán a lányra, majd így szólt:

- Ajánlom a barátomat.

A fiú összevágta bokáját, kihúzta magát, s a lány szemébe nézett:

- Bölöni Farkas Sándor.

A lány állta a tekintetét.

Könnyű keze rászállt, mint egy lepke, a Sándor széles tenyerére. Aztán csendesén visszahúzta, és valami kacér mosollyal, ami nem illett szavainak súlyához, így szólt:

- „Azokat a férfiakat keresem, akik a halálnak szemébe bátran néznek...”

Elek értetlenül hallgatta, Sándornak fejébe szökött a vér. Kozsinszki szavai voltak ezek, amikor a nemes haramia megjelenik a színen.

- Honnan tudja?

- Ott voltam.

- Kisgyermek lehetett.

- Először voltam teátrumban.

- Nyolc éve.

- Mintha csak tegnap lett volna.

- Szereti Schillert?

- Azóta megtanultam könyv nélkül.

- S honnan tudja, hogy én voltam az?

- Száz közül is megösmerném. Néha még azután is láttam az utcán. Nem vett észre - mondta kissé szemrehányóan.

Viski Elek közbeszólt:

- Az imént még nem ösmertétek egymást, s most kiderül, hogy közös titkaitok vannak.

- Ebbe a titokba te is be vagy avatva - mondta Sándor kissé megnyugodva. - Mondd majd el, mi lett az én szereplésem gyászos következménye!

- Ne rontsuk el vele ezt a szép estét.

Az este valóban szép volt, mint a március végi esték a Belső Farkas utcában akkor is, azóta is.

A fáradt nap a pestisoszlop felhőcskéi mögött nyugodott le, s még egyszer visszatekintett az utcát kelet felől lezáró kálvinista templom gótikus homlokzatának háromszögére. Az utca két végén egy-egy ősi kollégium élesztette a hazai közművelődés világát. Nem járt már errefelé telente a bükki farkas. De összefonódott fiatalok botorkáltak a hársfák alatt, a macskafej-köves gyalogjárón, ahol egykor Apáczai professzor vezette új otthonába dallamos nevű feleségét, Aletta van der Maatot. A hold pedig minden felhőtlen éjjelen betekintett a szerény polgári lakóházak és a rangosabb nemesi otthonok vasrácsos ablakain, s szép álmokat kívánt a Farkas utca bárányszívű lakóinak.

- Pepi, gyere már! Kezdődik a harmadik levonás! - hallatszott egy aggódalmas anyai hang a színház bejárata felől.

A lány sarkon fordult, libbent a szoknyája, könnyű tánc lépésben az anyjához futott.

A fiúk is visszatértek a terembe. Ott azonban helyet cseréltek. Sándor ült Pepi mellé.

Ültek csendesén egymás mellett. Figyelték az előadást. De még inkább egymást. S miközben egy-két közömbös szót váltottak, a fiú azt gondolta:

„Még a nevét sem tudom.”

A lány gondolatban azt felelte:

„Mégiscsak összehozott a sors.”

Aztán megint csend. Csak a színpadon folyt tovább a játék.

„Úgy érzem, hogy most kezdődik valami” - vallotta be önmagának aggodalmasan a fiú.

„Most ért véget a gyermekkor - gondolta a lány. - Szép idő volt, boldog idő. Milyen jó, hogy elmúlt.”

*

Polcz József azok közé tartozott, akik az életben mindent a maguk erejéből értek el.

Származását senki sem ismerte, ő maga sem tudott sokat róla. Szüleitől hallotta, hogy ősök a Kelemen-havasok lábainál, Beszterce mellett éltek. A falunak volt egy aranyszájú papja, Helter Dávid. Amikor azt visszahívták szülővárosába, Kolozsvárra - mert apja itt volt céhbeli csizmadia -, vele jött híveinek egy csoportja: tímárok, mészárosok, csiszárok. Köztük a Polcz család is.

Helter Dávidot aztán Déva várába zárták, mert túlságosan szabadon magyarázta az evangéliumot. Hívei nagy része szétszéledt. Sokan még azt is letagadták, hogy ismerték volna valaha a nyugtalan vérű püspököt, Dávid Ferencet.

Így mesélték Szepinek az öregek.

De az öregek korán elhaltak, s Szepi tizennégy éves korától kezdve maga kereste kenyerét. Nem is érdekelte őt a családfa, kacagott a dupla előneveken, s ha nemzetsége és nemzetisége iránt érdeklődtek, büszkén felelte:

- *Klausenburger Bürger*. Kolozsvári polgár.

Mindegy volt neki, hogy németül beszélt-e vagy magyarul, s amikor üzleti ügyben átkelt a Vöröstoronyi-szoroson, románul is jól megértette magát. Évenként feljárt Bécsbe, néha Triesztbe is ellátogatott. Senki sem tudta pontosan, hogy miben utazik.

De a pénzromlás idején az üzletemberek közül egyedül csak Polcz Józsefnek nem volt komoly vesztesége, mert pénzét idejében áruba fektette. Amikor pedig jött a nagy éhség, neki még mindig voltak komoly tartalékai. Az Étekosztó Egylet megvette áruj egy részét, s így megint összegyűlt egy kis tőkéje sűrű pénzben, amit aztán ismét forgatni kezdett.

Volt egy titka: mindig előbbre látott a többi kereskedőnél egy lépéssel.

Polcz József vérbeli kereskedő volt: szorgalmas, takarékos, számító. Még a házasságát is jól kitervezte. Nem mintha nem szeretne volna a szappanfőző céh érdemes mesterének derék leányát, Marit. De számításába az is beletartozott, hogy Marival kap egy telket a Hosszú Szappan utca végén, az Olaszfokos és a Kiskerek bástya közti részen, a városfal északkeleti szögletében, ahol az új polgárok építkeztek.

Így aztán az esküvő után nemsokára felépült egy szerény külsejű, de belül nagyon is célszerűen elrendezett földszintes ház ezen a telken. Oszlopos, széles kapuja volt, hogy a kocsik ki-bejárhassanak rajta, a kapuboltozat zárókövét bajuszos emberfej díszítette, mintha valamelyik megriadt török vagy tatár hagyta volna itt a fejét régi ostromok idején. Vastagok voltak a falak, alól kiöblösödő kovácsolt vasrácsok védték az ablakokat, a kapun súlyos lakat, mint ahol kincset őriznek.

Az én házam az én váram!

És valóban, hátul az udvarban volt az áruraktár, a színben a stráfszekér, az istállóban a mecklenburgi lovak. A pincegádorból felszállt az enyedi, szilágysági borok édeskés illata. Ebben a kereskedőházban mindennek megvolt a maga rendeltetése. A lakás is csak akkora, hogy hárman kényelmesen elfértek benne.

A harmadik a kislány volt. Előtte és utána nem született több gyermek. Hiába kértek tanácsot homoródalmási Barra István orvostudortól, a város főfizikusától. Az ő füvészkönyve sem tudott erre orvosságot.

A kislányt az apja után Jozefának keresztelték, mert ha már a vezetéknév nem viszi tovább, öröklődjék legalább a keresztnév. A lányka ott nőtt fel az udvaron a hordók és a farakás között, s a várfal tövében, ahol a Hosszú Szappan utcai gyermekek pitykézték. Eleven kis féreg volt, a lányokkal nemigen barátkozott, de fiúcskák állandóan ott legyeskedtek körülötte. Ezért is nevezték Pepinek, ami éppen úgy lehet fiú, mint leánynév.

Az iskolában nem volt baj vele a tanulással, mert gyorsan váltott az esze. A lányokról akkor úgyis az volt a vélemény, hogy csak annyit kell tudniok: ha esik az eső, álljanak be az eresz alá. Annál több baj volt a viselkedéssel. Pepi nem fért a bőrébe, tíz percen túl nem tudta csendesen hallgatni a tanító nénit.

- Kis ördög - mondta Emma néni, amikor felkereste otthonukban a szüleit, ahol a habos kávé és a kalács kijárt minden délutáni vendégnek.

Amikor Pepi felcseperedett, építettek neki egy kis manzárdszobát az utca felőli tetőre, amilyen akkor a Belmonostor utcában is volt egy-kettő. Azt szépen nagyleányosan berendezték intarziás bútorokkal, s megvették neki minden könyvet, amiből jót tanulhatott.

Polcz József is szerette a könyveket, bár ritkán ért rá olvasni. Estenként azonban kivett a könyvszekrényből egy-egy bőrkötésű munkát - Elzevirek is voltak közöttük -, s lapozni kezdett benne. Ahol valami érdekeset talált, oda könyvjelzőt tett. Könyvjelzőnek régi leveleit használta, amiket a feleségének írt külszobákból, mikor még csak jegyesek voltak. Családi levelezését egyébként a záros asztalfiókban őrizte, ahol Pepinek nem volt szabad járni.

Meine liebe Marie - így kezdődtek ezek a levelek, s a nagyvárosi látványosságok felsorolása után mindig volt bennük egypár figyelmes, meleg szó, már amilyeneket egy utazó kereskedő tud írni, aki a számolásban ugyan utolérhetetlen, de a helyesírást csak magánszorgalomból tanulta meg.

Polcz József különös érzéssel helyezte el a régi leveleket kedvenc könyveinek azokra a helyeire, ahol a szerző az övéhez hasonló gondolatokat pengetett. Így kerül a tavaszi vásárról küldött beszámoló Heine lírai intermezzója mellé:

*Im wunderschönen Monat Mai
Als alle Knospen sprangen,
Da is in meinem Herzen
Die Liebe aufgegangen.*¹

Pepi szeretett kutatni a könyvek és az írások között, s így egy alkalommal ennek a társításnak az értelmét is felfedezte. Olvasott ő már azelőtt is sok mindent összevissza, de arra még nem gondolt, hogy amit az írók írnak, annak közvetlen kapcsolata lehet az olvasók magánéletével. Most, amikor elolvasta apjának anyjához írott levelét - május harmadika volt rajta a dátum - s utána a Heine-verset, hirtelen átvillant az ő borzos kis fején a pajzán gondolat, hogy májusban fakadt az a rügy, amelynek ő lett a gyümölcse.

¹ *A csoda-májusban, mikor
Rügy pattant minden ágon,
Akkor nyílt ki a szívemben
A nagy szerelmi álom.*

(Szabó Lőrinc fordítása.)

De erről a világ minden kincseért nem szólt volna senkinek, bár szeretett sokat fecsegni, néha éppen azért, hogy elrejtse titkos gondolatait. S ezentúl a saját érzésvilágát kereste a könyvekben. És várta a májust, amikor az ő számára is fakadnak a rügyek.

A május hamarabb megjött, mint gondolta volna - márciusban. Pepit sokszor vitték szülei színházba, mert Polcz József melegen ápolta a kapcsolatot az úri körökkel, ahonnan ügyfelei kikerültek. Nem akart elmaradni a világtól, mint társai, az Ágopcsák és Nuridzsányok, akik ha adakozni kellett, legfeljebb a miseborra adakoztak.

Polcz József eljárt a német színházba, támogatta a magyar játékszínt, amikor az a Pataki házban, majd a Wesselényi-féle lovardában küszködött, s a Muzsikai Egyesületnek is alapító tagjai közé tartozott. Ő fújta az egyik rézkürtöt, mert ehhez tüdő és kitartás kellett.

Így ismerkedett meg Pepi már gyermekkorában a színpadok festett világával, s bár nehezebb volt órákon át nyugodtan ülni, mégis végignézte az „érzelmes” játékokat, a színészek pedig személyes ismerőseivé váltak. Alig várta, hogy tapsoljon nekik a következő bérleti előadáson.

Csak egyet nem látott közülük többet a színpadon, azt a szikár, magas fiút, azt a sasteakintetűt, aki ha nem is a legnagyobb pátosszal, de a legmélyebb átérzéssel szavalt a szabadságról *A tolvajok* előadásán. A nevét sem tudta, mert a műsorlapon csak három csillag volt a neve helyén.

Vajon szerencsecsillag-e vagy baljóslatú, amely alatt nem jó születni?

Egyszer aztán ráismert Kozsinszkire a piacon. A Nagyvárdaház előtt állt, a Tanácsház felé nézett, nem ügyelve arra, hogy körülötte folyik az alku és zajlik az élet. Egyenes tartásával, halvány arcával, éles tekintetével kivált az emberek közül, átnézett a fejük felett.

Pepi szíve nagyot dobant.

Azt kérdezte barátnőjétől, Szábel Katitól, akivel éppen cserépfazakat ment vásárolni a piacra:

- Nem tudod, ki az?
- Nem tudom, de rendszerint a Gyulay házból jön ki reggel és a Belső Torda utca felé indul. - Katiék ugyanis ebben a negyedben laktak.
- Tanár vagy diák?
- Tőlem kancellista is lehet.
- Olyan, mint Cassius a Julius Caesarból.

Kati elkacagta magát:

- Te sokat jársz teátrumba, s az utcán is csupa drámai hősöket látsz.
- Ha még mondasz valamit, mindjárt odavágom ezt a cserepet! - kiáltotta Pepi.
- Csak azt ne, mert akkor nyakon ver otthon jóanyám. Inkább legyen az a cigány kofa ott Kleopátra, a vak koldus pedig Lear király!

Pepi a barátnője fejére akarta húzni a fazakat, de az félreugrott és tovább szájalt: - Cassius, Cassius! Még jó, hogy nem Romeó és te Júlia!

Pepinek lángot fogott a feje.

S akkor is elpirult, amikor a színház megnyitásán Viski Elek mellett meglátta Sándort.

De Sándor semmit sem vett észre, sem most, sem azelőtt.

Gondolatai másfelé jártak.

*

*Tiszta búza s fehér lepén,
Ipszilanti olyan legén:
Vagyon neki rezes kardja,
Mivel bojárt levagdálja...*

Még a madarak is ezt csiripelték Erdővidéken, amikor júniusban a drăgășani-i szőlőhegyek tövében a török csapatok megütköztek a Hetéria maradék hadaival, s viasszaszorították Alexandru Ipszilanti „szent zászlóját” a Kárpátok felé.

Nem volt már az élők sorában Tudor Vladimirescu pandúrvezér, aki a bojárok ellen a felkelést vezette, s a vele szövetkezett, majd ellene fordult heteristák, görögök és zsoldosok eldobták a rezes kardot, amellyel a bojárokban nem sok kárt tettek, a törököt pedig nem tudták kiverni.

Ipszilanti híveinek egy része Besszarábiába húzódott orosz fennhatóság alá, más része az osztrákok védelmét kérte, és Erdélyben talált menedéket. Maga Ipszilanti herceg, két öccsével együtt a Vöröstoronyi-szoroson átkelve, Temesvár felé vette útját, s onnan Munkácsig meg sem állt. A munkácsi várban barátkozott össze gróf Bethlen Lajossal, aki éppen a Kolozsvárt olyan nagy port felvert párbajügyből kifolyólag ott töltötte ki büntetését.

A Kolozsváron átvonuló ipszilantistákat báró Wesselényi Miklós vette pártfogásába, aki itt nyílt házat tartott.

Így gyűlt össze a Plebánia során, a Szent Mihály templom kapujával szemben, Wesselényiék-nél az a baráti kör, amelynek Farkas Sándor is szívesen látott vendége volt. Miklós báró még szamovárt is szerzett, hogy Ipszilanti titkára, Skuffo és szárnysegédje, Riso, jól érezze magát. Ők ugyanis orosz földön megszokták a porcelánfindzsában felszolgált illatos teát.

Az ifjú Șuțu, Moldova utolsó fanarióta fejedelmének egyetlen törzsöke, később érkezett, mert barátjával, a görög szabadságharcos Manóval együtt misét hallgatott a várfalon kívül, a görög, azaz ortodox templomban.

Fiatal mágánásokból álló társaság gyűlt össze Wesselényi vendégszerető házában, Jósikák, Kemények, Telekiek, a közepén Kendeffy Ádám ült, a „gáncsnélküli lovag”. Sándor az ő széles háta mögé húzódott, s nem kívánt beavatkozni a beszélgetésbe, mert nála a háziak és a vendégek egyaránt rangosabbak voltak, s különben is mit szóljon az Ipszilanti-féle felkeléshez?

Wesselényi üdvözölte a vendégeket francia nyelven.

- *Messieurs!* Köszöntjük önöket nagyfejedelemségünk székvárosában mint egy hős nép fiait, mely fegyvert fogott az idegen önkény pokoli hatalma ellen, és igazságot akart szolgáltatni a jobbagynak sanyargatásai közepette. Ne gondolják, hogy szabad földre léptek! Mű is nyögtük a török ígát, s most a kétféjű osztrák sas tart fogva karmaival. De a hon legjobb fiai itt is résen állnak, hogy az ipszilantisták nyomdokaiba lépve magasra emeljék a szabadság zászlaját. Ezt a zászlót hajtjuk meg most önök előtt. *Soyez les bienvenus!*

A vendégek meghatottan hallgatták végig az üdvözlő szavakat, de egyik sem emelkedett szólásra, mert emigránsok lévén, nem akartak visszaélni a vendégjoggal. Végül a fiatal Șuțu törte meg a csendet és csak annyit mondott:

- *Merci!*

Aztán megindult a beszélgetés bizalmasan, kötetlen formában.

- Mi volt a felkelés kudarcának oka? - kérdezték a vendégektől minden oldalról.

Riso, aki még nem vetette le a cári egyenruhát, keresztbe rakta feszes fehér nadrágba, térden felüli lakkcsizmába bujtatott lábát, és dolmányának sujtását morzsolva, így emlékezett vissza:

- Amikor Ogyesszában a karbonárik mintájára megalakítottuk a Hetériát, s esküt tettünk, hogy nemcsak a görögöket szabadítjuk fel, hanem harcolni fogunk az egész Balkánon a kereszt győzelméért a félhold felett, Péterváron tapsoltak nekünk. A cár atyuska megerősítette azt, amit II. Katalin császárnő ígért: ha leverik a törököt, helyreáll a bizánci birodalom, a románok pedig megalakíthatják a dák királyságot. Hetvenezer harcost ígért.

- Meg is adta?

- A pandúrok megindultak Olténiából, Tudor bevonult Bukarestbe, Şuţu fejedelem mellénk állt Moldvában, s mi vártuk az orosz hadakat, hogy velünk együtt keljenek át a Pruton. A cár nem adott parancsot. Megijedt a parasztfelkeléstől, megijedt a töröktől. Azt mondta, hogy a felkelés nyughatatlan lelkek, híg elmék, „zenebonáskodók” munkája. A Szent Szövetség összedugta a fejét: inkább a török, mint a pandúrok!

- Ez Metternichre vall - erősítette meg Wesselényi. - Azt is hallottuk, hogy mégis átkeltek a Pruton, de mire a havasalföldiekkel egyesültek volna, bevonult a török. Neki Moldova és Havaselve az éléskamrája. S most hova?

- Bujdosunk a török elől - felelte Riso. - Ausztria sem biztonságos. Talán Oroszhon inkább. Munkácson vár ránk Ipszilanti.

Wesselényi támogatását ígérte. S azonnal kifejtette terveit.

- Mi sem várjuk tétlen a jószerencsét. Ősszel végigjáróm a vármegyéket, követelni fogjuk az országgyűlés összehívását - tíz éve nem ültek össze a karok és rendek. A diétán miénk lesz a többség, s akkor a mérleg nyelve az ellenzék oldalára billen.

Itt megszólalt Skuffo, Ipszilanti leghűbb embere.

- Barátaim, engedjék meg, hogy így szólítsam önöket, mert itt szövetségesekre találtunk. Tanulmányaimat Jénában folytattam, s alkalmam volt megismerkedni a nagy Goethével. Szívesen foglalkozott velünk, literatúrát művelő fiatalokkal, s különösen kegyes volt irányomban, amikor megtudta, hogy Homérosz hazájában születtem. Meséltem neki, milyen nyomorúságok között él az egykor szabad görög nép, és a nagy ügyről, amelyre életemet tettem. Amikor tanulmányaim végeztével elbúcsúztunk, egy versét adta ide manuscriptumban, amit talizmánként őrzök. Ha érdekli önöket, felolvasom. - Halljuk, halljuk!

*Auf des Glückes grosser Wage
Steht die Zunge selten ein;
Du musst steigen, oder sinken,
Du musst herrschen und gewinnen,
Oder dienen und verlieren,
Leiden oder triumphieren,
Amboss oder Hammer sein.²*

² „A Szerencse nagy mérlege ritkán pihen egyensúlyban.
Föl kell szállanod vagy alá kell szállanod;
uralkodnod, nyerned kell, vagy alászállanod, vesztened:
vagy üllőnek kell lenned, vagy pörölynek.”

(M.I. nyersfordítása.)

Sándornak elszorult a szíve.

Megragadta a Skuffo kezét, amelyet valamikor Goethe szorított, és lelkesen kiáltotta:

- Barátom, te az istenek kegyeltje vagy, mert ha el is vesztetted hazádat, járjál az Olümposzon, ahova mi hiába akarunk feljutni.

S ahogy jobban megnézte a kék frakkban, sárga mellényben, magas csizmában előtte álló szőke férfit, és kék szemébe tekintett, mintha az ifjú Wertherre ismert volna benne. Hogy keveredett ez a széplélek a felkelők közé, hogy lett Ipszilanti hadi titkainak őrzője, hogy gázolt át vízen és bozótban s szabdalkozott görbe kardú janicsárokkal a drăgășani-i csatában?

Skuffo, mintha kitalálta volna a gondolatát, így szólt:

- Mikor hazánk Olümposzát megrohanja az ellenség, a lantot a karddal kell felcserélni!

Összekoccintották a poharaikat, ittak a közös szabadságra.

Şuţunak könny szökött a szemébe.

- Önök még nem tudják, hogy mi előtt állnak, de Isten segítse önöket!

Sándor azt kívánta hogy találjanak vissza hazájukba.

- Talán miránk is a tü sorsotok vár - mondta rekedten. - Engedjétek meg, hogy ha életem megérdemli a megtartást, végszükségben én is tihozzátok folyamodjam.

Az ifjú Şuţu, Moldva koronahercege, magához ölelte Sándort és elcsukló hangon figyelmeztette:

- Emlékezz a szegény görögökről!

Egyenként, kettőnként távoztak a Wesselényi házból, hogy a Piac téren leselkedő kémeknek ne legyen feltűnő.

Amikor Sándor a kapun kilépett, Shakespeare szavai jártak az eszében: *Ezek valának az emberek!*

Aztán megállt a Kismester utcai sikátor sarkán, ahol Jozefa is egyszer látta. Szeretett a piacon így meg megállni. De most néptelen volt a Piac tér.

Ő meg úgy állott, mint a Caesar ellen összeesküvő Cassius a fórumon. De egyedül, rómaiak nélkül.

A Nagyvárda előtt akkor váltották az őröket.

Havas violája

Azt, hogy ha valaki a Hosszú Szappan utcából a Kis Búza utcába akar eljutni, előbb át kell vágnia a Nagypiacon, aztán jobbra kell tértie a Belső Szén utcába, onnan balra, a Kis Búza utcába - minden kolozsvári gyermek tudta.

Mégis, amikor Polcz Pepi Szábel Katihoz ment - márpedig ezt az utat nap-nap után megtette -, a piacról nem tért jobbra, hanem lassan végigsétált a Belső Torda utcán, aztán a Fogoly utcán át a várfal tövében kanyarodott be a Kis Búza utcába.

Vajon miért?

Mert Polcz Pepi azt hallotta Szábel Katitól, hogy az a három csillagos Farkas Sándor is a Belső Torda utcát járja naponta kétszer: délelőtt és délután. Hátha véletlenül összebotlanak.

Felvette hát világos tavaszi ruháját, feszült a pruszlík telt mellén, feszesre húzta karcsú derekán az övet, lobogott a bokorugró szoknya, felcsapta a fejére széles karimájú szalmakalapját, selyemszalaggal volt az állához rögzítve. Majd megnézte magát a tükörben és azt gondolta:

„Ha így sem veszel észre, hát pukkadj meg!”

S kiöltötte a nyelvét hasonmásának a tükör felé. Aztán indult finom sevro topánkájában, könnyű lépésben, mint a vadász... Nem! Mint a lány, aki azért lány, hogy párjára találjon. S ha ügyes, a párja azt gondolja, hogy ő fedezte fel, pedig a háló már régóta ki volt vetve.

Eltelt egy nap. Csak a virágárosok köszöntötték a piacon.

- Kisasszonyka! Ehhez a fájin gúnyához még csak egy csokor árvácska hiányzik.

- Nálam szebb terem otthon!

Eltelt még egy nap. A strázsamester megfordult a Várdaház előtt, s pederített egyet a bajuszán:

- Eszem a szívit!

Eltelt három nap. A Csizsár bástyánál cigányasszony állította meg, s kérte a tenyerét. Jozefa odanyújtotta, s rögtön visszarántotta.

- No, adja csak ide, aranyom! Ne fusson előlem, a sorsát senki sem kerülheti el. Nem adja? Úgyis láttam, hogy az élet vonalát egy mély barázda keresztezi...

Jozefa az asszony markába nyomott három krajcárt, mire az így folytatta:

- Most már azt is meglestem, hogy az életvonal felfut a keze fejére... Hosszú, boldog élete lesz, ha azon a barázdán túljut!

Jozefából ismét Pepi lett, s kipirulva, futva érkezett a Szábel házba, ahol az öreg Boldizsár hat elaggult városi szegény istápolására tett kegyes alapítványt.

Így telt el egyik nap a másik után, amíg egy szeles áprilisi délutánon Jozefa szeme meg nem akadt azon a kétfejű sason, aki a főkörmányszék kapubejárata felett őrködik.

Tőle jobbra, éppen a fekete-sárga csíkos őrbódé felett, ahol a silbak áll, az emeleten nyitva volt egy ablak, az ablakból kinézett valaki. Olyasvalaki, mint az a bús képű lovag, akit utoljára a színházban látott.

Elkapta a fejét, mintha észre sem vette volna. Továbbcsietett, mint akinek sürgős a dolga. Pedig semmi dolga sem volt, csak a szíve kalapált hevesen.

Jozefa jól látta, amit látott. Az érzése sohasem csalt. Sándor állt az ablakban. Ilyenkor tavasszal már kinyitották az ablakot, hogy oszolja a pipafüst.

Sándor, mint rendesen, most sem ismerte meg Jozefát. A szalmakalap az arcára borult. Csak amikor már eltűnt a pestisoszlop mögött, akkor jutott eszébe, hogy ez ejsze az a lány lehet, aki őt gyászos végű színpadi fellépésére emlékeztette.

Ettől kezdve gyakrabban állt ki délutánonként az ablakba, s ha feltűnt Jozefa az utcáson, elkísérte tekintetével.

Vállát ütemesen himbálva, szapora lépésekkel közeledett a lány. Mindig sietett, mint aki érzi, hogy rövid az élet. Nyílegyenes tartásban jött, fejét kissé hátravetette és oldalra hajtotta. Felfelé nézett, szerette teljes nagyságában megmutatni magát. Erőltetett mosollyal üdvözölte ismerőseit, és elkapta a fejét, ha valakit nem akart észrevenni. Így táncolt végig az utcán: nekifutamodott, visszafordult, nagy vargabetűket írt le. Ilyen szaporán kopogó kis cipősarkok nem koptatták még Kolozsvár régi köveit.

Sándor ettől kezdve már nem a pestisoszlop mozdulatlan kőangyalkáit nézegette délutánonként, hanem a lányt, aki olyan más volt most, mint amikor a színházban csendesen mellette ült. Jozefának lényege volt a mozgás.

Egyszer aztán megleste a kapualjban, s amikor a Belső Torda utcán, a dombról lefelé jövet a gubernium elé ért, elébe állt.

- Jaj, de megijedtem! - kapott a szívéhez Jozefa.

- Pedig nem vagyok már az a nagy hegyi tolvaj, hanem csak jámbor diurnista a főkörmányszéken. Hol jár errefelé? Itt lakik?

- Nem, nem, én messze lakom - tiltakozott a lány, és már indulni is készült tovább. - Csak egy barátnőmhöz járok ide.

- Milyen messze lakik?

- A Hosszú Szappan utca végén.

- Odáig elkísérem. Kár, hogy olyan közel lakik.

A lány hátravetette szalmakalapját, szalagja a nyakára csúszott. A friss tavaszi szellő belekapott rozsdaszínű fűtjeibe, amint kibuggyantak a kalap karimájának fénykoszorúja alól.

A fiú melléje szegődött. Hosszúakat lépett, még nem egyezett a lépésük. Így aztán kezük mindegyre súrolta egymást. S valami megindult bennük, mint tavasszal a fákban a nedvkeringés.

Megtört a jég, olvad a hó.

A Hideg Szamos vize beleömlik a Meleg Szamosba vagy a Meleg Szamosé a Hideg Szamosba, s együtt zúgnak, zuhognak szűk medrükben Kolozsvár felé minden tavasszal, ahogy már az a természet ősi törvénye.

A fűfákkal benőtt köves sziget szétválasztja őket, hogy aztán ismét egyesüljenek, és ne lehessen többé megkülönböztetni egyiket a másiktól. Habjuk magasba szökken, mikor akadályokba ütközik.

Mire a fiatalok a Polcz ház elé értek, már esteledett.

Jozefa megállt a kapuban, de nála az állás is mozgás volt. Topogott, mintha parazson állna. Pedig a parázs a szívében izzott.

Szabálytalan arcát félrebillentette, szemöldökét felhúzta, orra még fítosabbnak látszott. Volt ebben valami kihívás: „na tessék, ilyen vagyok én!”

Az egyik vállát magasabbra emelte, a másik térdét behajtotta. Olyan volt, mint egy eleven, virgonc kérdőjel a mondat végén.

Titok és kíváncsiság.

- Itt lakunk. Én fenn az emeleten.

- Virág van az ablakában.

- A Kelemen-havasokról hoztuk.

- A teátrumban is ilyent viselt.

- Az csak művirág volt. Itt fenn van az igazi.

- Az igazi virág vagy az igazi lány?

- Találja ki!

A lány elkacagta magát, és befordult a kapun. Tudta ő, hogy ha most marasztalná a fiút, azzal mindent elrontana. Maradjon csak veszteg - a bizonytalanságban.

De amint a vaspántos kapuajtó becsapódott mögötte, rögtön felszaladt a manzárdszobába, és kinézett a függöny mögül.

Sándor a kilincsre tette kezét. Aztán visszalépett. Legyintett egyet, és sarkon fordult.

Jozefa már csak egy keskeny alakot látott hátulról, amint eltűnik a tavaszi szürkületben.

*

Nem könnyű egy leányszobába bejutni! Különösen ha azt az emeleten rendezték be, s az odavezető lépcső jószándékkal van kirakva.

Amikor Marie asszony arról értesült, hogy Farkas Sándor látogatóba készül a tisztes Polcz családhoz, anyai kötelességének érezte, hogy utána nyomozzon, ki is az a Farkas Sándor.

Mozgósította hát nővéreit, a serfőző feleségét, a kőfaragó özvegyét meg a céhbeli barátnőket, tudnák meg titokban, mi fán termett, ki fia-borja az a hosszú, barna fiú, aki leányát a minap hazakísérte.

Az asszonyok hálózata csodálatosabban működik, mint az osztrák Polizei.

Stanci néni másnap már jelenti:

- A Quárta házban látta a múltkor az uram. Oda járnak Luboritshoz az urak újságot olvasni. Csupa fiatal gróf és báró között ült, az ország dolgát vitatták. Fontos ember!

Ezt az értesülést kissé lerontotta az idősebbik nővér, a kőfaragóné, aki férje halála óta kosztos deákokat tartott, közülük egyet Erdővidékről. Ettől megtudta azt, amit Kolozsvárott kevesen tudtak:

- Sándor úrfi kiegyezett Bölönben húgával, Klárikával. Lemondott székely örökségéről, csakhogy szabaduljon a szélbeli katonaságtól.

Ez a körülmény főként Polcz Józsefre tett mély benyomást, mert hozzá volt szokva, hogy ha valaki nemes, akkor birtoka is legyen, még ha adósság is terheli vagy elzálogosította.

A serfőző felesége más oldalról világított rá a dolgokra.

- Boros Jóska mondta, a cursor a kormányshékról, amikor sert vitt Kenderessy öméltóságának, hogy van nekik egy szótlan írnökuk, aki csak körmöl és köhög. Bizonyára ez lesz az!

S mindezt olyan fölénnyel jelentette ki, amilyennel egy ilyen keszeg emberről csak az beszélhet, akinek testes alakja, bazsarózsa-ábrázata élő cégér a sörivás számára.

Marie asszony megriadt.

- Ha körmöl, az nem baj, de ha sokat köhög, abból még baj származhat. Csak nem szenved száraz betegségben? Kérdezzük meg a mindentudó Barra doktort!

A körszakállas főfizikus éppen a himlóoltás megszervezésével volt elfoglalva, amikor Marie asszony kosarában egy tyúkkal, beállított hozzá. Asztalán jelentések heverték, a háta mögött, a szoba falán, *Tulp doktor anatómiaórájának* képe, szerény másolat Rembrandt után.

- Csak nem a gyermekáldás miatt? - kérdezte a doktor.

- Túl vagyunk mi már azon - felelte pirulva az asszony.

Aztán körülményesen előadta jövetelének okát és célját.

- Asszonyom, én kevés szóból is értek - szakította félbe a merev tartású orvos. - Sándor derék fiú. Imre fiam jó barátja.

- És az egészsége?

- Ha okosan él, száz évig is élélhet.

Ettől Marie asszony nem lett sokkal okosabb.

Jozefát mindez nem érdekelte. Ő az érzései után szaladt. A nemesi rang előnyeit, a birtokvesztés hátrányait nem volt alkalma megismerni. Az emberekről pedig azt hitte: mindenki olyan egészséges, mint ő.

Élt anyagi gond nélkül, a háztartásban csak annyit segített, amennyire éppen szükség volt. De gyakran eljárt a Muzsikai Egyesületbe és a teátrumba. S erősen vágyott megismerni a fővárost, a császárvárost, amilyen csak egy van a világon.

- Csak előbb végezd el az iskolát! - mondta Polcz József.

Amikor Sándor végre annak rendje és módja szerint a szülőknek beajánlotta magát, s a manzárdszobába bebocsáttatást nyert, Jozefa elsősorban Bécs iránt érdeklődött, mivel már tudta, hogy Sándor ott járt.

- Nincs a fővárosban becsülete a magunkfajta embernek - tért ki a válasz elől Sándor.

- Nem is azért vágyom oda, hanem azért, mert nagy város.

- Nagynak elég nagy.

- És szép város.

- Szépnek nem csúf.

- Ott élt Mozart és Beethoven.

- Annyi bizonyos.

- A császár is ott lakik.

- Bár ne laknék!

Jozefa látta, hogy harapófogóval sem szed ki többet ebből a székely medvéből, aki bizonyára rossz emlékekkel távozhatott a császárvárosból. Ezért másfelől kezdett támadást.

Amíg Sándor a kárpitozott karosszéken hátradőlve körülnézett a szobában, s szeme hol a romantikus tájakat ábrázoló festményeken, hol a nyitott pianínó fehérfekete billentyűin, hol az ovális asztal horgolt terítőjén pihent meg, Jozefa az írószekrényhez lépett.

Az ilyen szekreter a polgári házakban a házi oltárt helyettesíti: embermagasságú keskeny alkotmány, nincsenek rajta felesleges kagylók és akantuszlevelek, nemesen egyszerű, csak a tetején áll márványoszlopain az antik óra. S hogy ebben a célszerű világban is van hely az érzelmek számára, azt az ónémet órától jobbra álló krinolinos porcelánlány bizonyítja a kiskutyával, az órától balra pedig egy feléje hajló térdnadrágos, fehér parókás porcelánfiú. Így kívánja ezt a kor ízlése, a biedermeier.

Az óra piederasztáljául szolgáló kis fiók alatt van a lehajtható írólap, mögötte finom kivitelű fióksorok, a középen oszlopos fülke és leleményesen beépített titkos reteszek. Ezen a keskeny, lehajtható lapon, amire még a könyököket is nehéz feltenni, itt szoktak megszületni a szerelmes levelek, ha egy lány melléje húzza a keskeny lábú széket, és írni kezd, s közben szívére és a zenélőórára hallgat.

Most azonban Jozefa nem azért eresztette le a fényezett dióbarna írólapot, hogy asztalnak használja, hanem benyúlt a szekreter egyik rejtekhelyére, és kivett onnan egy füzetet.

Szépliteratúrai Ajándék - ez volt a címlapján. Az egyik helyen egy kis csontlegyező volt bele-téve könyvjelzőnek. Kivette, s legyezni kezdte vele magát. Aztán Sándor elé rakta a füzetet az ovális asztalra, és azt kérdezte:

- Ismeri?

- Hogyne ismerném. A *Tudományos Gyűjtemény* melléklete. Vörösmarty lapja.

- Akkor azt is tudja, ki mondta ezt - s Jozefa olvasni kezdett: - *Fellengző reményekkel siet a szebb tűzzel égő ifjú az életbe... szép világokat ábrázolva magának, siet a jövő eleibe: akkor el jön a halál, egy szelíd, csendes, hideg Génius...*

- Héderváry Lajos mondja, vagyis én... - felelte komolyan Sándor.

- S mit felel rá Frangepán Erzsébet?

Sándor emlékezetből idézte:

- *Nem a szép lélek számára van a föld: az itt jutalmát nem kapja. Idegen ő itt. S kivándorol egy szebb, múlhatatlanabb világba...*

Csend lett a levendulaillatú szobában.

Csak az óra ütött, de nem tizenkettőt, hanem négyet, jelezve, hogy még hosszú a nap és messze az éjszaka.

Sándor szólalt meg először.

- Megint egy régi bűnomet kéri számon. Az egész dialógus valamely tanuló koromi játéknak egyik jelenéséből van véve. Vagy Döbrentei, vagy Szemere tette közzé, hírem s megegyezésem nélkül, s szégyellem, hogy tették. Csak a fiatal korért bocsáthatná meg az olvasó, amit írtam.

- Egyszóval már tanuló korában ilyen gondolatokat forgatott a fejében. Most hát Kozsinszkinék higgyek-e, aki az életre és a szabadságra vágyik, vagy Hédervárynak, aki halni készül?

- Két lélek lakozik bennem...

- Ne Goethével feleljen, ne rejtőzzék mindig mások mögé!

Sándor érezte, hogy sarokba szorították. Vallani kezdett tanulóéveiről, magánosságáról, katonarendi származásáról, a mellőzésről, ami néha kétségbeesésbe sodorta, betegségéről, aminek szabad levegő s lelki nyugalom az orvossága.

Jozefa részvétellel hallgatta, de az ördög nem nyugodott benne.

- Min dolgozik?

- Fordítom *Don Carlost* Schillertől jambusokban, nekikezdtem Stäel asszony olaszthoni útirajzának, nehéz francia szöveg. De most *Az ifjú Werther gyötrelmei* a kedvelt tárgyam. Goethe mellett elhanyaglik minden német író.

- Megint csak a széplélek panasza?

- Wertherek mindig lesznek.

- És Lotték is, akik a biztos jövődöt választják.

- Kegyed melyiket választaná?

- Az Albertbe oltott Werthert.

- Olyan nincs a románban.

- Az élet gazdagabb!

- Az élet szép, ha nincs az ember egyedül.

Ennyi is elég volt Jozefának, hogy hirtelen mozdulattal visszategye rejtekhelyére a Szépliteratúrai Ajándékot, felcsapja az írólapot, és ráfordítsa a kulcsot, mint aki most már nemcsak egy kis dialógust, hanem a szerző titkát is őrzi a szekreterben.

Könyvjelzőnek használt legyezője a szőnyegre esett. Sándor felvette:

- Ez az enyém!

- S én mivel fogom legyezni magam a teátrumban?

- Majd csapom én a szelet!

Jozefa körültáncolta a szobát örömeiben, s a kanapéra csapta le magát. Még a szoknyája is fellibbent bokáig.

- Csak aztán vihar ne legyen a szélből, mert még elsodor!

- Legyen! - mondta Sándor kipirulva.

Zsebében ott volt a kis legyező, barátságuk záloga. Úgy őrizte, mint Jozefa a Szépliteratúrai Ajándékot.

S akiknek közös titkaik vannak, azok értik egymást.

Egy húron pendülnek.

*

Sándor a Viski Elek szállására sietett, hogy örömét megossza vele. Együtt fordították *Don Carlost* és az olaszországi útleírást, *Corinnát*, s ez még inkább elmélyítette barátságukat. Elek a franciában volt erősebb, Sándor a németben. Nem a szavak szótári értelmét keresték, hanem színét, hangulatát, s versenyeztek abban, hogy ki tud egy-egy idegen szóra több rokonértelmű magyar kifejezést találni. Ezek közül aztán kiválasztották a legalkalmasabbat.

Útközben Sándor azon gondolkozott, milyen kapcsolat is fűzheti Eleket Jozefához, akit Elek következetesen Pepinek szólított. Arról sem volt meggyőződve, hogy nincs-e közöttük valami több, mint barátság, s ezt nem titkolják-e gondosan előle. Elhatározta, hogy ha ez így van, akkor többet a Polcz ház felé sem néz, mert Elek testi-lelki jó barátja volt. Jozefa pedig csak egy távoli reménység.

Elekkel azonban nem lehetett beszélni erről. Az ágyban feküdt halvány arccal. Kezében egy véres zsebkendő.

- Mi baj van?

- A régi baj - súgta fátyolos hangon. - Ez a tavaszi hűvös szellő... az én mellemnek igen nyers.

- Barra mit javall?

- Olaszhint, ahol a citromfák virágoznak. De nem vagyok udvari tanácsos, mint Goethe, sem dúsgazdag özvegy, mint Stäel asszony. Mégcsak költő sem.

- *Corinna* fordítása a lelket meggyógyítja, de a testet nem. Menj fel a havasba!

- Ilyen gyenge bőrben? Olyan utakon?

- Helvéciában a hegyekbe viszik a betegeket. Körmöczi Józsi mondja, az orvostudor. Most jött haza nyugatról.

- Erdély nem Helvécia!... Bár lehetne... - tette hozzá rövid gondolkodás után.

Elektől Körmöczihez ment Sándor. Ott lakott az apjánál, a szuperintendensnél, a Belső Magyar utcában. Először az apja egészségi állapota iránt érdeklődött.

- Most lesz három éve, hogy jó atyámat az a szerencsétlen eset érte - emlékezett vissza Körmöczi. - A homoródoklándi zsinatra indult, s a Dobogón kocsisa felborította szekeresestől. A doktor főtörést állapított meg. Azóta a memóriája felette gyenge, sőt éppen semmi régiebb dologról nem emlékezik. Fűzi helyettesíti, amíg nyavalyájából kigyógyuland.

- A baj nemcsak az öreget éri el, hanem a fiatalat is. Most jövök Viski Elektől. Alig ismertem rá. Kivérzett, mint akin eret vágta.

- Szegény Viski! A minap voltam nála Barrával. Meghallgattuk. Azzal a tüdővel nem lehet sokáig élni.

Sándor megrendülve hallotta a lesújtó ítéletet.

- S mit tehet a tudomány?

- A tudomány toldozza-foldozza az egészséget, de új életet nem adhat. Mégcsak új tüdőt sem.

- Levegőváltoztatás?

- Üdvös dolog, de ilyen tüdőnek már nem használ.

- Az apja tudja-e?

- Beszél Barrával. Ő úgy értelmezi a hippokratészi esküt, hogy nem kell elkeseríteni a beteget és övéit. Tartani kell bennük a lelket!

Sándor arra gondolt, hogy neki is mindig azt mondta Barra, amikor egészségére panaszolt:

- Képzeldsz, fiam.

Vajon igazat beszélt-e vagy csak a lelkére akart-e hatni, hogy testét erősítse általa?

Ettől kezdve Sándor gyakran eljárt Viski Elekhez. Magával vitte fordítását, felolvasott belőle, tanácsát kérte. De az egykor olyan érzékeny hangszer már egyre kevésbé rezonált. Ha régen leütött rajta egy billentyűt, a húr hosszasan rezgett, és azt a hangot adta, amire éppen szüksége volt. Ha most kérdezett egy szót, egy kifejezést, Elek olyan tompán válaszolt, mintha Sándor az asztallapon kopogott volna.

A lélek elvesztette fogékonyságát a beteg testben. Szavak helyett egyetlen emberi hang hagyta el a beteg torkát - a köhögés.

Egyszer Jozefa is eljött látogatóba apjával. Az ürügy az volt, hogy megveszik az almát, ami Rettegen termett. Polcz József kikefélte hosszú pantallóját, gondosan kétfelé fésülte szakállát, magára öltötte a sötét gérokkot, s kezében magas kalapjával akaratlanul is azt a benyomást keltette, mintha részvétlátogatásba menne.

Jozefa nem akart szebbnek látszani, mint rendesen, de a kelleténél élénkebbnek mutatkozott. Így álcázta szomorú gondolatait.

Viski bácsi idős ember volt, és elég korán maradt özvegyen. Lányait jól férjhez adta, utolsó reménysége egyetlen fia volt.

A vendégek végigkérdezték a család és a gazdaság dolgait, aztán engedélyt kértek, hogy a beteghez is bemehessenek.

- Ha nem ülnek sokáig - mondta az apja. - A doktor megtiltotta, hogy fáraszák. Különben is csak az imént ment el Farkas Sándor.

A gazdasszony ajtót nyitott.

Nehéz levegő áradt ki a szobából. Bent félhomály volt. Csak a beteg szaggatott lélegzése hallatszott. Polcz József megállt az ajtóban. Túlságosan egészséges és jóltáplált volt ahhoz, mintsem közeledni mert volna a beteghez. Ilyenkor nem kell tünetni a pirosposzgás arccal.

Csak Jozefa ment el az ágyig, s egy csokor kakasmandikót tett a félálomban levő beteg nyitott tenyerébe. Mintha a koporsójára tette volna.

Elek felnyitotta a szemét.

- Pepi! - mondta, és mosolyogni próbált.

- A Bükkben szedtem, lila a hely tőle a Rókadombon.

- Ahol a majális volt - súgta Elek.

- Jövőre ismét oda megyünk!

- Én az elíziumi mezőkre... - mondta a beteg. Súgva mondta, mint egy titkot, talán mert nem volt több ereje, talán hogy Jozefán kívül más ne hallja.

Pepi búcsút intett neki. Elek elvesztette szeme elől a lányt, és a távolba nézett.

Gondolatban már az égi mezőkön járt, ahol sohasem nyugszik le a nap.

A lány uralkodott magán a kapuig. Ott az apja nyakába borult, és kitört belőle a zokogás.

*

A halál demokratikus intézmény: nem tesz kivételt és nem válogat.

Egy hónapon belül vitte el Bánffy György őnagyméltóságát, aki több mint fél századon át volt Erdélyország főkormányzója, és gróf Teleki Sámuel kancellárt, a vásárhelyi Téka alapítóját. A két nagy ellenlábast.

Viski Elekért is eljött, pedig ilyen fiatal fiú még élhetett volna. Mindössze huszonnyolc éves volt. Halálakor nem rendeltek el országos gyászt, sírjára nem küldött a császár koszorút. Csak barátainak egy kis csoportja, fiúk és lányok s az elaggott édesapa kísérte ki a házsongárdi dombra egy ködös októberi napon.

Mikor a pap elvégezte munkáját, Sándor lépett a nyitott sírhoz, s a szomorúfűz tövében így búcsúzott Viski Elek árnyékától:

- Te valál az élet viszontagságaiban igaz társam, ki szeretettel egészen betöltötted lelkemet; te valál magánosságaim gondolatja, hazavágyásim célja, s éjjeleimnek álma, ki úgy álltál mellettem, mint egy kerubin az istennek zsámolyánál...

Nyugodj békével, ó kedves megboldogult, míg én is utánad epedő szeretetemmel keresztül-virrasztva a sírhalmok éjszakáját, beérlek örök nyugtodbán!

Aztán felhangzott az ének:

*Virágszál koromban
életem elmúlték...*

*

Bánffy József, a gubernátor elsőszülött fia, vendégszerető háziúr volt a bonchidai várkastélyában. Bonchidát kapta örökül apjától, a nemrég elhunyt Bánffy Györgytől, akit hivatala Kolozsvárhoz kötött, s aki a Piaetéren építtetett magának palotát, ahova a császárt is vendégül látta.

A fiatal Bánffy József, ez az agglegéynek induló különc, nem sokat törődött hivatalával. Életének napjait Bonchidán töltötte, s ott sajátos életstílust alakított ki magának. Azon volt, hogy mindent másképp csináljon, mint ahogy ősei tették.

Nagyapja Mária Terézia főlovászmestere volt, s a Hofburg istállóinak mintájára építette fel a lovarda U alakú szárnyrészét Bonchidán. Bánffy József az angol neogótikus ízlésnek hódolt, s ebben a romantikus szellemben fogott hozzá a nyugati épületszárny felépítéséhez.

Nagyapja előtt Schönbrunn és Versailles képe lebegett, amikor körszeletekre osztotta a hatalmas parkot, sugáralakban elágazó hársfasorokat ültetett. Bánffy József kivágatott minden fasort, s kanyargó ösvényekkel, mesterségesen elrendezett bokrokkal, elszórt virágágyakkal vétette körül a kastélyt. A versailles-i parkból angolpark lett.

Apja csak porozott fejű, copfos, vuklis urakat és magas rangú, tollforgós katonatiszteket fogadott palotájában. Ha kikocsikázott hatlovas hintóján, a párnázott ülésen hátradőlve hallgatta, amint titkára útközben felolvas neki német vagy latin nyelven. József gróf építészekkel és szobrászokkal, kertészekkel és gazdatisztekkel, írókkal és színészekkel vette magát körül. Tervezett és dolgoztatott, a hét végén pedig vendégül látta kolozsvári barátait, s nem származásuk szerint válogatta össze őket.

Csak egy dolog nem változott Bonchidán: a Bánffy címer az előudvar díszkapuja felett. Két griffmadár tartotta az ugyancsak griffmadarat ábrázoló címerpajzsot, felette a kilencágú koronával.

Ezek a ragadozó madarak uralták a környéket. A jobbágy verítékéből épült fel a négy hengeralakú sarokbástya, az északi reneszánsz díszítésű épületrész, a hozzá tartozó lovarda. Bizonyára rájuk gondolt a borongós hangulatú szobrászművész is, Nachtigall János, amikor az istállók tetőpárkányának harminchat mitológiai alakot ábrázoló szobra közül a főhelyre a földgömböt tartó Atlaszt állította, két oldalán egy-egy szikladarabot emelő titánnal.

Mióta Bánffy József lett a várúr, a tetőpárkány titánjai és istenei megfigyelhették, hogy nemcsak nagyúri vendégek fordulnak be lakkozott hintójukon az előkapun, hanem kereskedők is málhás szekérrel vagy diurnisták gyalogosan.

Így kapott meghívást Bonchidára Polcz József és családja, mert a kissé bohém módjára gazdálkodó háziúr sokra becsülte józan üzleti esztét. Így kapott meghívást Farkas Sándor, mivel őt az irodalompartoló főúri körökben már eléggé ismertté tette Döbrenteivel és Kazinczyval fenntartott barátsága.

Polcz József kölcsönként egyik főúri adósától egy nyitott fogatot, annak tartozékával, a parádés kocsissal együtt, s úgy tervezte, hogy ő és felesége ül majd hátul, a főhelyen, velük szemben pedig Jozefa. Mivel azonban a lány mellett volt még egy negyedik üres hely is, a lányos családoknak pedig illett egy-egy fiatalembert is magukkal vinniök, elhatározták, hogy Farkas Sándort hívják meg arra a helyre, amelyet régen Viski Elek foglalt el.

- Domine Farkas, elkísérné-e minket a kocsinkon Bonchidára? - kérdezte Polcz József, amikor Sándor egy alkalommal ismét náluk fogyasztotta el uzsonnáját.

- Szíves örömet, Herr Polcz, mert úgysem tudtam, miképp jutok ki Bánffy grófhhoz, aki szíves volt engem is meginvitálni.

A Közép- és Magyar-kapun már kora hajnalban egymás után robogtak ki a kocsik Szamosfalva felé. Jó alkalom volt ez arra, hogy a kocsivezető fiatal urak összemérjék erőiket.

Wesselényit és Kendeffyt nem lehetett nyomon követni. Jó is volt, hogy hamar eltűntek a látóhatárról, mert legalább nem verték a többiek orra alá a port. Sándor a lassan járj - tovább érsz elvének híve volt, s az óvatosan hajtó kocsis jóvoltából kissé körül is nézett a Szamos völgyében.

Eleinte még kényelmetlenül ültek a szűk ülésen, de a kocsi összerázta őket, s hogy biztosabb legyen az egyensúly, Sándor a pokróc alatt meg-megfogta a Jozefa kezét, amit a leány egy időn túl csendesen visszahúzott.

Sándorban felébredt a falusi fiú, figyelte a búzatáblákat, latolgatta, milyen lesz a termés. Polcz József azt mondta, hogy az idén a természet kárpótolni akarja a népet a hét szűk esztendőért. Marie asszony a templomtornyok számbavételével volt elfoglalva. Jozefának az egész utazás folyamán leginkább a cigánytábor tetszett meg Bonchida határában.

Az ekhós szekerek félkört írtak le a patak partján. A tűzhely körül egy mester kalapálta az üstöt. Csilingelt a láncra fűzött rézpénz az asszonyok mellén, amint a földre hajladoztak. Amikor a kocsi odaért, a kócos, rongyos, tarka nép integetni kezdett. Jozefa egypár krajcárt dobott le a purdéknak, azok meg hálából hányták a cigánykereket.

- Ezek a szabad emberek! - szólalt meg Sándor. - Nem köti őket sem törvény, sem országhatár.

- Szabadok, mint a madár! - lelkesedett Jozefa.

- S mit érnek a szabadsággal? - vetette közbe Polcz József. - Pizkosak, hajléktalanok, nyomorultak.

- De szabadok! - kiáltotta egyszerre a két fiatal. Összenéztek, nagyot kacagtak, hogy ez a szó ilyen hirtelen és egyértelműen szakadt ki a szívükből.

Bánffy József a kastély északi traktusán, a lépcsőaljban fogadta vendégeit. Sujtásos atillába bújtatott hajdúja segítette le a hölgyeket a kocsikból, inasa vezette fel őket az emeletre. Mikor a vendég kilépett az első emelet ívelt hajlatú ajtaján az erkélyre, maga előtt láthatta a kék és sárga házas jobbágyfalut, felette a sudár fenyőkkel szegélyezett dombhatárt.

- Minő megtiszteltetés, hogy méltóságod élénk fárad! - Polcz József tudta, hogyan kell megadni a tiszteletet a nagyuraknak.

Bánffy felkapta besenyő fejét - a lázadó Tonuzoba leszármazottjának vallotta magát -, s mosolyogva szabadkozott.

- Ez már természetes. Mint ahogy nagyatyám, a császári főlovászmester is természetesnek tartotta, hogy még a püspök elé se jöjjön le az emeletről.

Aztán Sándorhoz fordult:

- Isten hozott! Az ifjú Werthert is magaddal hoztad?

- Nem, most minden gyötrelmet otthon hagytam, s csak egy Himfy-kötettel a zsebemben jöttem.

- De nem a kesergővel, pedig az a szebb.

- A boldoggal. Mert itt csak boldog lehet az ember.

Bánffy kacagott, és kimutatta szattyánbőrrel ápoltságát fehér fogcsorát.

- Szeretem magam körül a boldog embereket.

Befutott a következő kocsi, egy hatos fogatú aranyozott hintó. Báró Jósika János, a főkormányos új elnöke lépett ki belőle rangjához méltó díszes öltözetben. Két nem kevésbé pompás hajdú állott az oldalán.

- Helyet, helyet önagyméltóságának! - fontoskodott Tromf, a kastély ferde hátú, csörgősapkás, harlekin öltözetű udvari bolondja.

Aztán Sándorhoz fordult, és görbe ujjával a kocsisorra mutatva, recsegő hangon így jellemezte a menetet:

- Egy király, egy csigány... egy király, egy csigány...

- Tégy lakatot a szádra, Tromf! - intette le Bánffy.

- Vállalom a cigánysorsot - mondta Sándor Jozefának. - De csak egy szép cigányleány oldalán.

- Hát nincs nekem cigánytermészetem? - kacagott Jozefa.

Villásreggeli után a vendégek szétszóródtak a két emelet pazarul berendezett szobáiban.

- Kis Versailles kívülről, kis Versailles belülről - kapta el a szót Sándor az egyik előkelő úrtól, aki a XV. és XVI. Lajos-korabeli bútoroktól volt elragadtatva.

- Loire menti kastély a Szamos partján! - dicsérte a háziúr ízlését egy rizsporos, szépségflastromos hölgy, akinek a hajában egész virágoskert nyílt.

A kék szalon magas fehér kályhája körül a főkormányos urai osztották-szorozták a világ sorsát. Sándor messze elkerülte őket. A pazar üvegfüggős barokk csillárok alatt kis kártyaasztalokon parfümtől illatos asszonyok ütötték a blattot, s közben Déryné fellépésének kirobbanó sikerét tárgyalták némi féltékenységgel.

Sándor végignézett az előkelő társaságon, és az járt az eszébe, hogy ha neki kellene ábrázolnia a hét főbűnt, kiket válogatna ki a jelenlevők közül.

Az a potrohos, kigombolt mellényű úriember jó volna a mértéktelenségnek: a festők rókának szokták ábrázolni, szájában a libával.

Az a telt idomú asszonyság pedig, aki olyan fenn hordja az orrát és lornyonján keresztül szemléli a társaságot, jó volna a kevélység mintaképének, csak egy oroszánt kell elképzelni alája, akit meglovagol.

Melyik úrhölgy volna a bujaság, a halfarkú szirén, melyik uraság az irigység, a kutyán lovagló férfi? Végül is arra a következtetésre jutott, hogy a hét főbűn távolról sem meríti ki az itt jelenlevő bűnöket. Átment a könyvtárszobába, ott az ősök képei díszítették a falat.

Bánffy Dienes, a fejedelmi ambíciójú előd feje állott a főhelyen. Egy cigánykovács ütötte le életlen pallossal a törzséről Bethlenben. Az volt a bűne, hogy másfél évtizeddel hamarabb ismerte fel kortársainál a török hatalom gyengülését, és Bécs felé kezdett tájékozódni. Ezért kellett pusztulnia, ezért volt hálás utódaival szemben Bécs.

A Bánffy ős portréja alatt hatalmas sakktábla állott csontból faragott emberfigurákkal. Régen a fekete jelentette a törököt, a fehér az osztrákot. Ha az egyik lépett, a másik oldalon rendszerint leesett egy-egy emberfő. A játszma az ország sorsát döntötte el.

Most az egyik oldalon Kaáli Nagy Lázár, a másikon Hollay Antal tologatta a figurákat, s a helyes taktikától csak annyi függött, hogy jövő esztendőre ki nyeri el a kolozsvári játékszín intendánsi állását.

Sándor elunta a hosszúúra nyúló játszmát, és karját kínálta Jozefának:

- Nézzük meg inkább a parkot!

A parkban volt mit nézni. Ami fa és virág az országban nő, az itt mind megtalálható. A parkban nem sokan jártak, mert tűzött a nap, s a kastély több védelmet nyújtott a meleg ellen.

Jozefa és Sándor az északnyugati bástyától balra tartva felfelé indult az összeboruló lombokkal takart ösvényen.

Jozefa nem győzött eléggé csodálkozni, amikor egy-egy tisztásra értek.

- Ez itt Pán úrfi a hétsövű sípval!

- Amaz meg a kis gloriette, a schönbrunni mása! - magyarázta Sándor.

Százados tölgyek, szálás bükkfák között újabb tisztásra értek.

- Hát ez mire való? - kérdezte a lány egy szekrényyszerű polcos favázra mutatva.

- Gyümölcsaszaló - mondta a fiú. - Az terjeszti ezt az édes illatot.

A domboldalon egy virágágyás ovális alakú napórája mutatta az időt.

- Nézzük meg, hány óra, mehetünk-e tovább? - nyugtalankodott, inkább illendőségből, Jozefa.

- Nincs még dél - nyugtatta meg Sándor. - Különben is Bonchidán későn szolgálgják fel a lunch-öt, ahogy az angliusok hívják.

A lány befordult a magát kínáló ösvényen. Széles vállát ütemesen himbálta, csípője illegett, billegett, amint szökdécselve, leányságának töretlen lendületével szaladt az újabb meg újabb csodák, a nagy ismeretlen felé.

A fiú utána.

Fehér törzsű nyírfák, reszkető nyárfák közt vezetett az út. Majd egy kis kunyhó tárult eléjük, az ajtaja felett szarvasagancs.

- Vadászlak! - kiáltott fel Jozefa.

- Menjünk be! - javasolta Sándor.

Jozefa az ajtóhoz ugrott, de hirtelen meggondolta magát. Hátat fordított az ajtónak, széttárta két karját. Nem ölelésre, hanem, hogy eltorlaszolja a bejáratot.

- Nem szabad!

- Miért?

- Nem vagyunk mi vadászok!

- Vajon?

Jozefa magasra emelt karokkal futott be a fenyőfák közé. Még a haja is kibomlott.

Sándor csak a vízimalomnál érte utol.

Kis játékmalom volt, akárcsak a trianoni, ahol Marie Antoinette szeretett játszani. Csendesen folydogált a kerekére egy csatornából a nyáron elapadó patak vize. Előtte szürke háló száradt.

- Halászok sem vagyunk? - kérdezte Sándor.

- Van, aki hálót vet a szegény lányra! - mondta kihívóan Jozefa, mert vissza akart vágni Sándornak, amiért a vadászkunyhóba szerette volna becsalni.

- S van, aki már benne van a hálóban, és nem kívánczik ki onnan - játszott tovább a szóval Sándor.

A malomra ráborította dús lombját a platán. A malomnak árka volt, s abban egy pocsolyányi víz.

- Jaj, itt vissza kell fordulnunk, mert ha összesározzuk magunkat, nem engednek be a szalonba - aggodalmaskodott Jozefa.

- Vissza már nincs út! - kiáltott Sándor, s mielőtt a lány meggondolta volna, az ölébe kapta, átugrott vele a malomárkon.

Jozefa rúgkapálózni kezdett a karjai közt, s amilyen szerencsésen átjutottak a túlsó partra, olyan szerencsétlenül terültek el a földön, a platánfa tövében.

- Megütötte magát?

- Az ütés nem mindig fáj.

De Sándor többé nem engedte el zsákmányát, még erősebben szorította magához.

S most újabb csoda történt.

Mert Jozefa, aki eddig örökké kisiklott a Sándor kezei közül, s egy pillanatig sem tudott nyugton ülni, ez alkalommal megadással tűrte sorsát, és szégyenlősen a fiú keblére hajtotta borzas kis fejét.

Tudta, hogy most történnie kell valaminek. Nem mozdult, nehogy megtörjön a varázs.

Sándor is érezte: itt az alkalom, amikor mondani kell valamit, ami eskü és pecsét, vallomás és elkötelezés, ami egy egész életre szól.

De torkára forrott a szó, s zavarában az égboltra pillantott, mintha onnan várna segítséget. Az eget azonban félig eltakarta a halványzöld lomb.

Így hát felemelte a Jozefa fejét, és csak most látta, milyen szép tud lenni egy lány, ha a szépség belülről, a lelkéből sugárzik.

Jozefa felnézett rá, és szemében is a lomb tükrözése ragyogott.

Sándor csak annyit tudott mondani:

- Ágam, bogam, levelem!

Jozefának még nem mondtak ilyent, de tudta, hogy az mit jelent. Lehunyta szemét, eltűnt belőle a lombkorona, s olyan szépen nyitva felejtette húsos ajkait, hogy ezt a száját nem lehetett meg nem csókolni.

Úgy simult a fiúhoz, mint aki már az ő támasza és fatörzse, akinek az oldalán újra meg újra kizöldellhet, kivirágozhat, s talán gyümölcsöt is fog teremni.

Több szó nem hangzott el közöttük. A szavak elvesztették súlyukat, az érzés mélyebb tárnákba zuhant. A nap is mintha megállt volna a fejük felett, az időnek nem volt sem hossza, sem súlya...

Sándor kelt fel előbb. Letépett egy sűrű lombot a platán bogas ágáról.

Jozefa violát fedezett fel a fűben. Kék és sárga színben játszottak a szirmai. Ilyen volt otthon az ablakában. Összeszedett belőle egy csokorra valót.

Amikor a kürtszó a lunch-öt jelezte, s megindultak a kastély felé, Sándor zászlóként magasra emelte a lombot, nagyokat suhintott vele a levegőben, és arra gondolt: vajon ez a herkulési erő megmarad-e benne, s az életben minden akadályt el tud-e seperni az útjából?

Jozefa kis virágcsokrát nézegette. Tudta, hogy ő is több színben játszik, mint a virágai, s az járt az eszébe: tud-e majd megértő és béketűrő lenni, aki eddig csak a szeszélyei után szaladt.

Így mentek némán, kézen fogva, komolyan.

S hitték, hogy ezentúl mindig így fognak menni tavaszi fényben és őszi avarban, hogy ennek az útnak soha többé nem lesz vége.

Ha közben Sándor a Jozefa szemébe nézett, azt olvasta ki belőle:

- Holtomiglan.

Ha Jozefa félénken felnézett Sándorra, az ő szemében azt látta:

- Holtodiglan.

Csak Pán úrfi, az erdők és ligetek kecskelábú védőistene vigyorgott utánuk csúfondárosan a szobor talapzatáról. Az istenek nem kötik a halandók orrára, hogy milyen sorsot szántak nekik. Vagy talán ők sem tudják.

Mielőtt kiértek a bozótból, Sándor azt kérdezte:

- Minek nevezzelek ezután?

Jozefa felmutatta a kis csokrot. Sándor egyszeriben kitalálta:

- Havas violája!

*

Fél év sem telt bele - Jozefa elvégezte az iskolát. Az iskola amolyan magánintézet volt. „Klavírozásra, kézimunkára s az asszonyi nemnek szükséges tudományokra” tanították a férjhezadó leányokat. És nyelvekre.

Jozefának jó zenei hallása volt, játszi könnyedséggel tanult idegen nyelveket. Két anyanyelvét egyformán beszélte, svájci barátnőjével franciául levelezett, angolul pedig az öreg mistertől, egy arisztokrata családból kikopott nyelvmestertől tanult meg. Így aztán Jozefa, más megélhetés híján, nyelvtanítással is megkereshette volna kenyerét.

Az iskola végeztével eljött az idő, hogy Polcz József is felvigye leányát a fővárosba. Világot látni, tájékozódni, a bálokban megmutatni magát.

Sándor nem örült ennek. Jozefa bolondozott vele.

- Hátha nem jövök vissza?

- Akkor utánad megyek.

- Hátha nem találsz meg?

- Jól ismerem Viennát.

- És ha onnan is továbbállok?

- Bejárom a kerek világot.

- Ha pedig ígérem, hogy visszajövök?

- Akkor megvárlak.

- Ó, te hitetlen, gyanakvó Cassiusom! Hát el tudnád én hagyni téged?

Ültek a kétszemélyes biedermeier kanapén. A falról előrehajló aranykeretes velencei tükörben úgy látszott, mintha Sándor átölelve tartaná Jozefát, a lány pedig vállára hajtaná a fejét. Vagy talán csalt volna a tükör?

Annyi azonban bizonyos, hogy Himfy szerelmének könyve feküdt előttük az ovális asztalon, a százhetvenkettedik dalnál kinyitva. Kis zsebkönyv volt, össze lehetett hajolni felette, ha olvasni akarták, amikor már kifogytak a szavakból.

A fiú kezdte:

*Téged látlak az egeknek
Magas tiszta kékjében,
Téged látlak a vizeknek
Folydogáló tükrében.*

A lány folytatta:

*Nappal a nap aranyának
Ragyogó lángfényében,
Éjjel a hold világának
Reszkető ezüstjében.*

Aztán hosszú szünet. A tükör is jobban tenné, ha ilyenkor elfordulna.

De a tárgyak érzéketlenek.

Lám, a zenélőóra is nemsokára megszólalt, és a *Für Elise* dallamával jelezte, hogy hat óra van.

Jozefa felugrott.

- Este a teátrumban előadás. Még át kell öltöznöm!

- Segítsek? - kérdezte Sándor incselkedve.

Jozefa elpirult, és az ajtóra mutatott.

Sándornak az jutott az eszébe:

- Én meg otthon hagytam a zártszék kulcsát. Szaladok, hogy elhozzam... - és futva távozott.

Este a zártszékben ülve fogták egymás kezét. Jozefa már nem húzta vissza. Sőt valósággal belekapaszkodott a Sándoréba, amikor a várfokon megjelent Hamlet apjának szelleme.

Az előadás végén Sándor összefűzte saját székének láncát a Jozefáéval, és ugyanazzal a lakattal zárta be mind a kettőt.

- Most már ez a lánc is összekapcsol minket.

Jozefa szaván fogta.

- Van ennél erősebb lánc is, de annak a kulcsát magamnál tartom.

Másnap indult a postakocsi. Apa és leánya a hátsó ajtónál ült. Jozefa könnyezett. Örömeben és bánatában.

Sándor lobogtatta utánuk a zsebkendőt, amit Jozefától emlékül kapott.

*

Ezzel a zsebkendővel legyezte magát akkor is, amikor a beszéd végére ért.

Hosszasan beszélt, mert sok ellenvetésre kellett válaszolnia, s ez mellékvágányra térítette a különben előre kitervezett előadást.

Heten hallgatták, hivatalnoktársai. Kistisztviselők, fiatalok.

Mióta Sándor a főkormányshéken magához hasonló szőrű-bőrű emberekkel találkozott, a pipafüst sem fojtotta annyira. Összejöttek, vitatták az ország sorsát. Sándornak azonban az volt a véleménye, hogy azon egyelőre változtatni nem tudnak. Saját helyzetükön viszont javíthatnak.

Bécsi időzése alatt ismerkedett meg az orvosok, jogtudorok, tanítók, zenészek, takácsok gondoskodó intézeteivel. Ezeknek mintájára akarta megalakítani a guberniumi tisztviselők önszegélyző társaságát. Ebből a célból jött össze Sándor hét társával a rác vendéglős, Luborits olvasószobájában. Luborits bölöni lányt vett feleségül. Már csak ezért is ide járt Sándor barátaival.

- A mindennapi szomorú tapasztalás meggyőzött bennünket abban - tért a tárgyra körülményesen Sándor -, hogy hivatalunk némely sorsosait a betegség vagy elterhesedett háznép erősen gátolnak a fizetésükkel való gazdálkodásban. Azért aztán, hogy mégis rangjukhoz illő életmódot folytassanak, adósságokba verik magukat.

- Ez igaz - mondták többen.

- Sőt halál esetében özvegyeiknek, neveletlen gyermekeiknek kell a siralmas penzióból az adósságokat megfizetniök - tette hozzá a családi gondokkal küszködő Keresztes Antal.

- Ilyen szomorú példaktól ösztönözve - folytatta Sándor - gondoskodnunk kell egy olyan módról, mely által fizetésünkből hónaponként bármely kicsiny hozzájárulással egy nagyobb egésznek formáljunk.

- Nehéz lesz abból a salariumból, amit mű kapunk, egy akármilyen kis mennyiséget is félretenni - szólt közbe Pataki József.

- Sok kicsi sokra megy! - vetette oda Szabó Lajos.

- Egyszóval bármilyen csekély összeg is gyűl össze, ha azt törvényes kamatra és bátorságos helyre kiadjuk, abból érezhetetlenül egy olyan tőkepénzecske formálódik...
- Ha közben el nem olvad...
- ... melyhez maga a társaság tagja szükség esetén folyamodhassék.
- Nem rossz gondolat - helyeselt Dónáth Lajos.
- S mi legyen az özvegyekkel és az árvákkal?
- Azoknak, természetesen, a társaság tagja a maga befizetett részét örökül hagyja.
- Így már elfogadom - nyugodott meg Pataki.
- Mü csak olyan hivatalbeli szegénylegények vagyunk - szólalt fel a napidíjas Bíró József. - Nálunk rangosabbakat is meg kellene nyerni az ügynek, hogy jobban szaporodjék a tőke.
- Senki elől sem zárjuk el a társaságot - felelte Sándor. - De ha arra várunk, amíg a tanácsos urak is felkarolják ügyünket, akik nincsenek rászorulva a segedelemre, akkor a társaság felállítását elnapolhatjuk *ad Graecas Calendas*.
- Segíts magadon, isten is megsegít! - mondta Szegedi Mihály, hogy ő se maradjon ki a játékból.
- Tehát kimondhatom, hogy közakarattal és megegyezésből mindenikünk a maga salariumából vagy egyéb jövedelméből hónaponként a maga lekötélése szerint bizonyos summát letesz...
- Hova?
- ... a magunk közül választott preceptor keze alá bízott közkasszába.
- Helyes.
- Ezáltal pedig olyan kasszát állítunk fel, melyhez mindenikünk a maga szükségeibe folyamodhassék, s a maga kapitalisát, s annak interesséjét, előregedett állapotjában segedelem gyanánt vehesse.
- És maradékainak hátrahagyhassa - tette hozzá Keresztes Antal.
- Ezt írásba kéne foglalni - javasolták többen.
- Itt az írás - mondta Sándor, s kivett a kabátja zsebéből egy összetekert papírlapot.
- Ez jól megtanulta a leckét!
- Ki legyen a perceptor?
- Csakis Farkas - javasolta Szatsvai. - Az övé volt az idea.
- Én mást javallnék - mondta Sándor. - Legyen előbb egy praeses, mégpedig Dónáth Lajos, mert ő a rangidős.
- Vivat.
- Legyen egy perceptor: Keresztes Antal, mert ő a kormányshéken is pénztárnok.
- S te mi leszel?
- Legfeljebb titoknok, ha tük is úgy akarjátok.
- Hát hogyne akarnók!
- S mi lészen a társaság neve, ha már ilyen szépen megalakultunk? - kérdezte Szabó Lajos. - Mert a gyermeknek nevet is kell adni.

Ez nem ment olyan könnyen.

Keresztelőről lévén szó, hozattak néhány liter kőmáli bort, hogy ha már Kolozsvárott született a jeles intézet, kolozsvári borral locsolják meg.

- Hát ez, amit Sándor javall, tulajdonképpen banknak számít - mondotta Keresztes -, mert pénzt ad kölcsön.

- De betétet csak a társaság tagjaitól fogadunk el, s a kölcsönvevő egyben részvényes - igazította helyre Sándor.

- Nevezzük zsugori banknak, mert szűken bánik a pénzzel!

- Jó név, de ilyen névvel, gondolom, nem engedélyezné a felséges királyi gubernium. - Dónáth ellenvetése helyesléssel találkozott. - Olvastam arról, hogy Angliában már a múlt század folyamán nem egy *Friendly society* alakult a hivatalnokok megsegítésére önmaguk által. Ez pedig a mű nyelvünkön Baráti Társaságot jelent.

- Az angol és osztrák példa nekem is a szemem előtt lebegett - folytatta Sándor. - De a Baráti Társaság nem fejezi ki azt, hogy itt önszegélyezés folyik. Én inkább *Gondoskodó Társaságnak* nevezném.

- Gondoskodó vagy gondviselő - mind egyre megy. S hogy az emberbaráti cél méginkább érvényesüljön, javallom: a tisztviselők ingyen lássák el hivatalukat.

Keresztes Antalnak ezt a megajánlását azok, akik a három tagú vezetőségben nem vettek részt, csak helyesléssel fogadhatták.

Sándor boldog volt, hogy kiáltó szava visszhangra talált a baráti körben. Bár azt a szokást is ismerte a történelemből, hogy „életünket és vérünket” könnyebben adjuk, mint az érszényünket.

Ezért a havi betétet kis összegben, mindössze négy rénes forintban szabták meg, s nehogy a tehetősebbek túlsúlyra jussanak, azt is bevették az alapszabályba: „Se rang, se kor, sem egyéb tekintetek senkinek elsőbbségi jusst nem adnak”. Aki pedig „illetlen magaviselete vagy erkölcsi hibája miatt a társaság kisebbségére lenne”, azt zárják ki a tagok sorából.

Amikor a tárgysorozat és a bor fogytával Luboritstól hazamentek, a kételkedő Bíró József azt kérdezte Sándortól:

- Alakult már valaha ilyen társaság Erdélyhonban?

Sándor azt felelte:

- Éppen azért van rá szükség, mert ilyen még nem volt.

*

Farkas Sándor egyre csak várta, mikor jön már levél Bécsből Jozefától.

Jött is levél, de nem Bécsből, hanem Budáról. Döbrentei Gábor írta, aki miután embert faragott Gyulay Lajosból, elhagyta Erdélyt, és a magyar fővárosban szervezte az irodalmi életet.

Döbrentei felajánlotta Sándornak, hogy közbejár Trattner Mátyásnál, a hírneves pesti nyomdatulajdonosnál, fordításai kinyomatása érdekében.

Előbb a *Don Carlos* kéziratát adta át neki. Trattner ígért is előleget, de csak az ígéretnél maradt.

Erre Sándor *Az ifjú Werther gyötrelmeit* rendezte sajtó alá. Ez Trattner számára is jobb üzletnek látszott. Maga Döbrentei azt írta róla, hogy a leánykák örömet adnának érte három forintot, csak hogy sírhassanak rajta.

De fenntartással is fogadta a Wertheriadét. Az volt a véleménye, hogy Werthernek rossz befolyása van az ifjúságra, érzelmössé teszi, hiú ábrándokba ringatja a fiatalokat. Hajlandó lett volna megváltoztatni a végét: Werther ne legyen öngyilkos. Erről azonban Sándor hallani sem akart.

Annál nagyobb örömmel fogadta Döbrentei a *Corinna* fordításának hírét. Biztatta Sándort, hogy nyelvünk sokat fog nyerni, ha Stäel asszony francia eleganciáját, választékosságát vissza tudja adni. De mit szól hozzá Trattner?

Most jött meg a válasz.

Az öreg Trattnerrel ma beszéltem. Don Carlosodat küldeni fogja vissza; a Corinnát se nyomtatja a maga költségén. Szép válasz, ugye, gyönyörű serkentés a dolgozásra? De az öreg úr azt mondja, hogy a könyvárusok most megcsökkentek. Ha magad fizeted ki Corinna nyomtatását, két kézt általveszi...

De miből fizesse ki?

Mert a kiadó ívekben és forintokban gondolkozik. Döbrentei erről is pontosan beszámolt.

Ívét ötszázig közönséges papirosra nyomtatja pro 18 florenis bancalibus, postapapirosra vagy papírra 22 rénes forintért, velinre pedig 27 németforintért, ahány ívet tesz munkád, s az írói dicsőséget annyin megvenni.

Sándor hirtelenében kiszámította: tizenöt ívnek csak a nyomtatása ötszáz példányban 330 rénes forintba kerülne. Hát még a papír, a kötés, a címlap! A korrigálást ugyan Döbrentei ingyen és nevének feltüntetése nélkül vállalná. De honnan vegyen ő közel ötszáz forintot, mert ennyi az írói dicsőség ára?

Ez éppen két évi fizetése. Hiszen csak most léptették elő ötödik fizetési osztályú írnoknak 250 forintos salariummal „tehetsége, szorgalma és erkölcsi magaviselete tekintetéből”, amint ezt a kormányrendelet indokolta.

Pedig szép volna egy ilyen kis formátumú, zsebbevaló könyvecske, a címlapon ilyen felírással: *Corinna vagy Olaszország, írta M. Stäel Holstein. Franciából fordította Bölöni Farkas Sándor.* Ezzel andalognának Kolozsvár lányai a Szamos közire, s a Pó völgyében éreznék magukat!

Vajon ha előfizetési felhívást bocsát ki, összegyűl-e annyi előfizetés, amennyi a könyv megjelenését biztosítja? Ez iránt még Döbrenteinek is kételyei támadtak.

Ha két forint ötven krajcárért adna egy könyvet, kétszáz pártoló előfizetőre volna szükség, neki pedig maradna a dicsőség. De nincs kétszáz ember Kolozsvárt, aki az irodalom ügyét szívében viseli. Bezzeg a lovaskomédiások látására kivonult az egész város, azoktól nem sajnálják a pénzt!

S aztán ki ismeri Kolozsvárt Bölöni Farkas Sándort? A kancellisták - de azok nem olvasnak, csak másolnak. Nehány irodalompártoló főúr? Azok eredetiben olvassák *Corinnát*. A polgárság? Az csak a pénzt olvassa. A kollégiumi diákok? Azok olvasnának, de nincs pénzüik, hogy könyvet vásároljanak. A városi szegénység? Azok még olvasni sem tudnak.

Bánta most már Sándor, hogy annak idején szerénységből nem engedett barátai kérésének, elégette első zsenéit, sőt akkor is tiltakozott, amikor dialógusát beleegyezése nélkül közzétették. Ha megfogadja a Kazinczy és Döbrentei tanácsát, már neve lehetne az irodalomban.

Ő azonban megvárta, amíg stílusa kiforrik. Most viszont, mikor úgy érzi, hogy érett munkákkal jöhetne elő, nem talál kiadót. Megszűnt az Erdélyi Múzeum. A kolozsvári dolgok úgy állnak, mint a tóvíz.

Sándor hajlamos volt a borúlátásra. Fordításainak balsikere végképp elkeserítette. Leült hát írni, ha mást nem - levelet.

Bécsbe írt. De nem Jozefának, mert nem tudta a címét, hanem Gyulay Lajosnak, aki már ott dolgozott a kancellárián. Megírta, hogy üres idejét pletykasággal, korhelységgel tölti a szép Gyulay házban. Ami nem volt egészen igaz, s legfeljebb annyiban felelt meg a valóságnak, hogy barátai rákaptak, feljártak hozzá, italt vittek magukkal, nem hagyták dolgozni.

A Gyulaynak írott levélben Sándor elhallgatta további terveit és az urak példájára hivatkozott, akiknél kártyázás, ivás, szekerezés, udvaresinálás, dínomdánom folyik naponta. Mért legyen ő külön náluk?

Aztán Döbrentének is válaszolt, éppen az ellenkező hangulatban. Közeli halálát jövendölgette. Csak amikor másodszor is átolvasta a levelet, akkor ébredt rá: miért is írt főfájásról, vérhányásról és egyéb tünetekről.

Ezért a végén hozzátette: „meglehet, egy kis hipokondria is van a fejemben”.

Majd hozzáfogott könyveinek rendezéséhez, lajstromot készített könyvtáráról: kétszázhetvenhat darab.

A klasszikusok közül Horatius és Shakespeare volt a kedvence. A klasszikusokon és a közelmúlt nagy íróin, Rousseau-n, Voltaire-en, Goethén és Schilleren túl Sándor szíve a magyar irodalomért dobogott. Kazinczy és Kölcsey, Berzsenyi és a Kisfaludyak munkáit nemcsak megvette, hanem terjesztette is baráti körben.

Ünnep volt számára, amikor atyai barátja, a könyvnyűvő Gedő József felkereste.

Homoródszentmártoni Gedő József ugyanazt az iskolát járta végig, mint Sándor, csak hogy másfél évtizeddel előbb. Apja halála után Alsószentmihályon telepedett le, Torda közelében, nem messze attól, ahol két évszázaddal azelőtt Mihály vajdát Básta bérnyilkosai megölték.

Gedő József jó gazda volt. Megtakarított pénzén könyvet vásárolt. Sándor volt a beszerzője.

- Isten hozta barátom uramat Kolozsvárra! - üdvözölte Sándor a kocsiról leszálló Gedő Józsefet a Gyulay ház kapujában. - Hogy szolgál a Gedő „polgártárs” egészsége?

A „polgártárs” szóra Gedő elkacagta magát s azt kérdezte:

- Hát még mindig nem felejtették el Kolozsvárot, hogy a francia revolúciónak nem volt nálam odaadóbb híve?

- Annyira nem, hogy ha a megvilágosodás valamelyik röplapjára szükség van, s azt Kolozsvárt nem találjuk, Alsószentmihályra küldünk ki érte.

- Hát, ami azt illeti, a literatura ma is szívügyem. Most is könyvért jövök Kolozsvárra.

- Kerüljünk beljebb!

Gedő polgártárs lerázta kabátjáról, leverte csizmájáról a hosszú út porát, s felment Sándorral a kanyargós kőlépcsőn az első emeletre.

Sándor szobájában először is a könyvespolcot nézte végig. Megörült az Igaz Samu-féle Hebe és a Kisfaludy szerkesztette *Aurora* köteteinek.

- Mi újság Szentmihályon? - kérdezte Sándor.

- Az én falumban az, hogy új papunk van, Brassai Samu.

- Aki Torockón volt rektor?

- Torockón, Szentgyörgyön, de onnan is kitűrták.

- Olyan összeférhetetlen?

- Ellenkezőleg. Nincs nála szelídebb ember. Magaviselete erőltetés nélküli, szózatja kellemes. Elveszi a dézsmát s a bért, de nem keresi a perlekedést erőszakkal. Táplálja az éhezőket, mert nem tudja nézni, hogy valaki szegényebb legyen, mint ő.

- Mért nem tudott hát megmaradni rektornak?

- Az emberek jobb szeretik, ha valaki prédikálja, mint ha gyakorolja a krisztusi szegénységet.

- Milyen gazda?

- Nem sokat törődik a gazdasággal. Gabonása tele van könyvekkel. Felesége gazdálkodik helyette. Pedig Krisztina asszony is sokat olvas. Azt mondják: mikor a rántást kavarja, akkor is könyvet tart a másik kezében, de úgy, hogy a rántás sem ég oda.

- Volt honnan örökölni Samukának a tudvágyat. S különben mi hír Aranyosszéken?

- Nálunk most arról beszélnek, hogy Szelistye község határában őszi szántáskor ezüstpénzeket találtak a föld alatt.

- Ott is hívekre talált a kincskeresés? Kolozsvárott van egy kincskereső társaság. Ástak is a Leányvárnál és a Cigányhavason, de semmit sem találtak.

- Szelistyén azonban hetven ezüstpénz került napvilágra, s most vizsgálja egy bizottmány. Molnos tanár is véleményt mondott a leletről. A rómaiak vagy a dákok hagyták reánk.

Gedő polgártárs kiverte pipájából a hamut, és újra megtömte szűzdohánnyal, Rágyújtott úgy, ahogy ezt helyében bármelyik vidéki birtokos tenné, aki kontraktuson és imádságos könyvön kívül más írást nem tart a házában. Aztán így folytatta:

- Én is kincskereső lettem. Keresem Horatius műveinek egy 1733-ban megjelent kiadását. Londonban adták ki, a világon eddig még a legpompásabban, gyöngyökkel díszítve. Réztáblákra véste Pine Tamás. Inkább ellennék egy telkem, mint enélkül.

- *Beatus ille, qui procul negotiis...* - idézte Sándor Horatiust. - Boldog az, aki az ügyektől távol, birtokán Horatiust olvashatja.

- A haza engem is már többször hívott. Ha diéta lesz, ismét hívni fog, s én megyek.

Gedő polgár közel ötvenéves volt. Magas, egyenes, könnyű tartású alak. Egészséges arcszíne, nyílt tekintete, nyugodt kedélye biztonságot sugárzott. Független birtokos nemes volt, akire a hon és a közműveltség mindig számíthatott.

Most Sándor vette fel az abbamaradt beszélgetés fonalát.

- Hallottam a könyvről. Wesselényi mondta, hogy egy angol telivér kancáért vevé meg Kendeffytől.

- Annyit én is adnék érte. Mit mond róla a katalógus?

Sándor fellapozta a bécsi könyvjegyzéket, és megtalálta benne Pine Horatiusát.

- Száz ezüst forint.

- Hogy lehetne hozzájutni? Megbízást adnék Burjánnak, Dotesznek vagy Filtschnek.

- Egyik nagyobb csaló a másiknál.

- Hát akkor ki tudná megszerezni?

- Van egy kolozsvári asszonyság - mondta Sándor -, aki Bécsből meghozatta, de aztán adósságba verte a fejét, és most - úgy hallom - eladná.

- Beszélj vele. Te vagy a fiatalabb. Asszonyi dolgokban én már nem vagyok illetékes.

Sándor kacagott.

- Próbát teszek.

Mikor Gedő polgártárs elbúcsúzott, Sándor arra gondolt, hogy a könyvek valóban összehozták már öt széplelkű, könyvkedvelő leányokkal, asszonyokkal.

A könyv nagy kerítő. Van szerelem, amely könyvkölcsönzéssel kezdődik. A könyv, különösen ha regény, témát ad a beszélgetésre. A könyvben alá lehet húzni sorokat, a könyv útján izenni lehet. A regényhősökben az ember magára ismer, s ki ne szeretne hős vagy hősnő lenni húszéves korában?

Sándort azonban most a lányoknál és asszonyoknál jobban érdekelte az az egy, aki még mindig nem ír Viennából.

*

Egy szép napon, amikor nem is várta, megjött Jozefa levele.

Szenvedélyes hangú levél volt, tele rajongással a nagyváros iránt, ahogy egy fiatal lány lelkesedhet, aki most jár először külföldön.

Sándornak volt annyi józan belátása, hogy ezt meg is értse. De az ember nem csupa értelem. Különösen egy olyan érzékeny és bonyolult lelkű ember, mint Bölöni Farkas Sándor.

Úgy érezte: Jozefa már nem egészen az övé. Kinyílt a szeme, megnőtt a szárnya, megnöttek az igényei. Színesebb, teljesebb életre vágyik, mint amit Kolozsvár nyújt neki. Otthon érzi magát Bécsben, ahol Sándor idegen volt. A lányt nem a kormánypolitika érdekli, hanem az udvari bál, nem a testőrirodalom, hanem a testőrök, s Haydn oratóriumát, a *Teremtést* is csak akkor tudja élvezni, ha a nézőtéren finom ízlésű urak és hölgyek ülnek, ha a zene csak aláfesti az életet, ami koncerten és színházban, tereken és parkokban zajlik.

Napokig töprengett, hogy mit is válaszoljon Jozefának? Mivel tudná szorosabban magához láncolni a lányt? Sándornál az írást mindig hosszas tépelődés előzte meg. Nem tudott olyan közvetlenül, olyan ösztönösen a szívéből beszélni, mint Jozefa. Mindig végiggondolta szavainak okát, célját és hatását, s közben megtört a lendület.

Írja azt, amit Gyulaynak írt, hogy korhelységgel tölti életét, mint mások? A lány még komolyan venné. Panaszkodják betegségére, amint Döbrentének tette? Ezzel Marie asszony malmára hajtaná a vizet. Tegye féltékennyé Jozefát azzal, hogy azt írja: ő is jól mulat, itt a farsang és a vidék legszebb leányai. Ez nem igaz. Vagy írja meg az igazat: csak őt szereti és reá vár? De akkor kijátszaná minden kártyáját és a lány kerülne fölénybe, ő játszhatna vele.

Abban az időben Sándor a históriával kezdett foglalkozni. Erdély történetének megírásához fogott. A közvetlen indíték Kazinczytól jött, aki sajtó alá rendezte erdélyi leveleit, és tőle kért anyagot a nagyfejedelemség törvényeiről, politikai és statisztikai állásáról.

Sándort különösen Hunyadi János példája ragadta magával. Az ő korában *szabad királyi városok emelkednek szabad polgárokkal - szemben a gőgös arisztokráciával... a közterhek többekre oszlanak el; megpihen a paraszt s a sarcolt városi polgár. Azután a temérdek elméjű, de iszonyú tekervényes lelkű Martinuzziért lelkesült, aki konyhafűtőből váradi püspök, kincstárnok, erdélyi vajda, országbíró, esztergomi érsek s cardinális lett, mégis sirja csak ennyit mond maradékainak: „Mindennek meg kell halnia”.*

Tervéről Döbrentének is írt.

Döbrentei nem vette komolyan.

De hát historikussá miként levél - írta levelében -, azt nem fogom fel. Te csupa hév, fennjáró gondolkodású, és amit feltevével magadban, attól nem könnyen megváló, holott a történetírónak indifferens embernek kell lennie!

Erdély történetének írása közben Sándor merész tervet eszelt ki. Meglátogatja az Ázsiában bizonyára még fellelhető magyarokat. A történelem élő forrásaiból fog meríteni.

Tíz évvel azelőtt egy másik székely fiú indult el Ázsiába. Az is Sándor volt, Csoma de Körös. Legutóbb Tibetből adott hírt magáról, ahol a lámák könyveit tanulmányozza, de magyarokkal még a kínai határon sem találkozott. Máshol kell hát keresni őket!

Éppen akkor folyt az orosz-török háború. Az orosz csapatok bevonultak a dunai fejedelemségekbe, Paskevics kiűzte a törököt Kaukázusból. Szabad az út egészen Erzerumig.

Sándornak újabb ötlete támadt, s meg is írta Gedő polgártársnak:

Azon gondolatra jöttem a minap, hogy ha a muszka birodalom alatt valahol magyarok élnek, a mostani háborúban azokból bizonyosan jelennek meg valamely sereggel a csatapiacon, s nevezetesen, amint gyanítom, a generális Paskevics seregével, és hogy igen jó volna ezen célból a muszka ármádához fordulni... A múlt postával írék Odesszába státustanácsos Orlay excellenciájának... várom a válaszát.

Barátai igyekeztek lebeszélni kalandos tervéről. Wesselényi kacagott rajta, Gedő megírta neki, hogy az oroszok kémnek néznék, Döbrentei pedig kertelés nélkül kijelentette:

„Édes barátom, hagyj te annak az útnak békét, az nem egyes, nem beteges embernek való. Inkább szeretem, ha te múzeumotok ügyében fáradsz. Használj nemzedeknek itthon!”

Sándor azonban nem hagyta magát. Most már azért is szüksége volt a keleti utazás tervére, hogy megírhasa Jozefának: amíg Bécsben mulat, ő megindul keletre felkutatni az őshazát.

Meg is írta szépen kiszínezve.

Írt az urali ősnépről, a magyarok vándorlásairól, a lebediai hazáról, ahonnan egy csoport Etelközbe folytatta útját, más része pedig - sejtése szerint - ott maradt a Meótság-tenger partján. Ezeket készül most felkeresni.

Oroszul ugyan nem tanult meg, de a művelt oroszoknak a francia második anyanyelvük. A kaukázusi magyarokkal pedig édes anyai nyelven fogja megértetni magát, ha az bizonyára némi változáson is ment át az elválásunk óta lefolyt közel másfél ezer esztendő alatt.

A levelet elküldte, aztán folytatta a guberniumi iratok másolását, és tovább szötte álmait. S várta: mikor jön válasz.

Ogyessza hallgatott. Bécs nem késett a felelettel.

A bécsi levél tele volt szemrehányással. Hogy Sándor nem tud veszteg ülni, mindenképpen el akar kóricálni valahova, amíg ő, Jozefa, haza nem jön. Hogy ezt a kis örömet is, amit a császárváros nyújt, meg akarja keseríteni. Hogy ha már utazni van kedve, mért nem járja be a művelt világot, s mért megy éppen nomád magyarokat keresni Ázsia sivatagjaiban?

A lány őszintén kiöntötte a lelkét. Egyenes lélek volt - ami a szívéen, az a száján, ami a száján, az a levelében.

Sándor megsajnálta Jozefát, restelni kezdte, hogy ráijesztett. De azért némi elégtételt is érzett. Sándor háborgó lelke most már megnyugodott, hogy ő nem afféle póttartalékos, akihez Jozefa csak akkor tér vissza, ha Bécsben nem talál jobb pártit. S azt is érezte, hogy a lány még mindig szereti.

De azért húzta-halasztotta a válaszadást. Gondolta: a hallgatás néha többet mond, mint a beszéd. Ha nem jön válasz egy levélre, a várakozó fél sok mindent gondolhat. Hagyjuk hát, hadd tépelődjék.

Közben Döbrenteitől újabb érdekes hír jött. Alexander von Humboldt, a nagy német természettudós és utazó, miután Dél-Amerikát bejárta, most az orosz cár kérésére Pétervárról Szibériába készül kutató útra. Vállalkozásához útítársakat keres. Jelentkezett is egy Besse János nevű hazánkfia, egy neves kalandor, akinek Döbrentei a lelkére kötötte:

- Ha, öcsém, magyarokra találsz ott, egy férfi és egy nő hozása nélkül haza ne jöjj, mert enélkül egy szót sem hiszünk neked!

Sándort felvillanyozta a hír. Tudós kutató kíséretében, mint Humboldt, a cár támogatásával Ázsiába utazni - minden tekintetben komolyabb vállalkozás.

- Ez a legkikeresettebb mód utamra - írta Gedőnek.

És Jozefának is írt. Szépen, érzéssel.

Megírta, hogy nem menekül előle, hanem visszavárja. Csakhogy ő sem akar örök életére ötödik osztályú írnok és a Gondoskodó Társaság titoknoka maradni, hanem szeretne világot látni, szeretne hazájának hasznára lenni. S addig akar kitekinteni a nagyvilágba, amíg Jozefa nincs Kolozsváron, hogy ha egyszer visszatért, mindig együtt lehessenek.

A lányt megnyugtatta a Humboldt-terv. Most már derűsebben tekintett a jövő elé. Nem volt ő csélcsep vagy csapodár. Csak lány volt, aki meg akarta ismerni a fővárost, számot akart vetni a lehetőségekkel, mielőtt hozzáköti életét ahhoz, akit szeret. Alig múlt el húszéves. Itt az idő, a soha vissza nem térő alkalom!

S ezt Jozefa olyan nyíltan és őszintén, olyan egyszerűen és közvetlenül írta meg Sándornak, hogy az ő fejéből is elszállt minden praktika és mesterkedés. Ismét csak annyit tudott mondani:

- Ágam, bogam, levelem!

A test és a lélek egyensúlya mindig újabb tettekre sarkallta Farkas Sándort. A gondolat álmatlan éjszakáin, magányos sétáin született meg, amikor feldúlt lélekkel járta a Kőmál vagy a Bükk tekervényes útjait. De a gondolat csak a lélek pihenőnapjain vált tette.

Most ismét erőt érzett magában, hogy a múzeum ügyével előálljon, amiről Döbrenteivel már régóta levelezést folytatott. Elhatározta, hogy nem keres főrangú pártfogókat, hanem közvetlenül saját kezdeményezésére fordul plánumával hivatali főnökéhez, gróf Lázár Lászlóhoz.

Amikor otthon minden lecsendesedett, s a Piac tér túlsó oldaláról is csak a Pataki ház kivilágított ablaka tekintett feléje, Sándor elővett egy nagy árkus papírt, és megcímezte Lázár Lászlónak:

Méltóságos Gróf Úr!

Tisztelt Nagyságos uram!

Aztán egynéhány udvarias bevezető mondat után rátért a tárgyra:

Elfojtott nálunk a közérzet, s nem éleszt annak nyilvános tudása is, hogy egy művelt nemzet sincs már, mely tapasztalásból meg ne lenne győződve arról, hogy a soha nem valósítható cosmopolitismus a nemzetnek erőt, vagyont, tudományt s politikai boldogságot nem szerezhet, és hogy csak az a nemzet boldog önmaga is, s boldogíthatja fejedelmét is, melynek nemzetisége van.

Majd rátért a sérelmek felsorolására:

Erdély hideg aluszékonyságban sínylődik... az iskolákból lassanként haldogál ki az anyanyelven tanítás... egy nemzeti folyóiratunk sincs... a rossz könyvnyomtató műhelyek prédikációknál egyebet nem képesek kiadni... a kamara Déva várát kótyavetyén adta el, s Vajdahunyadon, hol eleink tanácskoztak, Erdély büszkesége helyén - vasmagazinum van.

A külföldi lenéz minket... ha eljön az idegen, - nemzetet nem talál: eljő és találja a henyélő falusi nemest, a nyomorgó románt, a csaló polgárt, a magába vonuló szászot és a felettünk míveltségével kérkedő németet...

Mi hát a teendő?

Egy Erdélyi Nemzeti Múzeumot megfundálni!

*

Ez január végén történt.

Tavasszal eljött látogatóba Kelemen Béni. Sándor megint csak az asztal mellett ült.

- Mivel gazdagítod ismét szépliteratúránkat? - kérdezte Béni tréfásan. Mióta nem találkoztak, Béni úgy kitelt, mint egy gránátos. A vargyasi vereségre már csak egy forradás emlékeztetett a homlokán.

- Ha érdekel, olvasd el a címét! - és címlapjával felfelé fordította a füzetet, amibe írt.

*A Vér-Feredő. Egy irtóztató szomorú játék két borzasztó felvonásokban.
Minden érzékeny léleknek ajánlva.*

- Elég iszonyatos cím ahhoz, hogy megvegyék?

- A zilahi vásáron láttam legutóbb effélét - felelte Béni. - Vették is az érzékeny lelkek. Ki egy kupa lisztet, ki egy kötés dohánylevelet adott érte. Már te is a ponyvának dolgozol?

- Tratternek hiában írok. Ha édes gyermekeim nem tudnak megjeleni, most egy ilyen idétlen torzszülöttel próbálkozom.

- Gedő írta, hogy Ázsiába készülsz. Búcsúzni jöttem.

- Még ne búcsúzz! Ogyesszából olyan hírt kaptam, hogy amíg a háború tart, Muszkaország nem enged be idegent.

- Wesselényi mondja: a múzeum ügyében a kancellárhoz fordultál.

- Bár ne tettem volna. Hiába írtam le, hogy a múzeum megalapozásához elég egy-egy példányt félretenni abból az öt darabból, amit az erdélyi tipográfiák a királyi guberniumnak kötelezőleg elküldenek. Az sem nagy dolog, lelkes felhívást intézni privátusokhoz, hogy könyvekkel, ásvány s más ritkaságok gyűjteményével ezen közintézetet elégségtérjék. A begyűjtendő tárgyak aztán az ország szálája felett üresen álló teremben lerakattatnának. Semmi válasz. Úgy látom, hogy nem nekem kellett volna kezdeni, s menne a dolog.

Kelemen Bénit nem is a múzeum és az utazás, hanem barátjának kedélyvilága érdekelte.

- Csikfalvi Márkos Györgyöt hallottam még így keseregni.

Sándor elnevette magát.

- De van egy jó hírem is a számodra. A Gondoskodó Társaság kapitalisa eléri már a kétezer forintot. Száz forint híján az egészet kihelyeztük hatszázalékos kamatra jelzálog fedezettel. Maga Lázár László öméltósága is belépett társaságunkba.

- Ha megszorul, töletek vesz majd kölcsönt! - ugratta Béni Sándort.

- Könnyebb három forint belépési díjat megfizetni, mint a múzeum gondját vállalni - mondta Sándor keserűen.

- Különben jó hír ellenében jót várj - folytatta Kelemen. - Én is mondok egyet, ami intő példa számodra! Megházasodtam.

- Elment az eszed?

- Annak ment el, aki nem teszi.

- S ki az a szerencsés?

- Bod Katalin, a nagytudományú Bod Péter sarja.

- Vele is a gazdaság hozott össze?

- Katinka jobb gazda, mint én.

- Merész elhatározás, barátom!

- Aki mer, az nyer. Neki kell vágni idejében! Másképp mind elviszik a hozzád való leányokat. Te csak három évvel vagy fiatalabb nálam.

- Annyit legalább várok. Neked már házad van Zsibón. Nekem még nincs mire házasodnom. Kétszázötven ezüst forint a fizetésem. Erre házasodjék egy ötödik osztályú írrok?

- Jön az előléptetés.

- A fizikában láttam azt az experimentumot, hogy ha egy sereg egymás mellett álló golyóbisból az utolsót megütik, az első mindig kiszökik. Ekként remélem én is promóciómát. De arra is igen el vagyok készülve, hogy néha a közepiből is kiütődik egy golyóbis, és előmbe ugrik.

- Béldi Ferenc egyenesen titkár lett.

- Béldit nem bánom. Ő meg Bánffy Józsi csak névleg visel hivatalt, de annál többet áldoz a honnak.

- Amikor Béldi Zsibón járt, nagy figyelemmel hallgatta Wesselényit angol honi utazásáról beszélni. Miklós báró felolvasott neki útinaplójából. Különösen a lovak érdekelték. Ismerte már Széchenyi Stefi munkáját a *Lovakról*. Miklós Széchenyivel együtt volt Albionban. Béldi is vágyik megismerni nyugatot.

- Szép plánum. Én sem jártam Bécsen túl.

- Te is jobban tennéd, ha nem keletre igyekeznél, hanem nyugatra, a míveltebb nemzetek közé.

Sándor arra gondolt, hogy ezt már Jozefa is ajánlotta neki.

- Mikor látogatsz meg minket Zsibón? - kérdezte Béni. - Meglásd, mi minden megváltozott azóta, hogy ott jártál. Sokat küszködtem özvegy Wesselényinével, Cserey Helénával. A férje iránti kegyelet miatt mindent abban az állapotban akart hagyni, ahogy amannak halálakor volt. Mérhetetlenül haragra lobbant, még a széket is kirúgta maga alól, amikor megtudta, hogy a régi zabföldre búzát vetettem. Keserves tíz évig tartott, amíg áttértünk az ugaros gazdálkodásról a váltógazdaságra. Most a szántóföldek nyilakra vannak osztva, és egymást felváltó természetmennyekkel műveljük. Fellendült a gazdaság!

- Miklós is hívott már, de mivel hosszabb útra készülök, ahhoz gyűjtöm az erőt. Egyet azonban nőd figyelmébe ajánlok, ha olyan jó gazdasszony. Vezessen a kiadásairól költségkönyvet! S mindennap legalább egy krajcárt takarítson meg a ház javára. Kolozsvárott is több ifjúasszony próbálkozott vele. Ma kapitálisuk van.

- Most nem a széplélek, hanem a Gondoskodó titoknoká beszél belőled. Minket is meg akarsz szervezni. De legyen! Ha ez a feltétele, hogy meglátogass, hát költségkönyvet fogunk vezetni. Várjuk a revizort!

Sándor nem az úti előkészületek miatt maradt Kolozsvárt. Jozefát várta.

*

Pepi postakocsin jött. Úgy, ahogy elindult.

Volt is öröm a Hosszú Szappan utcában. Jöttek a barátnők, hogy megcsodálják a fővárosi toaletteket. Jöttek a tántik, hogy cuppanós csókokkal halmozzák el „a mi fővárosi kislányunkat”. Mézédesebben duruzsolták:

- Hogy megnőttél, drágám! Hiszen te már férjhez adó lány vagy! Szakasztott a szülőanyja!

Pepinek mindezt barátságos mosollyal kellett túrnia. Volt, aki nem hagyta szóhoz jutni, és egy szuszra akart elmondani minden csípős kolozsvári pletykát. A másik viszont nem győzött betelni vele, és egyre csak kérlelte:

- Mesélj, mesélj még valamit!

A lány az érdeklődés középpontjába került. S bár állandóan panaszolt szüleinek, hogy mennyien zaklatják, azért volt ebben egy kis dicsekvés is, mert szeretett a népszerűség fényében sütkérezni. Nem volt ő Farkas Sándor, aki visolyog a nyilvánosságtól, hanem a fényre vágyott. S melyik lány nem szereti, ha körülöngi? Két rokon között Sándor is megjelent a Polcz házban választékosan öltözve, mint akinek a távollét szürke hétköznapijai után ünnep ez a találkozás.

Mindig szorongó érzéssel gondolt erre a napra: vajon kit fog viszontlátni? A régi Jozefát vagy az újat? Hiszen levélben olyan keveset lehet elmondani. Az írás a gondolatoknak, érzéseknek csak homályos, görbe tükre.

- Végre! - kiáltott Jozefa, amikor Sándor ünnepélyesen belépett. De a fiú úgy érezte, hogy ezt csak azzal a kedvességgel mondta, ami minden ismerősnek kijár.

Ott álltak az ebédlőben. A manzárdszobához vezető lépcső függönnyel volt eltakarva.

- Nagyon vártam ezt a napot - szólt Sándor. - Üres volt a város számomra kegyed nélkül. - Nem mertem tegezni a lányt.

- Olyannyira, hogy az ázsiai pusztasággal is felcserélte volna - incselkedett Jozefa. Hangjából biztonság érződött és fölény.

Sándor idegennek találta ezt a hangot.

- Igaza van. Ezen ideába nagyon bele voltam bűszülve. De már elmúlt.

- Tehát marad.

- Nem maradok, ha kegyed is úgy akarja. Indulok, de másfelé.

- Én nem akarom visszatartani kigyelmedet, sőt ajánlottam is egyik levelemben... - mondta Jozefa csendesebben. És igazat mondott. Csak azt találta különösnek, hogy Sándor nem az ő távollétét használta fel az utazásra, hanem most készül indulni, amikor végre együtt lehetnének.

- Éppen arról van szó - felelte jelentőségteljesen Sándor. De nem tudta tovább folytatni.

Mint szélvész robogott be Szábel Kati, és Pepi nyakába borult:

- Rábészéltem apámat, hogy vigyen magával Bécsbe, amikor meglátogatja Menyust!

- Úgy mennék én is! - tört fel Pepiből a sóhajtás.

Sándor összevonta a szemöldökét.

Mert azt, hogy ő hosszú útra készül - természetesnek tartotta. De hogy Jozefa visszavágyik Bécsbe, az már felkeltette a féltékenységet egy új világ iránt, ahol a lány második otthonára talált. Úgy érezte: közéjük állt a nagyváros. Úgy érezte: két büszke természet nem fér meg egymás mellett.

- Akkor én is megyek - s felkelt a helyéről.

- Hova készül? - kérdezte Kati. - Kigyelmed is Bécsbe?

- Nem, én messzebb megyek.

- Most mindjárt? - kérdezte Pepi.

Sándor megengesztelődött az aggodalmas kérdéstől.

- Csak ha megkapom az engedélyt.

- Addig még látjuk?

- Minden bizonnyal.

Meghajította magát, és elment.

A két lány összenézett.

- Te, ez miattam ment el - mondta Kati helyes női ösztönnel, miután Sándor kifordult az ajtón.

- Az isten sem igazodik el rajta - felelte Pepi vállat vonva.

Sándor csak most vette észre, milyen hosszú és köves ez a Szappan utca, mikor az ember nyugtalan lélekkel megy végig rajta.

Semmi sem dűlta fel jobban, mint ha nem tudta kibeszélni magát. Most Szábel Kati megjelenése akadályozta meg abban, hogy Jozefával bizalmasan együtt lehessen. A hosszú hónapok alatt felgyűlt mondanivaló ólomsúllyal nyomta lelkét. Égették a válasz nélkül maradt kérdések.

„Talán nem kellett volna olyan hirtelen távoznom? - kezdte vádolni önmagát. - Meg kellett volna várnom, amíg Kati elmegy. De akkor jött volna valaki más, hiszen most búcsújárás van abban a házban” - próbálta igazolni magát.

„Talán igaza volt Jozefának, amikor azt mondta, hogy sohasem kell előre megrendezni a találkozást, rá kell bízni a véletlenre. Ha nem vágom magam parádéba s kevesebbet várok az első látogatástól, talán kisebb lett volna a csalódásom. Bízom magam ezután a sorsra? - Nem, a sorsot irányítani kell!”

Amikor erre az elhatározásra jutott, már ott ült íróasztala mellett a főkormányshéken, s az ablakon át nézte a pestisoszlopot, amely alatt Jozefa évekkal ezelőtt naponta eljárt. Szép volna mindent újrakezdeni az első találkozástól, amikor megleste, és hazakísérte. Ó, bár most is jönné!

De nem jött sem aznap, sem azután.

Harmadnap Sándor írt neki egy szép levelet, hogy jöjjön megint.

A levelet odaadta Boros Jóskának, a cursornak, aki máskor is teljesített ilyen bizalmi szolgálatot. Meghagyta, hogy menjen a Polcz házba, ott keresse a gazdát, aki éppen vidéken van, s amíg erről felvilágosítják, csúsztsassa a kisasszonyka kezébe a levelet.

Úgy is történt.

Boros Jóska másnap jelentette, hogy nem járt hiába. El is nyerte méltó jutalmát: egy fonatos palack finom gerendi bort, amit Gedő polgártárs küldött hálából a díszkiadású Horatius közvetítéséért Sándornak, de ő nem fogyasztotta el. Gondolta: neki fontosabb a levél továbbítása, mint Gedőnek Horatius.

S attól kezdve délután mindig kiállt az ablakba. De Jozefa még mindig nem jött. És hírt sem adott magáról.

Sándor úgy érezte, hogy szándékosan kerüli őt. Mit neki egy kormányshéki írnök, aki tizenhárom éve ugyanannál az asztalnál ül és ugyanabból az ablakból tekint ki a világba?

*

Béldi Ferencnek nem volt szüksége arra, hogy hivatalt vállaljon. Birtoka szépen jövedelmezett. A család azonban úgy találta, hogy a köz szolgálata hagyományos kötelesség, mert ugyan mi lesz az országgal, ha mind polgári elemek és plebejusok ülnek be a hivatalokba?

Így aztán elvállalt egy tiszteletbeli titkári állást a főkormányshéken. Ennél alacsonyabb rangban gróf nem is kezdhette hivatali pályafutását.

Béldi egyenes jellemű, szavatartó ember volt. Hiányzott belőle minden költői jellemvonás, maga volt a szolid próza. Olvasmányaiából is rendszerint gyakorlati következtetéseket vont le.

Olvasta Lawrence Sterne érzelmes útinaplóját angolul és René de Chateaubriand jeruzsálemi utazásának leírását franciául, s arról is hallott, hogy a budai nyomda nemrég adta ki egy havasalföldi nagybojár, Dinicu Golescu, németországi és svájci útleírását. Amikor Wesselényi meg Széchenyi angliai útjának részleteiről értesült, elhatározta, hogy ő is útra kél, mert az utazás akkor főúri körökben valahogy kordivat volt, és a *gentlemanlike*-hoz tartozott.

Sándor a főkormányshéken ismerte meg Béldi Ferencet. Eleinte tartózkodott tőle, mert volt benne valami arisztokratikus feszesség. Wesselényi hívta fel Béldi figyelmét a mellőzött kormányshéki írkokra, aki nyelveket beszél, író ember és maga is utazni vágyik.

Béldit nem kötötték le a közéleti harcok, mert sem a kormányzat, sem az ellenzék oldalán nem vállalt szerepet, s így ráért úri passzióinak szentelni idejét. Eddig rendszerint egyedül utazott. De most hosszabb útra készülén, szükségét érezte a kísérőnek, aki bizalmasa és titkára legyen.

Amikor Sándor előlépett negyedik osztályú írkoknak s fizetését évi háromszáz ezüst forintra emelték, maga is komolyabban kezdett gondolkozni a nyugati utazásról, miután a tervezett ázsiai kaland megghiúsult. Attól kezdve egyre gyakrabban látták Sándort, amint munkaidő után elkíséri Béldi Ferencet a főkormányshékről a Híd utcai Quárta házba, s ott az újságotlasó szobában beszélgetnek.

Ez a szoba az utóbbi évek folyamán a város egyik szellemi gyűjtőpontja lett. Tizenöt újság járt ide, s aki a ház bérlőjénél feliratkozott, az megfelelő díj ellenében naponta olvashatta az újságokat, köztük a Kolozsvárt nemrég megindult *Hazai Híradót*. A lapok számbavétele és nyilvántartása megint csak a Sándor feladata volt, mert Luborits ehhez nem értett.

Hogy miről beszélgetett Béldi Ferenc és Farkas Sándor, az egyelőre a kettőjük titka maradt. Csak mire kitavaszkodott, akkor írta meg Sándor Gedő polgártársnak, hogy:

... ősszel szándékozom innen mintegy másfél vagy két esztendőre elmenni. Az ég meghallgatta kérésem, s talán elérem azt, mi életemnek egy fővebb óhajtása volt; vagyonomnak egy része feláldozásába kerül ugyan, de ennél szebb kívánságomra sohasem költök. Én most, mint egy deák, szüntelen tanulok: geographiai, statisztikai és constitutiói ismereteket kell előre szereznem, hogy haszonnal legyen célom, és a nyelvek tanulása még hozzája!

Éppen a gyorspostára vitte a levelet, amikor a Belső Magyar utcában összetiálalkozott Jozefával.

A lány most is sietett, mint mindig. Ha meg nem állítja, elsuhan mellette.

- Hova siet, hölgyem? - szólította meg nagy hirtelen.

- Várnak rám otthon.

Sándor most már nem kérdezte, hogy elkísérheti-e, hanem hozzá csatlakozott.

- Rég nem láttam. Nem jár már a Belső Torda utcában?

- Ritkán járok. Sok a dolgom. Németet és angolt tanítok. Most is óráról jövök.

- Az órát pontosan megtartja, de a levélre nem válaszol - mondta Sándor enyhe szemrehányással.

Jozefa összerezzen, de kívágta magát:

- Milyen levélre?

- Hát nem kapott tőlem levelet?

- Nem, én nem levelezem senkivel - mondta fejét rázva.

Sándorban elhűlt a vér. Boros Jóskát kezdte átkozni agában.

- Kár. Pedig írtam kegyednek.

- Mit írt?

- Azt itt nehéz elmondani.

- Akkor menjünk fel - mondta Jozefa, mert már a Hosszú Szappan utcai ház elé értek.

A manzárdszobában semmi sem változott, legalábbis Sándornak úgy tűnt fel. Ha azonban jól körülnéz, észrevehette volna, hogy a krinolinos porcelánbaba most az ónémet órától balra áll a szekreteren, a fehér parókás porcelánfiú pedig jobbra, s így ketten kétfelé hajolnak. Bizonyára a szobalány cserélte össze őket portörléskor.

- Mit írt hát abban az elveszett levélben? - szegezte neki a kérdést Jozefa.

Sándor most egészen más hangulatban volt, mint amikor a levelet írta. Akkor még a régi Jozefa volt a szeme előtt, a rajongó, szeleburdi kislány. Azt szerette volna viszontlátni.

Most azonban egy merev tartású, biztos tekintetű kisasszony ült vele szemben az ovális asztal túlsó oldalán, s úgy tekintett rá, mint egy vizsgálóbíró.

Ez a lány megjárta a fővárost és - gondolta Sándor - összehasonlítást tud tenni egy negyedik osztályú kolozsvári írnok meg a bécsi gavallérok között. Ez a lány abban a felsőbb körben is megállja a helyét, ahol több mint egy évig élt.

Megnőtt a távolság közöttük. Sándor most szemtől szembe Jozefával nagyon elesettnek, nagyon nyomorultnak érezte magát. Könnyű volt levélben azt írni, hogy látni szeretné. Nehéz volt állni a tekintetét, és megmondani neki az igazat. A levél elveszett - gondolta -, a levél nem kötelez.

- Abban a levélben - mondta Sándor tétován -, abban a levélben szomorú dolgok voltak. Az volt benne, hogy én úgy érzem... én nagyon sajnálom... de én nem tudom boldoggá tenni kegyedet.

Hosszú hónapok töprengése sűrűsödött össze a vallomásban.

Jozefának kiszökött a könny a szeméből.

Sándor is fájlalta, amit mondott, s a lány keze után nyúlt, de az visszahúzta.

Aztán felállt, s mint aki gyorsan határoz, a szekreterhez lépett, leeresztette az írólapot, benyúlt a titkos reteszbe, elővett onnan egy csomag levelet - kék szalaggal volt összekötve -, és az asztalra tette.

- Itt vannak a levelei. Szám szerint huszonhárom. Elviheti.

Sándor nem nyúlt utánuk.

- Az utolsó sem veszett el. Itt van - felbontatlanul. Tudtam, hogy eljön és magyarázatát adja.

Sándor mélyet sóhajtott.

- Bontsuk fel!

- Ne bontsuk fel! Mert ha az van benne, amit mondott, akkor jobb, ha elégetem.

Jozefa hirtelen mozdulattal leguggolt a kandalló mellé, kinyitotta az ajtaját, s rádobta a még izzó parázsra a felbontatlan levelet.

Sándor odaugrott, utána nyúlt:

- Nem, nem az volt a levélben! - kiáltotta.

De a láng már belekapott a borítékba, sercegve égett el a pecsétje, s a tűz vörösre festette a feléje hajló Jozefa halvány arcát.

- A levélben az volt... - kezdte magyarázni Sándor.

- Hogy mi volt a levélben, azt ezután már senki sem fogja megtudni - szakította félbe Jozefa.

S most először érezte, hogy bármi is volt abban a levélben, ő egy ilyen hánykolódó indulatú, makacs érzelmű embernek nem lehet megértő társa.

Ültek a kandalló előtt és nézték a tüzet, mint válik semmivé benne egy papiros és egy reménység.

Sokáig hallgattak.

Vajon a cigányasszonyra gondolt-e Jozefa, aki azt olvasta ki a tenyeréből, hogy egy mély barázda keresztezi az élet vonalát? Vajon a vigyorgó Pán úrfira gondolt-e Sándor? Gondolatainkról nem tartozunk számadással.

Sándor törte meg a csendet.

- Én itt az urak között csak olyan szegénylegény vagyok.

- Sohasem kérdeztem, hogy szegény vagy gazdag.

- Beteg a testem.

- Inkább a lelke.

Sándor a kezeibe temette fejét.

- Csak téged szerettelek - mondta, anélkül, hogy a lányra nézett volna.

- Csak engem gyötörtél - visszhangozta Jozefa.

Újabb szünet.

- Most hosszú útra megyek - szólta a fiú.

- Talán én is - mondta a lány.

- De visszajövök, mert minden ideköt.

- Engem már nem köt ide semmi.

Amikor a zenélőóra ismét a *Für Elisét* játszotta, a fiú magához akarta vonni a lányt, de az az asztal mögé húzódott, és csak a kezét nyújtotta. A fiú a szemébe nézett. Nem égett már benne a régi tűz.

Sándor megint olyan társtalannak, olyan magányosnak érezte magát, mint a bércre esett fa.

- A szerelem még soha ki nem magyarázott mese - mondta utoljára.

Elment, s nem maradt más utána, csak az asztalon egy köteg levél. Jozefa reá borult, rozsdaszín haja betemette a leveleket.

*

Július volt, amikor gróf Kornis János főkormányzéki elnökhelyettes Farkas Sándor tudomására hozta a fejedelem engedélyét, hogy „tiszteletbeli kormányzéki titkár gróf Béli Ferencel Olasz- és Franciaországba s Nagy-Britanniába utazhat”. Evégre másfél évi szabadságidőt kapott. Útlevelét a Bécsben levő erdélyi udvari korlátnokságnál fogja átvenni.

A nyár készülődéssel telt el.

Szeptemberben levél jött Bölönből: meghalt özvegy Farkas Zsigáné, nyolcvanéves korában. Klárka írta meg, Lőfi Sándor felesége, a Farkas nemzetség utolsó bölöni sarja. Mire a levél Kolozsvárra érkezett, már a dér is megcsípte a virágokat Kandal Judit sírján.

Késő ősszel Sándor még egyszer elment búcsúzni a Hosszú Szappan utcába, de Jozefát nem találta otthon: Marie asszony azt mondta, hogy lánya elutazott apjával a Kelemen-havasokba, ahol Polcz József az erdőkitermelést ellenőrzi a Bánffy-birtokon.

A viola visszatért havasaljára, ahonnan elindult.

Ezernyolcszázharminc november harmadikán éjjel kigördült a postakocsi a Monostor-kapun Béldi Ferencsel és Farkas Sándorral.

Irány Vienna!

AZ ÚTINAPLÓ

A gall kakas

Szebb reményeim bételjesedése örömei közt indultunk ki Kolozsvárról az 1830-i őszön gr. Béldi Ferenc úrral. Páris és London, Philadelphia és Washington képei felejtették az idő s az út minden terheit, s értekeződtem magammal: ha vajon mostani képzelődésem az utazásról visszatértemkor is ily meleg lesz-e?... És ha azon sokszori szomorú tapasztalásnak én is áldozatja leszek-e, hogy a külföldön lakott ember hamar felejtí hazáját s korcsosult érzéssel s megvetéssel jön haza! Vagy talán hazám hátramaradtán való bánattal térek-e vissza?

Így vezeti be útinaplóját Farkas Sándor, s ezek a gondolatok foglalkoztatták akkor is, amikor hazájának bércseit elhagyta, és kocsija a széles tiszai rónaságon rázta-rázogatta utasait. Két nap, két éjjel utaztak a sárgára mázolt hatablakos batáron Kolozsvártól Pestig.

Pestről csak annyi emléke maradt meg, hogy utcáin, evőházaiban, társaságaiban még mindig németül beszélnek. Budáról annyi, hogy nem találta otthon Döbrenteit. Egy órával azelőtt indult el Pozsonyba, az országgyűlésre.

Gőzhajóval mentek utána.

A Magyar Diéta éppen ülésezett. A deputátusok vagy követek házában meghallgatták az ellenzék vezérszónokának, felsőbükki Nagy Pálnak lelkes beszédét az újoncok adásának kérdésében. A Mágnessok Tábláján, a főrendi házban, elunták magukat a sok latin szó hallatán.

Döbrentei bemutatta őket Széchenyi Istvánnak, s a *Hitel* sötét szemöldökű szerzője merész állításaival, „energiás nyelvezetével” mély benyomást tett a két utazóra. Wesselényi Miklós is előkerült, s ellátta őket jó tanácsokkal, mit nézzenek meg azokon a helyeken, ahol Széchenyivel együtt tíz évvel ezelőtt ő is járt.

Szorongó érzéssel közeledett Sándor Bécs felé, s erősen szerette volna elkerülni ezt a várost, ahova jogászkodásának keserű emlékei fűzték, s amely - legalábbis úgy gondolta - Jozefát elhódította tőle.

Itt kellett azonban átvenniök az útlevelet, s pénzt is csak itt válthattak egy bizonyos Sina úrnál. Amíg ezt elintézték, eltelt négy nap. Még jó, hogy Sándor régi barátja, Fekete Ignác, elszállásolta őket. Ő ugyanis tanulmányai végeztével Bécsben telepedett meg, s ha el is szakadt a hazai vidéktől, baráti érzéseit megőrizte Sándor iránt. Fekete kísérté el az erdélyi utazókat a postahivatalhoz, hogy gyorsszekérrel a bajor fővárosba, Münchenbe utazzanak.

Négyen ültek fel a gyorsszekérre, a sötétben nem is látták egymást.

Béldi hallgatag ember volt, Sándornak a gondolatai otthon kalandoztak. Így aztán két társuk hiába találgatta, hogy kikkel utaznak egy fedél alatt. Csak reggel történt meg a bemutatkozás. Az egyik útitársuk egy német aranyműves volt, a másik egy genfi francia.

Alighogy megvirradt és a felső-ausztriai sovány vidéken körülnéztek, egy kis postahivatal előtt a Polizei megállította a gyorskocsit. Útlevelüket kérték. S ez így ment mindenütt, ahol csak lovat cseréltek, amíg harmadnap át nem lépték a bajor határt.

Münchenben Béldi ezzel állt elő:

- Nekem kész plánumom van a város megtekintésére. Felkeressük Hormayer bárót. A bavarus király udvari historiográfusa, és hazánk ügyeit jól ismeri. Ő elvezet a kriptotékába, a görög és román művészség otthonába, majd megnézzük a képes galériát és a király új rezidenciáját.

Sándor nem ellenkezett, de azért a műkincseken kívül egyebet is szeretett volna látni. Ezért Hormayer urat útközben arról is kifaggatta, hogy a mostani „művészkirály” atyjától, Maximilián Józseftől a szabad konstitúciót is átvette-e. Mit mondhat erre egy udvari történész, mint hogy:

- Őfelsége, I. Lajos személyében a művészetpártolás és a népszabadságok tisztelete párosul.

Augsburgban a két utazó kölcsönös engedményeket tett egymásnak. Béldi javaslatára az ősi templomot nézték meg, ahol Luther és Melanchton vitázott. Sándor kedvéért pedig az *Allgemeine Zeitung* nyomdájában tettek látogatást.

Nem lehetett egy napon említeni a katolikus líceum kolozsvári sajtójával. Augsburgban a sajtó gözzel dolgozik, az árkus papírokat gyermekek igazgatják. Nem is gyermekeknek való az ilyen gyors mozgású gépet kiszolgálni! Csak a szakmunkát végzik felnőttek: több mint száz betűszedőt és nyomtatót számolt meg Sándor a műhelyben.

Béldinek nem volt előre kialakult képe a nyugati világról, amelyet most lépésről lépésre ismertek meg. Minden érdekelte, ami egy született főurat az ő korában érdekelhet, a műemlékektől a versenylovakig, az asszonyokat sem kivéve. Sándor már előre azzal a szándékkal indult el, hogy a polgári alkotmány jótéteményeit fogja tanulmányozni.

A württembergi és badeni hercegségen átutazva nem győzte magyarázni barátjának, hogy itt milyen elnyomott a nép. A postakocsi ablakából csupa szolgai ábrázatot látott.

Amikor áthaladtak a Rajna hídján és francia földre, Lajos Fülöp, a polgárkirály országának földjére léptek, Sándor kalaplengetve üdvözölte az első francia zászlót, a vörös-fehér-kék trikolor, s majd hogy a nyakába nem borult a mit sem sejtő kokárdás határőrnek.

Strasbourg felé haladva a mezőn dolgozó parasztokra hívta fel barátja figyelmét:

- Látod ezeket a lelkes és nyílt ábrázatú embereket?

Béldi nem látta. Neki a paraszt mindenütt paraszt volt.

- A lelket és elmét csak a szabad konstitúció emelheti fel! - tette hozzá Sándor.

Strasbourgban Türkheim urat, a pénzváltót keresték fel, s ő nemcsak valutával látta el, hanem a városon is végigvezette ügyfeleit.

Most aztán akadt olyan látnivaló, amelyért a két utazó egyaránt lelkesedett. Egy torony. Nem a gótikus székesegyház tornya, hanem a távíróé. Kelos úr, a távíróvállalat igazgatója, a torony tetején elmagyarázta nekik a telegrafálás módját.

- Ez a gépezet itt különféle figurákat ír le. Azt átveszi egy ehhez hasonló a Vogézek csúcsán, ahonnan ide lehet látni. A Vogézekről ugyancsak a toronytetőkön és hegycsúcsokon felállított telegráfkészülékek továbbítják a jelzéseket Párizsba. Nyolc perc alatt ott van a hír, pedig százhusz francia mérföld a köz.

- Mintegy négyszáz kilométer.

- S ki tudja megfejteni ezeket a jeleket?

- Nem akárki. A jelzés nálunk státustitok.

- S ha valaki mégis megfejti és ellesi a hírt?

- Arra is gondunk van. A jelzés ábécéjét állandóan változtatjuk, nehogy valaki megtanulja.

- Milyen egyszerű masina, csudálni lehet, hogy másutt nem használják - de ezt Sándor már Lafitte gyorsszekerén mondta Béldinek.

Három nap és három éjjel utaztak Párizsig, nem a legnagyobb kényelemben. Alig értek ugyanis Phalsbourgba, két kapitányné szállt fel a gyorsszekérre. Sándor mellett egy francia tiszt ült, ez a bemutatkozás után azonnal átengedte helyét az egyiknek.

Sándor nem akart lemaradni az udvariasság terén. Átadta az ülést a másik asszonyságnak, maga pedig átült a vezető mellé az olcsóbb, rázóssabb helyre.

Feje felett lógott a körte alakú utazóóra. Mindegyre levette, kinyitotta a tokját és megnézte, mennyi idő van még hátra. Ebben a „fesztes helyzetben” érkezett Párizsba Béldivel együtt december másodikán.

Az éjszakát a két utazó külön szálláson töltötte.

Másnap Sándor még ki sem pihente szorongásának fáradságait, amikor a korán kelő Béldi beállított hozzá harmadmagával.

- Ébredj álmaidból, Bölön szülötte, Farkas Sándri! - fogta tréfára a dolgot a csipkelődő Balog Pál, Sándornak kedvelt barátja még a katolikus líceumból.

Utána Wesselényi Farkas és Zeyk József lépett be a szűk szobába. Nekik már ülőhely sem jutott.

- Öt erdélyi utazó Párizsban! - kiáltott fel Sándor a szobában álmosan körülnézve. - Mely kedves társaság!

- Nem öt, hanem hét! - helyesbített Balog. - Itt van még Kemény Domokos és Bánffy János is.

- Heten, mint a gonoszok! Ki maradt egyáltalán otthon?

Az utazók úgy tervezték, hogy Párizsban telelnek. Itt szelíd a tél, a hó nem áll meg az úttesten, siet elolvadni. A telet havas eső jelzi. Nincsenek itt sehol kettős ablakok, sem kemencék. Szabad tűzhely fűti a szobát.

Béldi Ferenc és Farkas Sándor még aznap átköltözött a Szajna jobb partjára, a város szívébe, egy középosztályú szállodába. Az utca Szent Anna nevét viselte. Ettől kezdve ez lett az erdélyi utazók találkozóhelye.

Innen indultak el naponta városnézésre kisebb-nagyobb csoportokban aszerint, hogy kit mi érdekelt.

*

Sándor nem tudta kivonni magát a napóleoni idők hatása alól.

Ha otthon Párizsra gondolt, mindig Napóleon jutott eszébe. Itt koronázták császárrá a Notre-Dame székesegyházban. S úgy rendelkezett, hogy hamvai is a Szajna partján nyugodjanak.

A Napóleon bukása után ismét uralomra jutott Bourbon házbeli királyok azonban nemhogy ide szállították volna a holttestet Szent Ilona szigetéről, hanem még a császár nevét is levakarták az emlékművek talpazatáról.

Így esett a restauráció áldozatául az a Napóleon-szobor is, amely a Vendôme-oszlop tetején a császárt római tógában ábrázolta. De az építmény érintetlen maradt a Vendôme téren, a Szent Anna utca közvetlen közelében.

A két erdélyi utazó nézte-kerülgette a negyvenhárom méter magas oszlopot. Szakasztott olyan volt, mint Traján császár oszlopa Rómában. A kigyóyszerűen feltekeredő domborműsorozat Napóleon győzelmeit mutatta be. A szobor tövében rokkantak üldögéltek. Sándor szóba ereszkedett velük.

- Ezt az oszlopot osztrák és muszka ágyúkból öntötték. Austerlitznél zsákmányoltuk - mondta az egyik nagy bajuszú büszkén. Bal melle fényesre sikált kitüntetésekkel volt teleaggatva.

- Az austerlitz csata őszén iratkoztam be a kolozsvári főtanodába - mondta Sándor Beldinek, s fürgé szeme felkúszott az oszlop tekervényein.

Az egyik helyen ráismert a határőrökre. *Franciscus II.* volt a tarsolyukra írva. Siralmas látvány megalázott hadifoglyoknak látni őket. Tana Jóska délceg vitézekről írt, amikor bevonultak Párizsba. De az tíz évvel később történt, s annak nem állítottak emlékművet. Azóta a nagy Napóleon dicsősége is aláhanyatlott, akiről a bölöni iskolamester egykor olyan csillogó szemekkel beszélt.

Sándor és Beldi felment a csigalépcső hetvenhat grádicsán az oszlop tetejére, s kiállt a galériára. Onnan jól lehetett látni az opera és a királyi palota épületét, a Tuileria-kertet, a Madeleine templomot. A Szajna túlsó partján az Invalidusok kupolája emelkedik a házak felé. Amikor körbe-karikába lejöttek a toronyból, a rokkantak elmagyarázták, hogyan juthatnak leghamarább az invalidusok otthonába. A két zarándok elindult arrafelé, hogy a napóleoni győzelmek árnyoldalát is megnézzék.

Hétezer hadirokkant kapott lakást, kosztot és öltözetet a rokkantak kaszárnyájában, amelyet még XIV. Lajos alapított. Végigjárták a könyvtárat, a hálótermeket, az étkezdét és a konyhát. Itt két nagy kondérban kétezernégyszáz font hús fő naponta. Bementek a templomba. Nyolcvan zászlót számoltak meg, a spanyol és az algériai háborúból nemrég zsákmányolt zászlókat.

- Hol vannak Napóleon zászlói, amiket ő szedett össze? - kérdezte Beldi.

A falábú kíséző szomorúan mondta:

- Azokat a szövetségesek 1815-ben levették innen, ki-ki a magáét, s az udvaron elégették. De a históriát nem tudták elégetni!

A históriát ezek a kezetlen, lábatlan nyomorékok alakították virágkorukban, a mai vakok és idegsokkosok, akik a rokkant menhelyen tengetik életük hátralevő részét. S hányan pusztultak el a harcmezőkön! Nagy árat fizetett a francia nép azért, hogy Napóleon beírja nevét a történelembe.

S most hova tódul a nép?

A nagy bulváron végigbámszkodva, a két utazó hatalmas menettel találkozott. A férfiak kalaplevéve jöttek, az asszonyok is talpig feketében, mintha mindeniknek kedves embere halt volna meg. Benjamin Constant-t temették, az író, a politikust, aki a restauráció idején, XVIII. Lajos és X. Károly uralma alatt a liberális párt egyik oszlopa, a polgári szabadság védője volt. A bulváron végig fel a Bastille térig s onnan a Père Lachaise temetőbe százezerszámra vonult a tömeg.

Sándor azt mondta Beldinek:

- A pápa és Constant egyszerre halt meg. A pápának megtették a már ezerszer betanult ceremóniákat, s az új pápa választásához kezdtek. De Constant-t nem lehet választani. Neki nem szabott a törvény gyászt, mégis egész Párizs gyászba öltözött.

*

Karácsony küszöbén ismét benépesültek Párizs utcái. De most nem a gyász, hanem a bosszú hajtotta ki házaikból az embereket. Az 1830-i júliusi forradalomban trónjáról letaszított X. Károly négy miniszterének perét tárgyalták a Luxembourg palotában, a főrendek gyűlésének színhelyén.

Mikor Napóleon bukása után a Bourbonok ismét trónra jutottak, azt mondták róluk, hogy mindent elfelejtettek és semmit sem tanultak. X. Károly és miniszterei ott igyekeztek folytatni a történelmet, ahol a forradalom megszakította. Az emigránsok kártalanítása, a sajtószabadság megszüntetése, a jezsuiták növekvő befolyása a rendszer bukásához vezetett, s a polgárság Lajos Fülöpöt, a Bourbonok orléans-i ágából származó főherceget emelte trónra. Franciaország új alkotmányt kapott. Most az ismét jogaiba iktatott nép követelte, hogy a külföldre szökött X. Károlynak legalább a miniszterei nyerjék el méltó büntetésüket.

Béldi óvakodott az utcai jelenetektől, s inkább a Louvre műkincseinek tanulmányozásába fogott. Sándor elvegyült a Luxembourg palota előtt egyre szaporodó tömegben.

- Halál az árulókra! - kiáltották a kivilágított emeleti ablakok felé.

- Éljen a köztársaság! - kiáltották némelyek. Sándor egyszer csak arra lett figyelmes, hogy egy idősebb férfi - a kalapja mélyen a homlokára volt húzva - valami pénzdarabot és egy röplapot nyom a markába, mutatóujját a szája elé teszi, aztán eltűnik. Megnézte. Lázító felhívás volt a polgárkirály ellen.

Franciák, hazafiak, keresztények!

Ne higgyetek Lajos Fülöpnek! Az apja megszavazta törvényes uralkodónk, XVI. Lajos halálát. Ő maga a forradalom alatt jakobinus volt. Most az angolok és a bankárok hozták uralomra. Le vele!

Kiáltások: Éljen az ezeréves Franciaország! Éljen X. Károly, törvényes uralkodónk! Szabadság a minisztereknek!

A tömeg megmozdult. A tömeg ilyenkor külön egyéniséget vesz fel, és az egyesek akaratától függetlenül működik. A zavarosban halászók röpiratai az ellenkező hatást érték el.

Egy kék ingű, fapapucsos polgártárs felszúrta botja végére a lázító röpiratot és meggyújtotta:

- Le a Bourbonokkal! Lámpavasra a minisztereket, *à la lanterne!*

Példáját a többiek is követték. A Luxembourg palota előtt mintha megannyi fáklya égett volna. A Júdás-pénzzel pedig az ablakokat célozták meg. Kopogott, mint a jégeső.

Ha a Nemzeti Gárda közbe nem lép, a tömeg behatol a palotába.

A lovasság viasszorította a népet, az meg szitkozódva vonult vissza. Egy-két csákó is lerepült, a fapapucsosok kővel célba vették. A tömeg szétoszlott, de Párizsban még sokáig tüzek lobogtak az éjszakában mindenfelé.

Másnap Sándor ismét csak az utcán ténfergett reggeltől estig.

Délelőtt felfelé indult az Elízium mezején, ezen a széles sugárúton, s az Étoile téren pihent meg. Itt akkor épült Párizs legnagyobb diadalkapuja. Errefelé nyugodtabb volt a hangulat, ezt a negyedet a gazdagok lakták.

Amikor azonban a dombról lejött és a Szajna hídján át a Champ de Mars-ra ért, ahol régen a katonai gyakorlatokat tartották, már egészen más kép fogadta. Valami négy-ötezer *ouvrier* - így hívják a munkásokat - álldogált csoportokba verődve, s több helyen az alkalmi szónokokat hallgatták. Ásókkal, kapákkal felfegyverkezve, mert a városvezetőség még télen is planírozási munkát végeztet velük, csak hogy lefoglalja őket. Az egyik szónok a miniszterek perében hozott ítéletet bírálta:

- Örökös fogságra büntették X. Károly pribékjeit. Lopva kellett elvinni őket a vincennes-i várba, éjnek idején, hogy a nép dühében agyon ne verje a gazembereket. Még mindig sok a nép ellensége a parlamentben. Délután felvonulunk a deputátusok kamarája elé, hogy megleckéztessük a követ urakat!

A rongyosok fenyegetően forgatták szerszámaikat a levegőben.

Sándor a deputátusok vagy képviselők háza felé tartott a Szajna-parton. Már akkor ott gyülekeztek a Nemzeti Gárda lovasai. Parancsnokuk, Lafayette tábornok, az amerikai szabadságharc hőse, a júliusi forradalom lelke, egész nap az utcán lovagolt és csillapította a népet. Békét akart teremteni a nép és a polgárkirály között.

Délig lezárták a deputátusok háza felé vezető utakat. A Szajna hídjain is csak igazolással volt szabad átmenni. Így a munkások a folyó bal partján maradtak, amikor a késő délutáni órákban megérkezett maga Lajos Fülöp, a polgárkirály, a jobb parton levő Carrousel térre, ahol Napóleon megcsónkított diadalíve állott. Lóháton jött, fiaitól és tábornokaitól körülvéve.

- *Vive le Roi! Vive la Liberté!* Éljen a király, éljen a szabadság! - hallatszott mindenfelől.

Lajos Fülöp alig fél éve lépett trónra. Közvetlen modora, polgárias felfogása könnyű népszerűséget szerzett számára a belváros lakóinak körében. Népszerűségét az is fokozta, hogy nyolc gyermeke volt, és a fiait hasonló liberális szellemben nevelte.

A király mosolyogva köszönt jobbra-balra, kalapját többet tartotta kezében, mint a fején, pedig ilyenkor még Párizsban is hűvös van.

Sándor behúzódott a Tuileriák árkádjai alá, s onnan figyelte a menetet. Arra gondolhatott, hogy jobb most egyszerű polgárnak, mint polgárkirálynak lenni.

Karácsony és újév között ismét kitódult Párizs népe az utcára. Híre járta, hogy Lafayette lemondott a Nemzeti Gárda parancsnoki tisztségéről, mert ellenségei támadást intéztek ellene a követek házában.

Most az ifjúság emelte fel szavát. Az iskolák tanulói gyűlést hirdettek a Panthéonban. Ilyen sokadalomból Farkas Sándor sem hiányozhatott.

A gyűlés elhatározta, hogy küldöttséget meneszt az agg tábornokhoz, és megpróbálja rábírní elhatározásának megmásítására. Sándor is csatlakozott a küldöttséghez.

A menet a *rue d'Anjou*-ba vonult, az öreg harcos háza elé. Ott azt mondták, hogy a követek házába ment.

- *À la Chambre!* - kiáltotta a tömeg.

De alig indult el a Bourbon palota felé, már jött is szembe Lafayette a kocsiján. Pár nappal azelőtt még lóháton látták a hetvenhárom éves tábornokot, egyenruhában, délcegen. Most egyszerű polgári ruhát viselt, s mintha kissé megrokkant volna.

A fiatalok körülfogták. Lafayette meghallgatta a diákok vezérszónokát, aztán kezét fogott vele és megcsókolta.

- Az első szerelem csókja lehet ennél nagyobb! - sóhajtott fel Sándor.

Az öreg hadvezér ígéret helyett csak köszönetet mondott.

Egy szem sem maradt szárazon.

Otthon Sándor lelkesen mesélte barátainak:

- Lafayette sem titulust, sem rangot, sem keresztekot soha el nem fogadott, s mégis ki áll magasabb polcon, ki iránt doboghat melegebben a szív?

Ez december utolsó napjaiban történt. Amikor az ezernyolcszázharmincas év véget ért, az erdélyi utazók az osztrák követségre mentek tisztelegni. Sándornak az járt az eszében, hogy ez az év nemcsak Franciaország, hanem az ő életében is forradalmat hozott.

Megnyílt előtte a nagyvilág. S ő nemcsak szemlélője, hanem részese is volt a zsarnokság szűk medréből kiáradt új honpolgári életnek.

*

- Emlékszel Fortininak arra a tételére, hogy a királyság isteni intézmény? - kérdezte Sándor Balog Páltól, amikor egy csütörtöki napon a Tuileria palota lépcsőin felfelé mentek. Csütörtökön bárki bemehetett a polgárkirály palotájába, s megcsodálhatta, megbírálhatta a fényesen berendezett szalonokat.

- Különbség van király és király között - felelte Balog, aki nem először járt itt. - A Bourbonok idejében a király rettentő fényes felség volt, s úgy emlegették, mint a mumust a gyermekeknek. A júliusi napok után Lajos Fülöp csak első tisztviselő, aki az utcán gyalog jár, mint a többi polgár.

A trónterembe értek.

Aranyozott rokokó bútorai, mitológiai jeleneteket ábrázoló freskói, puha szőnyegek elkápráztatták a látogatót. Egy kék inges ouvrier a harci jelenetet ábrázoló gobelint tapogatta, hogy milyen fonálból készült. Középen állott a baldachinos trónszék vörös bársonytakaróval leterítve. Felette a Bourbonok lilomos címere.

- Ez hát a hely, honnan az utolsó Bourbon vak göggyében adta ki parancsait a szabadság elnyomására - mondta Sándor. - S bizonyára ott, a tanácsterem nagy zöld asztalán, az Igazság szobrával szemben írták meg a parancsot a párizsi nép vérenek ontására a forró júliusi napokban. Hova lettek azóta a Bourbonok?

- Ekként játszik a sors a királyokkal! - fűzte hozzá Balog. - Most a király nem hozhat törvényt a deputátusok háza nélkül. A követek házáat pedig a nép választja.

Azt is felkeresték.

Még jó, hogy Balog Pálnak volt egy követ ismerőse, aki belépő jegyet adott, mert anélkül senkit sem engedtek be a karzatra. Mikor végre feljutottak, onnan áttekinthették az amfiteátrumszerű termet. Az emelvénytől jobbra ültek a kormánypárthoz tartozók, balra az ellenzék foglalt helyet. Éppen a szegények adómentességének kérdését tárgyalták.

A baloldal törvényjavaslatot terjesztett elő aziránt, hogy akinek semmi biztos napi jövedelme nincs, ne fizessen adót. A jobboldali képviselők ellene szóltak. Dupont képviselő így érvelt:

- Az urak privilegizálni akarják a szegénységet, amint az Angliában is történt, ahol a szegények ahelyett, hogy sorsukat a természettől rájuk mért csapásnak, néha egyenesen henyeségük következményének tekintenék, úgy tekintik, mint törvényes júst, mint közönséges hivatalt, s a közönség segedelmét kevélyen kéri. Az adófizetés minden honosnak joga és kötelessége, nálunk pedig jogegyenlőség van. Mentsük meg napszámosainkat ettől a szégyenteli megkülönböztetéstől.

A baloldal zúgott, Balog Pál odasúgta Sándornak:

- Ó, az álszent!

A javaslatot szavazásra tették fel. A követek egyenként járultak az emelvényre, ahol a fehér és fekete urna állott. Mindenki kapott egy fehér és egy fekete golyót. Ha a javaslat mellett akart szavazni, a golyókat a megfelelő színű urnába tette. Ha ellene, akkor fordítva járt el. A szegények adómentességét végül is elvetették.

- A polgár sem pártolja jobban a szegényt, mint a nemes - mondotta Sándor.

- Hol az igazság? Talán az Igazságügyi palotában?

A *Palais de Justice* a Szajna szigetén, a Citén épült, a Notre-Dame közelében. Ezen a helyen laktak a római praefectusok is, amikor Gallia még Rómához tartozott. A tógát a francia bírók és ügyvédek azóta is viselik, kissé átalakított formában. A bíró földig érő bő köntöse, annak lobogó ujjja fekete anyagból készült, csak a mellére legyezőszerűen leomló nyakravaló fehér. Sapkája olyanszerű, mint a szakácsoké, de az is fekete. A bírók rangját arany- és ezüstpaszománt jelzi. Az ügyvédek tógáján nincs jelzés.

A két erdélyi jogászt elsősorban a jury, az esküdtszék érdekelte, mert otthon nem volt még ilyen bírósági intézmény. Ezért abba a terembe mentek, ahol a bűnügyeket tárgyalják. Bárki szabadon bemehetett.

A terem hátsó részén ült az esküdtszék elnöke és a két bíró, tőlük balra a királyi ügyész és a jegyző, jobbra a tizenkét esküdt, velük szemben a vádlott és védőügyvédje. Az esküdteket a szabad polgárok közül választják, évente harminchatot. Feladatuk az, hogy az elnök kérdésére, bűnös-e a vádlott, igennel vagy nemmel feleljenek. Ha bűnösnek találják, a bíróság kiszabja büntetését.

- Jöjjön a következő, *s'il vous plaît!* - szólt az elnök udvariasan. Bár az a kifejezés, hogy „ha ön is úgy akarja” itt különösen hatott, mert a vádlottnak jönnie kellett, akár akarta, akár nem. De a francia, még ha bíró, akkor sem feledkezik meg a társadalmi formáról.

- Neve?

- Julien Amadé.

- Kora?

- Húsz év.

- Foglalkozása?

- Diák.

- Vallása?

- Nem tartozom egyházhoz.

Az egyik bíró felolvasta a vizsgálati jegyzőkönyvet.

Az elnök azt kérdezte:

- Érti, mivel vádolják?

- Értem.

- Mit tud felhozni mentségére?

A francia diákot azért állították bíróság elé, mert részt vett a X. Károly miniszterei ellen rendezett tüntetésen és - a vád szerint - *fegyverrel* támadt a rendfenntartó Nemzeti Gárdára. A fiú nem is magát védte, hanem az ügyet, amelyért kivonult az utcára.

Az ügyész súlyos büntetést kért - a Nemzeti Gárda becsületéről van szó! A védő azt igyekezett bizonyítani, hogy a törös bot, amivel a fiú a tömegbe gázoló lovasgárdista ellen védekezett, nem fegyver, s így az a törvényszakas, amelyen a vád alapul, a fiúra nem alkalmazható.

Az elnök megkérdezte az esküdteket, hogy bűnösnek tartják-e a vádlottat vagy sem. Az esküdtek tanácskozássra vonultak vissza.

Szünetben a vádlott szülei és testvérei aggodalmasan álltak körül Julient, diáktársai azonban biztatták.

Félóra is eltelt, amíg az esküdtek ismét bevonultak. Vezetőjük felolvasta a választ: tizenkettőből nyolcan igennel feleltek. A hallgatóság zúgni kezdett:

- Le a karlistákkal!

Az elnök erélyesen csengetett és udvariasan kijelentette, hogy ha a közönség nem hallgat el, kénytelen lesz törvényes jogánál fogva kiűrtetni a termet.

Julien leintette barátait.

A bíróság hamar kiszabta a büntetést: egy esztendei fogság és ötszáz frank pénzbírság. Ez utóbbi főként a szülőket sújtotta. Könnyes szemmel búcsúztak a fiuktól, mert az esküdszék ítéletét azonnal végrehajtják. Amikor Julient a fegyveres őrök elvezették, a fiú még odakiáltotta társainak:

- Tartsátok fenn a helyemet a Sorbonne-on!

Diáktársai visszakiáltották:

- Este ismét kivonulunk az utcára. A jelszó: *Libérez Amadé!* Szabadságot Amadénak!

Kifelé menet Sándor arra lett figyelmes, hogy az egyik polgár azt mondja a másiknak:

- Ez legalább megszabadult a katonaságtól.

- Mit jelentsen ez?

Balog Pál erre is tudott válaszolni. Amikor az Igazságügyi palotát elhagyva a Notre-Dame elé értek, ahonnan kőbe vésett vértanúk és fantasztikus állatszobrok tekintettek le, Balog így szólt:

- Fejér úr mesélt már nekem a franciák katonai szolgálatáról, és megígérte, hogy elvisz a sorozásra, ami egyben sorshúzás is. A városházán tartják.

Fejér József szabómester huszonnyolc évvel azelőtt tette át műhelyét Kolozsvárról Párizsba, s azóta vérbeli francia lett belőle. Nevét Leblancra változtatta, belépett a Nemzeti Gárdába és kecskeszakállat eresztett. Ezzel azt is bizonyította, hogy francia, azt is, hogy szabó.

Fejér úrnál gyűltek össze a párizsi magyarok: Puskás Pali, a hajdani huszár, aki az egyik csatavesztés után állt át Napóleonhoz, Antal, a nevelő, Herceg, a mechanikus, Oroszlán, aki Lionnak mutatkozott be és Silvaine. Sándor nagyon megörült nekik, amikor Balog Pál őt is elvitte ebbe a társaságba a sorshúzás napján.

Monsieur Leblanc tört magyarsággal, de franciául annál folyékonyabban beszélt vendégeinek arról, hogy Napóleon óta francia honban minden férfi katonai szolgálattal tartozik a hazának, hacsak nem köztisztviselő. A tehetősebb polgárok a Nemzeti Gárdában szolgálnak saját költségükön, a többiek a sorkatonaságnál. A katonai szolgálat *csak* nyolc esztendő.

Amikor indulásra került sor, az addig néma Silvaine szívesen vállalkozott arra, hogy elkíséri az erdélyieket, hiszen neki is egy rokona kerül sor alá. A lépcsőházban Balog Pál hátulról megrántotta a Sándor kabátját és Silvaine felé intett. Sándor sejtette, mire céloz.

Az Hôtel de Ville, a városháza, most is éppen úgy körül volt véve, mint amikor a thermidori államcsíny alkalmával Robespierre-t itt foglyul ejtették. Fiatalemberek vártak nagy tömegben a sorukra, 1810-ben születtek, a nemzet színe-virága. Kalapjuk pántlikákkal volt feldíszítve, mint a vőlegényé.

Leblanc és Silvaine felvezette a vendégeket az ünnepi szálába. Ott a tisztviselők egy hosszú asztal mellett ültek, s a sorozó bizottság elnöke éppen bejelentette, hogy a hatodik kerület következik. Háromszázharminchat fiú töltötte be a húsz évet, közülük nyolcvannyolcat kell besorozni. A fiúk már tudták, mi vár rájuk. Leblanc úr levette köcsögkalapját és gömbfejű sétapálcájával mutogatva magyarázni kezdett.

- Látják az urak ott az asztalon azt a nagy selyemzacskót? Háromszázharminchat golyóbis van benne, mindeniken sorjában egy szám. A fiúk, *les garçons*, ábécé sorrendben húznak a zacskóból. Aki egy és nyolcvannyolc közötti számot húz, azt már viszik is katonának. Zsákba macska ez, kérem!

Balog a számokat figyelte, hátha mutatkozik valami törvényszerűség a sorrendben. Van, aki még a szerencse forgandóságában is rendszert keres. Sándor az arcokat figyelte. Egy pszichológus vagy egy festő is ezt tette volna az ő helyében.

Húzás előtt legtöbbször inába szállt a bátorsága. Aki találós számot húzott, az elsápadt vagy keserűen elnevette magát. Néha egy-egy káromkodás is kiszaladt a szájukon. Aki nyolcvannyolcon felüli számot talált el, örömjongásban tört ki, s éltette az alkotmányt és a szabadságot.

A húzás előtt állók azért szurkoltak, hogy minél több találat legyen, mert akkor kevesebb szám marad nyolcvannyolcon alól. A közönség is beleszólt a sorshúzásba. Biztatta kedvenceit. Akinek pedig a viselkedése nem volt rokonszenves, azt lehurrogta, ha jó számot húzott, kárörvendően tapsolt, ha a sors katonának vetette ki.

Most Silvaine úr vette át a szót:

- Azért nem mindenki lesz katona, aki alacsony számot húz, kérem alássan. Jó pénzért mást is állíthat a maga helyébe. Tessenek csak nézni azokat a fiúkat az ajtóban! Szegénylegények. Bármelyik hajlandó eladni magát.

- Itt is a pénz dominál - jegyezte meg Balog.

- De még mennyire! - helyeselt szolgáltkészen a sima modorú Silvaine, s örült annak, hogy végre szóra bírta az egyik erdélyit. - Itt vannak például az *assecurationis* társaságok. Ezek bárkit bebiztosítanak katonaság ellen. Aki nem akar katona lenni, bead egy bizonyos summát a kasszába, s a húzás napján helyette is húznak, de ő mindenképpen mentesül. Ha ugyanis találós a szám, a társaság mást állít helyette. Ha nyolcvannyolcnál nagyobb számot húznak - pénze a társaságnak marad. Mit szólnak hozzá az urak? Ez a szisztéma jobb vagy a hazai?

Erre a provokáló kérdésre Sándor csak hümmögött, Balog pedig elfordult.

Amikor a Szajna-parton elváltak kísérőiktől, Sándor azt kérdezte Balogtól:

- Mért húztad meg a kabátomat, amikor elindultunk?

- Figyelmeztetni akartalak, hogy ne nyilatkozz Silvaine előtt - felelte Balog. - Otthon Zimonyinak hívták, rendőrspicli volt. Ő árulta el Bacsányit. Itt is besúgó a políciánál, *mouchard*.

- Gondoltam.

Sándor ismét otthon érezte magát, ahol a falaknak is fülük van. Így aztán csak este árulta el, mi a véleménye a katonáskodás francia és osztrák rendszeréről, amikor naplójába a következő sorokat jegyezte fel:

Ez hát azon szép szisztéma, mely által a francia nemzetnél a katonáskodás nem olyan keserű állapot, mint más nemzeteknél... Nála nem vak kény igazgatja a katonát, és pálcázásnak és rongálásnak nincs kitéve, míg nálunk titkon, mint a rablók ütnek az ifjúra, kiragadják kedvesei közül, láncon és kötélén hurcolják katonának, hogy a Hazának oltalmazója legyen, melyet nem ismer, melynek ő nem tagja, ahol semmi jussa sincs...

*

Minden nap új meglepetést hozott.

A Père Lachaise temető olyan volt, mint egy fenyőerdőbe ültetett virágoskert, a Panthéon mint két templom - egy föld alatti és egy föld feletti. Rousseau és Voltaire sírjánál Sándor felkiáltott:

- Itten nyugosztok ti, a múlt századnak két legmerészebb zsenije, Rousseau a meleg szívvel s Voltaire az éles elmével, kik a tudomány és a politika revolúcióját elérhették!

Felvett egy-egy darabkát elporladt koporsójukból, s azzal a zsebében indult Saint-Simon követőinek templomába. Nem sokkal előtte járt ott egy román diák, Teodor Diamant, s Párizsból hazament Havasalföldre falanxtert szervezni. Sándor most arról hallgatott prédikációt, hogy az evangélium erkölce igen szűk határu, s ezért akadályozza a mesterségek és az ipar előhaladását. Új erkölcsre van tehát szükség, mely nem áldozza fel a testet a léleknek, hanem hozzájárul ahhoz, hogy a társadalmat tudományos alapon szervezzék meg, és az emberiség egyetlen családdá egyesülhessen.

Milyen csodákat tud művelni a szervezett munka! Ezt Sándor a gobelin szövőgyárban látta, ahol Rubens festményeit ezerszínű gyapjúfonállal utánózva elevenítették fel. Az eredeti festményeket is megnézte a Louvre múzeumban, ahova Napóleon a világ minden kincsét összehordta. S nemcsak Rubens, hanem El Greco és főként Rembrandt vásznai előtt időzött, akinek sötét tónusú képei egy-egy élesen bevilágító fénysugárral olyan sokat fejeztek ki a festő és bámulója lelkéből.

A királyi bibliotékában a félmillió könyvet befogadó polcokon legeltette szemét, Versailles-ban a királyok letűnt dicsőségének műremekeit csodálta, s hódolattal gondolt neves és névtelen mesterekre, akik mindezt létrehozták.

Az ember csodásan működik! De időnként feltámad benne a rombolás génusza, s elpusztítja századok alkotó munkájának eredményeit. Különösen, ha ki akarják rekeszteni az élet javainak élvezetéből.

Erre gondolt Sándor február tizenötödikén.

Mikor reggel Zeyk Józseffel kilépett a kapun, nagy lármát hallott a Tuileriák és a Carrousel tér felől. Alig érkeztek a park bejáratához, temérdek nép jött szembe, s ezt kiabálta:

- *À bas les jésuites!* Le a jezsuitákkal! *À bas les carlistes!* Le Károly híveivel!

Egyeseknek nagy templomi égő gyertya vagy fáklya volt a kezükben, mások breviáriumból rekedtes hangon énekeltek. Volt, aki papi sapkát és inget lobogtatott pálcájára tűzve, mások kereszttel és egyéb templomi kegyszerekkel hadonásztak. A *Saint-Germain-l'Auxerrois* templom felől jöttek, és ütemesen kiáltották:

- *À la Saint Roche!*

Ez egy másik templom volt. Arrafelé tódult a nép: munkások, katonák, asszonyok, gyermekek.

- Nálunk az ilyent álcásmenetnek hívják - jegyezte meg Zeyk.

Itt azonban ismét politikai tüntetés volt, a decemberinél még látványosabb.

Sándor és Zeyk a tömeghez csatlakozva a Saint Roche templom felé indult, de még mindig nem tudták, miről van szó. A templom előtt a Nemzeti Gárda elállta az utat, s így a tömeg szitkozódások közepette, amikből alaposan kijutott X. Károlynak és Berry hercegnek, a Szajna partján a Notre-Dame irányába vette útját.

Az erdélyiek utánuk.

A királyi palota közelében, a Café d'Orléans-ból Bánffy János integetett feléjük. Bementek egy feketére: Bánffy a kormánylap legújabb számát mutatta nekik.

- Hat évvel ezelőtt - úgymond - egy anarchista merénylő az operából kijövet meggyilkolta Berry herceget, X. Károly második fiát. Ez az esztelen cselekedet alkalom volt arra, hogy a király még azt a kevés szabadságot is visszavonja, amit addig engedélyezett. Most több templomban requiemet akartak tartani Berry herceg halálának évfordulója alkalmából. Erre újabb revolúció tört ki. A Nemzeti Gárda körülvette a templomokat. Csak a Notre-Dame-ot baj ne érje! Az Auxerrois-ban mindent elpusztítottak.

- Menjünk utánuk! - javasolta Sándor.

Fizettek és elindultak a Szajna jobb partján. Egy hídon át a Cité szigetére értek. Ott a katonaság már csőre töltött fegyverrel őrizte a Notre-Dame-ot. A székesegyház háta mögött volt az érseki palota, előtte virágoskert és magas kerítés, azon rostélykapu. A katonaság benyomult a kertbe és bezárta maga után a kaput. A tömeg ostrom alá vette, a három erdélyi is a kapu közelébe sodródott.

De a csata nem itt dőlt el. Mintha a nép a kapu ostromával csak el akarta volna terelni a gárdisták figyelmét a csatatér döntő szakaszáról. Közben ugyanis az érseki palota hátsó, Szajna felőli oldalán, ahol nem volt kerítés, sokan bemásztak az ablakon, s a bútorokat kezdték kidobálni a vízbe.

A gárda utánuk. A kapu védtelen maradt. Sándor egyszer csak azon vette észre magát, hogy kapustól bent van az udvaron. Végigvágódott a gyepen, sokan átugrottak a feje felett, s kurjongatva szaladtak fel a lépcsőn.

Lett nagy dúlás és rontás az érseki palotában. Katona és polgár, munkás és diák, asszony és gyermek egymás hegyén-hátán kigyózott fel az emeletre. Amikor a szobákban már nem maradt bútor és függöny, festmény és szobor, a tömeg nekiesett a könyvtárnak, a levéltárnak. Széttépték a bőrkötésű könyveket, az iratokat, vagy egyszerűen kihányták az utcára, onnan pedig a kint várakozók beseperték a Szajnába. Majd az ajtókat szedték le, az ablakrámákat törték össze és a parkettet fészítették fel.

- *À l'eau!* Vízbe velük!

Sándort a tömeg magával sodorta az egyik terembe, s amikor az ablakon kinézett, Silvine-Zimonyi urat látta a Szajna partján, amint a romhalmazból menteni próbál egy-két értékesebb darabot. Sándor visszahúzta a fejét, nehogy könnyű zsákmányul essék a hivatásos besúgó éberségének, s ez majd azt jelentse, hogy egyedül ő dűlta fel az érseki palotát.

A terem mélyéből ki lehetett látni a Szajnára. Drága vörösbársony kanapék, csipkés miseruhák, ablakszárnyak, drapériák, felhólyagzott kötésű könyvek úsztak a vízen. A partszéli halászok igyekeztek kifogni egyet-egyet. A szemfülesebbek csónakba ültek, és úgy halászták ki a még el nem süllyedt darabokat.

Sándornak leginkább az tűnt fel, hogy milyen rendszer volt a rombolásban. Amikor az érseki palotát már egészen kiürítették, egy csoport felmászott a tetőre, s a fedelet kéményestől lebontotta. A legmerészebbek felkúsztak a keresztig, alját elfűrészelték, kötelet kötöttek rá, annál fogva lehúzták. Délutánra már csak a kövek maradtak meg az érseki palotából.

Abban is rendszer volt, hogy semmit sem engedtek elvinni. A vízből kimentett holmikat összeszedték, összetörték vagy szétszaggatták. A pusztítás démona nem ismert kegyelmet.

Vegyes érzelmekkel indult haza a három utazó késő délután a Szajna partján, miután végre sikerült megtalálniuk egymást. Bánffy a műkincseket sajnálta:

- Amikor a remekbe faragott bútorokat belezúdították a vízbe, még tapsolt is a salaknép, mintha nevezetes tettet vitt volna véghez.

- Az egész országban, sőt Európában is nagy szenzációt fog tenni a mai események híre - mondta Zeyk.

Sándor is fájlalta a történeteket, de más következtetésre jutott:

- Mindennek egy néhány fanatikus pap az oka, akik a vallást arra akarták felhasználni, hogy ismét kiterjesszék a népre elvesztett politikai hatalmukat. De a vallás többé már nem a papok titka. A kereszténység hajdani tanítói a testet megvetni tanították, s cserébe a lélek síron túli üdvösségét ígérték. A mai embernek azonban joga van oly boldogsági princípiumokat megállapítani, melyek mostani művelődésével összhangban vannak.

Saint-Simonra gondolt.

Amint a Szajna-parton továbbmentek, nagy fényesség tűnt fel előttük a Châtelet tér irányából. Közelebb mentek. Máglyatűz volt.

Az történt ugyanis, hogy az érseki palota berendezésének egy részét, bútorokat, keresztek, papi ruhákat, a Szajna errefelé sodorta, s amit a tüntetők a híd alatt ki tudtak fogni, azt tűzre tették. Nem bíztak meg a vízben, onnan még kimentheti valaki. A tűz alaposabb munkát végez, hamuját elfújja a szél.

Ami azonban ennél is meglepőbb volt, a máglyát körültáncolta a felbőszült tömeg. Az egyik püspöki süveget tett a fejére, a másik papnak öltözött, a harmadik hosszú templomi gyertyát vitt ujjongva, a negyedik egy fakeresztet, és arra mindegyre ráköpött.

Összefogóztak, összelelkeztek, s lehangosabban az asszonyok énekelték a forradalmi dalt:

*Dansons la carmagnole!
Vive le son, vive le son du canon!*³

A tűz megvilágította az eltorzult arcokat. Így táncolt Párizs népe a forradalom alatt is, a terror idején, frígiai sapkában, carmagnole-nak nevezett rövid mellényben, fapapucsban. Csak az öltözet változott meg azóta. Az indulat a szívekben ugyanaz maradt.

Napokig tüntettek, amíg a nép visszaverte a papok és karlisták támadását.

Sándor megértette: ilyen a forradalom kicsiben.

*

³ *Járjuk a carmagnole-t!
Éljen, éljen az ágyúdörgés!*

Február végén Zeyket és Bánffyt kísérték ki a gyorskocsi állomásra, március elején Balogot és Wesselényit. Valamennyien Anglia felé vették útjukat.

Béldinek és Sándornak sem volt már sokáig maradása Párizsban. Megnéztek még egy sor színházat és templomot, felkeresték a vakok és a talált gyermekek otthonát, az emberbaráti társaság különböző intézményeit, búcsúzóul pedig nagy nehezen jegyet váltottak a párizsi operában vendégszereplő Paganini hangversenyére.

A páholyjegyeket már délelőtt elkapkodták, a földszintre szóló jegyért pedig egész délután sorba kellett állni, mialatt Sándor elolvasott egy francia regényt. Amikor a pénztárhoz értek, már csak nyolcfrankos jegyet lehetett kapni. Béldi felajánlotta, hogy megfizeti mind a két jegy árát, mert Sándornak már csak három frank maradt a zsebében.

Beültek a földszintre. Megjelent hegedűvel a kezében a „csudálatos képű” Paganini.

Beesett arc, hosszú haj, térdig érő kéz, hosszú ujjak. Olyan ügyetlenül hajtotta meg magát, mint egy iskolás diák.

A karmester intésére rázendített a nyolcvannégy zenész. Paganini játszani kezdett. Még nem vált ki az együttesből. De aztán elhallgatott a zenekar, és Paganini eljátszotta egy húron, a negyediken, saját szerzeményű darabját.

Sándornak az volt az érzése, hogy a világnak semmiféle zeneszerszáma sem tudja azokat a hangokat utánozni, amelyeket ő talált fel, ő játszott, és csak ő tud egyedül előadni.

A hallgatóság lélegzetét visszafojtva figyelte. Ha az érseki palota kifosztásakor Sándor csupa eltorzult arcot látott, most tanúja lehetett annak, amint a párizsi ember átadja magát a zenének. Minden tekintet az „ördöghegedűs” vonóján, a hegedűre lelógó fürtjein, boszorkányosan táncoló ujjain csüngött. Ezek a megszépült arcok is Párizs arcát tükrözték, egy másik arcát, új arcát, egyet az ezer közül.

A végén hiába igyekezett búcsúzni Paganini. Nem engedték le a színpadról.

- Bravo! Vive Paganini! Bis, bis! - kiáltotta helyéről felállva a közönség. Különösen a földszinten.

A mester bizonyára megérezte, honnan sugárzik feléje a legmélyebb rokonszenv. Hazájában már hangversenyt adott a karbonárik javára. Most bejelentette, hogy egy lengyel darab változatát fogja előadni. A közönség tapsviharban tört ki. Pár nappal azelőtt érkezett Párizsba a hír, hogy a cári katonaság leverte a lengyel forradalmat.

- *Vive la Pologne libre!* Éljen a szabad Lengyelország! - kiáltották a földszintről, mikor a játék véget ért.

Az operaház előtt a nép kifogta Paganini kocsija elől a lovakat és diadalmenetben vitte végig a mestert a bulváron. Párizs népe ismét elemében volt. Még Béldit is elhagyta közismert egykedvősége.

- Napóleon csak a fegyverre volt teremtve - mondta Sándornak. - Paganini egyedül a hegedűre.

Paganini hangversenyén oldódott fel s vált zenévé az a sok élmény és emlék, ami a két utazóban a párizsi tél folyamán felgyűlt.

Fakadtak már a rügyek Szent Mihály útjának díszfáin, amikor a két erdélyi utazó Lafitte gyorskocsiján továbbindult. A városkapun Sándor megpillantotta Párizs címerét. Csak most értette meg, mit jelent a hullámokon táncoló vitorlás hajó s alatta a jelszó:

Fluctuat, nec mergitur. Himbálózik, de nem süllyed el.

Az elmúlt negyven év alatt a zsarnokság és a szabadság, a vallási megszállottság és az istentelenség, a dicsőség és a megaláztatás összechapó hullámain hánykolódott a francia vitorlás. De nem süllyedt el.

Sándornak az járt az eszében, hogy a francia úgy változtatja a köntösét, akárcsak a kacér asszony, s annyi szerepet játszott már, mint egy színjátzó. Melyik az igazi arca? Egyik sem és mindenik. Az összes együttléve.

Száguldott a gyorskocsi a csinos mezei házak és a füstös bányavárosok között a belga határ felé.

A brit oroszán

A gall kakas jelezte a hajnalt Európának 1789-ben és 1830-ban. A brit oroszán a tengereket vette birtokába, s begyűjtötte négy világrész gyapotját és aranyát.

A két birodalom tözsomszedságában kis országocskák és tartományok küzdenek szabadságukért. Ezeket sem akarta elkerülni a két erdélyi utazó. Hiszen az ő hazájuk is nagyhatalmak keresztútján helyezkedik el.

Belgium és Hollandia a történelem folyamán külön-külön országgá formálódott, s mégis Belgiumot Hollandiához ragasztotta a bécsi kongresszus. Nem is volt köszönet benne.

A belgák bányászok és iparosok, a hollandok földművesek és hajóépítők. A belgák franciául beszélnek, kisebb részük flamandul, a németalföldiek holland nyelven. A belgák katolikusok, a hollandok protestánsok. Az ilyen vadházasság nem lehetett hosszan tartó.

Belgium 1830 szeptemberében rendezte meg a maga júliusi forradalmát, de a nyomokat még akkor is viselte, amikor Sándor és Béli postakocsin oda érkezett. Bruxelles utcáiról még el sem takarították a barikádokat, a falakon még ott voltak a golyó okozta sebhelyek.

- Ez a Bruxelles olyan miniatúrája Párizsnek, hogy ami ott nagyban történik, az visszhangzik itt kicsiben - mondta Sándor Bélinek, amikor megtekintették a belga főváros ódon palotáit, virágoskertjeit s a gótikus városházát. Innen nézte végig a gyászos emlékü Alba herceg Lamoral Egmont szabadsághős kivégzését, aki Goethe és Beethoven művében vált halhatatlanná.

Antwerpenen át értek el a belga-holland határra. A várossal szemben tizenkét hollandi hadihajó szegezte rájuk ágyúit. A Fellegvárból mozsarak bámultak feléjük. A hollandok már hónapok óta készen álltak a vérontásra, a város pedig minden órában rettegett a beágyúzástól. Mit is keres itt ilyenkor két osztrák alattvaló?

Szerencsére Carpentier, antwerpeni osztrák konzul vállalkozott arra, hogy átküldi passzusaikat előbb a holland vízi parancsnoknak, majd a Fellegvár urának. Tőlük meg is kapták a menlevelet az átkelésre. Postakocsival indultak útnak olyan szakaszon, ahol minden ágyúlövésre fel volt szedve az úttest, s a barikádokat belga posztok őrizték.

Majd egy homokos, kopár, vizenyős és terméketlen lapályon folytatták útjukat két óra hosszat, lakatlan senki földjén, amíg elérték az első holland várerődöt. Onnan katona kísérte őket a városba, de közben még tizenegy vizsgálaton estek át. Nem maradt egyetlen tárgy sem a csomagjukban, amit a határőrök át ne vizsgáltak volna.

- Erősen védi magát Hollandia a szomszédaitól - mondta Béli, amikor a gátrendszerhez értek. Hollandiának ugyanis a másik szomszédja a tenger.

Az ország jelentős része a tenger szintje alatt fekszik, s ezért gátakkal kell védekeznie a sós tengervíz ellen. A folyók vizének sincs kifolyása a tengerbe. Így aztán szélmalom segítségével emelik át a lapályból a vizet a magasabb szinten folyó vizekbe. Szél hajtja az olajütőt és a fűrészmalmot is.

Minden föld szélén kanális, benne halak sokasága. A hálátlan földet trágyával teszik termékeny. Fajteheneik tejéből kitűnő sajtot készítenek. A virágkertészet egyik fő jövedelmi forrásuk. Színpompás tulipán-, jázmin- és jácintmezők között vezetett el a zordabb tájakhoz szokott erdélyiek útja Hágától Haarlem felé.

Sándor azt jegyezte fel a naplójában:

- Hollandiának nem adott a természet semmi szépséget, de azt a mesterség és szorgalom bámulatossá tette.

Utolsó állomásuk az első nagy kikötőváros volt, amelyet útjuk során elértek, a fővárosnak nevezett Amsterdam, bár a király és a kormány Hágában székel. Kétszáznyolcvan híd kapcsolta össze a kilencven szigetet. Ezekre épült a hajógyárosok és a gyarmati kereskedelem e világvárosa.

Onnan a rokonhangzású Rotterdamba vezetett útjuk. Válogattak a hajókban, hogy melyiken folytassák útjukat a brit partok felé. Sándor az Attwood nevű gőzhajóra váltott jegyet.

Valami különös és le nem írható ingere van a hajóra szállásnak az előtt, aki még nem járt tengeren.

Sándor felnézett a füstölgő kőszén- és gőzkéményekre, mint a templomtoronyra, belépett a hajóba, mint egy mozgósínpadra, ahol ő is az egyik szereplő. Figyelte a kötelet húzó-vonó matrózok munkáját, az utasok búcsúzkodását, amikor először szólalt meg a csengettyű. A harmadik csengettyűszóra a kapitány elkiáltotta magát:

- *All ready!* Minden rendben.

Felhúzták a vasmacskát, megindultak a gőzmasinák, s a kerekek sebesen csapkodni kezdték a vizet.

Két óra hosszat tartott, amíg kiértek a nyílt tengerre. Rettenetesen ingott a hajó. Az utasok egymásután szállingóztak le a fedélzetről.

Béldinek volt már némi gyakorlata a tengeri utazásban, Sándor viszont a Dunánál nem látott nagyobb vizet, s nehezen bírta a fedélzeten átcsapódó sós hullámok verését és a metsző áprilisi szelet.

Konyakkal kúrálta magát, de ettől még inkább ingadozott. Megfogta a hajó korlátját és azon át kiadta a tengerbe mindazt, amit aznap evett. A gyomra is majdhogya utána nem ment. Egy kurta köpenyes, kockás nadrágú angol szenvedőtársa fogta a kezét.

Megkönnyebbülten szállt le Sándor a kajütbe, ahol emeletes ágyakon elnyúlva, halotthalványan feküdt az utasok nagyobbik része. Mindeniknek a fejénél tál, s ettől csípős-émelyítő szag terjedt a teremben.

A hányás itt olyan ragadós betegség, mint unalmas társaságban az ásítás. A steward megszánta Sándort, és segített levetközni. Sándor bebújt az alsó ágyba. Most ismét émelyegni kezdett, s még rosszabbul érezte magát, mert a levegő fülledt volt, és nem maradt mit hánynia. Görcsökben rángatózott, s a világ minden dicsőségét odaadta volna egy talpalatnyi szilárd talajért.

Éjfél után kissé lecsendesedett a tenger, aludni is lehetett. Hajnalban már úgy siklott a hajó a vízen, mint a bölöni fiú csügörrel a jég sima tükrén.

Reggel Sándor kinézett a kajüt ablakán. A távolban feltűnt a várfal magasságú angol part. Az utasok ébredtek, az angolok felmentek a fedélzetre. Sándor utánuk.

A kurta köpenyes angol, aki az este gyengeségében a korlátba kapaszkodott, most érces hangon kezdett rá a himnuszra. A többiek kísérték:

*Rule Britannia, Britannia rule the waves.
Britons never shall be slaves!*⁴

⁴ *Uralkodj, Anglia, Anglia, uralkodj a hullámokon.
Az angolok sohasem lesznek rabok!*

Jó az, ha az embert várja valaki idegen földön.

A kikötőben lezajlott vámvizsgálat után a két utazó bérkocsit fogadott és meg sem állt a *Hunter Street* 49. szám alatti házig, ahol már várt rájuk a négy párizsi útitárs közül három: Balog, Wesselényi és Zeyk.

Ettől kezdve megint együtt jártak, amíg Zeyk József vissza nem indult Göttingába, Balog Pál és Wesselényi Farkas pedig neki nem vágott az óceánnak New York felé. Sándor és Béldi az ő távozásuk után is ott maradt még egy darabig Mrs. Browne-nál. Az asszony két és fél guineát számított fel nekik a lakásért hetenként és személyenként.

De nemcsak hazai jó barátok siettek a két erdélyi utazó segítségére.

Abban az időben herceg Esterházy Pál volt Ausztria londoni nagykövete. Mellette dolgozott titkári beosztásban a haladó nézeteiről ismert Mayer Fidél. Amikor Béldi és Farkas a követ-ségen bemutatkozó látogatást tett, és a hazai dolgokról elbeszélgettek, Mayer úr szívesen ajánlkozott a kalauzolásra, egy feltétellel:

- A nagyvárosban nem mindig az a legérdekesebb, amiről mindenki beszél. A londoni unja már a műemlékeket. Ha azonban az urakat érdekli, elvihetem egy leányiskolába. Otthon bizonyára nem láttak ilyent.

- Leányiskola Kolozsvárt is van, ahol klavírozni és varrni tanítanak - mondta Béldi.

- De ez nem olyan. Innen azok kerülnek ki, akik másokat fognak tanítani.

A nevezetes tanintézet a Temzén túl, London egyik szegénynegyedében működött. Nem az állam, hanem egy emberbaráti társaság tartotta fenn, amely az analfabetizmus megszüntetését tűzte ki céljául. Kevés volt a tanító, költséges az iskola, s ezért Lancaster professzor azt vezette be, hogy a kisebb tanulókat a nagyobbak, a gyengébbeket a jobbak tanítsák. Nemcsak angolok, hanem külföldiek is jöttek ide, elsajátítani a kölcsönös tanítás módszerét.

A kis Esterházy Miklósnak, akit magukkal vittek, főként a szerezsen és arab lányok tetszettek.

- Ezek most vizsgáznak - magyarázta Mayer úr -, aztán visszatérnek hazájukba, hogy ott tanítsák meg honfitársaikat a betűvetésre.

Sándor megjegyezte:

- Ezzel a módszerrel az öreg Brassai Samu is próbálkozott Torockón, de nem sokra vitte. Papja kitúrta a helyéből.

- Az anglikán egyház sem támogatja az ilyen világi iskolákat - felelte Mayer. - De az analfabetizmust sem tudja megszüntetni. Így aztán egyre több Lancaster-iskola nyílik itt és a gyarmatokon.

A leányneveldeből a Towerbe mentek.

Mayer úr a kis Esterházyval lemaradt. A vezetést Zeyk Józsi vette át. Hazautazása előtt még egyszer látni akarta a neves börtönmúzeumot.

Aranyfonállal kivarrt vörös köntöst viselő örök várták a látogatókat a félelmetes épület kapujában. Kivont karddal jártak, de szándékuk békés volt - ők vezették az egykori királyi börtönben, a mai kincsestárban az idegent. A magyarázat így kezdődött:

- Ez itt a spanyol fegyverház, ezeket a lándzsákat, puskákat, ágyúkat a spanyoloktól zsákmányoltuk 1588-ban, amikor a felfuvalkodott II. Fülöp győzhetetlennek vélt ármádiáját Erzsébet királynőnk hajóhada szétverte.

- Don Carlos nem vállalkozott volna erre az esztelenségre, hogy Angliát megtámadja - szólalt meg Sándorban a Schiller-fordító.
- Ezzel a pallossal üttette le VIII. Henrik hűtlen felesége, Boleyn Anna fejét.
- Aki miatt az anglikán egyház elszakadt Rómától.

Se vége, se hossza nem volt a fegyverekkel megrakott falaknak, üvegszekrényeknek. Itt a Nelson zászlói, ezek alatt verte meg Napóleon hajóhadát Trafalgárnál. Ott a waterlooi csatában zsákmányolt puszkák Wellington kétes értékű győzelméről tudnának beszélni. De van itt háromszázhuszezer embernek való vadonatúj fegyver, az udvaron temérdek ágyú.

- Itt rejlik a brit oroszlán ereje, amott pedig a kincse - fűzte hozzá Zeyk, s a *Jewel Office* felé mutatott. Ez a koronaékszereket őrző hivatal volt.

Rácson keresztül, gázvilágítás mellett mutatták be a három millió font értékű diamantokkal kirakott aranykoronákat - minden király és királynő új koronát készíttet magának -, az országalmát, gyémántos kardokat, ezüst keresztelődényeket és a koronázáskor használatba vett drágaságokat.

- Egy darab középkor - mondta Sándor, amikor a pompától nyomasztó épületből kiléptek.

De nemsokára azt is észrevette, hogy ez a középkor az angol alattvaló mindennapi életébe is bevonul. A *Westminster Hall*ban, a bíróság épületében, nevetnie kellett, amikor a bírakat vállukra lecsüngő púderezett parókával, vörös, kék vagy szürke palástban látta, az ügyvédek pedig fekete reverendában, mintha papok lettek volna. Vállukat fehérre festette a parókájukról rászálló rizspor.

- Nem tudja az ember, hogy nem komédiában van-e, hol az emberek történelmi köntösbe öltözve valamely teatrális szcénát ábrázolnak - szólott Sándor Bélihez, aki látszólag sokkal több tisztelettel vett részt ezen a színjátékon.

És a kétkamarás angol parlament, amelyet olyan sok ország tekint a mintaképének?

A parlamentet nemrég oszlatta fel a király, s így az utazók részt vehettek egy választói gyűlésen a Szent Pál templom előtt. Egész sor szónok vonult fel, de a választópolgárok kijelentették, hogy nekik liberális jelölt kell. Melegen ünnepelték Francis Burdettet és John Hobhouse-t, Byron barátját.

A választók sok liberális jelöltet küldöttek a parlamentbe országszerte, de amint a képviselőház megkezdte üléseit, elmosódott a különbség konzervatívok és liberálisok, *toryk* és *whigek* között.

A *Common House* vagy alsóház ülése azzal kezdődik, hogy bejön a háznagy a királyi pálcával, és jelenti az elnök, a *speaker* érkezését, mire az is bevonul fekete lobogó ujjú palástjában, hosszú parókájával. Mielőtt leülne, körülnéz, és negyvenig számol. Ha negyven követ jelen van, az ülés határozatképes.

Aztán leül, és mindenki felteszi a kalapját. Amennyire ünnepélyesen vezeti az ülést az elnök és két adjutánsa, olyan fesztenül viselkednek a követek. Némelyik korbácsával játszik, mert sokan lovon jönnek a parlamentbe, és lovászuk az ajtóban várja őket. A viseletük is tarka: pantalló, frakk, kaput, csizma, papucs, strimfli. Mikor az új tagok felesküdnék, megcsókolják a bibliát, és két shillinget tesznek az írnok kezébe.

Miről tárgyaltak a követek házában?

Először is bármelyik angol honos vagy többen együtt kérést intézhetnek a parlamenthez. Ennek a hátiratát a speaker felolvassa, s az iratot egy nagy zsákba dugja. Mikor a zsák megtelt - kiviszik.

Aztán jönnek a törvényjavaslatok, a *billeg*. Ezek sem keltenek nagyobb érdeklődést. A szónok nem megy ki a szószékre, mint a franciáknál, hanem a helyéről beszél, s kezét ki sem veszi a zsebéből, vagy a szék hátának támaszkodva hadonászik. Van úgy, hogy csak a speaker figyel rá angol hidegvérrel.

A *pairek* házában, a felsőházban, vörös gyapjúzsákon ül a parókás, taláros elnök, a lord-kancellár, előtte a királyi pálca. A *pairek* is hasonló zsákocskákön ülnek, gyakran szunyókálnak. Ez azonban nem akadályozza a tárgyalás menetét, mert a törvényjavaslatokat itt is, a követek házában is, háromszor olvassák fel, s így a figyelmetlen *pair* is egyszer csak meghallja.

Zeyket és Bédit az angol parlament két házában működése és kapcsolata érdekelte, mivel ők is, családi helyzetüknél fogva, tagjai lesznek az erdélyi diétának, ha Ferenc császár végre összehívja.

Sándort az angol alattvalók jogállása izgatta jobban. Erről magyarázott barátainak, amikor a parlamentből hazatértek, és meggyőződött arról, hogy nem kíséri-e őket itt is egy Zimonyihoz hasonló árnyék.

- Láttam a British Múzeumban a *Magna Charta* eredeti példányát - úgymond - s az Aranybullára gondoltam, mely szintén a tizenharmadik század kezdetén keletkezett. De minő ellentét! Mi évszázadok folyamán mindinkább őfelsége kénye-kedvére bíztuk magunkat. Az angol, ha személyes szabadságában, akár vagyonbiztonságában háborítják, ma is ellenállhat hazája és a természet törvénye szerint, s hogy ezt megtehesse, fegyvert tart a házában. Az ellenállás nemcsak joga, hanem kötelessége is, amivel, ha él, a konstitúció szerint cselekszik.

- De kell-e neki ellenállni? - kérdezte Bédi, a királyság intézményének buzgó híve. - Hiszen a mai angol király, IV. Vilmos, szabad nép királya, s ha jogtalanság történik, azt a bíróság vagy a parlament rendbe hozza.

Sándor haza gondolt.

- A mi eleink az 1736-ban hozott pontokkal lemondtak az ellenállás jogáról, s ezt Mária Terézia utódai arra használták fel, hogy országgyűlés nélkül kormányozzák az országot. Nálunk már kérvényezni sem lehet, nincs kihez. De nemes sincs, aki ellenállni próbálna. Legfeljebb a pórnép, ha akad közöttük egy Hora.

A parlament új ülésszakának megnyitása azonban Sándort is magával ragadta, s most ismét hajlandó lett volna engedményt tenni az olyan királynak, mint az angol.

Már a reggeli órákban megtelt az utca néppel a *Parliament Street*től a *Westminster* székes-egyházig. Az ablakokon, a háztetőkön is ember ember hátán. Kivonult a lovasgárda és a polícia rendet csinálni. Aztán megjelentek az utcán a Tower vörös öltözetű lándzsásai a királyi felségjelvényekkel, utánuk a lordkancellár a királyi pálcával.

Mikor a főhercegekre került a sor, megkondultak a Westminster harangjai, dörögtek az ágyúk. Volt akit „hurrá” kiáltással fogadott a nép, de Wellingtont, a vasherceget, a tory párt vezérét kirregetéssel és pissegetéssel.

Majd hat-hat ló húzott négy udvari hintót, utánuk jött nyolc egyforma „hermelin ló” a király aranyozott hintójával. Minden ló mellett egy lovász nyargalt, minden pár lovon más zsoké ült. A gálahintó négy kerekénél négy aranyozott szoboralak, kezükben Britannia jelvényeivel. A

tetején két angyal a koronával és a kereszttel. A hintó két oldala vastag kristályüveg, úgyhogy a király tetőtől talpig látszott az üvegketrecben. Királyi ornátus volt rajta, hajadonfővel ült.

- *God save the king!* Isten óvd a királyt! - zúgta a tömeg. Sándor is éltette a királyt.

Hazamenet a dokkok mellett, a Temze-parti szegénynegyeden át bandukolt. A királyi díszmenetet és a nyomortanyák világát egybevetve, Sándor arra a meggyőződésre jutott, hogy Angliában is meg lehet találni az okokat, amelyek Franciaországban a revolúciót szülték.

A nagyobb utcákban a pompa és fényűzés minden nemei közt látta az arisztokráciát elsze-kerezni, a mellékutcákban pedig csupa szegénységet, rongyot, éhező és elkényszeredett népet látott. Nem volt ő a rongyosok közül való, mégis megszólalt benne a lelkiismeret.

Anglia constitutiójának teóriája igen szép, de ezen constitutio csak a nemzet egy igen kevés részének kedvező, a vagyon csak egynehánynál van, a többi szigorog és rongyos, és mégis az adó terhe legsúlyosabban nyomja őket...

*

Vajon mi készítette arra Sándort, hogy egy csendes este, amikor barátai a színházba mentek, leüljön és levelet írjon Jozefának?

Több mint fél éve távozott Kolozsvárról, s azóta csak nagy ritkán írt haza Kelemen Béninek, Gedő polgártársnak, a Paganini hangversenyről pedig zenész barátjának, Gyergyay Ferencnek. Amíg Franciaországban volt, nem érezte parancsoló szükségét a levélírásnak.

Az újabbnál újabb benyomások, a forrongó párizsi élet feledtette vele a kolozsvári lányt, akitől búcsú nélkül vált el. Londonban pedig belevetette magát a világváros forgatagába, s remélte, hogy az végképp elmos minden fájó hazai emléket. Ha írt, csak a napi eseményeket jegyezte fel a maga számára.

De jött a tavasz, és ismét sajogni kezdett a régi seb. Jött a háromhetes kirándulás Skóciába, ahol minden kastély a bonchidai együttlétre emlékeztetett. S az idegenben töltött idő Sándor önbizalmát is megnövelte: most már ő sem az a kis vidéki írnok, aki volt, hanem világlátott utazó. Hozzánőtt Jozefához. Sőt egy kicsit feléje is emelkedett. A lánynak mindig az kell, hogy a fiúra felnézzen.

Ezt azonban nem érezte Jozefával. A múltból sem tett említést. Szeretett volna ismét mindent előlről kezdeni. Leírta, mit látott Skóciában. Ha a lány olvasni tud a sorok között, úgylis megérti, mért éppen neki mesél erről.

Írt Exeter lord birtokáról Stamford mellett, ahova magas, gótikus ízlésű kapun kell bemenni, s hosszú, „romános” út viszen az erdőnek is beillő parkon keresztül. A tisztások pázsitján tehének, őzek, szarvasok és dämuvadak legelnek apróbb csoportokban, minden pásztor nélkül. A fák közül egyszer csak kiemelkedik a kastély. Portikusa fegyverekkel van megrakva, a lépcső két oldalán lovagok állnak páncélöltözetben, a boltozaton és a sarkokban különféle címerek, pajzsok, medvebőrök és szarvasagancsok. A képes galéria faláról az ősök tekintenek le...

Ó, Bonchida!

Írt a Holyroodban tett látogatásáról, ahol Skócia régi királyai laktak, s a palotában még ma is megvan Stuart Mária asztala, ágya, széke, bár foszladoznak a tapétái. A falon a szép Riccio képe: hegedű a kezében, ábrándozó szemek, hullámos haj, tiszta homlok. A királynő titkára és szerelmese volt. S a szomszéd szobában sem változott semmi, ahol orvgyilkosok felkoncolták. Az ajtó sarkán ma is látható a megfeketedett vérfolt.

Most a francia exkirály, X. Károly lakik a kastélyban. Ide menekült - hitelezői elől. A kastélynak ugyanis ősi kiváltsága, hogy az adósok itt menedékjogot élveznek. Mivel pedig az angol törvények szerint naplemente után és ünnepnapokon senki sem fogható el, a király még időnként ki is sétálhat a birtokról, hitelezője, Bischof frankfurti bankár legnagyobb bosszúságára, aki az adósok börtönébe akarta juttatni.

A felségestől a nevetségesig csak egy lépés!

Írt a Macbeth kastély romjairól, a boszorkányok völgyéről, ahol Shakespeare is járt. Leírta Craigvian hegyét. A sűrű erdőn áthatolva egy sík sziklatetőre érünk, ahonnan az egész fenséges vidék belátható. Itt születtek Ossian énekei. Ma is mutatják kőágya és asztala helyét. Az Ossian's Hallban pedig életnagyságú képe látható, amint őseinek lelkei megjelennek előtte. Szemben a rettentő vízesés.

Aztán hajóra szállt a Loch vizén, meredek bércek, csorgadozó hegyi patakok között, ahol minden sziklának megvan a visszhangja, minden barlangnak a maga legendája. A liget hangos a madárdaltól vagy a mogyorószedő asszonyok és gyermekek énekétől. Mintegy kétszáz meredek kőlépcsőn kellett felkapaszkodnia a Kísértetek barlangjába, ahol Rob Roy rejtőzködött. Ez Walter Scott regényeinek színhelye.

Ó, Highland, ó, felföld! Olyan vagy, mint a Kelemen-havasok, mint Erdővidék!

Csak hogy odahaza nem támadott még író, aki felfedezze és leírja azt a sok szépséget. Sándor úgy érezte, hogy most magára talált. Ismerte régi gyengeségét: nem tud mesét teremteni, képzelt világban sohasem járatta hőseit. De biztos talajt érzett a lába alatt, amikor olyanról kellett írnia, amit maga is látott. Felébredt benne az útleíró. Megírta Jozefának, hogy könyvet fog írni utazásáról.

Ha lesz kinek!

*

Sándor most már rendszeresebben vezette Párizsban kezdett útinaplóját. A jegyzetek néha csak este gyorsan, hevenyészve készültek, máskor a témához illő műgonddal. A papiros hol félíves, hol íves nagyságú volt. Egy ilyen árkus papíron olvasható, hogy „négy nevezetes tárgy tartja elfoglalva az angolokat: a kereskedelem, a politika, a vallás és a lótenyésztés”.

S valóban, az erdélyi utazókat leginkább az lepte meg Albionban, mennyire megfér egymás mellett a hagyományokon nyugvó vallási és politikai rend, s az új időkre valló kereskedelem és a lótenyésztés. Vagyis a középkor és az újkor.

A lordkancellár még mindig bíbor színű posztóval bevont négyszögletes gyapjúvánkoston ül, mint ötszáz évvel azelőtt, de a gyapjút már nem jobbágyasszonyok fésülik, hanem gyárban dolgozzák fel, fonják és szövik, ahol a gépeket a gőz ereje hajtja. S a gyapjú a külkereskedelmi mérlegen az egyik legfontosabb árucikk.

Ausztria és Spanyolország nagyjai nyakukon viselik az aranygyapjas rend jelvényét - a kost. Az angol lordok több gyakorlati érzékről tettek bizonyosságot: juhlegelővé parlagosították a szántóföldeket, s a gyapjú nekik is aranyat hoz - a zsebükbe.

Erről tárgyalt Sándor Béldivel a *Hunter Streeten*, amikor beállított Murdock úr, a nagykereskedő.

A szokásos *how do you do* után, amire azt illik felelni, hogy „köszönöm, nagyon jól”, de kezet adni nem szokás, Mr. Murdock a szék lábához kötötte kutyáját, s helyet foglalt, majd rágyújtott a pipára.

Ötven év körüli gentleman volt, az erdélyiek Wesselényi Farkas útján ismerkedtek meg vele. Már megette kenyere nagyobb részét, s most tőkéjének kamataiból él. Úgy is mondják: privatizál. Mindennap elolvassa a *Times* apróhirdetéseit a klubjában, ahol a tory párt üzletemberei gyűlnek össze, hetenként köt fogadást kedvenc lovára a derbin, s hosszú egészségügyi sétákat tesz a Temze partján, vagy futólépésben edzi magát a Hyde park gypén.

Murdock úr megígérte az „osztrák gentlemaneknek” - mert vérbeli angol számára Bécestől Brassóig mindenki osztrák -, hogy elkíséri őket a kelet-indiai dokkba, mivel úgyis levelet küld leányának, aki ott egy angol katonatiszthez ment feleségül. Az út legnagyobb részét fiákeren tették meg, csak a dokk közelében szálltak ki.

Alacsony bejáratú kocsmák és magasra nyúló emelőgépek között értek el a folyópartra, ahol csikos trikójú, tetovált karú matrózok éppen a Kínából jött hajó tizennyolc mázsa súlyú teaszállítmányát rakták ki.

- Mikor indultak Kínából? - kérdezte Murdock.

- Január negyedikén - volt a válasz.

- Fél év. Elég jól jöttek. Hiszen Afrikát is meg kellett kerülniök.

Aztán a nyugat-indiai dokkba mentek át, ahol még jobban kiöblösödött a folyó, s a raktárak is nagyobbak voltak.

- Mit raknak ki abból a hajóból? - kérdezte Sándor.

Murdock úr szakértelemmel magyarázta:

- Azokban a ládákban nádméz van, mi itt rumot gyártunk belőle. A gyarmat adja a nyersanyagot, miénk a feldolgozásból származó haszon.

- Olcsó kereset!

- De nagy kockázat és befektetés. Hány hajó süllyed el a tengeren! S milyen sokba kerül a szállítás, a kikötő fenntartása. Nézzék ezt az alagutat!

A Temze háromnegyed angol mérföld hosszú alagútja valóban páratlan látvány. A kanális tetején házak, utcák, kertek vannak, még egy patak is folyik. Alattuk pedig a csatorna vizén hajók járnak. Az utazók benéztek az alagút egyik végén. A másikon csak annyi világosság látszott, amennyit az éjjeli lámpás ad.

Egy ilyen hajópark, egy ekkora világhatalom fenntartásához katonaságra és fegyverre van szükség. Korszerűen felfegyverzett katonákra, nem vörösbársony köntösű alabárdosokra, akik a Towert őrzik. Hol van Anglia fegyverkovácsainak műhelye? Murdock úr csak annyit tudott mondani, hogy a kenti grófság területén, Londontól kilenc mérföldre, Woolwich-ben. De oda neki sincs bejárása.

Most ismét Mayer Fidélhez kellett fordulni, aki Esterházy herceg útján kieszközölt egy „engedelemlévelet” a woolwich-i királyi arzenál és a hajókészítő üzem megtekintésére. A parancsnok egy tisztet és egy káplárt adott melléjük, azok végigvezették őket az épületeken.

Láthatták, hogyan készítik a bombákat és a gránátokat, hogyan öntik az ágyút és hozzá a lövedéket - huszonötezer ágyú volt raktáron. Ugyanannyi lovas katonának való szerszám állott készen a legutolsó szíjig. Szemben a műhelyek, a vízen a sorhajók. Háromezer katonai rab dolgozott az üzemben. A város felsőbb részén a kaszárnnyák, a tiszt lakások és a hadi akadémia látható.

Anglia ipara és kereskedelme magával ragadta a Sándor képzeletét. Gyárról gyárra jártak. Este Sándor feljegyezte naplójában, hogy aki Londonban egy serföldét s egy világítógáz manufaktúrát nem látott, az el sem tudja képzelni, milyen ereje van az emberi igyekezetnek és a mesterségeknek.

Béldit a lóverseny vonzotta. Ki is mentek Epsomba, a derbire. Londonból egész szekérkaraván és mintegy ötezer néző lóháton vonult ki. A százöt versenyzőből már a selejtezőben kétharmada lemaradt. A starthoz álló harminc lovasra 6300 aranyat tettek fel, s az egészet egy Spaniel nevű ló tulajdonosa nyerte. Úgy ünnepelték, mint Rómában a győztes gladiátort.

A lófuttatás az angoloknál nemzeti ügy. A nemzet jelentős része lovagolva nő fel, lovon közlekedik. A tehetősebb szülők még lányaikat is megtanítják a lovaglásra. A futó, nyerő és híresebb ménlovakról minden évben névjegyzéket adnak ki, mint Erdélyben a főkormányos tisztségviselőiről. Csakhogy ebben a lókalendáriumban a lovak családfája is benne van, s az általános műveltséghez tartozik a derbinyertes lovak őseinek ismerete.

Az egyszerűbb emberek a kakasviadallal is beérik. Olcsóbb, de kegyetlenebb szórakozás. Sándor a kakasarénát sem kerülte el, mint semmi olyan látványosságot, ahol az emberek jellemét, szenvedélyeit megismerheti.

- Üsd, nem apád!

- Vájd ki a szemét!

- Taposd agyon!

Így biztatta a kakasteátrum tyúkszagú nézőterén másfélszáz ember a köröndben viaskodó felbőszült fajkakast.

Sándor most látta csak, hogy mennyit ér a közmondásos angol hidegvér, ha a játék valóban vérre megy, s a vér a szurkolók pénzéhez tapad. Ezek ugyanis fogadnak az egyik vagy másik hím győzelmére.

A kakast külön sötét ketrecben, magánzárkában nevelik. Neki is megvan a családfája, mint a lovaknak. Jól táplálják, izgatószerekkel doppingolják a nemtelen viadalra. Taróját, körmét levágják, helyette éles sarkantyút kötnek a lábára.

Verseny előtt a tulajdonos előveszi a zsákból, és felmutatja a maga kakasát. Az első fordulóban rendszerint mind a kettő elesik. Verseny közben újabb fogadásokat lehet kötni. Negyedóránál egy viadal sem tart tovább. Legalább az egyik kakas holtan terül el, de van úgy, hogy mind a kettő.

- Vad multság - mondta Sándor az öt rendbéli viadal után. - De vajon nem ellenség-e az ember is a maga fajának, ha soká magányban él?

*

Amikor Sándor a lótenyésztésről mint az angolok egyik kedvenc foglalkozásáról írt, akkor tulajdonképpen az angolok vetélkedési hajlamára, a sportszellemre gondolt. A nemes versengés, a *fair play* eszméje már attól kezdve foglalkoztatta, hogy a főtanodában megtanították: ép testben ép lélek.

Később elolvasta Széchenyi könyvét a *Lovakról*, s Angliában is azon törte a fejét, hogyan lehetne odahaza a sportversenyeket meghonosítani. A kakasviadal ezen a téren csak az üzérkedés meg az aljas szenvedélyek felkorbácsolásának példája volt. Mint a bikaviadal.

De csak az állatok közbeiktatásával lehetne sportot üzni?

Otthon divatban volt a „fechtírozás”, amit később vívásnak nevezték el. Szép sport, ha nem fájul vérre menő párviadallá.

Az angolok „boxírozni” szerettek. Sándor is megpróbálta. Magánórákat vett egy bizonyos Martins nevű úrtól, aki megtanította, hogyan kell kitömött kesztyűvel „jó döféseket” adni az ellenfélnek. Rájött azonban, hogy ez is csak afféle embereknek való kakasviadal, mert a bőrkesztyűs viadorok egyáltalán nem bánnak kesztyűs kézzel egymással. Ezért felhagyott vele, mielőtt valamelyik pulykakakas természetű ellenfele betörte volna amúgy is horgas orrát.

Ehelyett beiratkozott a *Crickettings Clubba*, ahol vérontás nélkül is lehet győzni. Ezt az egyesületet „Loptázó és karikázó társaság”-nak nevezte el. Otthon nem látott hozzá hasonlót.

Egy nagy négyszögletű planírozott kertben játszották a tagok kalappal a fejükön, fehér ingben és nadrágban, papucshoz hasonló cipőben. Két csoport állt fel, mint nálunk a kótyához. Nyertesnek azt nyilvánították, aki az elütött labda visszaérkezéséig többször fut az egyik cölöptől a másikig. A nézők számára pavilon és evőház volt fenntartva. Ott szünetben újságot is olvashatnak.

A labdázásnak egy másik nemét is megismerte Sándor a *Tennis Court*-ban. Erről azt jegyezte fel, hogy „lapockákkal verik a loptát a falra”. Itt az nyer, aki meghatározott idő leforgása alatt többször üti vissza a falról lepattanó labdát. A játékszabályok ki vannak függesztve a falra, a nézők pénzbeli fogadásokat tesznek a játékosokra.

Fogadás itt, fogadás ott, fogadás mindenütt!

Nincs játék fogadás nélkül. Az angol mindenáron keresni akar. Munkáján éppen úgy, mint a szórakozáson. Kalmár nép: a sportban is üzletet lát, mint ahogy a kereskedést is sportnak tekinti. Versenynek, ahol az erősek legyőzik a gyengéket.

Hogy is tudott egy ilyen népből Shakespeare vagy Byron kiemelkedni?

*

Sándornak elég volt ez a három ködös tavaszi hónap, hogy Anglia regényes tájaiban gyönyörködjék, iparát megcsodálja, régi szokásain derüljön s az emberek üzleti szellemét kiismerje.

Szomorúan látta, hogy hazáját itt sem ismerik. Csak a British Múzeumban, a perui és szumatrai aranystufák között talált egypár fényes követ Nagyágról, Verespatakról, Abrudbányáról, Offenbányáról. Keleti utazók hozták magukkal Mócvidék kincsét.

- Hát ezek csak gazdagságáról ismerik ezt a kis hazát? Egy sorban Peruval és Szumatrával? - kérdezte Belditől.

- S mi egyébről is vagyunk mi nevezetesek? - felelt ugyancsak kérdéssel Beldi.

- Mely más, büszkébb érzés fogná el lelkemet, ha hazám tudományos szüleményeinek, mesterségi igyekezetének egy remekét találtam volna itt e kövek helyett!

- Hja, barátom, ezt is előbb felszínre kell hozni, mint a köveket. De a mi tudósainkat és mestereinket még otthon sem ismerik. Mit vársz a külföldtől?

Sándor belátta: nem mehet olyan messze hazájától, hogy meg tudna feledkezni róla.

„Ha megfeledkezem rólad, Jeruzsálem, feledkezzék meg rólam az én jobb kezem!” - ismételte magában a költő-király szavait, amikor valami szépet látott, és azon töprengett, hol van az ember hazája? Ott-e, ahova a szíve vonzza, vagy ahol a véletlen játéka folytán született?

S újabb próbát akart tenni magával.

Mert őt a szíve most már oda vonzotta, ahova Európának és az emberiségnek a szeme hetven év óta függesztve volt: az Észak-Amerikai Státusok felé. Vajon ott új hazára fog-e találni vagy onnan is visszahívja a honvágy?

Franciaországban azt látta, hogy a forradalom után megint csak helyreállt a királyság, még ha polgáriasult formában is. Angliában azt látta, hogy a kalmár éppen úgy tapsol a királynak, mint a nemes. Aztán a kék inges francia napszámosokra, az angol dokkok mezítlábasaira gondolt, akik az alkotmány sáncain kívül rekedtek. Százszor is feltette magában a kérdést: tudnak-e az emberek egyáltalában szabad választás útján a népet boldogító igazgatást alapítani, vagy az embernek örökre az marad a rendeltetése, hogy az önkény hatalmától függjön?

Így ért meg benne a gondolat, hogy Amerikába is ellátogat, bár útlevele csak Olaszországba, Franciaországba és Nagy-Britanniába szólott. Az olasz műemlékeknél jobban érdekelte Sándort az amerikai népszabadság. A szépségnél a forradalmi igazság.

Béldit nem volt nehéz meggyőznie arról, hogy Olaszországba máskor is eljuthat. Amerikába pedig Londonból vezet a legbiztosabb hajóút. Balog Pál és Wesselényi Farkas már megkapta az útlevelet az Egyesült Státusokba. Most Farkas Sándoron és Béldi Ferencen volt a sor.

*

Megpróbálták - sikerült.

Már csak az útiköltség volt kérdéses. Béldi szívesen kölcsönzött Sándornak. A hajót azonban jól meg kellett választani.

Sándor rossz emlékekkel gondolt a tengeri útra, pedig csak Rotterdamból Londonba hajózott, igaz, hogy viharban. Sokkal inkább szerette a vonatot. Liverpool és Manchester között próbálta ki először, s az volt a véleménye:

A gőzszekér az emberi észnek triumfusa!

De hát gőzszekérrel csak nem lehet átkelni az óceánon, sőt még gőzhajóval is nehezen. A hajóstársaságok minden tizedik napon indítanak egy vitorlás hajót Londonból New Yorkba.

A két utazó terepszemlét tartott a londoni dokk postahajóin, s végül is az ötszáztonnás *Columbia* mellett döntött, mivel az csinoságával, kényelmesebb elrendezésével vonzóbb volt a többinél.

Delano kapitány előzékenyen jelentette, hogy az átkelés ára nem drágább, mint a többin: 35 font sterling egy személynek.

- Háromszázötven ezüst forint, több mint egy évi fizetésem! - kiáltott fel Sándor.

De most már nem lehetett visszalépni. Béldi fizetett, mint egy gróf, Sándor is összekaparta váltott pénzét.

Július huszonkettedikén egy gőzös kivontatta a Columbiát a dokkból a Temze torkolatáig, mivel a dagállyal szemben kellett indulniok.

Kolumbusz nevével vágta neki az óceánnak.

Az amerikai szabadság

Harminckilenc napig tartott a tengeri utazás. Ebből tízet Anglia és Franciaország között, a La Manche-csatornán töltöttek. Annak ellenére, hogy a két ország hajóstársaságai a tenger mélyét pontosan feltérképezték, a partok környékét bójákkal látták el, a kiálló sziklákra világító-tornyokat építettek, mégis itt szenvedett hajótörést a legtöbb tengeri jármű.

Amikor a Lizard-foknál az óceánra kiértek, a rettegést az unalom váltotta fel. Ha kedvező szél jött, dagadt Columbiának mind a huszonegy vitorlája. Szélszűnetben egész nap egy helyben vesztegeltek, s mivel nyári meleg volt, a százhatvanhárom utas lankadtan várta a jószerencsét.

Pár nap múlva az is megjött. A hajó észak felé vette útját.

Európából Amerikába menni, és onnan visszajönni ugyanis egészen más úton kell. Oka ennek a mexikói öbölár vagy Golf-áram, amely a floridai foknál leírhatatlan sebességgel rohan ki, miközben a tengert egészen az Azóri-szigetekig sebes folyóvá teszi. Ezzel az árral vitorlás hajó nem tud szembeúszni. Meg kell kerülnie észak felől.

Amikor augusztus közepe táján a Columbia már az ötvenedik szélességi fokot is elérte, nedves, ködös zónába érkezett. A váltakozó szelek erre-arra dobálták lomha testét.

Az utasok levonultak a fedélzetről, s az asztalba, díványba kapaszkodtak, hogy el ne dőljenek. Ebédnél a tálak, poharak mind le voltak rögzítve az asztalra, de még így is ki-kiugrottak a helyükről. A sült messze gurult az asztalon, a kés-villa-kanál utána, egészen a harmadik-negyedik szomszédig.

Ez eleinte nevetségesnek tűnt, de amikor este az emeletes ágy is kezdte kidobálni az utasokat, Sándor belátta, hogy ennek a fele sem tréfa.

Kazinczy ifjúkori Voltaire-fordítása jutott eszébe:

*Midőn a boldogság tőlünk elenyészett,
Két barátot hagyott velünk a természet.
Egyik a reménység, másik az álom.
Nyugtomat közöttük mindig feltalálok.*

Csak hogy Kazinczy nem utazott tengeren. Voltaire is csak a La Manche-csatornán.

Columbia utasai több mint egy hónapon át semmit sem tudtak a külvilágról. Csak egy-egy útjukba került hajó kapitányától hallottak híreket. Így a Hybernia nevű amerikai postahajó emberei közölték velük, hogy július negyedikén meghalt Monroe, az Egyesült Státusok volt elnöke. Ez az amerikai utasokat nagyon lehangolta, mert - amint mondták - ő volt már a harmadik elnök, akit a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetésének napján ért utol a halál.

De voltak derűsebb mozzanatok is.

A Columbia hajón utazott Audubon úr, a francia származású híres ornitológus. Huszon-kettedszer tette meg ezt az utat. Az öreg professzor még mindig sokat szenvedett a tengeri betegségtől, de csendes napokon olyan jó kedvében volt, hogy madarat lehetett fogatni vele. Hiszen az is volt a mestersége.

Az egyik szélszűnetben csónakra szállt néhány matrózzal, s temérdek szárnyast lőtt. A fedélzeten bemutatta őket utastársainak:

- Ez a vadfecske, ez vadkacsa, de a legnevezetesebb közülük a *Procellaria pelagica*. A hajósok Karri anyó csirkéinek nevezik. Szárazföldön egy sem található közülük, fészkeik ismeretlen helyeken vannak, valószínűleg a tengerből kiemelkedő sziklákon. Kilométereken át kísérik a hajót, kihalásznak a tengerből minden hulladékot. Életüket a hullámokon élik le. A legnagyobb viharban is hol alámerülnek, hol kiemelkednek.

- Süssünk meg egyet! - javasolta egy praktikus amerikai.

- Nem ajánlom. Olyan bűdös a húsa, mint az olajba mártott halé.

Az utasok ismerkedtek, vitatkoztak, olvastak. Sándor tanulta az angol rendhagyó igéket. Kelemen Béninek azt írta tréfásan, hogy angolul még mindig csak megeg.

A nap legérdekesebb órája az volt, amikor a kapitány délben megmérte kvadránsával a szélesség és a hosszúság fokait, s megállapította a térképen, hogy hol halad a hajó. A többiek úgy várták a jelentést, mintha a dodonai orákulum szólott volna.

És valóban, volt nap, amikor a hajó irányt tévesztett, s Delano kapitány olyan dodonai kijelentéseket tett, hogy azokat mindenki a maga tetszése szerint értelmezhet.

- Már nem vagyunk messze - mondta szeptember másodikán a kapitány. Az utasok fogadást kötöttek, hogy mikor érnek szárazföldre.

Az este vidám poharazással telt el, senki sem akart lefeküdni. Éjfél tájban a hajó orrán álló őr elkiáltotta magát:

- Hurrá! Szárazföld!

Az utasok a fedélzetre tódultak. Több mint száz torok visszhangozta a hurrát. A New York-i öböl lámpatornya tűnt fel a láthatáron.

Sándor egész éjjel nem hunyta le a szemét, hogy reggel elsőnek pillanthassa meg az amerikai partokat. Amikor meglátta, nagyot sóhajtott:

Az lengett fel lelkemből ezen sóhajrásban - írta később -: ha vajon e szép hazában az elnyomott emberiség és jussok menedéke helyét valóban megtalálom-e?

Ezzel az érzéssel lépett - életében először - „egy szabad ország földjére”.

*

Az első napokban nem is csalódott az ígéret földjén. Útlevelet senki sem kért tőle, még a nevét sem jegyezték fel. A vámosnak mindössze becsületszavát kellett adnia, hogy amit hozott, abból semmi sem eladó. Fel sem nyitották a bőröndjeit.

Fehérek és szerezsenek, mulattok és meszticek tarka tömegén átfürödve értek ki a széles Broadway-ra. Gazdag boltok és utcai árusok sorfala között jutottak el az *American Hotel* nevű roppant vendégfogadóba.

Sándor mindjárt levonta a következtetést:

- Európában az a vélemény, hogy az ember természeténél fogva csalónak születik vagy a művelődés meg a társaság őt csalóvá teszi. Amerika törvénye viszont abból indul ki, hogy minden ember egyformán becsületes.

Béldi helyeselt.

Amikor azonban pár nap múlva Sándor lelkesedése odáig fokozódott, hogy kijelentette:

- Itt nincs privilégium, nincs nemesség, nincsenek titulusok, nincs titkos polícia, itt minden ember egyforma - Béldi csak a fejét csóválta, és figyelmeztette Sándort, hogy ne tévessze össze Jean Jacques Rousseau teóriáját az amerikai valósággal.

A címnek és rangnak nemsokára hasznát vették, igaz, hazai vonatkozásban, amikor az ausztriai konzulra volt szükségük, hogy New Yorkban és környékén kalauzolja őket.

Báró Lederer konzul szívesen állott rendelkezésére gróf Béldi osztrák honpolgárnak és plebejus barátjának, mint ahogy báró Wesselényi Farkas hasonló kérését sem utasíthatta vissza, aki Liverpoolból érkezett New Yorkba ugyancsak közrendű útítársával, Balog Pállal.

A nagyvárosi iskolák megtekintése után a konzul négy honfitársával együtt szállt fel a Conde-relle nevű gőzhajóra, hogy New Yorkból a Hudson folyón észak felé tegyenek kirándulást.

Útközben sok szó esett Fultonról, aki a legelső gőzhajót építette. A világ belőle is, mint annyi más feltalálóból csúfot űzött. Az erdélyi utasok a pompás berendezésű amerikai gőzösön Sing-Sing felé vették útjukat, hogy a híres államfogházat megtekintsék. Mivel azonban az igazgató távol volt, oda nem juthattak be. Továbbhajóztak hát a vadnyugati vidéken, s felfeltekintettek a magas part sziklacsúcsaira, ahol egykor az angol arisztokrata kastélyok álltak, tövükben pedig a rabszolgák kalibái. Most szabad nép lakik itt.

Sing-Singből Balogék Philadelphia felé vették útjukat, a konzul pedig Béldivel és Sándorral megtekintette Peekskill faluját. Sándornak ugyanis az volt a véleménye, hogy az amerikai jólétet nem New York gazdag negyedeiből kell megítélni, hanem ki kell menni vidékre.

Peekskill a maga 1250 lakosával akkora lehetett, mint Bölön, de annál jóval fiatalabb, mert mindössze nyolcvan évvel azelőtt verték fel ott tanyájukat az első telepések. Házai a tehetős londoni polgárok otthonára emlékeztettek. Sándort leginkább az lepte meg, hogy a falunak hetenként kétszer megjelenő újságja van, s hogy Amerikában bárki nyomdát állíthat fel minden cenzúrai felügyelet nélkül.

Egy név- és címtárból, amit a konzultól kapott, megtudta, hogy New York államban 237 lapot adnak ki. Erdély népessége ugyanannyi, s ott mégis csak egy lap jelenik meg. Odahaza az újságot még mindig „hazug levél”-nek nevezik.

Van is ok rá!

Peekskillből Lederer konzulnak is vissza kellett térnie New Yorkba. Sándor pedig Béldivel folytatta útját West Point felé, ahol az Egyesült Státusnak katonai akadémiája működik.

Egy rövid ajánlólevél is elég volt ahhoz, hogy Thayer ezredes, az intézet igazgatója, bemutassa nekik ezt a főiskolát, ahonnan az amerikai hadsereg tisztjei kerülnek ki. Négy év alatt minden arra érdemes ifjú mester lehet a hadi tudományokban, de emellett nyelvekre, a természetfilozófiára, esztétikára és a hazai törvényekre is megtanítják. Nem úgy, mint a sepsi-szentgyörgyi *Erziehungs Hausban*, ahol az egyetlen törvény a parancsnok vezényszava volt.

Egyedülálló intézet ez a maga nemében! Már csak azért is, mert Amerika egyetlen állami iskolája. A többi mind a társadalom, az iskolai társaságok tartják fenn.

A két erdélyi utazó a katonai akadémia megtekintése után felment a Hudson folyóba mélyen benyúló félsziget hegycsúcsára, ahol Kosciuszko kertje volt, s szerszámaikat, virágjait még akkor is mutogatták. A kadétek egyszerű fehér márványpiramist állítottak a lengyel szabadsághős emlékének, mindössze annyi felírással:

KOSCIUSZKO

Sándor most érezte igazán, hogy a szabadság oszthatatlan, s a hős lengyel nép ügyét éppen úgy magáénak tudta, mint amennyire az amerikai demokráciában bízott.

- Nyugodjanak békében poraid, emberiség és szabadság védője! - így búcsúzott el ettől a szent helytől.

Gőzhajón folytatták útjukat vad vidékeken, ahol az irokéz indiánok sátoztáborainak helyén Hudson holland kapitány hódítása óta modern városok épültek. Hajójuk New York állam fővárosában, Albanyban kötött ki.

Újabb ajánlólevél, újabb katonatiszt.

Van Rensselaer tábornok holland ősei kétszáz évvel azelőtt vertek gyökeret a lakatlan vidéken, ami a fiatal Amerikában nagy idő! Még a függetlenségi háború előtt a család hatalmas birtokot szerzett. Mindig az elsőszülött fiú örökölte a vagyont, úgyszintén az „Albany pártfogója” címet.

Az új alkotmány megszüntette a hitbizományokat, de a birtok várományosa most is az ifjú Rensselaer, az egyetlen fiúutód volt. Ez az amerikai farmerbe oltott holland arisztokrata önként vállalkozott arra, hogy könnyű kocsiján bemutassa vendégeinek a várost és vidékét.

A kastély fényűzéssel berendezett szobái is nyitva álltak a vendégek számára, az angol ízlésről tanúskodó parkban kipihenhatték fáradalmaikat. Amikor Sándor a vendégszobában magára maradt Béldivel, a gróf nem állhatta meg, hogy - a selyemmel bevont székekre és az aranyozott asztalkára mutatva - meg ne jegyezze:

- Íme, a republikánusi egyszerűség!

Sándor elnevette magát:

- Úgy látszik, a vagyonnak és az észnek mindenütt arisztokráciája van.

- Bizony, barátom, a vagyonos és eszes ember a világ minden sarkában kényelmesen kíván élni - folytatta Béldi -, legyen az nemes vagy polgár.

Sándor nem ellenkezett, mert érezte, hogy Béldi szavaiban az igazságnak egy nagy darabja rejlik.

Csakhogymind a ketten más-más oldalról nézték a dolgot. Béldi a főúr oldaláról, aki természetesen tartotta, hogy birtoka legyen, és lenézte a felkapaszkodó polgárt.

Sándor az örökös határőrkatonai oldaláról, akinek le kellett mondania örökségéről, hogy szabad lehessen, s aki amellettmint alacsony származású és unitárius, a hivatali ranglétra legalsó fokán rekedt meg.

Mért is nem született Albanyban? Itt senkitől sem kérnek keresztlevelet.

Albany a tengeri kereskedelem központja, mióta elkészült a nagy csatorna a Hudson folyó, az Ontario-tó és Erie-tó között, fel egészen Szent Lőrinc vizéig. Hollandok és angolok, vállalkozó szellemű európaiak minden fajtája gazdagodott meg ezen a hajdan őserdővel borított területen.

Két hét sem telt el azóta, hogy Sándor amerikai földre lépett, s már oda módosította véleményét: ha az újvilágban nincs is meg a vagyoni egyenlőség, legalább mindenki a maga tehetsége szerint érvényesülhet. A törvények mindenkinek egyforma jogot adnak, a természet eredeti szent törvényeinek jussát. Születés, gazdagság nem jelent előnyt a törvény előtt. Az ilyen helyre sietve siet a világ minden részéből az ember. Még azt a mondatot is leírta, hogy minden ember szabadon gondolkozhat és szólhat, „semmi misztériumra nincs szükség”.

Szabadság és misztérium - ez a kettő erősen foglalkoztatta Sándort, amikor Albanyból lóhajón New Lebanon vidékére, a shaker telepre értek.

A shakerek vagy lebegők egyházának alapítója egy manchesteri kovács leánya, Lee Anna volt. Angliából kitiltották, mert fellázította a köznépet tánccal egybekötött istentiszteletein, ahol „zajos imádságokat mondott és csudákat csinált”. Ezért aztán Amerikába kellett vándorolnia. Itt vallásszabadság lévén, New Lebanon mellett összegyűjthette híveit, s azok úgy imádhatták istenüket ahogy nekik tetszett.

A két erdélyi utazó szekéren érkezett a hajóállomásra a shakerek falujába. Csinos házak, nagy veteményestáblák, gazdag gyümölcsfák között folytatták útjukat egészen a templomig. A tanácsházhoz hasonló templomban éppen istentisztelet volt. A hívek páronként jöttek be egyszerű, tiszta öltözetben, a férfiak és nők egymással szemben, külön padban, szemlesütve foglaltak helyet. Negyedóraig csendben ültek, aztán egy öreg shaker intésére elkezdtek énekelni. Közben szüntelenül lebegtették kezüket, mintha repülni készülnének. Az ének végeztével az öreg azt mondta:

- Munkálkodjunk, atyámfiai!

Erre a hívek a padokat a fal mellé tolták, a férfiak ingujjra vetkőztek, az asszonyok szembeálltak velük, s vad táncba kezdtek. Szent komolysággal riszálták tagjaikat, közben valami vinnyogó hangot adtak ki, mint a denevérek.

A tánc végkimerülésig tartott. Akkor ismét helyet foglaltak, és néma csendben kipihenték fáradaimaikat. Majd felöltöztek, s férfi és nő más-más ajtón távozott a templomból, mint aki jól végezte dolgát.

Béldi igyekezett komoly maradni, de Sándornak mindegyre el kellett fordulnia a szánakozó nevetés miatt.

A nevetésből csodálkozás lett, amikor megtudták, hogy a shakerek két fő elve a vagyonközösség és a nőtlenség. A vagyon közösségének eredménye fejlett gazdaságuk. A nőtlenség olyan féktelen tömegjelenetekhez vezet, amilyent a templomban láttak. A családi élet meghitt közösségét a templomi vitustáncnak ezek a torz formái helyettesítik.

New Lebanon gyógyfürdőitől az utazók nem voltak túlságosan elragadtatva. Ásványvizeik nem vehetik fel a versenyt a borszéki borvízzel. Annál emlékezetesebb maradt számukra a metodisták mezei gyűlése. Azt hitték ugyanis, hogy a shaker istentisztelet után ezen a téren már nem érheti őket meglepetés.

A várostól két órányira, sűrű erdőn át és rossz utakon értek el az erdei tisztásra. Itt valóságos sátoztábor fogadta az érkezőket. A nagy sátrakban ágy, asztal, pad és kemence. Már messziről sírás-rívás hallatszott, mintha kínoznának valakit.

Benéztek egy nagyobb sátorba. Egy fiatalember, keszkenővel a fején, a szalmában térdelt, s egy széket ölelgetett keserves zokogás között. Hol az ég felé fordította fejét, hol a szalmába bukott, s rekedt hangon ordította:

- Ó, szentlélek, szállj reám!

Sándornak a régi szólás jutott eszébe:

- Egy bolond százat csinál.

A fiú mellett ugyanis lányok és asszonyok térdeltek, s ezek is a legkülönbözőbb rángatózások közt ismételték, amit a fiú mondott. Vajon mi készítette ilyen eszelős vagy esztelen játéokra ezeket a különben egészségesnek látszó fiatalokat?

A két utazó némán tért vissza New Lebanonba. Sándor tudta, hogy Béldi azt gondolja magában:

„Ide vezet az amerikai szabadság!”

Béldi tudta, hogy Sándor erre is mentséget fog találni:

„Ezek még nem értek meg a szabadságra!”

Abban viszont hallgatva is egyet értettek, hogy a szabadság fáját nem vadhajtsaiból kell megítélni.

*

Mivel a nyári meleg még mindig tartott, az utazók úgy határoztak, hogy ezt az időszakot a hűvösebb éghajlatú északi státusokban töltik. Vagyis a történelmi Amerika szívében.

Virginia és Massachusetts a két legősibb angol telep. De Massachusetts abban is első, hogy amikor Anglia gyarmati uralma tűrhetetlenné válik, itt lángol fel a forradalom tüze.

Közvetlen oka a bélyegtaxa és a teaimport volt.

A bostoniak hóhérral égettették el a sérelmes rendeleteket, tengerbe dobtak minden Londonból érkező tearakományt.

Az angolok fegyvert fogtak, az amerikaiak kinyilatkoztatták függetlenségüket.

Sándor lelkesen fogott hozzá bostoni szállásán a nyilatkozat magyar fordításához:

... az ezen státusokban lakozó, békét óhajtó népnek nevében és meghatalmazásánál fogva, mindenkinek tudtára adjuk és kinyilatkoztatjuk: hogy ezen egyesült gyarmatok a természettől nyert jussaiknál fogva ezennel szabad és független státusokká lesznek...

Itt megállt egy pillanatra. Jó volna a státus helyébe valami jó magyar szót kitalálni. Talán az *álladalom* volna megfelelő. De hiába, amíg otthon latinul tanítják a törvénykezést, nem születik a státusnál jobb kifejezés.

Amikor az utolsó mondatot fordította, felállt a székéről, és felsőtestével az asztalnak támaszkodva írta:

... ezen kinyilatkoztatásunk teljes fenntartására mi egymásnak lekötjük életünket, vagyonunkat és becsületünk szentségét...

- Egy ilyen nyilatkozat nálunk is jól fogna! - lobogtatta Béldi felé a papirost, aki azzal volt elfoglalva, hogy rendbe szedje ruháját, mert az Everett testvérekhez készültek az osztrák konzul ajánlólevelével.

- Jó volna, ha te is sietnél az öltözködéssel, és máskorra halasztanád a hazai viszonyok felforgatását - felelte rosszállóan Béldi. - Várnak ránk. Amerikában az idő pénz.

Frakkban, klakkban indultak.

Everett Sándor úr előbb meghatalmazott miniszter volt Hollandiában és Spanyolországban, majd *Amerika és Európa* című könyvével keltett feltűnést. Most a massachusetts-i törvényhatóság egyik szenátora. Testvére, Everett Eduard, professzor Amerika legrégebbi egyetemén, a Harvardon tanít, és Massachusetts követe az Egyesült Státusok kongresszusán.

A tudós Everett Sándor könyvtárszobájában fogadta vendégeit. A fal mellett könyvespolcok álltak körös-körül, felettük földabroszok és neves emberek arcképei, a sarokban az amerikai csillagos zászló és felette Sándor megörült ennek a felfedezésnek - a Függetlenségi Nyilatkozat aranykeretben.

A házigazda felállással, fejbólintással üdvözölte a két erdélyi utazót. Arcvonásai meg sem rándultak, csak a szeme csillant fel élénkebben.

Béldi hidegnek és tartózkodónak találta, Sándor inkább ügyetlennek és darabosnak. Mindjárt meg is állapította magában, hogy a királyságok polgárai, így a franciák, mesterkéltbben viselkednek, az udvari etikett is ezt kívánja. A szabad státusokban viszont az emberek természetesebbek, tehát kevésbé csiszoltak.

Aztán kényelembe helyezték magukat, és megindult a társalgás. Sándornak ugyancsak fűlelnie kellett, hogy megértse az amerikai dialektusban beszélő Everett urat. Béldi könnyebben értekezett, mert már gyermekkora óta angol társalkodót tartottak mellette. Sándor szeme mindegyre a függetlenségi aktára tévedt, s az járt eszében: mennyivel könnyebb megérteni ezt a nyelvet, ha az ember leírva látja.

Közben Everett úr a társaságbeli formaságokra terelte a szót.

- Ha az urak látogatóba akarnak menni Boston nevezetesebb férfiához, előbb együtt elmegyünk a lakásukra és leadjuk névjegyeinket. Ha a ház gazdája hajlandó fogadni, még aznap meghívólevelet küld szállásukra - ugyebár a Marlborough Hotelben laknak? - és közli a fogadás időpontját.

Így is történt.

Egy ilyen udvariassági látogatásnak köszönhatték, hogy megismerkedtek Gray úrral, a charlestowni fogház igazgatójával, s így alkalmuk nyílt egy nagy amerikai fegyintézet megtekintésére.

Gray úr méltányolta az osztrák guberniumi titkár és írnok kérését, akikben félig-meddig kartársat is látott, s mivel nem sokkal azelőtt francia vendégei voltak, a két csoportot egy kocsin vitte ki Charlestownba. Hadd lássák az osztrák császár és a francia király tisztviselői, hogyan bánik Amerika azokkal, akik még az ő szabad rendszerébe sem tudnak beilleszkedni!

Útközben Sándor megpróbálta felidézni emlékezetében a hazai börtönviszonyokról egyszer már papírra vetett szavait:

Nálunk a fogházak a megromlott erkölcsök szemétházai, hova egy időre kihányatik a társasági életet megvesztegető rothadt rész... Hol a fogoly botozások közt megutálva a bosszúálló törvényeket, új elkeseredéssel tér meg az életbe, visszabosszulni az őtet üldözőket.

Charlestownban ennek az ellenkezőjét látták.

A rendszer alapja a magános elzárás. A fogoly éjszaka magánzárkában van, nappal viszont dolgozik, de egy szót sem szabad szólania. Így tölti el örökös némaságban a kiszabott büntetést ennek az államnak háromszázhat foglya. Éjjel egyszerű cellájában, ahol asztalon, ágyon, evő- és mosdóeszközön kívül csak egy biblia van. Nappal az asztalos-, szabó-, csizmadia-, lakatosműhelyben, háttal a falnak, szemben őrzőivel.

A foglyok némasága a látogatókat is arra készítette, hogy szótlanul járkálják végig a négy emelet kerek folyosóit, be-benézzenek a cellákba, a műhelyben pedig megtapogassák a kitűnő minőségű készítményeket, csak szempillantást, de szót ne váltsanak a foglyokkal, akiknek az egyik kabátujja és nadrágszára piros, a másik fekete vagy szürke.

Nehéz innen megszökni!

Amikor a látogatás végén ismét a fogházigazgató szobájában gyűltek össze megbeszélésre, Sándornak az volt az első kérdése, hogyan tudják ilyen fegyelmezett hallgatásra készíteni a társadalomnak ezeket a számkivetettjeit, akik éppen garázdaságuk miatt jutottak börtönbe, meggyőző munkával vagy testi fenyegetéssel?

Gray úr várta ezt a kérdést.

- A verés meg a bilincs nálunk ismeretlen. Az erkölcsi tanítás sem vezet mindig eredményre. Foglyainknak nemcsak a jóérzésére, hanem az okosságára is igyekszünk hatni, hiszen nincs közöttük olyan, kiből ez a kettő hiányoznék. Aki megszegi a hallgatás tilalmát, az napokig a cellában marad kenyéren és vízen. Aki fegyelmezetten viselkedik - hamarabb szabadul. A pénzt, amit munkájával keresett, szabadulásakor egy összegben megkapja, hogy új életet kezdhessen.

Hazafelé menet Sándor azt mondta a franciáknak:

- Mintha nem is fogházban, hanem iskolában jártunk volna. A szorgalom, a mértéktartás, az önbecsülés iskolájában.

Bostonba érve aztán másfajta iskolát is láttak.

Ha Charlestownban a társadalom alja népét képezik át becsületes mesteremberekké, akkor Bostontól két mérföldre, Cambridge-ben a Harvard kollégium a társadalom vezető rétegét neveli. Egy Harvard nevű lelkész alapította 1636-ban. Négy száz hallgatója, harmincöt professzora van. A kollégiumot kegyes alapítványok jövedelméből tartják fenn.

Sándornak professzor Ware-hoz, az unitárius teológiai szeminárium egyik tanárához volt még Londonból ajánlólevele. Ő mutatta meg az asztronómiai, matematikai, sebészeti, kémiai, anatómiai intézetet, valamint az unitáriusok templomát és papnevelő intézetét.

- Más vallások ifjai is tanulnak itt?

- A mi iskolánkban a státus ifjúsága valláskülönbség nélkül tanulhat, mert nálunk a vallás a polgárok házi dolga. Az amerikai kollégiumokban csak azokat a tudományokat tanítják, amelyek minden embert egyaránt illetnek. Papnevelő intézete viszont minden felekezetnek külön van.

Sándor felhasználta az alkalmat, hogy hitrokonával találkozhatott Amerikában és elmondta: Kolozsvarott az unitáriusok kollégiuma közel egy évszázaddal régiebb, mint a Harvard. Azzal viszont nem dicsekedhetett, hogy a vallás otthon is magánügy volna.

Mielőtt a két utazó elhagyta Massachusetts államát, még egy utolsó látogatást tett Winthrop úrnál, a státus alkormányzójánál. A barátságos öregúr ebéden látta vendégül őket. Amint megtudta, hogy magyarokkal van dolga, mindjárt Benyovszky Móricra terelte a szót.

- Kedves jó barátom volt fiatal koromban, amikor Amerikában mulatott.

Béldi nem restellte bevallani, hogy gróf Benyovszky amerikai útjáról nem is értesült, bár általában ismerte a kalandos életű katona pályafutását.

- Ha jól emlékszem, ötven évvel ezelőtt érkezett Franciaországból Amerikába, nemsokára a függetlenség kinyilvánítása után. Akkor én még Baltimore-ban laktam, s ott ismerkedtünk meg. Kitűnő lovas és céllövő volt, de a tengertől sem félt. A baltimore-i kereskedőket rávette, építsenek neki egy fregattot, amivel átkel az óceánon Madagaszkárba, azt elhódítja a franciáktól, és az amerikai kereskedelem támaszpontjává teszi. Útnak is indult szabadcsapatával. Engem is hívott, s ígérte, hogy megtesz alkirálynak.

- Vele ment?

- Nem mentem. Őt királlyá választották a bennszülöttek, de a franciák elleni harcban elesett. Mindössze negyvenöt éves volt. Én csak alkormányzó lettem Massachusettsben, de viszont megértem a nyolcvan évet!

Sándort megnyerte az anekdotázó öregúr nyájas modora, s örömmel látta, hogy Amerika vezetői között nemcsak rideg üzletemberek vannak, hanem a kalandorok s a velük rokon művészek pártfogói is, akiktől semmi sem idegen, ami emberi. Ezt tükrözte az alkormányzó palotája is kínai szőnyegeivel, műtárgyaival, francia konyhájával és spanyol boraival.

Angol hagyomány, amerikai kényelem.

*

Október elején Kanadába tettek kirándulást a Szent Lőrinc vizén.

A szeszélyes folyam hol tavakká öblösödik, hol keskeny mederbe szűkül össze, hol némán hömpölyög, hol zúgó sebességgel indul meg, mint a zsilip vize. A révészek a folyam veszedelmes, örvénylő játékát rapidnak nevezik, s az ilyen helyeket igyekeznek elkerülni, nehogy hajójuk a víz fenekén rejtőző sziklákba ütközzék. Az utas számára legbiztonságosabb, ha ilyenkor partra száll és szekéren folytatja útját, még ha napokig is kell várakoznia a járműre.

Szükség volt az ilyen megállókra, maga a hajóút is szükséges volt ezen a vad vidéken, mert a sok egyforma amerikai városkép után Sándor kezdte úgy érezni magát, mint a prágai legény, aki világjáró útjáról hazatérve csak annyit tudott mondani:

- Láttam sok embert, nagy városokat, magas tornyokat.

Ha viszont Sándor utazásának ezt az újabb szakaszát, a folyó menti vándorlást szintén ilyen summásan akarta volna összefoglalni, azt jegyezte volna fel:

- Láttam sok vizet, sok hajót, láttam rézbőrű indiánokat.

A víz az Egyesült Státusok és Kanada határán hullámozó öt nyugati tó rendszerének egy része volt. A hajók európai, főként angol és ír kivándorlókat szállítottak északra, ahol ingyen adták a földet, csak hogy letelepedjenek. És az indiánok? Fakéreggel bevont deszkacsónakjaikon indultak halászni-vadászni. Velük volt az asszony, a gyermek és a vadászkutya, a fegyver, a sátor és az eleség.

Sándor majdnem mindennap feljegyezte, hogy merre járt, kivel találkozott, mit látott. Naplójegyzetei akkor kezdtek igazán megszáporodni, amikor Fel-Kanadából visszatérőben hajójuk Queenstownban kikötött, és a Niagara felé vették útjukat.

Borongós idő volt, fűjt a szél, jobbra-balra himbálóztak a kétlovas szekéren. Így indultak valamikor Kolozsvárról is Bonchida felé. Ó, bárcsak Jozefa is itt lehetne mellette! Ilyenkor olyan jó megfogni valakinek a kezét, megosztani valakivel a rájuk váró sok szépséget. Egy szív kevés ahhoz, hogy mindezt befogadja.

Két napot töltöttek a Niagara kanadai oldalán épült pompás vendégfogadóban, szemben a zuhataggal.

Egy tenger zuhant le a szirtek tetejéről, s alatt tejszín habözön pezsgett és hánykódott a szikladarabok közt - jegyezte fel naplójában.

Leereszkedtek csigalépcsőn, „kerengő grádicsokon” a partig, mintha mély kútba szálltak volna alá, s lentről néztek fel a vízesésre:

Zúdult a temérdek megkéült víztömeg a sziklaormóig, hol toronymagasságú oszlopfarmákban ömlik a mély örvénybe, s már pezsgő tejhabbá vált a fenn égék víz...

Felmentek a parton egészen addig, ahol az Erie tavából eredő Niagara zúgója kezdődik. Látták a Kecskeszíetet, amely kettéválasztja a folyamot, s egyik ágát Kanadába, a másikat az Egyesült Státusokba vezeti.

Itt az óriási víz még egész csendességében folydogál, de hömpölygő lassúsága mutatja rejtett mélységét, aztán sziklák kezdenek kitünedezni fenekéről, melyek közt harsogva zúg keresztül, s jaj annak, akit árja becsavarhatott...

A természetnek „ezen borzasztó csudájához” legendák és vad kalandok fűződnek.

A zuhatag felett egy indián ifjú aludt sajkájában a parton. Arra járt egy lány, kinek szerelmét a szunnyadó visszautasította volt. Eloldotta a sajkát. Az a fiúval együtt lezuhant az örvénybe. Sohasem látták többé.

Pár évvel azelőtt kegyetlen mulatságot rendezett egy vendégcsoport. Megvettek egy rossz hajót, azt megrakták állatokkal, mintha Noé bárkája lett volna. A zuhatagon felül sorsára bocsátották. A második zúgónál fennakadt egy szikladarabon. A medve kiszökött és szerencsésen kiúszott. Aztán lerohant a hajó a zúgón, s lent pozdorjává tört. Csak egy macska és egy lúd jött életben a víz felszínére.

Az ember kegyetlenebb tud lenni, mint az állat, mert nemcsak akkor öl, ha éhes, hanem bosszúból és kedvtelésből is!

Sándor fejcsóválva hallgatta az ilyen történeteket, amikkel az idegenvezető magyarázatát fűszerezte. Az volt az érzése, hogy ezen a vidéken csak boldognak szabad lenni, mert a boldogság minden külső feltétele adva van: szabad konstitúció, kedvező éghajlat, termékeny föld. De a boldogság az embertől is függ, víg elme, könnyű vér, tiszta lelkiismeret is kell hozzá.

S mért van az, hogy az indiánok, e vidék őslakói mégis boldogtalanok?

A Niagarától Buffalóig, az Ontario- és az Erie-tó partjain a vitézségükről és kegyetlenségükről híres „irokéz indusok” hat szövetséges törzse lakott. Lehettek vagy százezren, amikor az angolok a mai New York államban lábukat megvetették.

A telepések harcban nem tudták legyőzni őket, de ellentétet szítottak közöttük. Győzött a fehér ember ravaszsága a vadember egyszerű eszén. A pálinka, a fegyver, a cifraságok megtették hatásukat. Az új gazdák fortélyal, erőszakkal és csalással kiszorították a régieket földjeikről. Kétszáz év alatt ötezerre csökkent a számuk.

Mocsaras vidéken, sűrű erdők közt vezetett az út az indián telepekhez.

Sándor el volt készülve, hogy tolldíszes, csatabárdot forgató lovas irokéz indiánokkal találkozik, de csak egy jámbor lovas csapatot látott szembejönni. Viseletük alig különbözött a telepesekéétől. Csak amikor közelebb értek, akkor vette észre, hogy a fülük karimája ki van hasítva és fityeg, a derekukon vörös öv feszül csokorra kötve, benne széles pengéjű kés. Asszonyaik melle teleaggatva cifraságokkal, fülükön nagy bokor függő, lábukon díszesen

kivarrt papucs. Ezek az indiánok úgy hasonlítottak harcos őseikhez, mint a farkaskutya a farkashoz.

Hiába a keresztény misszionáriusok igyekezete, hogy írni és imádkozni tanítsák őket. Nekik a fehér művelődés nem kell, mert a ravaszság tudományát látják benne, s akkor is fortélyt gyanítanak, amikor a fehér jót akar. Inkább otthagyják falvaikat és büszkén visszavonulnak észak vadonjaiba. Az indián hamarabb meghal, mintsem hogy a fehér szolgája legyen.

Béldi és Sándor visszatért a buffalói Sas szállóba. A kétszáz személyt befogadó nagyszálló újságolvasó szobájában szóba ereszkedtek a tulajdonossal. Amikor európai utazásukra terelődött a szó, a széles mellényű amerikai így szólt:

- Tudják-e az urak, hogy maga Lafayette is nálam volt megszállva, amikor hat évvel ezelőtt Amerikában járt?

- Párizsban találkoztam vele - mondta Sándor.

A tulajdonos szemében egyszerre megnőtt ez a jelentéktelennek látszó külföldi. Érdeemesnek tartotta, hogy elmondja neki:

- Valóságos diadalút volt Lafayette látogatása. Közel ötven évvel azután tért vissza második hazájába, hogy itt a függetlenségi harcot diadalra vitte. Ő, aki Franciaország első famíliájából született, aki előtt nyitva állt az érvényesülés fényes pályája egészen a királyi udvarig, fél évszázaddal ezelőtt eljött az amerikai sivatag erdőibe magát minden veszedelemnek kitenni, csak hogy a szabadság kivívásában részes lehessen.

Sándort is magával ragadta a gazda szónoki heve.

- Miolta a görög és római reszpublikák elenyésztek, nem volt más tisztább demokráciai karakter, mint Washington, Lafayette és Bolívar.

- Csakhogy ami Washingtonnak sikerült északon, a státusok egyesítése, az nem sikerült Bolvárnak délen - szólt közbe Béldi. - Lafayette pedig hazatért és szolgálja a polgárkirályt.

- Ha nem tér vissza, ma is a reszpublikát szolgálná - mondta az amerikai. - Európa elmaradt tőlünk. Ott még a demokrata is kénytelen felesküdni a királyra.

Ebből Sándor megértette, hogy az Amerikába látogató európainak választania kell: vagy a szabadságot választja, s akkor itt marad, vagy a hazát, s akkor visszatér.

Hát már sohasem lesz úgy, hogy az európai saját hazájában is szabadon éljen?

Ez a kérdés később is nemegyszer felmerült.

A Thompson nevű öreg gőzhajón utaztak Erie taván a déli státusokba. A hajó roskadásig megtelt kereskedőkkel, kivándorlókkal és a szeneka törzsbeli indiánokkal. Lehetek vagy ötszázan.

Sándor egész nap a fedélzeten járkált, s főként az indusokkal beszélgetett, akik eladták földjeiket, és most a Mississippin túl lakó bennszülött fajtestvéreikhez költöznek.

Egy időn túl arra lett figyelmes, hogy egy fiatalabb rendű ember mindenüvé követi. Először afféle titkos ügynököt sejtett benne, mint amilyen Zimonyi-Silvaine volt Párizsban. De a fiatalember egyszer csak félrehívta, és hosszas engedelemkérés után angol nyelven azt kérdezte tőle, nem magyar-e véletlenül.

- Miből gondolja?

- A bajuszáról és arról, hogy latinosan ejti az angol szavakat.

Sándor nagyot kacagott. A bajuszt még le lehet borotválni, de az akcentus egy életen át elkísér.

- Az vagyok - felelte magyarul.

- Hála istennek - mondta tört magyarsággal az idegen. Szemébe könny szökött. - Müller Ferenc vagyok Pozsonyból.

A beszélgetés során kiderült, hogy egy rokona hívta ide, aki New Orleans-ban vadbőrökkel kereskedik. Anyanyelvét már akadozva beszélte, de Sándornak így is kedvesebben hangzott, mintha otthon bármilyen szép prédikációt hallott volna.

Az éjjelt a fedélzeten töltötték. Beszédük tárgya a hazai és amerikai viszonyok összehasonlítása volt.

- Én magam itt kívánom leélni az életem szabadságban, de meghalni csak hazamegyek - mondta Müller.

Amikor a két utazó vasárnap délelőtt Erie városába érkezett, senkit sem lehetett a házában találni, valamennyien a templomba mentek. Ki-ki a maga templomába.

Egy frissen megjelent évkönyvből Sándor megtudta, hogy Amerikában negyvennyolc vallás-felekezet van. Nincs államvallás, a papságnak semmi befolyása sincs a polgári életre. Minden polgár szabadon térhet át egyik felekezetről a másikra, vagy új vallást alapíthat. A templomba járás nem kötelező, mégis zsúfolásig megtelnek a templomok, mert választani lehet, s mindenki azt a papot hallgatja, akit inkább akar.

Ha Erie-ben üresek voltak az utcák, annál többen tolongtak Springfield főterén, ahol Sándoréknak azért kellett megállniok, mert eltört a szekérük tengelye. Éppen kerületi gyűlés volt, a megye tisztviselőit választották meg: bírót (sheriffet), számvevőt, biztost és követet a státus törvényhozó testületébe.

A választók szekerei a szavazóhelyiség előtt sorakoztak fel. A gazda nyugodtan bement, és az urnába süllyesztette céduláját, rajta a megválasztandó személyek nevével. A tisztviselőket évenként választják titkos szavazással. Ez egész Amerikában így van.

Valami effélére gondolhatott a bölöni iskolamester is, amikor Sándoréknak azt tanította:

- Igazi szabadság csak ott van, ahol a nép maga választja parancsnokait, és önnön törvényeivel kormányozza magamagát!

Sándor elhatározta, hogy megírja neki: megtalálta azt az országot, ahol a nép választja minden vezetőit. Megírja:

Itt az igazgatás a nép csinálmánya, nem a nép az igazgatásé. Itt mindenki önügyének tekinti a nemzet ügyét.

A Niagara csodálatos tája, a lelkiismereti szabadság és a demokratikus választójog egy időre elterelte Sándor figyelmét az indiánok keserű sorsáról.

*

Amíg Springfieldben körülnéztek, a fuvaros rendbe hozta a szekér tengelyét. De alig mentek néhány mérföldet, a szekér ismét felmondta a szolgálatot. Az utasoknak gyalog kellett folytatniok útjukat. Ohio állam érintésével Beaverbe tartottak s onnan Economyba, hogy megnézzék a rappisták vagy harmoniták telepét.

Útközben egy jobbfejű utazószekérre kapaszkodtak fel, amely az újságokat is magával viszi. Az ülés alatt áll egy láda a lapokkal, s amint valamelyik telephez közelednek, a kocsis trombitál, hogy jöjjön ki a postás az útra. A kocsis meg sem áll, a kocsis kidobja az újságköteget és száguld tovább.

Az utasok Rappnak és egyesületének dolgait vitatták. Volt, aki az öreg Rappot szédelgőnek mondta, mert az elbolondított németek munkájából hasznót húz. Az egyik utas azonban kitartott amellett, hogy a rappisták telepén a tökéletes egyenlőség és a teljes vagyonközösség elve uralkodik. Akárcsak az őskeresztények körében.

Megérkeztek egy végtelen hosszúnak látszó léckerítéshez. Jól művelt szántóföldeket, gyümölcsöst és legelőt vett körül.

- Itt kezdődik Economy - mondta az útitárs. Ő volt a telep fogadósa.

Mintha egy német uradalomba értek volna.

A szántóföldeken ötven-hatvan eke szántott, a domboldalon szőlőtőkék zöldelltek, a réten tehéncsorda és merinói juhnyáj legelt. Asztagok, téglavetők, magtárak álltak szerteszét a mezőn.

Széles utcán, fasorok közt jutott el a két utas a vendégfogadó német stílusú emeletes épületéhez. Itt ismerkedtek meg a telep alapítójával, az öreg Rappal. Tudták róla, hogy kivezette ezerkétszáz emberét Württembergből az amerikai vadonba, ott virágzó telepet létesített. A jelek szerint valami rendkívüli embernek kell lennie.

Ehelyett belép a szobába egy egészen ősz, hetven év körüli, eleven tekintetű, mosolygós öregember, régimódi nagy gombos kaputban és nyújtja a kezét:

- *Willkommen!* Isten hozta!

A beszélgetés továbbra is német nyelven folyt, amit az öreg svábos tájszólásban ropogtatott, az erdélyi vendégek pedig úgy, ahogy odahaza a szászoktól tanulták. Rapp bácsit nem kellett biztatni, ömlött belőle a szó. Látszott rajta, hogy nem először mondja el élete történetét.

- Már gyermekkoromban erős vonzalmat éreztem a vallás dolgai iránt, s amikor felcseperedtem, magam is kezdtem előadni gondolataimat közhelyeken. A papok átkot szórtak rám, az igazgatás eltiltott a beszédetől. Végző elkeseredésemben írtam egy levelet Napóleonnak. Ő akkor első konzul volt és megengedte, hogy Louisianában, az egykori francia gyarmaton, híveimmel együtt letelepedjem.

- Napóleonnak volt érzéke az újítások iránt - helyeselt Sándor.

- Mielőtt azonban Württembergből Amerikába vándorolhattunk volna, Napóleon eladta Louisianát az Egyesült Státusoknak. Így aztán azokkal kellett tárgyalni. Oda utaztam két társammal, s a prédikációimért kapott pénzen, valamint kölcsönből Pittsburgh mellett vásároltam egy nagyobb darab helyet. Sivatar erdő volt ugyan, de elég nagy ahhoz, hogy ezerkétszáz híveimet, akik ide áthajóztak, befogadja. Ez volt az első telepünk: Harmony.

- S mért költöztek el onnan? Talán megbomlott a harmónia?

- Nem, azzal nem volt baj - válaszolta mosolyogva az öreg, mint aki érti a tréfát. - Kietlen volt a föld, annyi gabona sem termett, hogy megéljünk belőle. Eladtuk és vásároltunk egy nagyobb gyarmatot Indianában. Ennek a New Harmony nevet adtuk. Itt azonban más baj volt: a württembergi hűvösséghez szokott társaink nem bírták a meleget. Szerencsénkre jött egy angol gyáros, Robert Owen, s ő százhuszezer dollárért megvette New Harmonyt.

- A nagy emberbarát, aki napszámosai közt osztja szét jövedelmét? - kérdezte Sándor.

Az öreg Rapp rosszállóan tekintett rá:

- Az utolsó részlettel még most is tartozik.

Sándor észrevette, hogy nem jó helyen feszegeti az Owen-féle utópista szocializmus kérdését, és hagyta Rapp bácsit tovább papolni mai telepéről, Economyről.

Mikor az öregúr belefáradt a magyarázatba, hívatta fiát, hogy mutassa meg az „osztrákoknak” a telepet. Azzal váltak el:

- Estére legyenek a vendégeim!

A telepen volt elég látnivaló: posztó- és kartongyár, sör- és pálinkafőző, gőzmalom, csűrők, cséplő- és vetőgépek, vágóhíd, selyemgyár és mindenféle műhely. Egyforma lakóházak kis kerttel, iskola és templom, könyvtár és természetrajzi múzeum. A társaság majdnem mind csak németekből állott: egyszerű dolgos emberek.

- Akárcsak Morus Tamás *Utópiája*! - kiáltott fel a végén Sándor.

- Amint látják, nem utópia, hanem valóság mondta a fiatal Rapp. - S ilyen telep több is van Amerikában - tette hozzá szerényen.

Sándor rögtön előhozakodott a shakerekkel és ismét megkérdezte, mi lett Owennel.

- Owent is a papok üldözték el Skóciából, ahol posztógyára volt, s egészen különös gyarmatot formált napszámosaiból. Amerikában újat állított fel a vagyonközösség alapján, de oda nem engedi be a papokat és a vallást. Ezért haragszik rá apám.

Este vacsoránál, gyöngyöző bor mellett - a szőlőtőkét francia és magyar honból hozták -, elbeszélgettek a kommunista telepek jövőjéről a polgárosuló Amerikában.

Az öreg Rapp állította, hogy amíg a mostani konstitúció fennáll, egyre több ilyen telep fog létesülni. A jó példa nyomán az egész ország áttér majd a közös gazdálkodásra.

- Az egyszerű erkölcsök, a háziasság, a világi élet fényéről való lemondás, de mégis az élet vagyonaiban való bővölködés - ez az, ami boldoggá teszi az embert.

Sándornak szívébe nyilalltak ezek a szavak, hiszen ő is az ember boldogságának társadalmi formáit kereste. De ha mélyebben utána gondolt, valami mégsem hagyta nyugton. Ennek a kételyének hangot is adott:

- A kérdés csak az, hogy ez a társasági rendszer nem akadályozza-e az elme magasabb kifejlődését? Hiszen az emberek nagyon különbözők, s nem mindenki elégszik meg azzal a testi jóléttel, amit a szüntelen munkás élet biztosít.

Az öreg Rapp a fanatikusok kérlelhetetlen ítéletével vágta el a beszéd további fonalát:

- A lelkiekről a vallási nevelés gondoskodik. Meg vagyon írva: egy akol, egy pásztor!

- És negyvennyolc felekezet. - De ezt már magyarul mondta Sándor Beldinek, hogy Rapp meg ne értse.

*

Economy telepének hangyaszorgalmú és nyájszellemű lakói között a németeken kívül egy néger családdal is találkoztak. Ezt a társaság váltotta ki a rabságból. A színes bőrűek elmondták, hogy a délebbre fekvő Maryland státusban a néger rabszolgákkal még mindig úgy kereskednek, mint az állatokkal. Sándor elcsodálkozott.

- Marylandet nem hagyhatjuk ki az útitervből! - ezzel az elhatározással indultak tovább Pittsburgh-ba. Ott a kocsis eltévesztette a szállodát.

Ennek a véletlennek köszönhető, hogy a behemót nagy városban ismét találkoztak, utazásuk során immár negyedszer, Wesselényi Farkassal és Balog Pállal.

- Mintha összebeszéltünk volna! - s olyan zajosan üdvözölték egymást a folyosón, hogy a csendességhez szokott amerikaiak kinéztek szobáikból.

Másnap Wesselényi és Balog Economyba tett kirándulást, Béldi és Sándor pedig, két amerikai kereskedő ajánlólevelével, akiknek Ausztriában is volt érdekltségük, megtekintette Pittsburgh gyárnegyedét. Itt dolgozták fel a város közelében bányászott vasat, kösznet és söt. Vastagon áll a házakon a kohók és vasnyújtó malmok füstjéből lerakódó korom.

Sándornak az tűnt fel leginkább, hogy ebben a városban a nép is úgy összeolvad, mint a kohóban a különböző fémek. Angol, skót, ír és német munkások, vagy ahogy ő nevezte őket, „napszámosok” telepednek le itt, és egy emberöltőn belül már amerikai lesz belőlük. Meg is találta rá a magyarázatot:

- Hol a törvény nem szaggatja különböző osztályokra az embereket, ott a szabadság nevében mindenki a haza gyermekének keresztelkedik. Megtanulja az angol nyelvet, megváltoztatja a nevét, igyekszik „hazafiasítani magát”.

- Csakhogy mindenkit befogad-e a haza? - kérdezte Balog, amikor Economyból visszatérve Maryland Státusba indultak.

Marylandben mindenütt néger napszámosok művelték a földet. Október volt és még mindig nagy meleg. Mi lehet itt nyáron? Mondják, hogy mezei munkára ezen a vidéken csak fekete bőrűek alkalmasok.

A vendégfogadóban, ahol a négy erdélyi utazó megszállt, a főajtón ez a hirdetmény volt olvasható:

Folyó évi október 28-án Caldwell Jakabnak mint adósnak portékái, s azok közt két férfi és egy asszony szerecsen rabszolgák is, a többet ígérőknek árverés útján eladatnak.

Sándor nem akart hinni a szemének.

- A rabszolgák országába érkezünk! - sóhajtotta.

Este pedig, mielőtt nyugovóra tért volna, azt írta naplójába:

Miután láttam e nagy haza constitutiójából folyó példátlan szabados polgári életet, mindenben a természet törvényein alapított elveit, az emberiség művelődésére szentelt annyi intézeteit - mindig megfoghatatlan volt előttem e felséges teória s e gyalázatos praxis közti nagy ellenkezőség!

Másnap a négerék helyzetének tanulmányozásába kezdett. Kereste a magyarázatot és a mentséget a modern rabszolgaságnak erre az embertelen formájára.

Azt már tudta, hogy a négeréket Afrikából hurcolták át Amerikába, de arról csak most értesült, hogy Virginia státusa volt az első, amely az angol udvartól az emberhússal való gyalázatos kereskedés megszüntetését kérte. Az angolok azonban nem mondtak le erről a jövedelmi forrásról.

Amikor a függetlenséget kihirdették, a déli státusok lakosságának már egyharmada volt színes bőrű. Hiába szabott a kongresszus halálbüntetést a rabszolgakereskedőkre, huszonnégy státus közül a tizenegy déli még mindig nem szabadította fel négereit. Az amerikai emberbarátok

most arra szövetkeztek, hogy viasszaszállítsák Afrikába, s a nyugati partvidéken telepítsék le a színesbőrűeket. Így jött létre Libéria, ez az „új jelenet az emberiség történeteiben”.

Vasúton folytatták útjukat Baltimore-ba, de a kocsikat nem a gőzmozdony húzta vaspályán, mint Manchester és Liverpool között, a füst nem csapott az arcukba a nyitott szekér tetején, mert a mozdony helyén közönséges lovak száguldottak a legsebesebb ügésben.

Baltimore-ban megnézték a cirkusz előadását, ott is lovakkal végeztek mutatványt, de a szemük inkább a nézőteret figyelte. A négereknek külön elkerített helyen kellett ülniük. Még templomuk is külön van. A mulatt pap arról prédikált nekik, hogy békével kell túrni a földi élet viszontagságait.

Sándor a sajnálkozás és a tisztelet vegyes érzéseivel nézte a két padosban helyet foglaló szerencsen férfiakat és nőket, amint komoly arccal, szomorúan hallgatták a beszédet.

- Vajon hol jobb nekik? - kérdezte Balog Páltól. - Afrika égő homokján, állati vadságban, vagy e csinos öltözetben, félműveltséggel és megkeresztényült lélekkel?

- A fehérek itt úgy vélekednek - felelte Balog, aki már járt a déli státusokban -, hogy a szerencsen alábbvaló anyagból van formálva, s igen keveset különbözik az állattól. Jobb sorsra nem is érdemes.

- Ez hát az amerikai szabadság?

*

Erről beszélgettek akkor is, amikor kocsijuk a Washingtonba vezető országúton igyekezett elébe kerülni a főváros felé száguldó többi szekereknek. Jobbra és balra dohányültetvények, azokat is néger rabszolgák művelték.

A dombon, amely felé haladtak, már feltűnt nagy fényességben a Capitolium, az Egyesült Státusok kormányzósági épülete. Az „amerikai szabadság” fellegvára.

Sándor a kolozsári főtanodára gondolt, ahol Márkos professzor nem mulasztotta el minden évben elmondani, hogyan mentették meg a ludak a római Capitoliumot, amikor az őrség elaludt, az ellenség rátört, amazok pedig éktelen gágogásba kezdtek.

Milyen nagy a különbség a két Capitolium között.

A római Capitolium több mint kétezeréves romhalmaz. A washingtoni Sándornál is fiatalabb, és milyen vadonatúj!

Mikor Sándor született, akkor fogtak hozzá itt az őserdő irtásához, ahol most a Capitolium gyeppel beültetett domboldalára huszonnégy sugárút fut össze. Mindenik egy-egy státus nevét viseli. A Pennsylvania főút a szomszéd dombra vezet át. Ott az elnök háza.

Széles utcák, szétszórt épületek, a házak körül virágoskert - ilyen Washington, az új világ fővárosa, mely az első elnök nevét viseli.

Amíg Kolozsvárott az elbontott várfalból templom és kaszárnya, s néhány lakóház felépült, Washingtonban a negyvenezer lakójú világváros nőtt ki a földből.

Amerikai méretek, görög stílus.

Korinthusi oszlopok közt lép be a jövevény a Capitolium előcsarnokába, onnan az út a kupola alatt elhelyezett Rotondához vezet. Itt hatalmas falfestmények mutatják be az amerikai történelem jelentős eseményeit. Az egyik kép a kalandos életű Smith kapitányt ábrázolja, aki Erdélyben és Moldvában is harcolt a török ellen. Amerikai csatározásai során az egyik indiai törzzsel került szembe, fogságba esett, s meg akarták kövezni. A kép azt a drámai jelenetet

ábrázolja, amikor az indián fejedelem leánya, akihez gyengéd szálak fűzték, ráborul Smithre, és testével védi meg honfitársai bosszújától.

Az épületek két szárnyán van a kongresszus két tagozatának, a követek és a szenátorok házának félkör alakú, amfiteátrumszerű gyűlésterme. Sima falak, allegorikus szobrok, klasszikus egyszerűség. Egy fiatal nemzet hagyományoktól mentes politikai temploma.

De a négy erdélyi utazót nemcsak a Capitolium építészeti stílusa érdekelte, hanem a benne munkálkodó emberek is. Ajánlólevelük volt Livingston úrhoz, akit Európában hivatalánál fogva miniszternek és önmagyméltóságának szólítanak. Itt azonban csak státustitoknak a neve.

Mind a négyen már Amerikába érkezésük után angol nyelvű névjegykártyát nyomattak, úgy, ahogy Everett úr Bostonban ajánlotta. Most azonban a kártya a zsebükben maradt, mert a háziasszony, aki Livingston úr küszöbén fogadta őket, minden bejelentés nélkül ajtót nyitott.

Félórát beszélgettek az amerikai kormányfővel. A végén Livingston úr a lépcsőig kísért vendégeit, s barátságos kézzorítással búcsúzott el tőlük.

Az erdélyi utazókat úgy meglepte ez a minden ceremóniát nélkülöző fogadtatás, hogy elfelejtették megemlíteni jövetelük fő okát: kihallgatásra szeretnének jelentkezni Andrew Jackson úrnál, az Egyesült Államok elnökénél. Ez csak a szomszéd utcában jutott eszükbe.

Hamar vissza Livingstonhoz! De már nem találták otthon.

Mitévők legyenek?

- Menjünk a prezidenshez is bejelentés nélkül! - javasolta Sándor.

Balog Pál helyeselt.

- Ez a mód túlságos merész és polgáros - mondta Béldi, a formák embere. - Még azt gondolja az előlűlő, hogy Ausztriában nem tudják, mi az illem.

Wesselényi Farkas előbb azon a nézetén volt, hogy másnap ismét keressék fel Livingston urat, s mégis csak tőle kérjenek kihallgatást az elnökhöz.

Így vitatták a dolgot az elnök háza előtt fel s alá sétálva. De ott még egy árva ór sem állt, hogy megkérdezze, mire várnak.

- Kettő-kettő a szózatok aránya - mondta Sándor -, s mivel demokratikus országban vagyunk, így nem hozhatunk döntést. Legfeljebb ketten bemegyünk ma, kettő pedig holnap kérvényt.

Wesselényi elgondolkozott. Mégsem lehet két nap egymásután ugyanabban a dologban zavarni az elnököt.

- Amit ma megtehatsz, ne halaszd holnapra - mondotta.

- Három az egy ellen! - kiáltott fel Balog Pál.

Erre már Béldinek is be kellett adnia a derekát. S mivel éppen egy szolgáló jött kifelé, megkérdezte, otthon van-e az elnök úr.

- Otthon. Éppen a dánus követtel tárgyal.

Előkotorták zsebükből névjegyüket, beküldték az elnöknek.

A cseléd nemsokára visszajött a válasszal: jöjjenek másnap tizenegy órákor.

Sándor már több államfőt látott. Kolozsvárt az osztrák császárt testőrei kíséretében, Párizsban Lajos Fülöpöt lóháton, Angliában a parlament megnyitására vonuló királyt üvegketrecben. A monarchiák polgárait hozzászoktatták ahhoz, hogy az uralkodót, mint az ég választottját, fénynek és ragyogásnak kell körülvennie, mert csak így tisztelik alattvalói. Az amerikai elnök környezetében a szemfényvesztésnek híre-pora sem volt.

Ketten ültek a fogadószoba egyszerű díványán sorukra várva, amikor a négy jó barát megérkezett. Ők is helyet foglaltak, és figyelték a faliórát. Várták a pillanatot, amikor belép Andrew Jackson úr, akiről köztudomású, hogy nincs előkelő családfája, mint a királyoknak és a versenylovaknak, de már tizenhárom éves korában a függetlenségi háború harcosa volt.

Tizenhárom millió szabad polgár szavazata ültette az Egyesült Státusok elnöki székébe Jackson urat, olyan elődök után, mint Washington, az államalapító, Jefferson, a Függetlenségi Nyilatkozat szerzője, Monroe, aki először mondta ki, hogy Amerika az amerikaiaké.

Andrew Jackson, a demokrata párt vezére, az unió hetedik elnöke volt.

S már nyílik is az ajtó, és belép rajta egy lobogó ősz hajú, halvány arcú, borotvált képű, hatvan és hetven közötti öregúr. Egyszerű polgári ruhát visel, de alig tesz néhány lépést, már látszik a mozgásán, hogy katona volt és vezényléshez szokott. A várakozók sorban bemutatkoznak neki - közben még mások is jöttek. Valamennyivel kezét fog, s egy-egy rövid kérdést intéz hozzájuk: ki hova való, milyen viszonyok vannak hazájukban. Az erdélyiek dicsérik az amerikai intézményeket, ami az elnöknek látszólag jólesik, köszönetüket fejezik ki a szívélyes, egyszerű fogadtatás miatt. Jackson úr mosolyog.

- Én csak a köztársaság négy évre választott első tisztviselője vagyok, akinek polgártársaimmal szemben mindössze annyi előjogom van, hogy nem vagyok köteles visszaadni a látogatásokat. Ha azonban a polgártársak a kongresszus megnyitása alkalmával ismét Washingtonba jönnek, keressenek fel újra.

Így beszélt ez a magas szál, egyenes tartású és egyenes jellemű férfi, a kormány feje az Egyesült Státusokban, a szárazföldi és tengeri katonaság fővezére, az új amerikai földrész első polgára.

A találkozó közvetlen hatása alatt Sándor azonnal az alkotmány tanulmányozásához fogott. Különösen négy szerencsés gondolatot fedezett fel benne, amely az európai országoknak is vezérelvül szolgálhatna.

Nincs státusvallás. Nincs állandó hadsereg. Nincsenek örökletes hivatalok. Az államhatalom három ága el van választva: a kormány nem szólhat bele a parlament dolgaiba és egyik sem befolyásolhatja a bíróságok ítélezését.

*

- Már megint beletemetkeztél a könyvekbe! - szólt Sándorhoz Balog Pál a National Hotel kaszárnyaszerű épületének második emeleti szobájában, ahonnan jól lehetett látni a dombon a Capitoliumot. - Az amerikai konstitúciót otthon is megkapod. Most inkább gyere velünk Washington sírjához, mert nem lesz több alkalmad, hogy meglásd.

Gőzhajó szállította az utazókat a Potomac vizén Columbia felé, ahol az első amerikai elnök birtoka volt Mount Vernonban. Oda is temették.

Erdők közt, rossz utakon jutottak el a fakerítéssel körülvett különítményhez. A sovány földön csak némi gabona és dohány termett. Itt-ott néhány marha harapdálta a fűvet.

Szerecsen portás nyitott kaput, aztán felvezette a látogatókat a dombon álló Washington házhoz.

- Akárcsak egy pusztuló nemesi kúria otthon - jegyezte meg Sándor. - Ki lakik most itt?

- A ház a Bushrod úré, ő maga Washington egyetlen fiúmaradék - mondta a néger. - De többnyire városon él, és kevés gonddal van az épület iránt.

A háztól nem messze, egy másik domboldalon, lombos fák árnyékában nyugszik a polgárhős. Az erdélyi utazók felmentek a grádicson a domboldalba mélyedő kriptá téglafaláig. A sírkapu előtt megálltak. Ki-ki a maga gondolataival volt elfoglalva.

Állottam királyok és elhírelt emberek sírjaik előtt, bámultam igenis emlékeiket - emlékezett vissza Sándor -, de tiszteletnek azon érzelmét, mely mint egy hirtelen borzadás meglepett a sír előtt, csak a Panthéonban és a Westminsterben éreztem.

A sírkapu felett cserefa, cédrus és gledícsia nőtt, de alig volt lomb rajtuk. A látogatók lekopasztották. Tábla hirdette: A fákhoz nyúlani tilos!

Sándornak eszébe jutott az ígéret, amit kolozsvári druszájának, Újfalvi Sándornak tett, hogy egy ágacskát fog hozni Washington sírjáról. Odacsúsztatott néhány centet a négernek. Az félrefordult. Sándor letört egy ágat a cédrusfáról. Azt is észrevette, hogy a gledícsia letört magjai megértek paszulyszerű hüvelyükben. Megtömte velük a zsebét. Hátha elültetheti egyszer Jozefával a bonchidai parkban, és kinő belőle a szabadság fája.

Közben a négernek is megoldódott a nyelve. Elmondta, hogy a kriptá ajtaját zárva kell tartani, mert a látogatók a külső koporsót összefaragcsálták. Utoljára akkor nyílt meg az ajtó, amikor Lafayette erre járt.

- A nagy öreg, *the great old man*, egyedül ment be barátja koporsójához, soká maradt ott. Zokogás közt vezették ki onnan.

Esteledett. Nem volt idő, hogy Washington házát is megtekintsék. A néger azonban elárult valamit, amire az európai látogatók mindig felfigyelnek.

- Midőn a franciák a forradalomkor a Bastille-t lerombolták, Lafayette átküldte Washingtonnak a várkapu kulcsát azzal, hogy az európai zsarnokság utolsó kulcsát küldi. Ma is látható üveg alatt, a levéllel együtt.

- Bár az utolsó lett volna! - felelte Balog.

- Az európai zsarnokság nem egy kulcsra jár - egészítette ki Sándor.

*

„A Szentföldön vándorlók érzelmeivel” tértek vissza Washingtonba, majd onnan Baltimoreba, ahol a lóversenyen a szerecsen zsoké és az angol lovak vetélkedése tette emlékezetessé ezt a napot. Verseny után a Jockey Club fényes bált adott.

A meghívón azt is feltüntették, hogy milyen öltözetben jelenjenek meg a vendégek. Kölcsönvett fecskefarkú frakkban és cilinderrel állított be a két útitárs az előkelő mulatságra, s nem győzte csodálni Maryland asszonyait, akik a legújabb párizsi divat szerint öltöztek fel, a republikánusi egyszerűség nagyobb dicsőségére. A rabszolgatartó polgárok mozgását azonban Sándor kissé idétlennek tartotta, a szerecsenek muzsikájában pedig hiába kereste az európai fül számára annyira megszokott összhangot.

A bálon sokféle emberrel ismerkedett meg, így az ifjú Bonaparte Károllyal, Napóleon unoka-öccsével. Hazai ismerőst is találtak - hiába, kicsi a világ! - Király úr előbb Havasalföldön és Konstantinápolyban próbált szerencsét, aztán Angliába hajózott, onnan pedig Amerikába - üzletembernek - csak egy lépés. Az, hogy nevét Kingre változtatta, itt éppen olyan természetes, mint Fejér úr névcseréje, akit Párizsban Leblanc-nak hívnak. A Király-King név talált is foglalkozásához, mert legújabbán ékszerekkel kereskedett.

Ez a derék amerikai *businessman* már csak törte anyanyelvét, és nem vágyott haza, mint a pozsonyi Müller Ferenc. Keserű emlékek fűtték ugyanis egy Józsa Gyuri nevű vármegyei tiszthez. Valahányszor szülőföldjéről esett szó, az amerikai Király magyarra fordította a beszédet, hogy a dialógus annál színesebb legyen:

- Itt nem parancsol Josha Gijuri. Itt nem kiáltja: „Hajdu hoz ki banka, feküdj le Királ, huszonöt neki!” Itt nix Josha Gijuri. Itt Amerika van!

Philadelphiában, ahova gőzhajón érkeztek, Béldi és Sándor egy másik kivándorlóval ismerkedett meg. Müller adott hozzá ajánlólevelet. Leimer úr is a Duna partján született, de már fiatalon ide származott, anyanyelvét elfelejtette, gyermekei meg sem tanulták. Utolsó kapcsolata szülőföldjével az volt, hogy megpróbált Trieszten át bort hozatni, mert nagybani borkereskedelemmel foglalkozott. A bor azonban nem bírta a tengeri utat, s helyette ecet érkezett Philadelphiába.

- Az ember is gyakran megsavanyodik, mire ide ér - mondta.

És valóban, ez a nagy város, ahol a kvékereknek vagy reszketőknek tizenhat templomuk van, sanyarú erkölceiről híres.

Különben a világ egyik legszebb városának mondják. Szép, amennyire az utánzat szép lehet. Mert valamennyi középülete görög stílusban épült. Az Egyesült Államok bankja az athéni Parthenont utánozza. Csakhogy itt más istennek, a pénznek hódolnak.

A várost százötven évvel azelőtt kezdték építeni négyszög alakban. 634 egyforma szélességű utca vonul keletről nyugatra, délről északra egyenes vonalban. A házak nagyobb része fehér márvány vagy sötét gránit.

De ki szeret sakktáblán lakni?

Philadelphia a tudomány és az emberbaráti intézmények bölcsője. Természettudományi, néprajzi múzeuma a leggazdagabb Amerikában. Könyvtára, olvasótermei nyitva állnak mindenkinek. Külön egyesület foglalkozik a szegénysorsú gyermekek taníttatásával.

S ki foglalkozik azzal, hogy ne legyenek szegények?

Talán azért is találta Sándor olyan sanyarúnak ezt a pompásan elrendezett, túllontúl szervezett kvéker várost a maga hatalmas vízerőművével és országos hírnévű pénzverő házával, mert közben rossz hírek érkeztek hazulról. A *Pennsylvania Inquirer* című újság azt írta, hogy odahaza kolerajárvány dühög, egyes vármegyékben felkelt a nép, s bebizonyította, mit tehet „ha bódult dühében néhány pillanatra lerázza láncait”.

Fél esztendeje nem tudtak semmit a hazai dolgokról, s most derült égből jött a vészír. Béldi arra gondolt, hogy jobb volna Amerikában bevárni, amíg otthon megnyugodnak a kedélyek. A déli státusokban enyhe a tél.

Sándor azonban úgy nyilatkozott, hogy jobb ha a tél beállta előtt átkelnek az óceánon. Pénze fogytán, meg aztán, ha baj van, neki otthon a helye. Ami az utazás kezdetén még kétséges volt számára, arról most végképp megbizonyosodott: nem utazhat olyan messze, hogy hazájának képe elhomályosodjék szeme előtt.

Vízen és szárazon tértek vissza New Yorkba. A kikötőben megtetszett nekik egy akkor épülő vitorlás hajó, az Albany. Kapitánya megbízható embernek látszott, huszonkét éve járta a tengert. Amíg a hajó bútorkészítést is beszerelték, a két útitárs néhány búcsúkirándulást tett a vidéken. Ismerőseik aggodalmaskodtak, hogy ez az év legkedvezőtlenebb időszaka, a hajó pedig most teszi próbaútját. De a jegyet már megváltották.

Egy kis gőzhajó szállította át az öböl vizén az Albany tíz utasát. Több nem jelentkezett, a személyzettel együtt mindössze harmincketten voltak. Az Amerikába induló hajók tömve vannak utasokkal. Visszafelé annál kevesebben utaznak.

Sándor a kevesek közé tartozott, akik „a haza hátramaradtán való bánattal” is visszatérnek.

Mikor a Jozefától kapott zsebkendővel az egyre inkább távolodó partok, az amerikai kék hegyek felé integetett, búcsúját ilyen szavakba öntötte:

- Isten hozzád, dicső haza! Állj te örökösen ijesztő példányul a despoták lelke előtt! Állj te örökösen buzdító példányul az elnyomottak előtt!

*

Enyhe szellő - gyakran kellő! - dagasztotta az Albany vitorláit, a Golf-áram hátára kapta a hajót, s vitte, sodorta magával egyelőre dél felé. Az utasok örültek a november végi langymelegnek, csak a kapitány kémlelte aggodalmasan a látóhatárt, és minden órában lehúzatott egy-egy vitorlát. Tudta jól, hogy ha a Mexikói-öböl felől enyhe szél fúj, az az orkán jele.

Másnap meg is érkezett.

Jeges zápor zúdult az óceánra. A tenger színe hasonlított a havasi sziklás vidékhez. Sötétedéskor mind bevonták a vitorlákat. A hegyre növekedett hullámok kényük-kedvük szerint dobálták az Albany tehetetlen testét. Csak a kapitány és két matróz maradt a fedélzeten, s igyekezett úgy manőverezni, hogy a hajó mindig hátuljával álljon a szélnek, a hullámok pedig ne dőljenek egész erővel oldalának.

November és december fordulóján a mexikói öbölár északkeleti irányba kezdte sodorni az Albanyt, s jégdarával öntözte a váltakozva ismét fel-felbocsátott vitorlákat. Ötödikén délből fekete homály borult a vidékre. Dörgés és sűrű villámlás jelentette az új orkán közeledtét. Leírhatatlanul dühöngtek az elemek, irtózatosan hánykolódott a hajó. Az utasok kabinjaikba húzódtak, s éhezve, fázva, álmatlanul és aggodalmaktól gyötörve várták sorsuk enyhülését. Ajtónyitáskor ömlött be a küszöbön a víz.

Sándornak az volt az érzése, hogy a filozófia minden ereje csak addig tart, míg a lélek el nem fárad. Amikor a hajót maga alatt süllyedni érezte, ezer formában jelent meg előtte a halál, s nem volt egyéb kívánsága, minthogy minél előbb, akárhogy mindennek vége legyen már.

Vége is lett, szerencsésebben, mint gondolta.

Nincs az a vihar, amely egyszer el ne ülne. Nyolc napi szobafogság után az utasok ismét felmehettek a fedélzetre, mellre szívhatták a friss tengeri levegőt. Az óceán azúrkék ege alatt tréfálva beszélgettek a sós tengeri kalandról, mint akik kiállták már a felzúdult orkán veszedelmét.

Miklós napja lévén, Béldi és Sándor egy erdélyi tisztelt barátjuk, Wesselényi egészségére ürítette poharát. Amíg Angliát megkerülték, ismét vihar vonult el a fejük felett. De itt a tenger csak ötven-hatvan ölnyi mélységű, s a hullámok nem csapnak fel olyan magasra, mint az óceánon.

December tizennegyedikén tűnt fel a francia partvidék. Napokig kerülgették a világító-tornyokkal jelzett zátonyokat, amíg a dagály be nem sodorta vitorlásukat Havre de Grace kikötőjébe.

Onnan az út Bécsig - gyorsszekérrel - már csak egy-két hét.

AZ ELÉGIA

Mint egy villám és mennydörgés

Késő este érkezett meg Sándor Béldivel Viennába. Hosszú utazás végén az ember elveszti fogékonyságát az úti élmények iránt, s már csak egyetlen kívánsága van: végignyújtózni a saját ágyán.

A viharos hajóút, a gyorsfogat rázása fél Európán át a két erdélyi utazót olyannyira elgyötörte, hogy legszívesebben meg sem álltak volna Kolozsvárig. A postakocsi azonban lerakta őket Bécsben a vámház előtt, ahonnan újabb fogat csak reggel indult Pest felé.

A fővárosban ilyenkor nehéz szállást találni. Farsang idejére sokan jönnek fel vidékről családdal. A vámőr csak arra vállalkozott, hogy reggelig megőrzi a két világrészt látott poggyászatot. Az urak pedig keressenek maguknak szállást akárhol!

Január volt, kellős közepe a télnek. Béldi Ferenc hamarabb találta fel magát.

- Tudok egy penziót a Schuler utcában. Erdélyi a tulajdonosa. Próbáljunk ott szerencsét.

Gyengén világított sikátorokon, hóban bokán felül gázolva jutottak el egy emeletes házhoz. Csak az eresz a kapu felett és az utcára merőlegesen kinyúló cégér árulta el, hogy itt vendégeket is szívesen látnak.

Hotel St. Stephan - ez állott a kovácsoltvasból készült címerpajzson.

Bekopogtak. Hálósapkás bécsi bácsi dugta ki fejét a kémlelőnyíláson.

- Kit keresnek?

- Szállást keresünk.

- Minden szoba foglalt.

- Nekünk csak két ágy kellene egy éjszakára.

- Jöjjenek beljebb, majd utánanézzünk.

Nehezen nyílt az ajtó, ráfagyott a pára. A vendégek lerakodtak a hallban.

A portás kidörzsölte szeméből az álmod, aztán végigjáratta tekintetét a számtáblán, ahova a szobakulcsok voltak felakasztva.

- Ezek még nem jöttek haza, azok már lefeküdtek, de itt egy visszájára fordított számlap: azok már elutaztak.

- Kérjük azt a szobát!

- Az tulajdonképpen nem is vendégszoba. A régi tulajdonos lakott ott. Üresen áll, mióta a szálló gazdát cserélt. Egyetlen bútordarabot sem mozdítottunk el a helyéről, de ha kívánják...

- Nekünk megfelel.

- Csakhogy előbb be kell írnom nevüket a vendégkönyvbe. A Polizei számon kéri tőlünk.

S fellapozott egy nagy könyvet, amely mintha a sors könyve lett volna.

- Honnan jönnek az urak, *die Herrschaften*?

- Amerikából.

- S hova utaznak?

- Haza, Kolozsvárra.

- Milyen különös.

- Mi a különös?

- Hogy akik a szobából elmentek, azok is kolozsváriak voltak. Illetve az egyik. És mind a ketten Amerikába indultak.

- Kik azok?

- Nem tudom jól kiolvasni a nevüket. Idegenek. A nappali portás írta be őket. Tessék megnézni! - és Sándor elé tolta a könyvet.

- James Swaim úr, Philadelphia, és neje, született Josephine Polcz, Klausenburg.

Sándor nem hitt a szemének.

- Amerikai úriember - magyarázta a portás. Széles karimájú kalapot visel. Sohasem mosolyog. Pedig fiatal házasság.

- Mikor mentek el?

- Másfél órával ezelőtt.

Sándor becsapta a könyvet. Béldi mással volt elfoglalva, nem figyelt oda.

- A passzusokat tessék itthagyni - mondta udvariasan a portás. - A boy felvezeti önöket a szobájukba.

Nyikorgó falépcsőn indultak fel az emeletre. A tizenhármasszoba előtt megálltak.

- Ugye nem méltóztatnak babonásnak lenni? - kérdezte a boy.

Béldi legyintett, Sándor arra gondolt:

- Vajon mit hoz ez az éjszaka?

A szoba a keskeny épület második emeletén, a tető alatt helyezkedett el. Mennyezete rézsútos volt. Kis manzárdablaka a *Stephansdom* tornya felé fordult. Nyáron bizonyára barátságos tetőszoba lehet, most azonban húzott az ablakon át a hideg. Pedig még ki sem aludt a parázs, amit az előző vendégek a kandallóban hagytak.

A szoba szőke furnéros, barokkosan ívelt bútorokkal volt berendezve, de látszott rajta, hogy nem nászutasok számára. Ruhásszekrény támasztotta meg a falat, két ember holmija is elfért benne. A rekamié azonban egy személyre volt méretezve. Csak szükség esetére állt a sarokban egy fotelágy, amit a bécsiek söberlinek neveznek, hogy időnként két ember is elhálhasson a szobában. Mert nem jó az embernek mindig egyedül lenni!

Sándor azonnal a szétnyitható söberlit választotta. Ez volt a kényelmetlenebb. Bizonyára itt aludt az ismeretlen James Swaim is.

A szobaasszony áthúzta az ágyneműt, Béldi kényelembe helyezte magát, és csak annyit mondott, mint rendesen:

- Jó éjt!

Sándort most először szívéen találta ez a szó, de eszébe jutott, hogy Béldi semmiről sem tud semmit. Máskülönben azt hihette volna: gúnyolódik vele. Béldi azonban nem volt gunyoros természetű. Amit gondolt - kimondta. S amellet fegyelmezett alvó is volt. Mélyen aludt, ébresztőóra nélkül is akkor ébredt, amikor kellett. Sándor tudta, hogy éjjel nem fogja zavarni, s így magában maradhat gondolataival.

Ő is elrendezte fekvőhelyét, végigdőlt rajta, aztán felkőnyökölt, de nem oltotta el a széken álló gyertyát, hanem körülnézett a szobában, ahol most minden hosszabb árnyat kapott.

Az üvegcsillár sötét árnyéka messze elnyúlt a mennyezeten, a szék támlája felkúszott a falra, a nyitott táska árnyképe hegyszakadékhöz hasonlított. Olyan valószínűtlen volt minden, a tárgyak új értelmet nyertek, s mintha azt kérdezték volna:

- Mondd, mi voltam, mi vagyok?

Falusi kúriát mutatott az egyik kép a falon. Vajon innen indult el vagy ide tért-e vissza a régi tulajdonos? Női portré lógott a falon ovális aranykeretben. Anyja, felesége vagy szeretője volt-e a régi gazdának? Arcára van írva a balzaci kor, s a képre, hogy a festő David kortársa volt. Szomorú lehet ilyen telt erőben egyedül lenni a falon és a szobában!

S ezek a falak, ezek a tárgyak tanúi voltak annak, amint Mr. James Swaim ágyhoz vezeti ifjú feleségét, aki vajon milyen szertartás szerint esküdött neki örök hűséget?

Nem, erre gondolni sem jó - és Sándor hirtelen kifújta a gyertya pislákoló lángját.

Sötétség borult a szobára. A sötétségnek nincs határa, mint a szobának. Sötétben bárhol képzelheti magát az ember. Sötétben jelenné válhat a múlt és élővé a holt.

Először a *Philadelphia* szoba kapaszkodott.

Hat héttel azelőtt jártak ott. A legszabályosabb és a legzordabb amerikai város. A kvéker templomban külön ülnek a férfiak és külön a nők. Az előbbiek fekete öltözetben, földre szegzett tekintettel. Az utóbbiak sima kalappal, elborított mellel. Ezek is, azok is szobor-szerűen, mozdulatlanul.

A lélek magába szállva munkálkodik. Nincs pap, nincs kántor. Ha valakin úrrá lesz a szent sugallat, feláll, és vallani kezd. Némán hallgatják.

Vajon tudta-e Jozefa, hova megy, milyen sanyarú erkölcsök várnak reá. Nem fog-e felugrani a helyéről - sohasem tudott nyugton ülni -, nem tesz-e vallomást már az első istentiszteleten:

- Ide jöttem a tengeren túlról, hogy megtaláljam lelkem nyugalmát. De nem akarok meg-némulni köztetek, mint egy karthauszi barát! Inkább engedjétek haza!

A szobában csend volt, mint egy kvéker templomban. A sötétség édes testvére a csend.

Sándor tovább pergette sötét gondolatainak orsóját.

„Mindezt előre tudhattam volna, amikor elváltunk, és én olyan fagyos voltam hozzá. Nem becsültem eléggé szerelmét, pedig ő csak érttem élt. Sokat bántottam okkal, ok nélkül, pedig én is kimondhatatlanul szerettem őt... Megrendített az a gondolat, hogy vajon egy ilyen csordulásig telt szív megelégszik-e a házi élet köznapi örömeivel.

Ő pedig bizonyára kitalálta gondolatomat. Bujdosott előlem, bujdosott utánam, s végül félreállt az utamból. És itt, ebben a szobában, másfél órával ezelőtt csapódott be utána az ajtó, amelyen örökre kilépett az életemből... de nem, ez nem lehet igaz!”

A szobában csak Béldi egyenletes lélegzetvétele hallatszott.

Sándort tovább égette az önvád tüzes fullánkja.

Most hirtelen a Hosszú Szappan utcai kis manzárdszobájában képzelte magát. Az is hasonló ízléssel volt berendezve. Csakhogy ott zenélőóra jelezte az időt, itt megállt az idő. Ott besütött a délutáni nap, itt a hold sem világít. Ott viola volt az ablakban, itt jégvirág az üvegen. Most már a tűz is kialudt a kályhában, amit utoljára Jozefa rakott meg.

Egy kissé mintha elnyomta volna az álom.

De aztán ismét felriadt és vigasztalni próbálta magát.

„A sors könyvéből már nem lehet kitörölni azt, hogy Mr. and Mrs. Swaim. S nekem, ha igazán szerettem Jozefát és a javát akartam, most örvidenem kellene, hogy férjében támaszra talált, s a szabadlelkűek hazájában keres magának új otthont, ahova én is visszavágyom.”

Máris ott képzelte magát a tengerparton, amint az óceánjáró után lobogtatja azt a bizonyos zsebkendőt, s nézi, amíg a vitorlás Jozefával együtt emlékké halványul.

„Bár már csak emlék volna és ne fájna! De ilyen lemondóan, ilyen belenyugvással csak attól búcsúzunk, aki közömbössé vált számunkra. Én azonban mindennek ellenére még mindig szeretem Jozefát, úgy, ahogy csak azt szereti az ember, akit érzi, hogy elveszít.”

Az utcáról kocsizörgés hallatszott.

Hajnalodik és Sándor még alig hunyta le a szemét. Ideje, hogy számot vessen önmagával és az utazással.

„Bejártam a régi és az új világot, utaztam gözszekéren és óceánjáró vitorlásokon. Láttam Párizst a Vendôme-oszlop magasságából, jártam Hollandia liliummezőin és a Temze-parti dokkok nyomortanyáin. Éltem az amerikai polgárok szabad életét, kezét szorítottam Jackson úrral, és magammal hoztam egy cédruságot a nagy Washington sírjáról... S közben elvesztettem azt, akiért mindent odaadnék.”

Szeretett volna felkiáltani, de eszébe jutott:

„Ezt nem mondhatom el soha senkinek. Szívem büszkesége nem engedi meg, hogy legtitkosabb érzéseimet felfedezzem közlelkeknek.”

Az ablakon fény szűrődött be.

„Sokat láttam, sokat tanultam. De egyet meg kell még tanulnom: némán szenvedni és szépen meghalni. Ez a legmélyebb tudomány.”

Béldi megmozdult. Tudta, hogy virrad.

Amikor a *Stephansdom* tornyán az óra hatot ütött, Sándor felkelt, és a tükör elé állt, hogy leszedje arcáról a sörét.

Csapzott haj, fakó arc, öszölő halánték - ezt látta a tükörben. S ha a szem a lelket tükrözi, két vérmes, beesett szeme már csak egy megtört, kiszikkadt lélekről adott hírt ennek a megébredő világnak.

Ezt tette vele ez az egy éjszaka.

A szobában egyre világosabb lett. A tükör mind élesebben mutatta arcának mély barázdáit.

Sándor nézte, nézegette megnyúlt ábrázatát, és így búcsúzott el attól, aki eddig volt:

„Farkas Sándor, utazásod véget ért! Nem a felkelő nap vár reád, hanem a hazai setét éjszaka.”

*

Kolozsvárott ha nem is éjjel, de szürkület várta az amerikai utazókat. Január végén még rövidék a napok.

Másfél év sem telt el azóta, hogy kocsijuk a Monostor-kapun kifordult, s mennyire megváltozott azóta „Traján hatodik gyarmatának Clusa nevet viselő városa!”

A kapun kívül, ahol régen csak a silbak járkált őrbódéja előtt, most két sor sátor állott. Bennük pálinkát, cipót, tordai pecsenyét, kopasztott libát, sós káposztát, kocsonyát, tejfelt és vaját árultak. S mivel a hetivásár vége felé közeledett, a kofák hangos szóval kínálták portékáikat.

- Mióta költözött ide a piac? - kérdezte Béldi a fuvarost, akinek már a szemöldökére is rászállt a zúzmara.

- Mielta az isten megvert a kolerával, s Barra doktor ráijesztett a tanácsra, hogy ha ki nem telepítik a Piactérről ezt a sok hurubát és az ott lézengő gyülevész népet, Szent Mihály sem menti meg a várost a pusztulástól.

- Sokat elvitt a kolera?

- Sokat, hála istennek. Nincs ház, amelyikben ne gyászolnának - mondta keserűen.

A Monostor-kapuban csak egy akkoracska nyílás maradt szabadon, hogy két ló áthúzhatott rajta egy szekeret.

A kocsis belemelegedett a magyarázatba.

- A városnak már csak négy keskeny kapubejárata van. A többi betöviszték. Megint bánják a jó kolozsváriak, hogy elbontották a várfalat. Amíg állt - megvédett a török ellen. Amint lebontották - bejött a résen a kolera.

Béldi és Sándor már Béctől Kolozsvárig meggyőződhetett arról, hogy igaza volt a *Pennsylvania Inquirer*nek: a halál fekete angyala végigpusztította az országot. Kazinczy is áldozatául esett. Pesten értesültek róla. Felkelésnek azonban nyoma sem volt Erdélyben. A koleralázadás az északi megyékben zajlott le.

A szekér ráfos kerekei végiggördültek a Belső Monostor utca macskafej kövein, el a Fejér lónak nevezett vigadóépület előtt, aztán jobbra kanyarodtak a Plébánia során, s a Nagyvárdaházzal szemben már feltűnt a homályban Gyulayék boltíves kapuja.

Megérkeztek. Sándor leszedte csomagjait. Béldi elbúcsúzott tőle, s tovább rázatta magát a kocsiival.

Végre otthon! Még ha zárt kapuval is fogadják az embert.

Sokáig kellett döngetnie a tölgyfakaput, amíg pattant a zár, és a küszöbön megjelent a kis Hegedűs Péter házfelügyelő.

- Sándor úrfi! - kiáltotta. Neki minden férfi úrfi volt, amíg meg nem házasodott. - Isten hozta, kedves Sánd'uram!

- Hogy van Péter gazda és a háza népe? - kérdezte fátyolos hangon Sándor.

- Én vidáman, a feleségem gyengécskén. Éppen szaporulat előtt állunk. Jó hogy eljött, mert ad majd az újszülöttnak valami szép római nevet. Aurélka már oskolába jár. Betyár gyerek!

Péter gazda ugyanis elhatározta, hogy ha már ilyen tudományos emberekkel egy házban lakik, gyermekeinek latin nevet ad. Így lett a fiából Aurelius, lányából Cornelia.

- És a Gyulay család?

- Lajos úr itthon tesz-vesz. Wass grófnő a gyermekekkel többet van falun, mióta a kolera pusztít. - Eközben Hegedűs Péter behozta a csomagokat az udvarra, és megindult régi gazdájával fel a lépcsőn, a Piactér felőli traktusra.

A szobában semmi sem változott azóta, hogy Sándor egy hűvös novemberi napon rázárta az ajtót. Csak ő változott meg.

Melegre vágyott és csendre. Péter a tüzet élesztette, füstölt a sokáig fűtetlen kályha. Sándor félrehúzta a függönyt, kinézett a Piac térre. Szeme a Búzapiac egyik pontján állott meg.

- Mi ott, az a torony?

- A státua - felelte Péter. - Tavaly ősszel állították fel a császárlátogatás emlékére. Püspök úr is megáldotta. A Fellegvárról tizenkétszer lőtték ágyúval.

- Még jó, hogy nem indult meg a hegy is.

- De bizony megindult, ha nem is éppen akkor. Huszonnyolc kunyhót pusztított el a legördülő szikla. Aki életben maradt, azt áttelepítették az Agyagdombra.

- Kolera és földcsuszamlás egy esztendőben. Még csak a státua hiányzott!

- Bizony szomorú esztendő volt az ezernyolcszázharmincegyedik. Örüljön, Sánd'uram, hogy nem volt itthon!

*

Eseményszámba ment Kolozsváron két olyan világlátott utazó érkezése, mint Béldi Ferenc és Farkas Sándor. Valóságos búcsújárás indult a lakásukra, hogy lássák, nem tett-e kárt bennük a tengeri utazás.

Béldiről az volt a vélemény, hogy semmit sem változott: most is olyan kimért, mint azelőtt. A sok demokratikus intézmény, amit látott, nem zavarta meg az eszét. Sándort a legtöbb látogató igen haloványnak találta: göndör haja megritkult, rekedtsége arra vallott, hogy vagy a mell vagy a torok, de lehet hogy mind a kettő szenved. Azonkívül nagyon tartózkodó lett ő is. Tudta, hogy otthon nem egy Zimonyi figyel rá, s véleményét rendszerint így foglalta össze:

- Sokat láttam Amerikában, ami itt hiányzik, s amit idővel létesíteni kell.

A legtöbb látogatót nem is a politikai viszonyok érdekelték, hanem az, hogy találkozott-e kalózzal az óceánon, és látott-e tengeri kígyót. S amikor Sándor sorjában és türelemmel válaszolt az ilyen és ehhez hasonló kérdésekre, amikor elmondta, hogy a szerecseneknek is emberformájuk van, Amerikában pedig nincs vége a világnak, ahol az ember lelógathatná a lábát, arra gondolt:

„Madarat tolláról, embert kérdéseiből lehet megismerni”.

Franciaországban és Angliában nem sokat vásárolt, hogy ne súlyosbítsa amúgy is nehéz csomagjait. Amerikában viszont, az indulás előtt, minden pénzét elköltötte, s a muntli-zsák megtelt ajándékokkal jó barátoknak, ismerősöknek.

Kelemen Béni egy elmés szerkezetű fünyíró ollót kapott, Gedő polgártárs a függetlenségi aktának egy bőrbe kötött, több nyelvű kiadását. Körmöczi doktor egy operálókést, Gyulay Lajos egy írókézketet, hogy folytassa immár kötetekre terjedő naplóját. Asszonyismerőseit varróholmival lepte meg, az irodalompártoló Szegedinének egy amerikai sastollat hozott, a Hegedűs fiúnak pedig egy kis bárdot az indián játékhoz.

S mi lett Rousseau koporsójának darabkáival és a Washington sírja felől letört cédrusággal? Az egyiket levelenként, a másikat szálkákra hasítva osztotta szét elvbarátai között.

Mert ilyenek is voltak. Lassan egész kis kör gyűlt össze belőlük. Először csak egy-egy könyvet kölcsönöztek Sándortól, klasszikusokat vagy törvénykönyveket, de legtöbbet Wesselényi munkáját a *Balítéletekről*. A könyvkölcsönzők névsorából a Polizei is okulhatott volna, mert volt közöttük szabadkőműves professzor és liberális gróf, de lelkes honleány is, mint Anikó és Karolina, akiknek Sándor csak a keresztnévét jegyezte fel - elővigyázatból.

S amikor a Gyulay ház egy kis ingyen kölcsönző könyvtár lett, amolyan szellemi gyújtópont Kolozsváron, a hivatali gondok nyűgétől mentes szabad estéken Sándor felolvasott barátainak egy-egy részletet úti jegyzeteiből. Azok biztatták: adja ki könyv alakban!

Wesselényit a katonáskodás rendszere érdekelte Franciaországban és az Egyesült Státusokban.

- Most éppen ilyen könyvre van szükség - mondotta. - Az udvar kétezer újonc toborzását rendelte el a három erdélyi gyalogezred kiegészítésére. S mindezt az országgyűlés megkérdése nélkül, mert azt húsz éve nem hívták össze. Égbekiáltó gazság! Azonnal jelentettem a közpénztárnok alispánnak, hogy birtokaimon meg fogom akadályozni a katonafogást. Írd csak meg, hogy Amerika hétezer zsoldossal is fenn tudja tartani a rendet egy egész földrészen!

Amikor Gedő polgártárs bejött Kolozsvárra a színházban Lear királyt látni, Sándor meghívta vacsorára, és az amerikai választásokról olvasott fel neki. Éppen azt a részt, ahol a springfieldi sheriff-választást írta le. Gedő, régi vármegyei ember lévén, az akkor folyó tisztújításokra terelte a szót.

- Alsó-Fejér megyében Szász Károly és Kemény Dénes gróf tanácsára újraválasztották a tisztségviselőket, és minden felsőbb megerősítés nélkül be is iktatták hivatalukba. A főkörmányszék megsemmisítette a választást. Erre ismét megválasztották ugyanazokat. S ma ezt teszi a legtöbb vármegye.

Sándor látta, hogy utazásának bármelyik részletét dolgozza ki, a legégetőbb hazai kérdések tüzeire önt olajat. Jelszavait zászlójára írja a most alakuló közjogi ellenzék.

Vidéken a „vándorhazafiak” szervezték az ellenállást megyéről megyére járva. Kolozsvárott Kendeffy Ádám Belközép utcai palotájában, a Tanácsház tőszomszédságában, gyűltek össze, lefüggönyözött ablakok mögött a Kemények és Zeykek, s hozzájuk még egynéhány jogi professzor is csatlakozott, így Szász Károly Enyedről és Dósa Elek Marosvásárhelyről.

Kendeffy érett gondolkozása, mérséklete miatt „az öreg”-nek hívták, akárcsak Sándor másik pártfogóját, Bethlen Jánost „vén János”-nak, bár egyikük sem volt még negyvenéves. Ebben a körben is felmerült az a gondolat, hogy támogatni kellene a főkörmányszék bús képű lovagját, jelentesse meg az amerikai útleírást.

Kendeffy higgadtan mérlegelte a dolgot.

- Mióta az udvar reánk küldte Wlassich altábornagyot teljhatalmú kormánybiztosnak, nem jelent meg könyv Erdélyben, s az is gyanús, aki könyvet olvas. A cenzúra az Erdélyi Híradóból is sokat töröl, bár azt olyan lojális ember szerkeszti, mint Méhes professzor, aki maga is könyvcenzor.

- S ilyen körülmények között megjelenhet-e egy könyv Amerikáról? - kérdezte Sándor.

- Ha útirajzra gondolsz, azt úgy kell megírni, hogy bármelyik püspök vagy kollégiumi tanár vállalhassa, mert ők a cenzorok. És, természetesen, becsületes kiadót kell találni, aki nem csap be.

Egy este Sándor átment Gyulay Lajoshoz a hátulsó traktusra, és elmondta, amit Kendeffyvel tárgyalt. Gyulay már nem hordott karbonári ruhát, de kabátja lengyelesen svájfolyva volt, amivel a vérbe fojtott lengyel felkelés mellett tüntetett. Estéenként rendszerint a napi eseményeket vetette papírra, a maga számára. Nem vonzották az irodalmi babérok. A hétköznapi krónikása akart lenni, nem a koré, amelyben élt.

- Kendeffynek igaza van, a kiadásra pedig ne legyen gondod - mondotta. - Gyűjtöttem én már Rumford-levesre a nagy éhség idején és ezüstbillikomra Wesselényinek. Megindítok neked is egy ívet az olvasószobában. Meglásd, még meg sem jelenik a könyv, már minden darabjának lesz gazdája.

- S mért éppen én írjam meg ezt az utazást? - próbált ellenkezni Sándor. - Béldi vagy Wesselényi Farkas, de Balog Pál is inkább tehetné, hiszen ők nem függnék úgy a kormányzékától, mint én.

- Édes egy Sándorom! - És Sándor tudta már, hogy ha Gyulay így kezdi, keményen fog fellépni. - Nem te szitkozódta-e azok ellen, akik utaznak, s mégsem írják le utazásukat? Most benne vagy a kelepében.

Sándor lesütötte a szemét.

S nemsokára hozzáfogott az íráshoz a szemrehányástól való félelem miatt. De a félelem bátorságba csapott át, amikor egymásután leírta az amerikai parlamentben és a választásokon, az iskolákban és a gyárakban, a kaszárnnyakban és a börtönökben látottakat, s közben arra gondolt, mi lesz, ha ezt hivatali főnökei is elolvassák.

Egye fene!

Minden este dolgozott, még a vacsoráról is gyakran megfeledkezett. Szobájában vágni lehetett a pipafüstöt. Reggel az ágyát vetetlenül hagyta.

- Nincs ez így jól - szólt egy napon Hegedűs Péter, amikor az ebédet felhozta, mert felesége főzött az egész háznak. - Ha már asszony nincs, pedig nagyon hiányzik, kéne ide egy inas vagy szolgáló, aki rendet tartson, mert különben a barátai is elkerülik kigyelmedet.

- Ha tudsz valakit, fogadd fel! - szólt foghegyről Sándor, s folytatta az írást.

Így történt aztán, hogy szombat este Hegedűs Péter beállított egy fekete legénnyel. Kora után ítélve, nemrég szabadulhatott a katonaságtól, éppen munka után nézett Kolozsváron.

- Mért nem tanulsz valami mesterséget? - kérdezte Sándor.

- A céhek nem szívesen vesznek fel idegeneket, én meg falusi vagyok.

- Hova valósi?

- Bányabükki.

Feleken túl, a bányabükki letérő mellett Sándor gyakran elhaladt, amikor a szekér látogatóba vitte Szentmihályra Gedő Józsefhez.

- Hát ami azt illeti, kvártély és koszt akad a házban, a fizetésemet pedig emelni fogják, s annak arányában kapod a bért. Hogy hívnak?

- Demeter Lajos - mondta a fiú, s kihúzta magát, ahogy a katonaságnál tanították.

Vasárnap délre Hegedűsné már egy személlyel többnek főzött. S még a kis Hannibált is táplálnia kellett, mert így nevezték el az újszülöttet, aki nem kevésbé volt falánk, mint nagy névrokona.

*

Ezernyolcszázharminchárom január tizenharmadikán zsúfolásig megtelt a Kendeffy ház fogadóterme. Akinek nem jutott ülő alkalmatosság, a falat támasztotta meg, amíg Béldi Ferenc beszélt.

- Több hazafi társammal együtt óhajtván Kolozsvárott egy Kaszinó létesítését, melynek főbb célja a míveltebb társalkodás előmozdítása, a közértelem és érzés terjesztése, egy ily hazafi egyesületnek megalapíthatása tekintetéből a gr. Bethlen János, gr. Kendeffy Ádám, gr. Bethlen Ádám, gr. Mikes János, ifj. gr. Bethlen Pál, szerénységem és Farkas Sándor (éljen, éljen!) nevében több honfiakhoz felszólítás tétetett egy ily nemes célú intézet pártolása és részvényeik általi előmozdítása végett...

Béldinek nem volt kenyerere a szónoklás, mivel pedig emlékezetből mondta el azt, amit Sándor előre leírt neki, itt szünetet kellett tartania, amíg megtalálja a beszéd elveszett fonálát.

Béldi tudta, hogy Sándor a philadelphiai Kaszinót akarja lemintázni, s mivel az neki is tetszett, vállalta a kezdeményezést mint útitárs és szemtanú. Sándor tudta, hogy ha ő áll elé a Kaszinó gondolatával, annak nem lesz foganatja, mint ahogy a Nemzeti Múzeum ügye is elakadt. Ezért állított maga elé hat grófot.

Béldi most Sándorra nézett, s mintha nyitott könyvben olvasna, úgy fejezte be a hosszúra nyúlt mondatot: - ... minek oly szép sikere lett, hogy százhetvenhárom részvényes hazafi jelentkezett esztendei 20 rénes forintok kötelezett fizetése mellett, gróf Kendeffy pedig a gyűlések végett házáat adta ide a következő Szent György napig, melyért köszönettel tartozunk.

- Vivat, éljen!

A mondat végén Béldi leült, és olyan megnyugvást érzett, mint amikor egyhónapos tengeri út végén Havre de Grace-ban partot értek.

Most már jöhetett az alapszabály - Sándor munkája - és a választás. A bizottmány tagjainak sorában a legtöbb szavazatot, hatvannégyet, ismét csak Farkas Sándor kapta. A jelenlevők is jól tudták, hogy a Kaszinó gondolata tőle származott. Legfeljebb azt nem tudták, mi az, ami Sándort olyan nagyon Philadelphiára emlékezteti.

A Kaszinó arra volt jó, hogy a reformnemzedéknek állandó gyülekező helye legyen, s ne Luborits kifőzdéjében tárgyalják meg az ország dolgát. A Kendeffy ház a maga tizenöt szobájával, ahol könyvszekrény és biliárdasztal, folyóiratgyűjtemény és kártyaasztal egyaránt volt, erre alkalmasnak is mutatkozott.

De Sándor tovább szötte a terveket. Néplap alapítására gondolt, míg társai a vívóintézet felállítását sürgették. Közben a Gondoskodó Társaságról sem feledkezett meg. Alapszabályait csak most hagyta jóvá, nagy későre, az udvari kancellária.

Sándor a munkába menekült, hogy felejtse a sorsdöntő bécsi éjszakát.

Délelőtt iratokat másolt a guberniumban, érdektelen hivatalos iratokat, még mindig évi háromszáz ezüst forintért. Délután lótot, futott, tárgyalt. Estéit az írásnak szentelte.

Az amerikai útleírás szépen haladt. Tavasszal megírta hozzá az előszót:

Kedvező körülményeim oly szerencsés helyzetbe hoztak volt, hogy 1830, 1831 és 1832-ben Európának és Észak-Amerikának némely részeiben utazásokat tehettem. Ez volt életemnek egyik szebb időszaka! Az utazás örömei a visszaemlékezetben kedvesebbek, de még kétszereződnek, ha azokat másokkal is közölhetjük... Az amerikai polgári és társasági életben sok oly pontot találtam tökéletre kifejtve... mik még nálunk ismeretlenek. Ha jegyzeteimmel a boldog haza helyzetéről némi felvilágosítást terjeszthetek, sokszorozva lesznek utazásom örömei. Kolozsvártt. máj. 15 k. 1833 b.

*

A nyár ismét aszályosnak ígérkezett.

Amíg a Kaszinó urai azon fáradoztak, hogy télire inségakciót szervezzenek, Sándor tolla alól egymásután kerültek ki a fejezetek: huszonhetedik, huszonnyolcadik, huszonkilencedik. Eljutott a hazautazásig.

Demeter Lajos mindennap takarított a szobában, kikefélte a ruhát, cipőt, felfőzte a tejet, elhozta az ebédet, mosogatott és bevásárolt. Kedden és szombaton pedig Sándor asztalára tette az Erdélyi Híradó legújabb számát. Sándor ebéd után, néha ebéd közben újságot olvasott.

Július harmincadikán is a Híradót forgatta. A cím alatt az előző nap időjárásjelentése húzódott meg:

Reggel tiszta, délben felleges, estve tiszta.

Aztán jöttek a hazai hírek.

Az é.-amerikai státusok folyó esztendő május 13-n Philadelphiában közölt közérleléből szóról szóra ez olvasható...

Sándor két kézzel ragadta újságot.

„.... Meghalt tegnap reggel öt órakor Mrs. (Polcz) Josephina, Swaim James úr hitvese, rövid, de fájdalmas betegségben. Ezen kimívelt kellemes asszonyosság erdélyi születés volt; még nincs esztendeje, mióta partjainkra szállott és lakását köztünk vette.”

A dicsérő jelzőkön gyorsan átsiklott, csak a közlemény végén akadt meg a szeme:

„.... Polcz Josephina szerencsés szülés után tíz nappal közbejött betegség miatt múlt ki...”

A kéz elernyed, az újság leesett a padlóra...

Fullasztó a levegő ebben a szobában. Menni kéne valahova!

Sándor megindult kifelé, hajadonfővel. Az ajtót is elfelejtette betenni maga után. Végigment az emeleti nyitott folyosón, le a vásott kőlépcsőkön. Csak akkor eszmélt kissé magára, amikor fejét az alacsony homlokívbe verte.

A kapun kiérve lába a Plebánia előtt a Lábasházi soron vitte a Belső Magyar utca felé. A kollégium előtt megállt. Eszébe jutott, hogy ő most a Hosszú Szappan utcai Polcz házba igyekszik, ahol Amerikából való visszatérése óta nem járt.

Oda hiába megy, ott nem találja Jozefát.

Visszafordult a főtérré.

Ásított a Nagypiac a nyári unalomtól. Megkerülte, befordult a Belső Torda utcába. Hányszor tette meg ezt az utat Jozefával együtt! A gubernium előtt egy pillanatra megtorpant. Itt leste meg a lányt, amikor Szábeléktől hazasielt. Most hiába vár reá!

A dombon fel, a Torda-kapun át a Házsongárdba ment. Hátha a temetőben megtalálja - legalább a sírját. A Házsongárdi temető nyáron csupa zúgás, és csupa zöld. Gesztenyefák között vitt az útja fel a hegyre, s útitársa csak a méhek zümmögése volt, akik a kegyelet virágaiból gyűjtik össze a mézet.

Sándor a fejfák és a sírkövek felírását olvasta, díszeket nézegette. A kőfürt szőlősgazdát jelöl, a könyvet tartó kéz tanárt vagy papot, a címer nemesembert. Csak a gyermekágyban elpusztult anyára nem emlékeztet egyetlen kő sem.

Már fent járt a Viski Elek sírja közelében, és még mindig nem találta azt a helyet, ahol elsírhatná bánatát. S akkor megállt egy magányos, jeltelen sírhant előtt, és azt mondta fél hangosan:

- Ez lesz az!

És attól kezdve oda hordta a virágot, mintha a Jozefa sírja volna.

Este pedig, amikor a gyertya fénye mellett kézirata felé hajolt, még egy mondattal egészítette ki útleírásának huszonnyolcadik fejezetét:

Meghatároztuk utunkat rövidíteni és Philadelphiát elhagyni, hová örökösen vissza fogunk lebegni bánatos sóhajtásim!

*

Azon az aszályos nyáron, amikor még a könnyek is elapadtak, Sándor a határt járta. Ha egyedül volt az isten szabad ege alatt, úgy érezte, Jozefa is mellette van.

A kőmáli szőlőben kárt tett a jégverés, a búza ritkább volt, mint valaha, a kaszálókon elfonnyadt a fű. Csak az enciána kék gyűszűi tekintettek szét a bükki tetőről augusztusban, szeptember végén pedig a kikerics jelezte az erdő alján, hogy itt a lila ősz.

Sándor a mező láttán arra gondolt, hogy amit ő vet, abból a társadalom számára is inkább virágok teremnek, mint kenyérmagvak. Az okszerű gazdálkodás, a napi kenyér előteremtése, minden rendű és rangú gazdaember feladata, amilyen az ő apja is volt. Akik korán kelnek és korán házasodnak, életük a mezőn telik el, éjszakáikat nem teszi nappallá a haza jövője feletti töprengés. Ő nem tud másnak kenyeret adni, a magáét is nehezen keresi meg. De aszályos időben is termi a maga mezei virágait - a terveket.

A Gondoskodó Társaságnak már múltja van, a Kaszinó megkezdte működését. Most, hogy összekerültek az urak és polgárok, ismét fel kellene vetni a néplap kérdését. Hiába mondják: a nép nincs megérve az újságolvasásra. Ha arra várunk, hogy magától megérjék, úgy járunk, mint az egyszeri apa, aki azt mondta a fiának: addig ne menj vízbe, amíg meg nem tanulsz úszni!

Fel kell ébreszteni az egyszerű emberben az olvasás kedvét. Arra való a könnyű és olcsó újság! Lehet, hogy ha a nép újságot olvas, élete még nem lesz könnyebb, de a művelődés fénysugara őt is lassankint felsőbb rendeltetésre fogja vezetni - gondolta Sándor, s ezt az ország legjobbjai is akkor így gondolták.

A népújság dolgát a Kaszinó letárgyalta. Sándor bemutatott egyet-kettőt azokból a faragatlan rigmusokból, rémtörténetekből, amiket a vásári ponyván árulnak. Ilyenekkel szédítik a népet, ezeket falja még az alsó nemesség is.

- Könnyen érthető és csaknem ingyen való újságot kell terjesztenünk a nép között - mondotta.
- Tárgyai lennének a történelmi esetek, népek szokásai, az uralkodó babonák siralmas követkevéseinek leírása, a természet nevezetességei, gazdasági utasítások és házi receptek.

- S vajon megérti-e a nép?

- Úgy kell írni, hogy megértse. A nemzet csak azon mértékben lehet erős, melyben népe az értelmesedésnek bizonyos fokára jutott.

A Kaszinó tagjai összeadtak 826 ezüst forintot. Felhívást bocsátottak ki a további adakozásra. Az aláírók - demokratikus lapról lévén szó - most első ízben elhagyták nevük mellől a grófi és bárói címet.

Már csak a szerkesztő hiányzott. Balog Pálra és Brassai Samura gondoltak. Mind a kettő vidéken élt. Sándor meg is fogalmazta a felkérő leveleket:

Kedves leszen ezen bizottság hazafiúi kötelességének érzete, ha Uraságod e szép és fontos pályára fellépni magát ajánlandja...

Kivel írassa alá?

Gróf nélkül még a néplap sem megy. A legalkalmasabb hivatali főnöke, Lázár László öméltósága lesz, aki az ellenzékkel is igyekszik jóban lenni, hátha helyreáll az alkotmányos rend, és a diéta fogja betölteni a közhivatalokat.

Lázár gróf aláírta, Farkas jegyző ellenjegyezte. A levél elment.

De közben az események olyan fordulatot vettek, hogy sem a néplap megindítására, sem az észak-amerikai utazás kiadására rövidesen nem kerülhetett sor.

*

Van úgy, hogy az ember ereje teljességében látja egy jó barátját, ismerősét, s nem is sejti, hogy utoljára találkozik vele.

Amikor Kendeffy Ádám felállt a Kaszinó ülésén, és bejelentette: huszonöt társával együtt tízezer rénes forintot ajánl fel a vívóintézet alapítására - maga volt az erő és az egészség.

Gyönyörű férfi, Plutarkhosz tollára érdemes. A legjobb céllövő - felesége két ujjá közül nyolc lépésről lőtte el a tallért. A legjobb viador - csak Wesselényi vehette fel vele a versenyt. Félelem és gáncsnélküli lovag. Fiatal korában kereste a kocolódást, hogy bajvívási szenvedélyének eleget tehessen. Most, amikor már negyven felé közeledett, önmérséklettel vett részt a közéletben.

Sándor boldogan látta megvalósulni. Kendeffy útján legszebb terveit.

- Plánumaimmel - úgymond - mindig a háta mögé bújtam, s az ő óriási lelke sokat létrehozott, mikből én sokat nem tehettem volna nála nélkül.

Kendeffy délceg termetével, férfias arcélével a bálokon is kivált. Télen a karnevál fejedelme volt. Így történt ez az 1834. évi farsangon is, amikor a Fejér ló termeiben felvonult Kolozsvár valamennyi eladó nemes- és polgárleánya. Járták a bécsi keringőt a tiszt urak kedvéért, a polkát a lengyelek iránt érzett rokonszenv miatt. Zenével a Muzsikai Egyesület vonósai szolgáltak. Az utca népe csak a fényárban úszó ablakokat láthatta a Belmonostor utcában.

Amikor éjfél után a második négyesre került sor, amit minden lány a legkomolyabb férjjelöltnek szokott elígéni, Kendeffy Ádám felkérte ifjú feleségét, Jósika Rosalie-t, a regényíró nővérét. Kezdőpárnak ők álltak fel a táncosok kettős sorfala élére.

Mint tanár a tanítványnak, olyan mintaszerűen mutatták be a fiatalok előtt, hogyan kell a francia négyes számtalan figuráját úri módon lejteni. Festői látvány volt: a legdaliásabb férfi - testhezálló sujtásos kabátban, a legszebb asszony - meztelen vállaira omló szőke fürtjeivel.

- *Chaine anglaise!* - vezényelte Kendeffy, és könnyedén felemelte felesége aranykarkötős kezét. A másikat a szomszéd táncos fogta meg, s így láncszerűen összefogózva indult el a menet, mintha egy hosszú részeg kígyó tekerőznék végig a tánctermeken.

Kendeffy ismét legénynek érezte magát. Eszébe jutott, hogy egyszer régen fegyverviselés miatt tiltották ki a Fejér ló maskarabáljáról. Egyre erősebben szorította felesége kis kezét, aki most szebb volt, mint valaha. Az ajtóhoz érve a Kendeffy pár kiszakadt a táncosok láncából, a férfi elkapta asszonyát, s aztán le a lépcsőn, ki az udvarra!

Szelíd, őszi idő volt, böjtelő hava még nem mutatta ki foga fehérjét.

- János, haza! - kiáltotta érces hangon Kendeffy.

A kocsis rájuk adta a bundát, felsegítette őket a kocsiba, a lovak közé csapott. Faithón szekere sem száguldott gyorsabban az égbolton.

A Belközép utcai ház kapujában Kendeffy ismét karjai közé kapta párját. Szaladt fel zsákmányával az emeletre.

A hálószoza küszöbén megtántorodott. Rosalie kitepte magát öleléséből. A férfi végigvágódott. Elöntötte a vér.

Az asszony fellármázta a cselédséget, a vérző testet egy pamlagra helyezték. Mire előkerült Barra meg Pataki doktor, már csak annyit tudtak mondani:

- Érszakadás következtében halt meg.

Február negyedike volt, a siralmas Rákhel napja.

A temetésre mindenki elment, aki csak Kolozsvárott talpon lehetett. De eljöttek az enyedi diákok is, mert az enyedi kollégiumnak Kendeffy volt a főkurátora. A nép nemcsak a temető terét, hanem a szomszéd kertek fáit is ellepte.

Sándor a sírtól eléggé távol állt a diákok között, s amíg a szónok a sírnál „az erős és szép lélek hátrahagyott hajlékáról” beszélt, amelyet most „közanyai kebelére fogad a temetőkert”, a háta mögött ilyen megjegyzések hangzottak el:

- Az érszakadás mesebeszéd. Bérgyilkosok szúrták le.

- Inasa látta a vérző sebet, amit a tör ejtett.

- Sötét erők tették el láb alól az ellenzék legjobb emberét.

Két napra rá Sándort és hivatalnoktársait kivezenyelték a császár hatvanadik születésnapjának ünnepére. A Szent Mihály templomban hálaadó istentisztelet volt, a plébánia előtt díszlövés hangzott el.

Este a diákok macskazenét adtak Jósika János főkormányiszéki elnök ablaka alatt és Kendeffyt emlegették. Pattanásig feszült a húr az ifjúság és a hatóság között.

Húshagyókedden Sándor az amerikai útirajz másolása közben zajt hallott az utcáról. Kinézett az ablakon.

Amint később megtudta, két diák haladt el szemben a Nagyvárdaház előtt. Az egyik Juhász Albert kincstári tanácsos fia. A diákok nem vették ki szájukból a makrapipát, amit akkor forradalmi pipának neveztek. Az őt figyelmeztette őket, amazok pedig szemébe fújták a füstöt.

A katona a levegőbe lőtt. Társai kiszaladtak a strázsaházból, és behurcolták oda a két diákot.

A letartóztatás híre futótűzként terjedt el a városban.

- Hogy mer a katonaság polgári személyekhez nyúlni? - méltatlankodtak a beszállásolás miatt amúgy is háborgó cívisok.

Elsőnek a diákság fogott tüzet.

- *Ad arma, iuventus!* - Fegyverre, ifjúság! - adták ki a jelszót.

A református főtanoda tógátusai husángokkal felszerelve, Kabos Ferenc joghallgató vezetésével, az őrtanya elé vonultak. Beverték az ablakait, követelték a két diák szabadon bocsátását.

A katonák sortűzzel feleltek. Bornemissza báró inasa elvágódott. Vér folyt a kövezeten.

- Meghalt, meghalt! - kiáltotta a tömeg.

- Pusztuljon Vidakovics! - s a nép a tüzet vezénylő alezredesre vetette magát. Alig tudott bemenekülni a Nagyvárda kapuján.

Szürkület lévén Sándor már csak annyit látott, hogy az ellenzék néhány vezető férfia, Bethlen, „a vén János”, és Wesselényi Farkas, akivel Párizsban együtt látta a felkelést, nyugalomra inti a tömeget.

- Követségbe megyünk a gubernátorhoz, tőle kérünk elégtételt!

A követség elment. Nemsokára megérkezett Petrichevich Horváth János huszárezredes, Jósika kormányzéki elnök veje, hogy a Várdaház lépcsőjéről szóljon a tömeghez.

- Ipám uram beteg, de becsületére fogadja, hogy holnap elégtételt kapnak.

- Nem várunk holnapig! Szerzünk mi magunknak elégtételt! - válaszolta Kabos.

A tömeg oszolni kezdett. A református diákok az unitárius főtanoda elé indultak segédc csapatokért.

A többi Demeter Lajos mondta el Sándornak, amikor késő este megtépázva hazatért.

- A diákok a Belső Magyar utcába szaladtak. Mi utánuk. A kollégium kapuja zárva volt. Betörtünk a hátsó kapun. Az uniterok velünk jöttek fáklyákkal, botokkal. A Híd utca sarkán a fellegrvári gyalogság fogadott. Közink lőttek. Monostorról kivont karddal jöttek a drago-nyosok. Aki tehette, elszaladt. Kabos azt kiáltotta: - Éjféltkor Kendeffy sírjánál találkozunk!

Sándor tudta, hogy az éjféli szellemidézésből semmi sem lesz. A tanács este bezárátja a Torda-kaput.

A piactéri tüntetés úgy eloszlott, mint a füst, amit a Juhász fiú az őrkatona arcába fújt.

Mivel azonban a lövöldözés során a békítők közül is többen sebet kaptak, az ellenzék felhasználta az alkalmat, hogy üssön egyet az osztrák katonaságon. A sebesült ellenzéki férfiak erélyes fellépésére Jósika kormányzéki elnök utasította Vidakovics alezredest, hogy vezényelje ki zászlóalját Monostorra.

Alighogy ez megtörtént, az uralkodó Kolozsvárra küldte, a megértőbb Wlassich báró helyébe, a vaskezű Ester Ferdinand főherceget teljhatalmú királyi biztosnak.

A gránátos zászlóalj visszatért. A polgárság riadtan hallgatta Wesselényi tüzes szónoklatát:

- Visszajöttek hát azon gyilkosságra vetemedett zsoldosok, akik pár héttel ezelőtt rémulés és közelkeseredés helyévé tették a békés várost. Még sajognak a sebek, párolog a kiontott vér, s az előbbinél nagyobb sereg felsőbb parancsra vonatott össze... Ostrom alatt van a város, kapuit és tereit hadilág őrzi a táborozó katonaság - a békés polgárság ellen.

Sándor ismét a temetőt járta és azon gondolkozott, hogyan lehetne Kendeffy Ádám emlékét a legméltóbban megörökíteni. A Kaszinóban is ezt tárgyalták.

Emeltessék egy magas obeliszket, a tetején hamvvederrel! Négy oldalán, kereszt alakban, egy-egy piederstálon őrizze négy fekvő oroszán. A nevét fel sem kell írni, úgyis mindenki ismerte Kolozsvárott...

*

Brassai Samu Iklandon kapta meg a levelet.

Amikor az iskola porát lerázta magáról, nem állott sem a püspök, sem a gubernátor szolgálataiba. Inkább elment könyvtárat rendezni, mágások fiait tanítani, csakhogy függetlenségét megőrizze. Így töltött el tíz-tizenkét évet Zsibón, Rettegen, Dicsőszentmártonban és Iklandon.

A vidéki kastélyok előkelő világában Brassai Samu hórihorgas alakjával, polgári ruházatával, csípős megjegyzéseivel különleges helyet biztosított magának. Híre külföldre is eljutott. Hogyne, mikor bármelyik élő vagy holt nyelven beszélni lehet vele, s a gyermeket szokrátszi módszerrel éppen olyan könnyen megtanítja a matematikára, mint ahogy zongora híján is órákat ad az asztalra rajzolt billentyűkön.

Nemrég ajánlotta fel neki az egyik Teck herceg, hogy magához veszi. Így megnyílhatott volna számára az út egészen az angol királyi udvarig. S akkor jön ez a levél a Kaszinótól: hagyjon fel az úri gyermekek tanításával és szerkesszen újságot a pór nép számára, amely még olvasni is alig tud. S mit kap érte? Talán lakást, ellátást és fizetést, mint Iklandon? Dehogy! Ötszáz példány jövedelmét az újságból, ha egyáltalán ötszázat el lehet adni belőle. Ebből fizessen kosztot, kvártélyt városon?

Brassai Samu meghányta-vetette a dolgot. S rájött arra, hogy az a függetlenség, amit meg akart őrizni, előbb-utóbb függőséggé vált sima modorú uraktól, akik számára a tudomány kevesebbet jelentett a vadászatnál, a házitanító pedig kastélyukban nemegyszer az udvari bolond szerepét töltötte be. Most itt az alkalom, hogy a szó szoros értelmében „népszerűsítse” tudását. Az első hazai néplap szerkesztője lehessen Kolozsváron.

Megírta hát, hogy elfogadja az állást, mivel úgy érzi:

Csekély mécsesem világánál másoknak, még homályosabb gőzkörnyékben burkoltaknak, setéjét valamennyiben oszlathatom.

Ezernyolcszázharmincnégy április hatodikán megjelent a *Vasárnapi Újság* című hetilap első száma ezerkétszáz példányban. Kiadója Méhes Sámuel, az *Erdélyi Híradó* és a *Nemzeti Társalkodó* tulajdonosa volt.

A Kaszinó ünnepi vacsorát rendezett, éltették Brassait. Ő meg válaszbeszédében fogadalmat tett:

- Éltem s annak minden iparkodása honomé!

Nem egy rosszalló megjegyzés hangzott el Balog Pál ellen, aki nagy garra kijelentette, hogy senkivel sem szövetkezik. Vagy egyedül, vagy sehogy sem fogja szerkeszteni a lapot.

Reggel, amikor Demeter Lajos tálcán behozta a tejet és a cipót, Sándor így szólt hozzá:

- Ide nézz, Lajos! Én is hoztam neked valamit. Ez a Vasárnapi Újság nektek szól. Hány példányt tudnál elhelyezni belőle Bányabükkön?

Lajos kezébe vette a tetszetős külsejű újságformát, nézte előlről, nézte hátulról, aztán így szólt:

- Csak az a baj, hogy nálunk kevesen tudnak olvasni.

- Nincs iskola?

- Van, de nincs benne tanító. Inkább a pópa tanítja a gyermekeket mise után.

Aztán böngészni kezdte az első oldalon a Muszkaországról szóló cikket. A szája is mozgott, félhangosan olvasta, mint a gyermekek az első osztályban. A mondat végén megállt.

- S még egy másik baj van - tette hozzá.

- Micsoda?

- Hogy aki olvasni tud, nem ért magyarul.

Erre Sándor nem is gondolt. Náluk, Erdővidéken, nem volt nyelvkérdés. Arra sem gondolt, hogy Lajos otthon a szüleivel románul beszél.

- Mit csináltok odahaza vasárnap?

- Délelőtt mise, délután tánc.

Az egyszerű falusi fiú szavaiból Sándor azonnal megértette, hogy népújságot szervezni nehezebb, mint Gondoskodó Társaságot, Kaszinót vagy Vívóintézetet. A tisztviselők összefognak, ha anyagi érdekük úgy kívánja. A nemeseket hajítja a hiúság. A polgárok utánozni akarják a nemeseket. A professzoroknak kenyerük a közművelődés.

A nép nyelvén pedig ki tud beszélni? Egy Dózsa György vagy inkább Horia? S egyszerre mély szakadékot látott megnyílni maga előtt, amint elnyeli azt az úri világot, amelynek a peremébe ő is megkapaszkodott.

- Hát ez az ország sohasem fog előremenni a rendes reform útján? - kérdezte inkább önmagától, mint Demeter Lajostól.

A fiú vállat vont. Túlságosan tudományos kérdés volt ez ahhoz, hogy ő felelni tudjon. Őt kevésre tanították, de azt jól megtanulta. Házra gyűjtött Bányabükkön, feleség majd akad hozzá. A katonaságnál belenevelték a fegyelmet és a rendet. Most örült az olyanfajta rendetlenségnek, mint a február tizenegyedikéi zendülés volt, amikor az utca szembekerült a katonasággal. Mert ha nincs rendetlenség, mire való a rend?

Sándor pedig tovább szötte gondolatait egy amerikai mintájú demokratikus országról. Népét az olvasás művelté teszi, a konstitúció - szabaddá.

*

Az amerikai útirajz kiadásának ügye lassan haladt előre. Sándor a Döbrentei közbejárását kérte, hogy Lipcsében kinyomathassa. Ott jelent meg Széchenyi könyve is, a *Stádium*. Ott enyhébb a cenzúra.

Döbrentei beszélt Budán Heckenasttal, Wiegand lipcsei könyvkiadó vejével. Wiegand azt mondta, hogy a *Stádium* megjelenése óta a határon minden magyar munkát lefoglálnak, a cenzorok átnézik és csak akkor adják vissza, ha nincs benne olyan, ami a közbátorságot veszélyeztetné.

Most már, édes Sándorom - írta Döbrentei -, a planumnak vége. Vagy a magyar szabadság határain belül kell munkádat kinyomtatnod, és úgy beszélned, amint megengedik, vagy azt kell mondanod magadban: „Voltam ugyan én is Árkádiában, hanem mintsem úgy ne adjam elé, amint ott láttam, amint van, inkább akkorra hagyom, midőn nem kell istrágon keresztül ugranom.”

Sándor Aiszóposz meséit kezdte tanulmányozni, hogyan lehet az állatokkal elmondani az igazat. S még egyszer végigböngészte kéziratát.

Ahol túlságosan éles volt az összehasonlítás az amerikai és a hazai viszonyok között, ott tompított. Ahol az amerikai alkotmány követését ajánlotta, ott másnak adta át a szót. Ezért mondatta el Müller Ferencsel, a Thompson gőzösön, a maga titkos nézetét: *Hogyha Amerika constitutióját odahaza is átvinnék, nem volna boldogabb hely annál a világon.* Müllernek

ebből baja nem származhatik. Köztársasági meggyőződéséről pedig a philadelphiai templomból kijövet vallott, hátha ott nem veszi észre a cenzor:

Századokon által vitatott elv volt, hogy pap és király nélkül státus fenn nem állhat, s íme, a quakerek másfél század, s Amerika ötvennégy esztendő alatt, az ellenkezőjét bizonyítják be.

Most már felkereshette átdolgozott kéziratával ifjabb Tilsch János könyvárust, aki apja halála után vette át a forgalmas üzletet, és mellesleg könyvkiadással is foglalkozott. Merész tervei voltak, igyekezett apját túlszárnyalni. Az ifjú Tilsch maga is írogatott. A műkedvelő író és vérbeli üzletember kezével forgatta a testes iratcsomót.

- Ámérika, Ámérika, erről nálunk még nem jelent meg könyv. De ott nagyon szabados viszonyok vannak. Mit szól hozzá a cenzúra? Mindenesetre kockázatos befektetés.

- Ámérikában konzulátusunk van, ők is érdeklődnek irántunk. Ami pedig a befektetést illeti, nekem nincsenek anyagi igényeim. Fő, hogy a könyv megjelenjék és hasson.

Tilsch végiglapozta a papírcsomót.

- A kézirat hetvenöt negyed árkuat tesz ki. Nyomtatásban húsz-huszonegy ívre becsülöm. Velinpapíron kellene kinyomtatni, ciceróbetűkkel, legalább ezer példányban. Nem kis vállalkozás! Két forintnál nem adhatjuk olcsóbban példányát. Csak így térül meg a költség.

- Nyomassuk közönséges papírra, adjuk olcsóbban. Lemondok minden literatúrai hirdetményről, hogy a költség kevesebb legyen. Nevem a bolton kívül meg se jelenjék - licitált lefelé Sándor.

- Nem is fontos. A kigyelmed neve eléggé ismert a Kaszinóban - udvariaskodott Tilsch. - A cím pedig magamaga helyett beszél.

- Barátaim már legalább száz példányt aláírtak.

- Előfizetőkre mindig szükség van - mondotta Tilsch, majd kisvártatva hozzátette: - Természetesen addig nem nyilatkozom, amíg a munkát el nem olvastam.

A nyilatkozattal nem sietett.

Tilsch János ugyanis nemcsak hogy végigolvasta a könyvet, hanem a cenzúrájánál is tájékozódott. Mert minek befektetni egy ilyen vállalkozásba, ha a cenzúra a könyvet visszadobja, vagy ami még rosszabb, ha megjelenése után elkobozzák.

Felkereste hát Szabó János apátot, a könyvvizsgáló bizottmány felvilágosult nézeteiről ismert tagját.

- Bizonyára sok gondot okoz tisztelendőségednek a kolozs-monostori hívek gondozása mellett az a sok irkafírka, amit szép lelkű ifjaink literatúra címen akarnak megjelentetni.

- Nem mondom, okoz egy kis fejtörést - válaszolta a testes, vastag nyakú barát -, de az évek folyamán bizonyos gyakorlatra tettem szert, s már az első öt oldal után tudom, hogy az író hova akar kilyukadni.

A joviólis Szabó János nagyvonalú ember volt, kicsire nem nézett, csak azt kereste a kéziratban, nincs-e benne valami a király és a vallás ellen.

- Van nálam egy figyelemre méltó kézirat - állt elő jövetelének céljával Tilsch. - Érzelmes útleírás, amilyent Chateaubriand báró is írt. Nálunk ez a műfaj még nincs kimunkálva. A könyv Ámérikáról szól, s ha megjelennék, literatúránk díszére válnék. Farkas Sándor írta...

- Az, akit Kazinczy a *nagy merőnek* nevezett?
- Az a Bölöni Farkas. Tavaly tért haza nyugatról, ahol Béli Ferenc gróffal több mint egy évig mulatott. Neki is ajánlja útirajzát.
- Érdekes. Különben a gróf is dicsérte nekem. S a vallásról hogyan vélekedik?
- Leírja a templomokat, ahol járt. Egyedül Philadelphiában kilencvenhármát számlált meg...
- Hozza el nekem a kéziratot! - mondta széles mosollyal a barát. S már indult is. - Bocsásson meg, lekésem a misét.

Este a Kaszinóban mindenki Wesselényi körül forgolódott. Másnapra volt kitűzve az országgyűlés megnyitása.

Sándor egy fekete ruhás, előre fésült hajú, vastag csokornyakkendőt viselő férfival beszélt a sarokban. Méhes Sámuel professzor volt, a református kollégium tanára. Sándort tíz évvel előzte meg korban, s mióta átvette Pethe Ferenctől a Híradót és kiadója lett a Nemzeti Társalkodónak meg a Vasárnapi Újságnak, körülötte forgott a szellemi élet Kolozsváron.

- Estei Ferdinand főherceg elrendelte, hogy a diétának csak a megnyitásáról szabad írni, de azontúl semmit - mondotta Méhes. - Wesselényi báró szeretné kinyomatni az ellenzéki beszédeket. Ezt én nem tehetem.

- És a könyvkiadás?
- Jósika Miklóson kívül senki sem ír eredeti románt. A többiek csak fordítanak és adaptálnak.
- Az én ámerikai útirajzom is elkészült - vetette közbe Sándor.
- Nem küldte még át hozzám a cenzúra.
- Tilsch jár az érdekemben.
- Nem a legjobb ajánlólevél. Nagy spekuláns. De tudja, hogy a Kendeffy-affér elfojtása óta a gubernium engedményekre kényszerült, ha nem is a politika, de a literatúra terén. Most akarja átcsúsztatni a résen Ámerikát.
- Bízik a cenzúra belátásában?
- Rajtam nem fog múlni.

Másnap megnyílt az országgyűlés, a legfényesebbek egyike.

A püspökök süvegben, a vármegyei követek sujtásos dolmányban, a szászok fekete kabátban ezüst csattal vonultak fel a gubernium első emeleti országos termébe. Feltűnően sok volt az udvaron és kint a Bel-Torda utcában a kollégiumi diák. Harsány *vivat* kiáltással fogadták a kocsijukból leszálló ellenzéki képviselőket: Szász Károly professzort, Vízakna követét, Weér Farkast Belső-Szolnokról, Kemény Dénest Alsó-Fehér megyéből és természetesen Wesselényit, aki a székely anyaszék, Udvarhely követeként lépett be a kapun.

Azt már az utca is láthatta, hogy legalább háromszor annyi regalista van meghíva, mint választott követ. Hiába győzött hát az ellenzék a választáson, a kormány kinevezésekkel biztosította magának a többséget. Pisszegés fogadta az aulikus Jósikákat, a kormánypárt vezetőit, egyedül Miklós báró, a regényíró megjelenése alkalmával hangzott el egy-két éljen. Róla azt tartották, hogy az egyedüli becsületes Jósika.

Amíg a karok és rendek az országgyűlésen afelett vitatkoztak, hogy előbb a kormányszéki tisztviselőket válasszák-e meg vagy a közjogi sérelmeket terjesszék a felség elé, az ev. református kollégium nyomdájában megkezdtek az amerikai utazás szedését. Méhes Sámuel és Szabó János püspökeik megkérdezése nélkül adták rá az *imprimaturt*.

Amikor az országgyűlés az egyik ítélőmesteri állásra az unitáriusok részéről a hármas jelöltek közé Farkas Sándort is felvette, befejeződött a könyv nyomtatása. Sándor megkapta a honoráriumot, kettőszázhatvan ezüst forintot. A főkormánysházán majdnem egy évig kellett szolgálnia ennyi pénzért.

Nyár volt és az országgyűlés éppen küldöttséget menesztett a fejedelemhez Brünnebe az erdélyi rendek gravámenjeivel, midőn Kolozsvárott, ifjabb Tilsch János könyvesboltjának kirakataiban megjelent egy nyolcadrét alakú, kemény kötésű könyv:

UTAZÁS
ÉSZAK-AMERIKÁBAN
BÖLÖNI
FARKAS SÁNDOR
ÁLTAL

Gyorskocsi vitte Budára Döbrentének az útinaplót. Döbrentei tapsolt örömeiben.

„Áldásom rád!” - írta dagályos levele végén.

S továbbadta a könyvet Széchenyinek.

Széchenyi éppen Orsovára indult, hogy a Vaskapu szabályozása ügyében a havaselvi urakkal tárgyaljon. Magával vitte úti olvasmányának.

Útközben nem sokat látott a dunai tájból. Amerikában érezte magát, s csak amikor a vámósok átkutatták csomagjait, akkor eszmélt rá, hogy az osztrák császár birodalmában utazik.

Orsováról azonnal levelet küldött Kolozsvárra:

Kezembe véve a drága könyvet, többé nem tehettem félre. Hála a mindenhatónak, hogy ezen könyv napvilágra jött; haszna honosinkra felszámíthatatlan.

A kolozsvári Kaszinóban kézről kézre járt az észak-amerikai útirajz. De nemcsak a Kaszinó, hanem a céhek tagjai is olvasták. Gyulay Lajos egy mészáros kezében látta a könyvet. Csak a főkormánysház nem méltatta figyelemre.

Hála istennek!

Szeptemberben megjöttek a kollégiumi diákok s egymásnak adták Tilsch könyvárus boltjának kilincsét.

Októberben az Erdélyi Híradó arról adott hírt, hogy Kolozsvárt *mindenkit borzadás fogott el, midőn erős mormoló zúgást hallottak, s azon pillanatban a szobában minden bútorokat erős mozgásba jöni, s magokat is ülőhelyeikkel együtt napkeletről nyugatra s onnan vissza, vízárányos mozgásba vitetni szemlélék*. A földingás következtében a tetőcserép meglazult, a házak összerepedeztek, a kémények leomlottak.

Ilyen földrengést idézett elé az amerikai útirajz is a gondolkodó elmékben.

Évszázadokon át megdönthetetlennek hitt jogintézmények falai repedeztek meg, nemzedékek előítéleteinek vakolata hullott le, csupaszon hagyva a valóságot. A kormánysház szerény iratmásolója hetek és hónapok alatt az ország első írói közé emelkedett. Ha eddig a közvélemény

nem vett tudomást Farkas Sándorról, most egyszerre igyekezett leróni háláját iránta - a maga módján.

Reggel Gyulay szomszéd nyitott rá, kezében a pesti újsággal:

- Hallottad, hogy a Tudós Társaság levelező tagjának választott?
- Táncsak nem?
- Én ezt már előre tudtam. Senki erre jobban rá nem szolgált. Együtt kezdtük literatúrai pályafutásunkat az Erdélyi Múzeumban, s te már a Parnasszusra emelkedtél.
- Inkább a guberniumban nyerném el jutalmamat.
- Sokan nem adnák semmiféle hivatalért az Akadémia tagságát.
- Engem csak zseníroz ez az új rang. Sohasem szerettem semmiféle céhet és monopóliumot. Úgy tetszik, mintha boldog magányomból kihurcolnának a zajgó sokaság közé, hol ujjal fognak mutogatni: Íme, a tudós! El sem fogadom...
- Az elutasítást gorombaságnak vagy kevélységnek vennék. Tudós bolond vagy - mondanák.
- Pedig minden fény és kijelentés ellensége a csendes örömnék.

Délben levelet talált az asztalán, hogy ebéd után ne menjen sehova. Sietve ebédelt, hátha sikerül idejében eltűnnie. De az ablakon kinézve, a Búzapiac felől jönni látott vagy félszáz embert. Kalpagjukon a fehér tollakat úgy lengette a szél, mintha a tenger hullámai közelednének feléje.

Nem tudott már elmenekülni.

Lajos ajtót nyitott. A szoba megtelt a közép-szolnoki Kaszinó küldöttségének tagjaival. A bámészkodók egy része kint rekedt. Az egyik pörge bajuszú, napbarnított arcú nemesúr gazdagon aranyozott ezüstbillikomot tartott a kezében. Mellőle előlépett Wesselényi. Szemöldökét összevonta, aztán az országgyűlési terem nagyságához méretezett sztentori hangon tüzes szónoklatba kezdett.

- Szép sors jutott önnek, ki élő szemeivel láthatta az emberi jussok és szabadság fiatal óriását... E drága honból hozta ön nekünk a polgári egyenlőségnek, az emberhez méltó igazgatásnak hív rajzolatát, egy boldog társasági élet igaz képét. E három isteni növénynek nem szárogatott, fonnyadt példányát hozta ön haza számunkra, hanem gondos kézzel szedte meg azok magvát, s mély emberismerettel s kellemes írásmódja vonzó erejével hintette kö-zénk. E magvak máris csíráznak, s egyszer bizonyára óriási fákká növekednek. Hála ezért önnek!

Sándor majdnem elejtette a billikomot, amikor átadták neki. Szerette volna, ha megnyílnék a padló és eltűnhetne, mint a színházi süllyesztőben. De tisztelői arra vártak, hogy ő is szóljon hozzájuk. Mivel pedig nem volt szónok, nehezen tudta logikai rendbe szedni gondolatait:

- Én művemben csak közlője voltam oly dolgoknak - kezdte a szokottnál is fátyolosabb hangon -, mik más szabad népeknél minden ember polgári katekézise... Ily részvétet irányomban nem is reméltem, mert nemrég vala az idő, midőn az amerikai polgári élet iránti részvét vétkesnek vagy ideális ábrándozásnak tartatott... És, íme, a hazai lelkeket is éppen úgy melegítik a természet törvényeinek szavai, mint az amerikai polgárét...

Itt Wesselényire nézett, aki az elébb olyan ünnepélyes arccal köszöntötte, mintha nem is gyermekkori barátja volna. Wesselényi könnyezett. Ez megzavarta. Hangja elcsuklott, alig tudta befejezni mondókáját:

- ... mikhez hogy hív maradok, hazám színe előtt fogadom.

- Vivat, éljen!

A billikomot megtöltötték kőmáli borral. Sorban ittak belőle, mint sátoros ünnepen a templomban.

A követség távozása után Sándor olyan kimerültnek érezte magát, mintha most tért volna vissza Amerikából. Nyugalma nem tartott soká.

Este a Kaszinó lakomát rendezett a közép-szolnoki küldöttség tiszteletére, s azon ismét Farkas Sándort pécézték ki a szónokok. Szeretett volna távozni, de be volt szorítva a fal mellett az ellenzéki követek közé. Meg kellett várnia, amíg asztalt bontanak. Akkor aztán köszönés nélkül indult hazafelé.

Már messziről észrevette, hogy a Gyulay ház kapuja előtt fáklyások állnak. Egy nagyobb tógás diákcsoport a Várdaház oldaláról nézett fel az ablakba. Demeter Lajos tartotta őket szóval.

„Ezek biztosan reám várnak, fáklyás zenét akarnak adni” - gondolta magában.

Hirtelen mentőötlete támadt. Milyen jó, hogy a Gyulay háznak két bejárata van.

A Szén utca felé indult, aztán jobbra tért a Kötő utcába és úgy ment haza kerülő úton a lakására. Csak akkor érezte biztonságban magát, amikor lefeküdt, és fejére húzta a takarót.

Azzal a gondolattal aludt el, hogy ha az ünneplés így folytatódik, kivándorol - Amerikába.

*

Mire Kolozsváron lehullott az első hó, az észak-amerikai utazásért Burián antikváriusnál már háromszoros-négyszeres árat is megadtak.

Újévkor Tilsch János felkereste Farkas Sándort piactéri lakásán.

- Boldog új esztendőt, az ezernyolcszázharmincötödiket Krisztus urunk születése óta - kezdte az ifjú könyvárus, vallásos szólamba burkolva az üzleti célt, amiért jött.

- Csak rosszabb ne legyen, mint az előző - felelte Sándor.

- A sors útjai kifürkészhetetlenek. Az már előre látható, hogy a diétának jó vége nem lesz. Haragos jegyzékváltás folyik a fejedelem és az ország között. A felség a jó rend felforgatásával vádolja az országgyűlést, emez a rossz tanácsadók eltávolítását követeli a fejedelem környezetéből.

- A kamarilla.

- Úgy van. A kamarilla munkája az is, hogy lefoglalták Wesselényi báró házi nyomdáját, amelyen az országgyűlési beszédeket kinyomatta.

- A cenzúrát nehéz megkerülni - mondta Sándor óvatosan, nem tudván még, hogy Tilsch mi járatban van.

- Az országgyűlési beszédeket többet nem olvashatják. De van könyv, amely már átesett a cenzúrán.

- Az enyém?

- Arról van szó. Már rég elfogyott. Új kiadást kellene fundálni. Honorárium fejében felajánlok 150 forint készpénzt és 60 forint értékű könyvet.

Sándor elgondolkodott.

- Meguntam, hogy annyit trombitálják nevem az újságokban.
- De kigyelmed megnyerte általa sok tisztelt ember figyelmét.
- Másokat magam ellen zúdítottam, s ki vagyok téve élcelődéseknek, hátratételeknek...

Arra gondolt, hogy nem kapta meg az ítélőmesteri állást.

- A hazának szüksége van a könyvre, az érdeklődés a szabadelvű eszmék iránt csak fokozódott - játszotta ki utolsó kártyáját Tilsch. - Ne feledje el, domine Farkas - mondta pátosszal -, hogy én is kockázatot vállalok, amikor a demokratikus eszmék terjedésére teszem fel vagyonomat!

Tilsch kiegyenesedett, feltette cilinderét. Biztos volt benne, hogy Farkas Sándor sem akar kevésbé önzetlen hazafi lenni, mint amilyennek ő tüntette fel magát.

- Ne siessük el a dolgot, Tilsch úr - mondta Sándor. - Meg kell tanácskoznom előbb barátaimmal.

A kaszinói barátok biztatták az újdonsült akademikust. Hogyne, amikor az ellenzéki követek is az amerikai útirajzból merítették beszédeikhez a példát és érveket.

Mire azonban a kézirat, kevés változtatással, ismét nyomdába került, feloszlatták az országgyűlést.

Az elnök figyelmeztette a követeket, hogy menjenek haza, és tartózkodjanak minden rendezavarástól. A város kapuihoz katonai őrseget állítottak csőre töltött fegyverrel.

Amikor február hetedikén Estei Ferdinand teljhatalmú katonai és polgári biztos tábornoki egyenruhában a guberniumba kocsizott, Jósika János főkormánybiztos elnök a tanácsosok kíséretében a grádics alján ünnepélyesen fogadta.

Onnan hajlongó tisztviselők sorfala között vonultak fel az országos terembe. Ott a főherceg megtartotta székfoglalóját. De az inkább katonai parancskiadáshoz volt hasonlatos.

Sándor az ajtóban állt. Ezt az ajtót döngette két öklével Wesselényi, amikor kizárták az országgyűlés terméből. Most a zsarnoki hatalommal felruházott királyi biztos előtt mind a két szárnya szolgálilag kitárult.

Ebéd után Sándor azonnal Wesselényi lakására sietett. Máskor tömve volt a ház emberekkel, most alig lézengtek ott néhányan.

Miklós dúlt-fült dühében. Az *Országgyűlési Napló* megmaradt példányait kötötte csomagokba, hogy szétküldje barátainak. Sándor rátámadt:

- Még itt vagy? Eredj akárhova, mielőtt perbe fognak! Ne játsszad az Egmont szerepét! A hazának még szüksége van rád.

- Nem félek tőlük - felelte nyersen Wesselényi. - Megyek Zsibóra, onnan Szatmárra, onnan Pozsonyba. Ott megvéd az immunitás a főrendek tábláján. Ott folytatom ellenük a harcot!

El is ment. Sándor nem látta többé.

Egy hét múlva megérkezett Béni.

- Miklós úr megbízásából jöttem - szólt Sándorhoz -, hogy kolozsvári tartózásait elrendezzem.

- Hol van Miklós?

- Ezóta bizonyára Pozsonyban. Amikor a vásárhelyi tábla idézése megjött, ő már úton volt.

- S a megyében mi a nómum?

- A főispánok összegyűltek Haller Istvánnál, a belső-szolnokinál. Beadták lemondásukat. Újakat neveztek ki helyettük. Lóról és asszonyok karjai közül szedték össze.

- A tanácsnokok egy része is leköszönt. Nálunk úgy mondják: a hivatalokat kártya és kancsó mellől egészítették ki. A legtöbben úgy változtatják színüket, mint ősszel a falevél. A kétszín liberálisok rohannak az új igazgatásnak hódolni. Pökedelem!

Kelemen Béni külseje még tekintélyesebb lett, mióta Kolozsvár mellett, Szucságon birtokot vásárolt magának, s a feleségét oda küldte gazdálkodni. Volt már egy kislányuk, az asszony nevelte. A birtok gyarapodott, de a jobbágyok állandóan apadtak. Benjámín gazda ugyanis előrelátó volt, s még mielőtt az országgyűlés megszavazta volna az örökváltságot, megengedte jobbágyainak, hogy pénzért megváltsák szabadságukat.

- Meg aztán azért is jöttem, hogy könyvedhez gratuláljak - mondotta. - Különösen a Rapp-féle gyarmatról olvastam érdeklődéssel. Én is forgattam a fejemben ilyen plánumokat.

- Szídnak is érte mind a kettőnket a birtokosok. Nem értik, hogy a paraszt jobban dolgozik, ha sajátját műveli.

- Erről én is tudnék mesélni. A minap Reviczky László barátomnál voltam. Éppen Laci fiát szidta, azért a te könyvedet olvassa. „Nem tanulsz te abból semmit - mondta -, deákul olvass, abból készül az ember! De ennél is előbbre való, hogy lőjük el a rókát a kiscseren!”

Összenéztek, elkacagták magukat.

- Egy Vajda Péter nevű firkász is rútul kifigurázott, azt írván, hogy a szerző nem is járt Amerikában, s az egész munkából semmit sem hiszen.

- Te Sándor, a végén még kiderül, hogy Amerikát fel sem fedezték! - tréfálkozott Béni. - De azért már valami jót is mondhatnál könyvedről. Igaz, hogy a székesfehérváriak aranytollat küldtek?

- Ott láthatod. - Sándor az íróasztalra mutatott.

- Igaz, hogy a nagyenyedi Kaszinó tiszteletbeli tagjának választott?

- Szégyellem magam érte. Széchenyit is akkor választották meg, s én pigmeusnak érzem magam mellette.

- Ne szégyelld se magadat, se a könyvet! - válaszolta Kelemen Béni. - Azok szégyenkezzenek, akik egy országos híró író a negyedik osztályú írnokok státusában tartanak immár négy éve!

*

Tilsch János nem ijedt meg az árnyékától.

Hiába oszlatták fel az országgyűlést, hiába indítottak hajtóvadászatot az ellenzék vezetői ellen, ő tudta, hogy polgári haladás, a nemzeti literatúra csak utat tör magának. Aki olvas, az a tiltott eszmékre kíváncsi.

Tavasszal másodszor is kiadta az észak-amerikai útleírást.

A hatóságnak nem tűnt fel, hogy a Tilsch, Burián és a „Barra Gábor utóda, Stein János”-féle bolt kirakatában ismét megjelenik Farkas Sándor könyve, a címlapon mindössze annyi hozzáadással: *Második kiadás.*

A spionok mással voltak elfoglalva: azt jelentgették, ki miként vélekedik a császár haláláról.

I. Ferenc osztrák császár és Erdélyország nagyfejedelemé ugyanis negyvenkét esztendei uralkodás után jobblétre szenderült, s a gubernium országos gyászt rendelt el. Estei Ferdinand napiparancsba adta:

A megholt császárért minden hivatalnok hat hónapig köteles gyászköntösben járni s kalapján gyászfátyolt viselni!

Sándor Donáth Lajossal ment hazafelé, akiből a Gondoskodó Társaság alapítása óta már titoknak lett a főkormányshéken.

- Azt mondják, Ferenc császár jó privátus ember volt - jegyezte meg Donáth. - Nagyon bánta az Erdély iránt hozott kemény határozatait.

- A mi korunk nem elégszik meg a házi erényekkel, a jövő pedig égő ecsettel festendi meg a múlt bűneit - mondta Sándor. - Gyászoljuk azt, aki elvette konstitúciónkat? Hat hónapig utálni fogom magam.

S amikor meglátta Szent Mihály templomán a gyászlobogót, így szólt:

- Gessler kalap!

A tornyokban pedig zúgtak a harangok, az oltár és az ikonosztáz előtt felfelé szállt a tömjénfüst és a *circumdede runt* a földi uralkodó mennyei üdvéért. Kolozsvárt éppen úgy, mint Nagyszebenben, Gyulafehérváron, mint Balázsfalván.

*Körülvettek engem a halál kötelei
És a pokol szorongattatásai támadtak meg engem...*

- énekelték a balázsfalvi szeminaristák latinul a kéttornyú katedrálisban.

De este az Erdélyi Híradót, a Siebenbürger Botét böngészték: mit ír az új császárról.

Az egyik közülük a piaristáknál tanult Kolozsváron, s magával hozta Farkas Sándor és Béli Ferenc amerikai utazásának leírását. Abból olvasott fel, fordítgatott társainak esténként a teológiai szeminárium hálótermében. Csak egy sikátor választotta el az iskolát a katedrálístól.

- Hallgassatok ide, milyen világ van Ámérikában! - mondta a hosszú reverendás, göndör szakállú szeminarista. - Farkas Sándor azt írja: „Hiába keresi az idegen... *caută străinu*... a nagy rangú embereket... *pe demnitari*..., a hatalmas előljárókat... *conducători*... a fénylő tisztviselőket... *funcționari*..., azok mind csak közönséges polgárok... *simpli concetățeni*! Hiába keresi a jobb famíliákat, a fő és alsóbb nemességet... *boierimea*... - azok is mind csak polgárok! A papság... *statu preotescu*... és katonaság... *ostasimea*..., a policáj és bírák... *juzii*..., a tudósok és bankárok... *cărturarii și bancarii* - ezek is közönséges, egyforma polgárok... 48 vallás... *confesiuni religioase*... között egyik sem uralkodó... *domnitorie*..., hanem egyforma jussal bíró vallás!” - olvasta a 42. oldalról.

- Egy ilyen konstitúció nálunk is elkelne - szólt közbe az idősebbik Mureșan fiú, Iacob, aki a naszodi határőr iskolából került Balázsfalvára. - De nem hiszem, hogy az új császár, Ferdinand, ezt akarná. Bécsben Metternich az úr.

- Nemcsak Metternichhel van baj - vitatta tovább a dolgot a vele egyívású Georgie Pop, akit a többiek Barițiuinak neveztek. - Béli gróf sem tenné szabaddá máról holnapra jobbágyságot, akárhogy ajánlja neki Farkas Sándor. Már csak azért sem, mert románok.

- A *Balítéletek*ben azt olvastam - vetette közbe a felolvasó -, hogy a nemesek csak akkor szabadítják fel a jobbágyot, ha magyarrá lesz. Akkor pedig inkább megmarad jobbágyanak.

- De bizony nem marad meg! - duplázott rá Georgie - mint ahogy Amerika sem maradt meg a brittus jobbágyának. Összecsapnak a rendek a császárral, aztán kibékülnek. Mind a ketten felettünk akarnak uralkodni. *Ei se ceartă, ei se împacă, totdeauna pe pielea noastră.* Amíg nem jön egy új Horia a hegyen innen vagy túl, s akkor lesz zenebona.

- Körülvettek *minket* a halál *gyötrelmei* - kezdett rá az egyik kispap.

- De ezek a gyötrelmek nem a halál, hanem a születés kínjai - felelte a kisebbik Mureşan, Andrei, a költő.

*

Nemigen akad íróember, aki örülne, ha könyvét elkobozzák, s azon búslakodnék, hogy könyve jutalmat nyer. Farkas Sándor ezen a téren is kivétel volt.

Ősszel megérkezett a guberniumba a tiltott könyvek jegyzéke. Abban az *Utazás Észak-Amerikában* is előkelő helyet foglalt el. Több mint egy éve jelent meg, a második kiadás is majdnem elfogyott, s a kancelláriának csak most jutott eszébe, hogy a megmaradt példányokat összeszedesse, a könyv olvasását pedig külön engedélytől tegye függővé.

Bíró József közölte Sándorral a hírt a Gondoskodó Társaság ülése után, régi tisztviselőtársa, aki most a cenzúránál dolgozott.

- Ez nagy megtiszteltetés munkámnak - felelte Sándor. - Mégiscsak van benne valami, ami behatást tett.

Estei Ferdinand megkérdezte, hogy volt-e a könyv vizsgálat alatt. Kiderült, hogy Méhes és Szabó egyakarattal adta meg az imprimaturt. Erre az erdélyi püspökhöz fordult. Kovács Miklós főtitisztelendő úr a kezét mosta. Neki nem mutatták.

- Szabó Jánosnak nem történhet baja, Méhes legfeljebb orrot kap a főhercegtől. Azzal védekezhetnek, hogy az Akadémia is mellém állt. Most azonban az a fontos - mondta Sándor -, hogy hatott a méreg, s a tiltással csak ingereltetik.

Reggel, amikor Demeter Lajos behozta az újságokat, Sándor álmos szeme megakadt egy közleményen. Lajos észrevette, hogy gazdájának fejébe szökött a vér, s megkérdezte, miért?

- Az Akadémia kétszáz arannyal jutalmazta munkámat.

Lajosnak füléig nyúlt a szája. Kétszáz aranyért nemcsak Bányabükkön, hanem Kolozsvárott is házat lehet venni.

- Ilyen jutalmat senki sem kapott a guberniumban - mondta őszinte örömmel. - Kifizetjük a szabót, télire disznót ölünk.

- Várj csak, Lajos, várj a plánumokkal, a pénz még nem az enyém.

- De csak megjön, ha az újság írja.

- Reszket a kezem, hogy átvegyem...

- Majd átveszem én - ajánlkozott Lajos.

- Te csak légy türelemmel, s ha keres valaki, mondd, hogy elutaztam, mondd, hogy maródi vagyok, mondj akármit!

Lajos elhallgatott, s magára hagyta gazdáját, aki aznap be se ment hivatalába.

Sándornak a szíve hevesebben vert, könny szökött a szemébe. Hosszú léptekkel járt fel s alá a szobájában.

- Ez valóban szép, igen szép, legmerészebb ifjúi álmaimat is felülhaladja. Kétszáz arany, két évi fizetésem! De mégis, bár ne történt volna rajtam! - mondta félhangosan.

Elgondolta, hogy hivatali előjárói, ha eddig semmibe vették, most irigykedni fognak reá, amiért ilyen alacsony helyen álló, rangtalan ember írását, aki a guberniumban csak másoló, az Akadémia az év legjobb munkájának minősíti.

S vajon az-e?

Szégyellné elmondani egy angolnak vagy amerikainak, hogy az esztendő leforgása alatt nálunk nem írtak ennél jobb könyvet. Hiszen ő csak olyan dolgokat mondott el benne, amiket ott náluk mindenki ismer és természetesnek tart.

Kopogtak az ajtaján. Megállt. Lélegzetét is visszafojtotta. Biztosan gratulálni jött valaki. De hiszen ő most beteg vagy nincs itthon. Megvárja, hátha elmegy az illető.

A második kopogtatás után el is ment. Sándor kisvártatva kinézett az ablakon, a függöny mögül. Mintha Polcz József alakját látta volna eltűnni a Nagyvárdaház mögött. Vajon mit kereshetett itt?

Hát már otthon sem lehet nyugalma az embernek?

Vette a kalapját, feltúrta a gallérját, és a hátsó kapun át nagy kerülővel kiment a temetőbe. Ott ilyenkor nem jár senki. Jozefa képzelte sírjánál kezdte összeszedni gondolatait.

„Micsoda lélekkel fogadjam el hát a summát? Költhetnek-e ebből egy krajcárt is pirulás nélkül?” - töprengett egymagában, míg tekintete a Kendeffy sírjára tévedt.

A gazdagság gondolata Sándornál mindig elválaszthatatlan volt attól a másik gondolattól, hogy a gazdag ember sok jót tehet.

Most ő is gazdagnak érezte magát, s tűnődéseiből az a vigasztaló gondolat ragadta ki, hogy kétszáz arannyal alapítványt tesz. Hadd legyen az a summa az Akadémiáé, csatolják a Tudós Társaság tőkéjéhez, s annak adják oda, aki a következő évben nála jobb könyvet ír.

Most már könnyebben érezte magát. Indult volna is haza, ha észre nem veszi, hogy Jozefa sírján hervadozik az árvácska. Szeptember végén ez természetes. De hátha meghosszabbíthatja életét.

Víz után nézett. Nem messze volt egy vizes gödör. Kanna híján miben hozzon vizet? A két tenyerében! S kétszer-háromszor megtette az utat a gödörtől a sírig, hogy megöntözze azt a pár szál sárguló árvácskát.

Otthon Lajos ebédrel és azzal a bejelentéssel fogadta:

- Itt járt Gedő József úr és Körmöczy doktor. Mondtam: jöjjenek holnap.

Sándor nem nyúlt az ételhez, hanem leült és megírta „a Tudós Társaság tekintetes titoknok urának” az alapítványról szóló levelet.

A sors engem szűk pályára tett - úgymond - és kevéssel áldott meg, de adott nekem sok örömet, s íme azon soha nem remélt örömet is, hogy alkalmam leve e keveset a haza oltárára letenni, azon érzelemmel...

Itt elgondolkozott. Jozefa öntözetlen virágai jutottak az eszébe. Majd így folytatta:

... mellyel a szegény perzsa vitte volt markában Artaxerxesnek a tiszta vizet.

Behintette porral, négybe hajtotta az írást, kívül megcímezte, pecsétgyűrűjét nyomta a gyertya lángjától sercegeve lecsepegő spanyolviaszra.

Az volt az érzése, hogy minden bűne megbocsáttatott.

*

Másnap délben ismét kopogtak az ajtón. Kétszer egymásután.

Sándor ajtót nyitott. Polcz József állt kalaplevéve a küszöbön. Szakállába ősz szálak vegyültek, homloka megnőtt, szemei nem égtek, csak pislákoltak. De még mindig egyenesen tartotta magát, mint aki dacol a korral.

Bejött, leültek, keresték a szavakat. Öt éve nem beszéltek egymással.

- Domine Farkasnak bizonyosan drága az ideje, mióta az *Utazás Észak-Amerikában*, mint egy villám és mennydörgés bejárta a hazát - kezdte Jozefa apja a kereskedő jól tájékozottságával és udvarias modorában.

Sándor kínosan hallgatott.

- Mégis arra kérem, mint aki egykor házunk gyakori vendége volt, látogasson meg. Beteg az asszony. A városban terjed a kolera. Barra doktor azt mondta, hogy a gyógyuláshoz nemcsak orvosság, hanem akarat is szükséges. Az asszony beszélni szeretne kigyelmeddel. Könnyíteni akar a lelkén.

Sándor hallgatott. Gondolatai másfelé jártak.

Szünet után Polcz József azt kérdezte:

- Mikor jön el hozzánk?

- Akár most is.

- Akkor mehetünk.

És elindultak. Egyikük sem szólt egy szót sem.

A Polcz ház kapujában a gazda előreengedte vendégét.

- Menjünk fel a manzárdszobába, ott fekszik a feleségem. Itt lent most irodák vannak.

A manzárdra nem lehetett ráismerni. Összezsúfolódott benne több szoba bútora! A szekreteren még ott állt, de már nem járt a zenélőóra. A porcelán fiú és a porcelán lány eltűnt a helyéről. Az ovális asztal az egyik sarokba került. Helyét az ágy foglalta el, benne a fehér asszony. A falon sötét keretben az *Erős várunk nekünk az Isten* című zsoltár kottája és szövege úgy, ahogy Luther Márton fordította: *Eine feste Burg...* S a violák az ablakban? Bizonyára elhervadtak, mert nem volt, aki megöntözze.

Sándor helyet foglalt a régi biedermeier kanapén, ahol régen Jozefával ketten ültek kéz a kézben. Polcz József az ágy fejéhez állt. A beteg asszony beszélni kezdett. Csendesen, tagoltan, mint aki nemegyszer végiggondolta, amit most mondani akar.

- Sokat küszködtem magamban, szóljak-e vagy vigyem magammal a sírba titkomat. De az Isten kegyes volt hozzám, és értésemre adta az ő szent fia útján a maga akaratát, mely számomra parancs.

Itt szünetet tartott, hogy erőt gyűjtsön.

- Miután kigyelmed útra kelt Ámerikába, szegény Pepink még sokáig búslakodott és várta, fog-e életjelt adni magáról. Aztán rábeszéltek, menjen fel Bécsbe. Ott ismerkedett meg James Swaim úrral, aki az amerikai konzulátus hivatalnok volt.

„Én akkor Párizsban lehettem” - gondolta Sándor.

- Nagyon fájt egyetlen magzatunkat elengedni a tengeren túlra, de reméltük, neki jobb lesz ott. És akkor jött egy levél Londonból. Megismertem a kigyelmed írását. Nem adtam oda neki. Később egy Ámerikából. Azt is eltüntettem. Isten bocsássa meg vétkeimet...

Sándor felsóhajtott.

Polcz József megfogta a felesége kezét.

- Elég volt, Marie. A doktor azt mondta: ne izgasd magad.

De a betegnek még maradt valami mondanivalója. Maradék erejét összeszedve Sándor felé fordult.

Sándor túlnézett rajta.

- Amíg várandós volt, többször írta Philadelphiából, hogy ha gyermeke megszületik, hazajön. De tavasszal csak egy angol nyelvű levél jött. A férje írta. Brassai Samut kértük meg, hogy lefordítsa.

Marie asszony most már suttogva folytatta, mintha titkot akart volna mondani.

- Pepi gyermekágyban halt meg. Huszonkilenc éves volt.

Polcz József az ágy fejénél eltakarta arcát, és megrázkódott.

- Az volt a kívánsága, hogy fiát Alexandernek kereszteljék...

A lélek ereje és a szegénység büszkesége

Az élet visszatért a régi medrébe, mindenki folytatta a maga dolgát. A kolera is, a kormány is.

A kolera, mint besettenkedő farkas, kívülről támadta meg a várost, ahol a nyomorgók laktak. De aztán a belvárosba is bemerészkedett, és válogatás nélkül vitte el áldozatait. Köztük Molnos Dávidot. Brassai Sámuel lett az utóda.

A kormány tervszerűbben választotta meg, kit milyen sorsra juttat.

Wesselényi báró nem fér a bőrében - vívjon meg előbb Wurmbrandt Ottóval, a birodalom legjobb viadorával, aki őt a hadsereg megsértése címén provokálta, s ha netalán életben marad, a királyi tábla előtt feleljen tetteiért!

Szász Károly professzor a tanári katedrát a diéta szószékével cserélte fel - most menjen vissza Enyedre, de ne jogot, hanem számvetést tanítson!

Farkas Sándor az amerikai demokráciáról írt - büntetésül másolja tovább a főkormányshéken azt, amit mások írnak!

Az urak pedig, akik olyan hevesen szónokoltak az országgyűlésen, üljenek otthon birtokukon házi őrizetben, még marchális székre, megyegyűlésre se jöjjenek össze!

A gyenge elméjű V. Ferdinand uralkodjék isten kegyelméből, az éles elméjű Metternich Nepomuk Kelemen herceg pedig kormányozza a birodalmat, annak régi bevált rendje és módja szerint.

Legyen úgy, mint régen volt!

A föld népe minderről keveset tudott. Csak azt tudta, hogy a robotot, a papi tizedet ezután is éppen úgy teljesíteni kell, mint eddig. Kolozsvárról és Szebenből tehát semmi jót sem várhat. S Hunyadban a parasztok sortűzzel fogadták azt a néhány orvost, aki a kolerás betegek gyógyítására indult ki a falvakba. Híre járta ugyanis, hogy az urak mérgezik meg a kutakat és ettől térjed a nyavalya.

Repültek az évek, csigalassúsággal teltek a napok.

Legalábbis Sándornak ez volt az érzése.

Mintha csak tegnap lett volna, hogy elindult Amerikába, tegnapelőtt, hogy a gubernium szolgálatába állott. Alig egy hete volt a kollégium tógátusa, egy hónapnál sem becsülte többre azt az időt, amikor apjával Bölönből Kolozsvárra szekerezett. Elszálltak az évek, a fiatalság évei, mint ősszel a darvak. Azzal a különbséggel, hogy emezek tavasszal visszatérnek.

Csak a napok telnek lassan, a hivatali élet napjai. Volt idő, amikor Sándor lelkiismereti dolognak tartotta pontosnak és a legszorgalmasabbnak lenni. S mit nyert vele? Társai titkos irigységét és rágalmát. Rájött arra, hogy az igyekezet egymagában semmit sem ér valamelyik hatalmasabb kegye nélkül. Ezt is megpróbálta. Hajladozott olyanok előtt, kiket lélekben nem becsült. De akkor önmagát kezdte utálni, s elhatározta, hogy inkább szegény és mellőzött lesz, minthogy lelkiismerete ellen tegyen. Társai azt mondták róla: ultráskodó, ábrándozó, feje amerikai bolondságokkal tele. Ő meg ezt írta naplójába:

Viszem hivatalomat kedv nélkül s robotos unalommal, de tisztán és lelkiismerettel.

Vasárnaponként kikocsizott Kérő fürdőre. Kénes és jódos vizében sokan kerestek gyógyulást.

Onnan Szamosújvár csak egy ugrás.

A várban megnézte a státus rabjait. Elfoglaltság nélkül lézengtek az udvaron, szemtelenül koldultak, hogy a közeli kocsmában dorbézolhassanak. Ruházatuk szennyes, cellájukban piszok, rendetlenség.

De egy-egy kivétel is akadt.

A volt királybíró, a feleséggyilkos Mikó, huszárosan kisodort bajusszal, gőgösen járkált fel s alá, társait figyelemre sem méltatta, még a lánc is fényesebb volt a többinél. Hiába: úr az úr, még a pokolban is!

Sándor arra gondolt, hogy egyszer ő is ide kerülhet. Vajon hol könnyebb leszámolni a fájdalom napjait: ebben a szemétben, közönséges bűnözők között, vagy Charlestown pompás műhelyeiben, örökös hallgatásra ítélve?

Sem itt, sem ott.

Este Gyulay Lajos azzal fogadta, hogy Kemény Dénes nála járt búcsúzni. Külföldre utazik, nehogy őt is elővegyék országgyűlési beszédei miatt, mint Wesselényit. Farkas Sándor nem is tudott súlyosabb büntetést elképzelni, mint ha valakinek hazájából bujdosnia kell.

Ez a hír és a szamosújvári fogház távlati képe sötét gondolatokat ébresztett benne. Bezárkózott szobájába. A gyertya fényénél ismét árnyakat látott, mint azon az emlékezetes bécsi éjszakán. De most nem a múlt szellemei jelentek meg, hanem fekete köpenyes zsoldosok közeledtek feléje. Ilyeneket már többször látott leselkedni maga után boltíves kapualjakban, sötét utcákon.

Leült az íróasztal mellé, fellapozta naplóját. A lúdtollat tintába mártotta, írni kezdett. De akkor az egyik árnyék lelépett a falról, és a háta mögé állt, hogy lássa, mit ír. Sándor jobb kezével feléje csapott. A tinta is lecseppent a szőnyegre tolláról. Az árnyék visszaugrott a falra és onnan vigyorgott feléje.

Társaságban is nemegyszer látta már ezt a gyanakvóan figyelmes arcot egyik vagy másik ismerőse mögött megjelenni. Ilyenkor hol elnémult szolgálai félelemmel, hol dühös kifakadásra lobbant - de nem volt ki ellen. A vádló köddé foszlott.

Most azonban a zsoldosok mind felsorakoztak körülötte a falon, a könyvszekrényen, az ágyon, az ajtón, s felszólították: vallja be a főhatalom ellen elkövetett bűneit. Valljon be mindent, mert ők egy fekete könyvből úgyis mindent, sőt annál is többet tudnak. Töredelmes vallomásával csak könnyíthet sorsán.

Sándor körüljárta a szobát - azok utána. Amikor ismét asztalhoz ült, úgy érezte, hogy nem is a saját lakásán van, hanem a zsarnok palotájában, aki most ítélkezik felette. Még a hitvesgyilkosnak is joga van védekezni. Ő is hozzáfogott, hogy leírja politikai vétkei summáját.

„- Vétkem-e, hogy a józan eszen s a természet törvényein alapuló konstitucionális kormányt óhajtottam, hol a király is csak első tisztviselő, hol a törvény minden lakost egyformán véd?

- Vétked!

- Vétkem-e - folytatta Sándor az írást -, hogy utáltam minden privilégiumot és megkülönböztetést, utáltam az arisztokrácia cudar gőgjét, harcoltam a feudalizmus ellen, gyűlöltem a bürokrácia pedantságát, tettel, szóval s írásban terjesztettem minden demokráciai elvet?

- Vétked!

- Vétkem-e, hogy gyűlöltem a hideg kozmopolitizmust, cudaroknak tartottam, kiknek nem az anyai nyelv volt szívök és társalkodásuk nyelve, kacagtam az uralkodás kegye után alacsonyul mászókat, az emberiség legundokabb fajzatának tartottam a vallásos bigottokat?

- Vétked!

- De mit tehet velem bármely önkény, hogy e vétkeimből kigyógyítson?

- Megfoszthat hivatalodtól! - felelte a zsarnok.

- De nem foszthat meg lelkem erejétől s szegénységem büszkeségétől.

- Elveheti szabadságod s életedet!

- De nem veheti el lelkiismeretem nyugalmát, s azt az öntudatomat, hogy csak a jót és igazat, csak a közjót és hazám boldogságát óhajtottam”.

Éjfél már régen elmúlt, mire befejezte védőiratát. A szellemjárás ideje eltelt, a falakról eltűntek a zsarnokság kísértetei.

De a papíron megmaradt Farkas Sándor vallomása egy késői kor számára, amely talán polgári virtusnak ítéli majd, ami egykor státus elleni vétek volt.

*

Ettől kezdve Sándor mindinkább eltávolodott az emberektől, alig maradt néhány híve a régiiek közül. Úgy érezte, hogy ellenségei szövetségre lépnek ellene, üldözőbe veszik, bármely pillanatban lecsaphatnak reá. Barátaiban is ellenséget sejtett. Kerülik, mint a leprást. Vajon mért nem fogadja Balog Pál a köszönését? Nem bocsátotta meg, hogy Brassai Samut is felkérték a Vasárnapi Újság szerkesztésére?

De a legkeserűbb csalódás Döbrentei részéről érte. A nemes pártfogó, a régi jó barát, most harmadik személyben azt írta neki, hogy *ne sajnálja Farkas Sándor úr a közelebbi pesti medárdi sokadalomra jövő valamelyik kolozsvári kereskedő által visszaküldeni hozzá írt minden leveleimet. Ugyanazon kereskedő veendi át a Nagy Híd utcában Farkas úrnak alol-írottnál levő leveleit.*

Mit jelentsen ez? Döbrentei neheztel rá, mert megküldte Bajza Józsefnek az észak-amerikai útleírást, pedig Bajza és Döbrentei között irodalmi polémia folyik? De hát vétett-e ő, Farkas Sándor, Döbrentei ellen, hogy képzelt ellenségének nem volt ellensége?

Döbrentei cserbenhagyta régi tanítványát, Wesselényi Miklóst, amikor nótaperbe fogták, pedig az életét adta volna érte. Farkas Sándor ezt elpanaszolta közös barátaiknak. De hát tehet-e ő arról, hogy Döbrentei a kormány járszalagjára került, és féktelen hatalomvágyában irodalmi egyeduralomra törekszik?

- Mégiscsak gyalázatos mesterség a tudósság! - kiáltott fel Sándor. - A tudósok is éppoly irigyek és féltékenyek, mint akármely céhbeli mesterember.

Rögtön elküldte Demeter Lajost Szábel Menyhérthez, tudakolná meg, mikor indul a pesti vásárra, és elvinne-e neki egy kis csomagot Döbrentei címére.

Kibírhatatlan a légkör itt Kolozsváron! Még az egészséges tudónek is. Hát még a betegnek!

Lajos következő feladata az volt, hogy megtudja a Bánffy palotában, hol tartózkodik József báró, és vendégül tudna-e látni egy-két hétre Farkas Sándort Bonchidán. A válasz hamar megérkezett: szombaton bejön a fogat. Az kiviheti az írnok urat Bánffy József titoknak úr öméltóságához.

Sándor szombaton indult. Szobájába, amíg visszatér, Gyulay Lajos költözött be, mert a magáét Lotti nővérének, Frimont Péter kapitány feleségének kellett átadnia, akit szívgörcsök gyötörtek.

Józsi báró ismét a kastély lépcsőjének alján várta Sándort, amikor érkezését jelezték, mint tizenkét évvel ezelőtt. Ő sem házasodott meg, agglegény maradt. Csupa kényelemből. Élt nemes szenvedélyeinek, csinosította a kastélyt, növelte adósságait. Végül is kénytelen volt kastélyt és birtokot a család egy másik ágának eladni.

- Mégiscsak megjöttél, nemes ifjú! - üdvözölte a kocsiból lelépő Farkas Sándort, aki halványabb volt, mint valaha. - Szobád a napnyugati traktuson lesz, nemrég fejeztük be építését. Remélem nem idegenkedsz az angol stílustól, hiszen Angliában is mulattál. Doktor Demschiek holnap megvizsgál. Már előre tudom, mit fog ajánlani: csendes pihenés a patakparti bankán, a platánfa alatt. Én nem foglak zavarni andalgásaidban.

- *Klein ist mein Fürst* - idézte Sándor Goethét, a birodalmában fejedelmi módon rendelkező „kis bán”-nak, azaz Bánffy-nak.

A nyugati épületszárnyból, a neogótikus boltívek alól, a parkra nyílt kilátás.

A park az emlékezetes bonchidai látogatás óta valóságos fűvészkertté alakult egzotikus virágokkal, fákkal, füvekkel.

Akkor is május volt, most is. Most is átsütött a nap a kis gloriette árkádjain, mint akkor. A vízimalom kereke lassan forgott, akárcsak az óramű. Pán úrfinak az arcán még mindig az a kaján kömosoly ült, mint aki már sok fiatal párt látott itt elvonulni és tudja, hogy minden szerelem egyszer véget ér.

Sándor újra és újra végigjárta az ösvényeket, ahol Jozefával egykor kézen fogva sétáltak. Benézett a vadászlak ajtaján, kereste a violákat a platánfa alatt, felidézett minden kézzelérő és pillantást. Hangosan kiáltotta - amennyire rossz gégejétől kitelt - a Jozefa nevét. Mikor válasz nem jött, vádolni kezdte a lányt, hogy hűtlenül elhagyta. Mindent felhozott ellene, csak hogy szabaduljon üldöző emlékeitől.

Másnap aztán ismét kiment a parkba, gyöngéden szólt hozzá és elhitette magával, hogy ami köztük azóta történt, nem volt egyéb, mint rossz álom. Valahol, egy jobb világban, ismét találkozni fognak.

Így telt el egy hét, kettő.

Amennyit testben gyarapodott, annyit veszített lelki erőben. Nem segített rajta a bonchidai doktor természetes gyógyeljárása, sem Sas páter vaskos anekdotái. Ideje volt hazatérni, ahol munka vár rá abban a fábrikai hivatalban.

Mivel hálálja meg Bánffy vendégszeretét? Búcsúzáskor átadott neki néhány magot abból a gledícsiából, amelyet Washington sírja mellől hozott Mount Vernonból.

- *Gledicia Washingtoniana* - mondta Bánffy nevetve. - A főhelyre fogom elültetni. Kertem díszé lesz!

A kis bán hintóján küldte vissza Kolozsvárra. Sándor szíve továbbra is csak Bonchidán maradt.

Másnap Demeter Lajos vendéget jelentett be. Nevét nem tudta megjegyezni, olyan idegenül hangzott.

Mielőtt Sándor magára ölthette volna a kabátját, már meg is jelent az ajtóban egy merev tartású, szakállas, bár nem idős atyafi. Sándor ingujjban fogadta, s ez talált is a vendég paraszti öltözetéhez, akit legjobb esetben mesterembernek nézett. De amikor bemutatkozott, Sándor rögtön tudta, hogy mestersége az irodalom.

- Sztáncsics Mihály.

- Bölöni Farkas Sándor.

- Én ácseszeri volnék, a Bakony széléről - felelte a vendég dunántúli akcentussal -, s alig egy éve lettem kolozsvári, mióta Jósika Miklós közös barátunk beajánlott Telekiékhez nevelőnek.

Farkas Sándor emlékezett rá, hogy az ifjú Teleki Sándornak Budáról hozattak nevelőt. Nem is akármilyent, hanem olyant, akinek több nyelvészeti és irodalmi munkája jelent meg. Látatlanban feszes tudósnek képzelte. Most meglepődött nyíltságán és egyszerűségén.

- Régóta készültem megkeresni kendet, Farkas - szólt Sztáncsics -, ugyanis észak-amerikai utazásának köszönhetem, hogy Clusa városát megismertem.

- Nem értem - szólt közbe Sándor. Mert ahhoz, hogy könyvét szidják vagy dicsérik, már hozzászólt. De olyant még nem hallott, hogy valaki az ő könyvéért Kolozsvárra költözzék.

- Pedig egyszerű - folytatta Sztáncsics. - Amikor elolvastam az utazást, amiben kioktatja az urakat demokráciára és reszpublikára, eszembe jutott, hogy Kolozsváron minden bizonytalanságban enyhébb a cenzúra, ha ilyen könyv itt napvilágra jöhet. Az én *Rényképek* című munkám kéziratát a budai cenzor vörös irónijával rútul összehuzigálta. Én a vörös vonalakat kihúztam, s odaadtam a paksamétát Méhes Sámuelnek. Az egy szót sem törölt ki belőle. Ez a különbség a budai és a kolozsvári cenzor között.

- Azért nálunk sem fenékgig tejfel - igazította helyre Sándor.

- Erre már én is rájöttem. A kendet cenzorai nem bírják el a karikatúrát. *Pazardi* címet viselő másik könyvemhez címkép járult, mely három alakot ábrázol: Izsák gazdát, az okoskodó zsidót, Pazardi Tóbiást, a kezében karddal hadonászó nemest és egy csupasz képű németet, aki a mi Corpus Jurisunkra ibrikál. Ez ellen már nemcsak Méhes lázadt fel, hanem a rókaelkű Brassai Samu is, akinek a képet megmutatta. Kend ismeri Brassait. Mondja meg neki, hogy ha már néplapot szerkeszt, ne gáncsoljon el egy proletárus író.

Sándort meglepte a darócból szőtt takácsmester-író nyers szókimondása, aki őt mindegyre mellbe vágta a parasztoknak kijáró „kend” megszólítással. De hagyta, hogy tovább buzogjon, mert érezte: amit mond, nagyon mélyről tör fel.

Amíg arról igyekezett meggyőzni vendégét, hogy Brassai is a nép barátja, és éppen azért kapott feddést, mert azt írta, hogy sokak szerint a szegény ember még mindig gazembert jelent, Sztáncsics kinézett az ablakon. Aztán hirtelen másra fordította a szót.

- Kend is, Farkas, miután megjárta magát Ámérikában, most szétnézhetne egy kicsit a saját portáján. Ott a Lábasház előtt a gyalogos vándor elszakadt csizmáját levetve, nyílt színen tüstént megfoltoztathatja kincses Kolozsvár piacterén. A püspöki templomot néhány épület, ronda műhelyek, bódék, pálinkasátrak s más, minden csín nélküli kunyhók körítik. Valóban bámulni lehet!

- A templom körüli épületekből a boltbér a plebánia fenntartására szolgál - felelte Sándor.

Egyéb sem kellett Sztáncsicsnak, mint ez az ellenvetés.

- Más kútfőt mutasson ki a tanács! - mondta indulatosan. - Európában, Bécsen kivéve, nincs egy város is, hol ennyi gróf és báró laknék, s ily csekélységet ne tudna kieszközölni? És a polgárság! Mily magasra dagadhatna minden kolozsvári polgárnak és polgárnőnek a kebele, ha azt mondhatná majd: nincs olyan piac az országban, mint a miénk!

- Ez igaz. S a kigyelmed gazdája, az öreg Teleki grófnő, is szólhatna egy jó szót kártyapártnerének, tasnádi Kovács Miklós erdélyi püspöknek, hogy adja hozzájárulását a kunyhók lebontásához - ajánlotta Sándor.

- A pápista püspök most arról igyekszik meggyőzni a grófnőt, hogy ne tűrjön unokája mellett egy olyan veszedelmes személyt, mint jómagam, aki őt kárhozatra viszi. Különben is a nagyobb baj nem a Piac téren van, hanem a Fellegváron - ugrott át ismét más témára Sztáncsics.

- Amíg Ámérikában voltam, leomlott.

- Az a természet munkája. De a hegyoldal tele van barlanglyukakkal, azokban emberek laknak, családok, gyermekek. Bementem az egyik sziklaüregbe. Egyfelől a tűzhely sziklából kivágva, melybe egy fazék beletér, másfelől egy olyanformán kivésett kőpad, hogy feküdni lehessen rajta. Az asztal egy deszkaszál, az eleséget egy ládában tartják. Tüzelőt síkos időben is a völgyből kell felcipelni.

- A tanács már többször kitelepítette a barlanglakókat.

- De adott-e emberhez méltó lakást nekik?

Sándor beszélt a városrendezési tervről, ami régóta készül, a városi dolgozó ház építéséről, amit évek óta szorgalmaz. Csak most látta, hogy mennyi a teendő, amit ő már nem tud elvégezni. Jönnek helyette új emberek, nyersebbek, követelőbbek.

Sztáncsicsot ez már nemigen érdekelte. Ő a maga véleményét szerette megmondani, nem törődött a máséval. Különben sem akart végképp Kolozsvárt letelepedni.

- Engem itt sokáig úgysem tűrnek meg. Inkább búcsút mondok a különben igen derék Teleki családnak, mintsem hogy megvárjam, amíg a szűrömet kitenni kényszerül.

Aztán elgondolkozott, s hunyorítva szólt, mint aki a távolba néz.

- A Fellegvár képe megmarad emlékezetemben. Tegnap este a Szamoson át jól láttam, amint kis mécsesek pislognak a hegyoldalon. Mint Szent János bogárkái. Ebből még olyan nagy tűz gyúlhat, hogy felperzseli a várost!

Szólt és kezét nyújtott.

Keményen ropogtatta meg Sándor elvékonyult hosszú ujjait.

*

Ezernyolcszázharminchét tavaszán ismét összeült az erdélyi országgyűlés. Ezúttal Nagyszében városában, a gubernium régi székhelyén. Ott ugyanis nem volt számottevő diákság, aki megzavarhatta volna a tárgyalások békés menetét.

Nem is volt más dolga, minthogy hűséget fogadjon V. Ferdinándnak, aki ugyan már két éve uralkodott, de a járvány és békétlenkedő ellenzék miatt nem lehetett hamarabb összehívni a diétát.

Most a nyavalya elvonult, az ellenzéket lakat alá tették. Csak a „vén János”, Bethlen maradt meg belőle hírmondónak, őt meg Kemény Dénes, az alsó-fehéri támogatta, miután visszatért külföldi országokból.

A diéta felesküdt a fejedelemre, Estei Ferdinand felesküdt a leopoldi diplomára - az egyik olyan szívvel, mint a másik. A karok és rendek egymás kebelére borultak, megtörtént a nagy kibékülés, éltették a jó fejedelmet. Aki valóban jószívű, sőt gyermeteg volt, s az is maradt, amíg ezért az uralkodónak meg nem bocsátható hibáért, le nem tették a trónról. A kormány Kornis Jánost nevezte ki gubernátornak, Lázár Lászlót tartományi kancellárnak.

A főtisztviselők közül csak egy akadt, aki a jelölések során szót emelt a kormányzék negyedik osztályú írnokának mellőzése miatt. Ez Augusztinovics Pál volt, menekült lengyel ősök sarja, a kolozsvári unitárius főtanoda egykori tógátusa. Hosszú hivatali pályafutása során a Szebenben székelő főszámvevőség elnöki tisztségébe emelkedett.

- Az Erdély részi dikasztérium szégyene - mondotta Augusztinovics, és sujtásos kabátjában, kikeményített inggallérral még magasabbnak látszott, mint hivatala -, hogy egy író, kinek munkája a Tudós Társaság prémiumát nyerte el, és nemsokára német nyelven is meg fog jelenni, egy literátort írnoki státusban tart már húsz esztendeje. Farkas Sándor, akiről beszélek, olyan munkát végzett, amivel közülünk kevesen dicsekedhetnek. Béldi Ferenc gróffal megjárta Ámériát...

- Éppen ez a baj - szólt közbe Lázár László.

- ... megfundálta a Gondviselő Társaságot, a kolozsvári Kaszinót és a Vívóintézetet, az Asszonyi Olvasó Társaságról nem is beszélve, most pedig a Nemzeti Játékszín tollvivő titoknoka, minden salarium nélkül. Ez a dikasztérista eléggé bizonyosságát adta annak, hogy nem csak másolni, hanem fogalmazni is tud, úgy, mint kevesen e hazában. Ideje, hogy fellépjen a fogalmazói karba.

- Elég, elég - szakította félbe Lázár gróf. - Ismerem. Magam is tagja vagyok mind a Kaszinónak, mint a Gondoskodó Társaságnak. Előléptetjük, mihelyt ürül hely az unitáriusok számára.

Ezalatt Sándor Kolozsváron egyre csak számolt. Leltárba vette a színház javait, kitisztázta a játékszín aktív és passzív vagyoni állapotát, jelentést készített arról, hogy még mennyit és hogyan kellene összegyűjteni jobb állapotba helyezése végett.

Saját költségjegyzékében pedig ilyen bejegyzés olvasható.

„Oratók írásáért 40 forint.”

Mert valamiből élni is kellett. Fizetni a kosztot és a kvártélyt, a könyveket és Demeter Lajost. S ha más jövedelmi forrás nincs, a diétai követek szívesen adnak néhány aranyat azért, hogy Farkas Sándor szónoki nyelven megírja helyettük a beszédüket. Ő már akkor sem tudna beszélni, ha történetesen követté is választanák, mert hangszálait megrágtá a száraz betegség.

Még egy évnek kellett eltelnie, amíg a főkormányshéken megszületett a döntés, hogy Farkas Sándort *különösen a dolgok elintézésében tanúsított egyenessége és erkölcsi jámborsága tekintetében* fogalmazóvá nevezik ki évi hatszáz ezüst forint fizetéssel.

A jámborság, mint legfőbb honpolgári erény!

Ennek az előléptetésnek a negyvenhárom éves aggastyán már örülni sem tudott.

- Késő - mondta Gyulay Lajosnak.

- Jobb későn, mint soha! - vigasztalta Gyulay. Négy évvel volt nála fiatalabb. Naplójának már a huszonharmadik kötetét írta.

Sándor csak végrendeletet írt.

Abban úgy rendelkezett, hogy könyvtárát a kolozsvári főtanoda örökölje. Irományai nagy részét, amiket nem a sajtónak szánt, elégette vagy halála esetére elégetni rendelte.

Még el-eljárt a Kaszinóba, érdeklődni a játékszín iránt. De jobban érezte magát a piacon és a vásárokon, ahol nem találkozott ismerősökkel. Elbeszélgetett napszámossal, cseléddel, favágóval, meglátogatta a hóstáti gazdák multságait, szóba állt a legszebb lányokkal, és egy icce bort fizetett a legjobb táncos legénynek.

A vállalkozó szellemű Biasini Gaetanót, a neves vívómestert rábeszélte, hogy nyisson szállodát a Kül-Torda utcában, rendezzen virágbálokat a nép számára, állítson be gyorskocsit a távolsági közlekedésre. Sándor is Biasini gyorskocsiján utazott Nagyváradra, hogy a premontrei rendnek boldog emlékü Felixről elnevezett fürdőjén kezeltesse beteg csontjait.

Szabadságát hol Váradon, hol Borszéken töltötte. Ha Borszéken volt, úgy érezte magát, mintha Erdővidéken volna, ahova tudta, hogy többet nem jut el. A gyöngyöző forrásvíz felidézte ínyében az élet sok elfelejtett ízét. Patkós csizmája a száraz fűleveleket taposta az erdei ösvényen. Beteg szíve szabadabban dobogott, ha mellére szívhatta a gyanta édes illatát.

Fátyolos szemmel fürkészte a bérceket, talál-e olyan sudár fenyőt, amilyent gyermekkorában a bölöni Várhegyen látott. S amikor talált egyet, megvigasztalódott, hogy van még magányos fenyő ebben a hazában.

Nyílegyenes fenyőszál volt, egymagában tört az ég felé, ága csak a tetején maradt. Az is csak az egyik oldalán. Úgy állt a bérceken, mint egy lobogó. Az öregek zászlós fenyőnek mondják.

De most már nem kutatta a titkát, mint gyermekfejjel.

Tudta, hogy az ő koporsója nő benne.

*

Mikor maradt ki Sándor a hivatalából, mióta nem kelt fel az ágyból - már ő sem tudta.

Vaságyban, az ablak mellett, honnan a Búzapiacra nyílik kitekintés - itt köszöntött rá az ezer-nyolcszáznegyvenkettedik esztendő.

Legénye gondját viselte, Körmöczi doktor orvosi tanáccsal látta el. Barátai pedig sorra mind elmaradoztak, amint az ilyenkor történni szokott. Mert a napi munka, a családi élet, a köz-ügyek vitele fontosabb kötelesség, mint a kegyelet egy haldokló iránt, aki már csak árnyéka önmagának.

Amerikából visszatérve, Farkas Sándor igényelte a magányt, mesterségesen építette ki egyedülletének szigetét. De amennyire elhatárolta magát az emberektől akkor, hogy leszállhasson a lélek mélységének bugyoraiba, annyira fájt neki most a kényszerű magány. Úgy érezte: elmarad a világtól, s annak sincs már szüksége reá.

Pedig béketűrő beteg volt. Nem zúgolódott, nem követelőzött, önuralommal viselte a melléből feltörő fájdalmat. Érezte, hogy testünk, mely annyi öröm forrása, kegyetlen is tud lenni magunkkal szemben. A testi erő hanyatlása megbénítja szellemünket, testünknek ezt a tartozékát. De azt is megtanulta, hogy a testi rabság keserű óráiban is képzeletünk szabadon csapong.

„A léleknek nincs szülőföldje - így fogta össze csapongó gondolatait -, munkálkodása nincs helyhez kötve: él, gyarapszik, terem minden hazában, hova a sors vezeti. A lélekben teremő erő van, a mérget étellé tudja változtatni. Zárattassunk el az ég levegője elől, nyomjon betegség az agyunkhoz, lakjunk veszedelmek közt a homályban, az ágyhoz kötöttség első keserősége után úgy érezzük, hogy a rabság ellenére is szabadok vagyunk. A betegség erkölcsi barlangjából a lélek felrepül az ég felé, mint a madár”.

Amikor már kiesett kezéből a toll, s az ágyban is csak úgy tudott felülni, ha segítettek neki, a márvány erezetét kezdte figyelni szobájának kandallóján. Két évtizedet töltött ebben a lakásban, de még sohasem tűnt fel neki, hogy a rendszertelenül futó erek hasonlóságot mutatnak a vizek, a fák, az állat és az ember alakjához.

Ahol az erek egy csomópontot megkerülnek, az a Szamos-kanyarra emlékeztette, ahol szétágaznak, az a Temze torkolatára. De platánfa is lehet az öblös rész, lófej a hirtelen visszahajló márványér. S az ember is benne van a fűben, fában, kőben: itt egy fej, ott egy láb, amott a kéz öt ujjja.

Szeme felszökött a mennyezetre. Ó, azok a repedések egy ilyen régi boltozaton! Az a csipkézett vonal a bölöni várfal párkánya, az a rész, ahol körívben leomlott a vakolat, maga a washingtoni Capitolium. Vagy talán a párizsi Panthéon volna?

A fáradt szem visszaesett az ágyra, s amint félig lezárult, paplanának virágai a bonchidai parkot varázsolták eléje dísznövényeivel és a havas kis violájával.

Aztán felhők vonultak el az ablak előtt. Elsimították gondolatának foszlányait, mint a tenger hullámai dagálykor a fővényt.

*

Böjtelő kezdetén, amikor a vízöntő helyet csinál a halaknak, elméje csodálatosképpen kitisztult.

Végrendeletéhez újabb záradékot diktált, abban egyetlen élő testvéréről, Klárikáról emlékezett meg, akinek már gyermekei voltak Bölönben.

Majd küldött a Mikó Samu fiai után.

Csak Lőrinc jött meg, az ügyvéd. Samu vidéken szolgált.

- Jó estét, bátyámuram! - köszöntötte a zömök, komoly tekintetű ifjabbik Mikó. Belőle is kolozsvári polgár lett, mint nagypapjából.

- Neked is, öcsém! - suttopta a beteg, és közelebb intette magához, hogy jobban megértsék egymást. - Él-e az apád?

- Él, de gyengécskén. Negyven évig szolgált a bölöni oskolát.

Farkas Sándor elgondolkozott. Talán a várkastély jutott eszébe, amit a kisbölöniek azon a télen megostromoltak. Akkor is február volt.

- Mondd meg neki, hogy tiszteltetem! - Aztán a falra mutatott. - Vedd le onnan azt a damaszk csövű pisztolyt. Még szükséged lehet rá. Nehéz idők jönnek szegény hazánkra!

A beteg nem hallhatta Mikó Lőrinc köszönő szavait a feltörő köhögés miatt.

Mikó leakasztotta a pisztolyt, és várt, mert úgy vette észre, hogy Sándor bátyja még akar mondani valamit. Közben tekintete egy füzetre tévedt. Feljegyzések voltak benne, egy agglegény jegyzetei. A címlapon csak ennyi: *A nőtlenség kínjairól*. S kié lehetett mellette az az elsárgult kis női legyező meg a zsebkendő? A széle egészen kirojtosodott.

A mondasból kérdés lett.

- Gyermekek van-e?

- Egy megholt, a másikat várjuk.

- A bort szereted-e?

- Megiszom.

Sándor egy írásos pohárra mutatott az almáriumon.

- Vedd azt a kristályt. Mi van ráírva?

- *In vino veritas et amor* - olvasta Mikó.

- Ezzel kereszteljétek meg a gyermeket! Fiú legyen! Ha te és maradékid isztok a pohárból, ne feledkezzetek meg rólam - mondta elhalóan -, aki a *veritast* megtaláltam, de az *amort* nem.

- Sándor bátyám egészségére fogom üríteni.

Farkas Sándor lemondóan legyintett.

Különben semmivel sem árulta el, hogy már nincs sok hátra. Minek keserítse környezetét, vagy ösztönözze arra, hogy jobb meggyőződésük ellenére vigasztalják.

Éjjel mélyen aludt.

Délelőtt Gyulay Lajos jött át a szomszédból. Sándor kétszer is nyújtotta feléje a kezét, de szólni alig tudott, annak sem volt sok értelme.

Délután félig szóval, félig gesztussal elmagyarázta Demeter Lajosnak, hogy menjen el Körmöczy József után, aki Kelemen Bénivel együtt testamentumának végrehajtója volt. Mióta szuperintendens Körmöczy meghalt, fia a várfalon kívül, a kőmáli oldalon építtetett magának egy kis csendes otthont.

A beteg jól tudta, hogy Demeter nem egyhamar fog visszatérni, s neki most ismét egyedüllétre volt szüksége. Azért küldte el Demetert mindegyre valahova, hogy még ő se lássa szenvedéseit. Senki ne legyen tanúja, amikor a lélek már nem ura a testnek.

Lajos megigazította az ágyat, fát rakott a tűzre, hogy amíg visszajön, kitartson. Nem sajnálkozott, nem érezte gazdájával, hogy beteg. Az ő józan parasztesze úgy fogta fel a betegséget, mint a halál egy részét. Halálra pedig azért van szükség, hogy helyet csináljon a fiataloknak. A jég elveri a búzát, nő helyette más.

Az egyszerű legénynek ez a békés derűje Sándort is megnyugtatta.

Amikor a fiú betette maga után az ajtót, a beteg ismét átadta magát képzelete játéknak. Mint világos perceiben annyiszor, most is maga mellett érezte Jozefát. Ilyenkor pályájának azon az egyetlen, rövid szakaszán tűnődött, amikor még az istenek kegyeltje volt, s Jozefa jelentette számára az életet. Most a halál gondolata hozta közel a kedveshez, aki már csak egy rög a philadelphiai temetőben. Az ő elhalványult árnyékához tett fel kérdéseket.

- Emlékszel, kedves, amikor a színházban melletted ültem, és néztem kebleden a violákat? Azt sem tudtam még, ki vagy.

Jozefa árnyképe borongólag tekintett rá és mintha azt mondta volna:

- Emlékszem. De én már akkor ismertelek téged.

Újabb köhögési roham, újabb kapkodás a levegő után. Most kisvártatva Sándor folytatta az abbahagyott dialógust - önmagával.

- Emlékszel, kedves, amikor a bonchidai kertben kézen fogva nekiindultunk az életnek, és azt hittük, így fogunk menni holtomiglan, holtodiglan?

- Emlékszem. Mért is engedted el a kezemet?

És akkor Sándor, talán mert a fájdalom néha gonosszá tesz, kajánul azt kérdezte:

- Hát arra emlékszel-e, amikor hidegen elfordultál tőlem, és elégetted leveletem?

Jozefa árnyéka elkomolyodott, és mintha a fejét rázta volna:

- Nem, erre nem emlékszem. Ezt csak te képzeled. Ez sohasem történt meg.

Sándor mosolyogni próbált, de már csak grimaszt tudott vágni. Lelkébe mély megnyugvás költözött, amilyent életében sohasem érzett.

Aztán homályos képek vonultak el előtte, mintha az óceán nyílt volna meg. Pedig az már a lét és a nemlét határa volt. S ő megindult súlytalanul a szakadékon át Jozefa tűnő árnya után.

Ez volt az értelem mécsesének utolsó lobbanása. Utána végképp kialudt.

Hogy mennyi idő telt el azután, azt nem lehet tudni. De Farkas Sándor számára az idő már elvesztette értelmét.

Késő este volt, amikor Demeter Lajos beállított Körmöczivel.

A legény gyertyát gyújtott, s az ágyra pillantott. Az ágyon ott feküdt az ő gazdája viaszsárgán, mozdulatlanul, mintha saját maga szobra lett volna.

Szeme nyitva volt és az ablakon át a csillagokat nézte.

Vagy a csillagok őt.

Körmöczi az ágyhoz lépett, felemelte a lelógó kezét. Aztán intett, hogy vége.

Ketten álltak némán az ágy mellett. Az orvos, az élet ismerője, és a falusi legény, aki most először találkozott a halállal. S ahogy gyermekkorában Bányabükkön a pópa tanította, Demeter Lajos csendesen keresztet vetett.

Aztán azt kérdezte a doktortól:

- Szenvedett-e, amikor meghalt?

Körmöczi megrázta a fejét.

- Nem tudjuk, hogy megszületünk, arról sincs tudomásunk, hogy meghalunk. A szenvedés később kezdődik és hamarabb végződik, mint az élet. Az öröm is.

Sándor szeme pedig akkor is a csillagokon csüggött, amikor a legény egy kendővel letakarta a falitükröt.

S attól kezdve soha többé nem vette le róluk a tekintetét.

Azok se róla.

-&-